اصول فقه درسلری

مباحثندن

اراده، قضا وقدر

مجلس اعیان اعضای کرامندن ودارالفنون عثمانی حقوق مدرسه‌سی مدرس محترمی

سید بك

مشارالیه حضرتلرینك مساعدهٔ مخصوصه‌لریله ۱۳۲۸ سنه‌سی
دوقتوره صنفی طلبه‌سی طرفندن طبع ایتدیرلمشدر.

درسعادت

« قدر » مطبعه‌سی

۱۳۳۸

مبیضی :
٢٤٠٠ محمد کمال

اسلامده اراده

رسالتپناه افندمز شریعت اسلامیه‌یی تدریجی برصورتده یکرمی‌اوچ سنه‌ده وضع وتأسیس بیورمشلردر. واحکام شرعیه‌یی وضع ایدرکن اویله فقهانك بیاناتی کبی بونك ارکانی دردر، شونك شرائطی آلتیدر. یاخود بو عقدك شرائط انعقادی شونلردر، شرائط صحتی‌ده بونلردر صورتنده ونظری برطرزده وضع ایتمه‌مشلردر. بالعکس بوتون احکام شرعیه‌یی عملی برطرز وشکلده وضع وتأسیس ایتمشلردر، اکثریسنی امر ونهی صورتنده بیان بیوردیلر. واکثریا امردن وجوبمی ویاندب واباحه‌می؟ نهیدن‌ده حرمت ویا کراهتمی قصد ایتدیکنی بیان ایتمیوب بوجهتی اصحابك فهمنه ترك ایتمشلردی.

نماز قیلمق، آبدست آلمق وحج ایتمك کبی افعال وحرکاته واشکاله تعلق ایدن جهتلری‌ده فعلاً تعیین وتبیین ایدرلر و «بن ناصل یاپیورسه‌م سزده اویله یاپیکز.» دیه اخطار وتنبیه ایدرلردی. اصحاب کرام حضراتی‌ده تعلیمات سنیه‌یه توفیق حرکتله رسالتپناه افندمز ناصل یاپارلرسه اونلرده اویله یاپارلردی.

بالآخره فقهای اسلام، احکام شرعیه‌یی برر برر استنباط ایله علم صورتنده تدوین ایتمشلر وبناءً علیه برجنسدن اولان احکامی کتابلره، کتابلری بابلره وبابلری فصللره تفریق ایله‌مشلر واسمنه‌ده «علم فقه» تسمیه ایتمشلردر.

رسالتپناه افندمز، احکام شرعیهٔ فرعیه‌یی بروجه مشروح عملی برصورتده وضع وتأسیس بیوردقلری کبی اعتقادیاته متعلق مسائلی‌ده نظری بر طرزده تعمیق ایتمیوب هرکسك آکلایه‌جغی برصورتده بیان بیورمشدر. اولوقت عرب ملتی امی ایدی. ایچلرنده یازمق اوقومق بیلن پك نادر ایدی. بویله امی بر

ملته (١٣٠٠) سنه اول اعتقادیاته متعلق احکامك بوتون غوامض منطقیه‌سنی تشریح وتحلیل ایده‌رك بیان‌ایتمك شبهه‌سز اونلرك سویهٔ علم وادراکنه موافق دوشمز ایدی .

بونك ایچوندرکه زمان ایلریلدکجه وعالم اسلام توسع ایتدکجه احکام‌فقهیه‌یی تعمیق ایدن فقها ظهور ایتدیکی کبی اعتقادیاتده قاریشدیرانلر ووقت‌سعادتده موضوع بحث اولمایان مسائلی اورته‌یه چیقارانلر ظهور ایتدی .

ایشته بوندن طولایی کرك مسائل فقهیه‌ده وکرك اعتقادیاتده بین‌العلما اختلاف افکار حاصل اولمش وبالنتیجه فقهده مختلف مذهبلر حصوله کلدیکی کبی مسائل اعتقادیه‌ده دخی بر چوق فرقه‌لر ظهور ایتمشدر . حتی رسالتپناه افندمز حضرتلری بر معجزه اولمق اوزره بونی خبر ویرمشدر . (امم سالفه متعدد فرقه‌لره آیرلمشدر . امتمده ٧٣ فرقه‌یه آیریله‌جقدر . و بر دانه‌سی فرقهٔ ناجیه‌در) دیمشلردر . اوفرقهٔ ناجیه کیمدر سؤالنه (بنم واصحابمك بولندیغمز طریقه سلوك ایدنلردر) بیورمشلردر .

(یتمش اوچ) کثرتدن کنایه‌در . وعربده (٧٣) کثرته دلیلدر . فقط بعض ساده دلان برطاقم تصنیفلر ، تقسیملر یاپه‌رق اعتقاد فرقه‌لرینی (٧٣) فرقه‌یه چیقارمغه چالشمشلردر . بونلرك باشلوجه‌لری اهل سنته برابر (یدی) فرقه‌درکه فرقهٔ ناجیه اولان اهل سنته مقابل آلتی دانه فرقه واردر .

١ — جبریه

٢ — معتزله

٣ — مشبهه

٤ — مرجئه

٥ — خارجیه

٦ — شیعه

فرقه‌سیدر . بونلرده برترتیب یوقدر . وبونلر هر بری آیری آیری شعبه‌لره آیریلمشلردر .

مثلا شیعه فرقه‌سی متعدد شعبه‌لره آیرلمشدر . مثلا ؛ ایرانده (امامیه) ، یمن‌ده (زیدیه)، سوریه‌ده ، جبل لبنانك، شامك بعض جهتلرنده (اسماعیلیه) یاخود (باطنیه) فرقه‌لری کبی‌که هندستانده برقسمی موجوددر. دیکراقسامی بوکون حیات‌ده یوق کبی‌در . شیعی فرقه‌سی علمی اولمقدن زیاده سیاسی بر فرقه‌در . خلافت غوغاسندن حصوله کلمشدر . امام علی کرم الله الوجهه طرفدارانی‌درلر .

شیعی دیمك بر کیمسه‌نك اتباعی دیمکدر . بونلر امام علی اتباعندن اولمق اعتباریله شیعی دینمشدر . صفین محاربه‌سندن صکره [١] ظهور ایتدیلر . او محاربه اثناسنده هم شیعی‌لر ، هم‌ده خارجیلر ظهور ایتدی . وبو ایکی فرقه بربرینك ضدکاملی‌در. شیعی‌لر امام‌علی‌یه فرط محبت کوستره‌رك اوندن واولادندن باشقه خلیفه یوقدر دیدیلر و حتی بر قسمی حضرت علی‌یی الوهیت مرتبه‌سنه چیقاریرلر . نتکیم اولوقت عبدالله بن سبأ نامنده بر ذات (انت الآله حقا) یعنی « حقاکه سن الهسلك » دیدی وحضرت علی اونی درحال نفی ایتدی .

خارجیه ، شیعه‌نك ضدی اوله‌رق امام علی‌یی تکفیر ایدرلر . ایشته او مشهور جمل وصفین ونهروان محاربانی بوایکی فرقه‌یی تولید ایتدی .

معلومدرکه « صفین » محاربه‌سنده حضرت امام‌علی ایله معاویه، آرالرنده‌کی نزاعك حل وفصلی ایچون (حکم) اصولنه مراجعت ایتمشلردی . خارجیلر بواصوله مخالفت ایده‌رك (الحکم‌لله) دیدیلر وهم معاویه‌یی وهم‌ده امام علی‌یی تکفیره قدر کیتدیلر. حضرت امام‌علی، خارجیلرك اشبو(الحکم لله) سوزینه جواباً (کلمة حق ارید بهاالباطل ـ بوطوغری برسوزدرکه اونکله باطل مراد اولونیور) دیمشدر . وامام‌علی‌نك بوجوابی آندن‌صوکره ضرب‌مثل اولمشدر.

عینی زمانده حضرت علی‌یه فرط محبت کوسترلمسندن‌ده شیعه‌لك ظهور ایدییور . دها صوکره تفصیلاتنی تاریخ اسلامده کورمش اوله‌جغکز وجهله

---

[١] حضرت عثمانك شهادتندن صوکره واقع اختلافات نتیجه‌سنده معاویه وحضرت علی طرفدارانك حرب ایتدکلری موقع‌در..

شیعیلرده کنـدی آرالرنده اویوشه‌مامشلر وهر بری علی‌نك بر اوغلی خلیفه یاپمق ایسته‌مشدر. شیعی فرقه‌لری آراسنده اهل سنته قارشی کوستریلان عداوتدن فضله بر عداوت وضدیت واردر .

زیدیلر : فقه‌ده بزم کبیدر . مذهب حنفی‌یی قبول ایتمشلردر . یالکز اعتقادده معتزله‌درلر .

امامیلر ؛ فروعده کندی کندیلرینه مجتهددرلر . اعتقادده معتزله‌درلر .

معتزله ؛ الك علمی بر فرقه‌در . کندیلرینی اهل سنتدن تمییز ایدن اراده وقدر مسائلی کبی بعض مسائلدر. عینی زمانده معتزله عمل ایماندن جزؤدر دیرلر. اهل سنته کوره ایمان قلبه عائد بر کیفیتدر، عمله تعلق ایتمز .
عمل ایسه فعله تعلق ایدر . اونك ایچون علمیله عامل اولمیانه کافر دیمز .

معتزله‌یه کوره عمل ایماندن بر جزؤدر . عملده نقصان ایمانده نقصاندر . بناءً علیه نقصان عمل مؤمنی ایماندن چیقارر واساساً دیندن مقصد عملدر. اکر عملدن طولایی بر شیئی دیمزسه، دینك مقصدی حصوله کلمز دییورلر وبوصورتله ایمانله کفر آره‌سنده بر منزله‌نك وجودینه قائل اولویورلرده مرتکب کبیره نه مؤمندر، نه‌ده کافردر . ایکیسی اورته‌سی بر شیدر دییورلر .

اهل سنت ایسه اونلرك علمیله عمل ایتمدکلرندن طولایی مؤاخذه ایدیله جکلرینی، فقط ایمانك قلبه عائد بر شیئی اولدیغنی سویلیورلر . ایشته معتزله‌نك وصف ممیزینك بر سببی بودر .

وبرده معتزله، قدری انکار ایدرلر. انسانلر ارادۀ مطلقه ایله مریددر. قول کندی فعلنك خالقیدر دیرلر . بونلرك دها باشقه اختلافلی مسائلی وارسه‌ده بونلری ایضاحه لزوم کورمیورم .

بوکا مقابل بونك ضدی اولان (جبریه) مذهبی واردر. اونلرجه انسانده اراده یوقدر. انسانلرك حرکتی اضطراریدر. انسانلر افعالنده مجبوردرلر دیرلر. هرشیئی قدره حمل ایدرلر .

مرجیئه ایسه امید وار اولانلردر . یعنی جناب حقك مغفرت الهیه‌سنه

اسـتناد ایده‌رك گناهلری عفو اولنه‌جغنه قائل اولانلردر . گناهدن طولایی انسان عذاب ایله معذب اولمازوبناءً علیه گناه مؤمنه عذابی موجب اولمازدیرلر.
مشبهه ؛ بكزه‌تیجی یعنی اللهی جسمه بكزه‌درلر. صفات الهیه‌یی تجسیم ایدرلر.
اهل سنت ایسه شمدی‌یه قدر بوصایدیغمز فرقه‌لرك هپسنه مغایردر. اهل سنته مقابل فرقه‌لرك هیئت مجموعه‌سنه (اهل بدعت) اطلاق اولنور. بوصورتله بالجمله فرق اسلامیه اهل سنت ، اهل بدعت نامایله ایكی‌یه آیریلیرلر .
اهل بدعتی گچن درسده سویله‌مشدك . شمدی‌ده اهل سنتی ایضاح ایده‌لم:
اهل سنت دیمك رسالتپناه افندیمزك وكبار اصحاب گزینك سالك بولندقلری طریقت ومسلكه سالك اولان انسانلرك هیئت مجموعه‌سیدر واهل سنت اولاً متقدمین ، متأخرین نامایله ایكی‌یه آیریلیور . عصر سعادتدن اعتباراً (٣٠٠) تاریخ هجریسنه‌قدر كلن علماء اهل سنته متقدمین اطلاق اولنور وسلف دینور. آندن صوكره كلن علماء اهل سنته‌ده متأخرین نامی ویریلور . بومتقدمین ایله متأخرین اهل سنت آره‌سنده اعتقاد اعتباریله‌فرقلر یوقدر. یالكز قرآن كریمك متشابهاتی تأویل خصوصنده بر فرق واردركه اوده (سلف) یعنی (متقدمین) اهل سنت متشابهات قرآنیه‌یی تأویل ایتمزلروا ونلرك معنالریله‌ده اشتغال ایتمزلر. فقط بالآخره بین العلما برچوق مناقشاتی موجب اولدیغندن طولایی متأخرین اهل سنت قرآن كریمك متشابهات آیتلرینی‌ده تأویل جهتنی التزام ایتمشـلردر وآكلایشلرینه گوره تأویل ایتمشلردر .
متأخرین اهل سنته گلنجه : بونلر (اشعریه) ، (ماتریدیه) نامایله ایكی فرقه‌یه آیریلورلر. اشعریه (امام ابوالحسن الاشعری) حضرتلرینه تابع اولان، آنلك افكار اعتقادیه‌سـنی قبول ایدن علمانك هیئت مجموعه‌سـنه ؛ ماتریدیه‌ده (امام ابو منصور ماتریدی) حضرتلرینك اتباعنه اطلاق اولنور .
بوایكی ذات محترم ، متأخرین اهل سـنتك ایكی بویوك امامی ، شـیخی ورئیسیدر . اهل سنت اعتقادینی اهل بدعته قارشی مدافعه ایتمشلردر .
امام ابوالحسن الاشـعری حضرتلری اصحـاب كرامدن وفقهـای اصحابدن

(ابوموسى‌الاشعرى) حضرتلرينك اولادندندر. تاريخ وفاتى‌مضبوط دكلسه‌ده (٣٢٠ ـ ٣٣٠) سنهٔ هجريه‌لرى آره‌سنده وفاتى محققدر . كنديسى بدايةً معتزله مذهبنه سالك ايكن بالآخره رجوع ايده‌رك اهل سنت مذهبنى قبول ايتمش وآرتق اهل سنت اعتقاداتنى مدافعه خصوصنده متعدد كتاب تأليف ايتمش وآخر عمرينه قدر اويولده نشر علومده بولنمشدر . ايشته كنديسنه منسوب ذاتلره‌ده (اشعريه) دينور . حتى جمع ياپارق (اشاعره) دخى‌دينور.

شافعى ، مالكى، حنبلى مذهبلرينه سالك علمانك برقسم كليسى‌اشعريه‌دررلر. امام غزالى واستادى امام‌الحرمين ، تفسير كبير صاحبى فخرالدين رازى كبى بر چوق علما اشبو مذهبه سالكدررلر .

ابو منصور ماتريدى‌يه كلنجه : بوذات محترم توركدر . سمرقندله بخارا آره‌سنده (ماتريد) دنيلان بر قصبه اهاليسندندر . كنديسى اوراده يتشمش واوراده كسب كمال ايتمش‌اهل‌سنتك وبالخاصه امام اعظم ابوحنيفه حضرتلرينك افكار اعتقاديه‌لرينى هركسه قارشى بويوك براقتدارله مدافعه وآنى ترويج ايتمش واويولده نشر علومده بولنمش يك قيمتلى برذاتدر . (تأويلات قرآنيه) ناميله غايت فياض بركتابى واردر . ناقص اولارق استانبول كتبخانه‌لرنده بولنور . تاريخ وفاتى (٣٣٣) سنهٔ هجريه‌سى‌در. نه قدر مذهب حنفى سالكى علما وارسه جمله‌سى ماترى‌دى‌درلر . اونك ايچون ماتريدى حنفى ديمكدر . فقهده حنفى ، علم كلامده ماتريدى دينيلان ذوات عينى اشخاصدن عبارتدر . بوايكى امامك تاريخلرى مؤخر اولديغى حالده كنديلرندن اول كلن فقهاى حنفيه ، كذلك مالكيه ، شافعيه وحنبليه بويله ماتريدى، اشعرى دنيلمسنك سببى بوايكى ذات تابع اولدقلرى امامارك افكار اعتقاديه‌سنى تشريح وتفصيل وتحليل ايتمش اولمالرندن طولايى كنديلرندن صوكره كلن‌ذواته ماترى‌دى، اشعرى دنيلمشدر.

[٨ ـ ٩] مسئلهٔ اعتقاديه‌ده بو ايكى فرقه آراسنده فرق واردر . فقط بونلر برنجى درجه مسائل اعتقاديه‌دن دكلدر . اونك ايچون يكديكرلرينى اهل سنتدن عد ايدرلر وبربرلرينه قارشى ابراز خصومت ايتمزلر . شو قدر

وارکه اشعریلر دها بر آز متعصب اولدیغندن بعض اشعری کتابلرنده ماتریدی فکرینی معتزله فکری کبی کوسترییرلرکه طوغری دکلدر . یالکز (اراده) ، (قدر) مسئله‌لرنده ماتریدیلر ایله معتزله آراسنده مقارنت واردر. دیکر نقطه‌لرده آرالرنده کلی فرق واردر .

ازجمله معتزله عمل ایماندن جزؤدر . دیرلر وعبادات‌ده قصور ایدنلری مؤمن عد ایتمزلر. حالبوکه ماتریدیلر دیکر اهل‌سنتله برابر عکسنی ادعاایدرلر. وبونلری یالکزفاسق عدایدرلر وحقلرنده‌کی مجازات‌اخرویه‌نک موقت‌اولدیغنی سویلرلر . معتزله ایسه مجازات ابدیه‌یی قبول ایدرلر وجناب حقه عدالت مطلقه اسناد ایده‌رك عفو قبول ایتمزلر. یعنی فاسقك عفوی جائز دکلدر، دیرلر.

بو وبوکبی برچوق مسئله‌لرده ماتریدیلرله معتزله‌لر آره‌سنده بوبولده فرقلر واردر . یالکز قضا وقدرده برله‌شیرلر . طبیعی کرك اشعری سلکنه سالك بویوك علما ، کرك ماتریدی نامی آلتنده‌کی اعاظم فقها هر بری برر مجتهد اولدیغی جهتله آرالرنده بعض‌فرعی مسائل اعتقادیه‌ده اوفاق‌تفك فرقلرواردر. لکن نظر دقته آلنه‌جق درجه‌ده دکلدر . بو فرقه‌لری عنوان اعتباریله مجملاً اوکرندك . فقه اعتباریله‌ده اراده وقدر حقنده‌کی تلقیلرندن بحث ایده‌جکز . بوکا بودرسده لزوم واردر . چونکه اصول فقه بر فلسفهٔ حقوق درسی اولمق اعتباریله بوبحث ایله علاقه‌داردر و چونکه انسانلرده اراده یوقدر دیر ایسه‌ك حقوقك معناسی قالماز . یوق انسانلرده اراده واردر. افعال انسانیه‌ده شعوری بر حرکت ، بر اراده واردر دیر ایسه‌ك اولوقت حق وعدالتك منشائی تدقیق ایده‌بیلیورز .

اراده و قدر

اراده مسئله‌سنی نظر اعتباره آلنجه شرقده یعنی عالم اسلامده درت فکر وبوفکرلرك اطرافنده طولانمش درت فرقه کوریرز :

مثلا برنجیسی : جبر مطلق

ایکنجیسی : جبر متوسط

اوچنجیسی : تفویض مطلق

دردنجیسی : تفویض متوسطدر .

جبر مطلق فکرینه قائل اولان علمانك هیئت مجموعه‌سنه جبریه نامی ویریلیر. بونلر ارادهٔ بشری کلیاً انکار ایدییورلر . انسانلر جمادات کبی حرکت ایدرلر. حرکتلرنده شعور واراده یوقدر دیورلر . بناءً علیه انسانلر افعالنده مضطردر، مختار دکلدر ، دییورلر .

بو فکر، برکره ضرورت عقلیه وبداهته منافی برفکر اولدیغی جهتله شایان قبول دکلدر . فضله اولارق بو فکره کوره بوتون تکالیف شرعیه ، عبث وباطل اولمق ایجاب ایدر . بونلرك سندلری قران کریمده‌کی بعض آیتلردر ، وبونلرك ظاهری تفسیرلریدر . مثلا : (جناب حق سزی، وایشلریکزی خالق ایتمشدر) ، (جناب حق هر شیئك خالقی‌در) ، (هرشی من طرف الله‌در) کبی برطاقم آیتلر وار بونلره استناد ایله ارادهٔ بشری کلیاً انکار ایدرلر. بوکون بو فرقه‌نك افرادی یوقدر. امام اعظم زماننده واردی. صوکره‌لری منقرض اولمشدر.

یالکز اشعریلرك تلقیسی بو فکره قریب اولدیغی جهتله اونلر چوقدر . اشعریلر برکره انسانلرده اراده‌یی قبول ایدییورلر . بونی قبول ایله بالطبع جبریه‌دن آیریلورلر. فقط لفظ اعتباریله‌در. حالبوکه معنایه انفاذ نظر ایدر ایسه‌ك کورورزکه نتیجه‌ده اشعریلر جبریه ایله برله‌شیورلر. بونلر قدرت وارادهٔ بشری قبول ایله برابر تأثیرینی انکار ایدییورلر .

دییورلرکه قدرت واستطاعت دینیلن شی انسانده فعل ایله برابر حاصل اولور. فعلدن اول انسانده قدرت یوقدر . انسانده جناب حق طرفندن قدرت خلق اولونور اولونماز فعل ده حاصل اولور ، وانسان اوقدرتله او فعلی یاپار . فقط بوقدرتك فعلده هیچ تأثیری یوقدر . قدرت ده ، فعل ده جناب حق طرفندن مخلوقدر . انسانك نه قدرتده نه ده فعل ده هیچ تأثیری یوقدر. یالکز انسانك

« كسب »ى واردر ، ايشته اوقدر .. ايشته بوكسب ايله انسان كاسب وجناب حق خالقدر . خلاصه اشعريلره كوره بشرك قدرتى ده، اراده‌سى ده، افعالى ده جناب حق طرفندن مخلوقدر. انسانك بونلرك هيچ برنده دخل وصنعى يوقدر. انسانك يالكز « كسب »ى واردر . ايشته بوكسب سببيله انسانلره مسئوليت ومؤاخذه توجه ايدر .

لكن ايجه تأمل ايديليرسه آكلاشيليركه شومطالعه‌يه كوره « كسب » سوزى، لفظ بى معنادن عبارتدر . چونكه بركره انسانده قدرتك ، اراده‌نك تأثيرينى انكار ايتدكدن صكره « كسب »ك معناسى قالماز . آنك ايچوندركه اشعريلره « كسب » نه‌در ؟ دينيلنجه مقنع جواب بولمقدن اظهار عجز ايدرلر . بونلر (كسب)ه‌ده قائل اولميه‌جقلردى . فقط قرآن كريم افعال بشريه‌يى انسانلره اسناد ايدييور وازجمله (لها ما كسبت وعليها ما اكتسبت) دييور وانسانلرده كسبك وجودينى قبول ايله‌يور . آنكچون اشعريلرده كسبك وجودينى قبولده مضطر قالمشلردر .

ماتريديلر بوفكرى قبول ايتمه‌مشلر وبوكا جبر متوسط ديمشلردر. چونكه بوفكر اساس اعتباريله بشرده قدرت واراده‌نك وجودينى قبول ايله طوغريدن طوغرى‌يه جبره قائل اولميور . لكن بونلرك تأثيرينى انكار ايتديكى ايچون طولاييسيله جبره قائل اولمش اولويور. بوجهتله بوفكره (جبرمتوسط) دينور.

جبريه حقنده وارد اولان اعتراض ، اشعريلر حقنده‌ده واردر . يعنى بوجبر متوسط فكرينه كوره‌ده تكاليف شرعيه‌نك عبث وباطل اولمسى لازم كلير. بواعتراض، قوتليجه براعتراض اولديغندن بوكا ابوالحسن الاشعرى جواب بوله‌ماييور وجناب حق مالك مطلقدر . اوكا عبث اسناد اولنه‌ماز . ملك مطلقنده ايسته‌ديكى كبى تصرف ايدر . بويله براعتراض وارد اولاماز دييور . بو ، قناعت بخش برجواب اولماديغندن ديكرلرى، ازجمله فخرالدين رازى كبى بعضيلرى اراده‌نك انسانلردن اولديغنى قبول ايده‌رز . فقط بونكله جبردن قورتولوناماز ، نتيجه اعتباريله بوده جبره واريز . چونكه انسان اولا برشيئى

دوشونور ، صوكره آرزو ایدر و آندن صوكره یاپار . یعنی انسان بر شیئك اجراسنی اراده ایتمزدن اول آنك اجراسی ایچون بر اشتیاق و آرزو حاصل اولورکه اراده انساندن اولسه بیله اواشتیاق وآرزو انساندن دكل ، جناب حقدندر . سن برشی كوردرسك ، بوسنده بر آرزو حصوله كتیرر وبوآرزو یواش یواش كسب شدت ایده‌رك اراده‌یی تولید ایدر .

كذلك یمك یمك فعلی اختیاری برفعلدر . لكن یمك فعلنه مباشرتدن واونی اراده‌دن اولكی آجلق كیفیتی اختیاری دكل ، جبری واضطراریدر ، من طرف‌الله‌در ویمك آرزو واراده‌سنی ونهایت مجبوریتنی حصوله كتیرن اودر . دیمك‌كه اختیاری ظن اولونان یمك فعلی ابتداءً اختیاری ایسه‌ده ، انتهاءً اضطراریدر . بوتون افعال‌ده بویله‌در . آنكچون انسان فاعل مختار صورتنده فاعل مضطردر . اختیاری‌كی ظن اولونان فعللر هپ برسبب تحتنده اضطراریدر دییورلر .

بومطالعات قسماً طوغری ایسه‌ده قسماً‌ده طوغری دكلدر . چونكه انسان بوتون افعال‌وحركاتنی مطلقا برطاقم اسباب ودواعی آلتنده اجرا ایتمز . بعضاً‌ده بلا سبب ویاخود اهمیتسز بر سببدن طولایی حركتده بولونور وبرده اراده‌یی تولید ایدن اسباب ودواعینك جمله‌سی غیر قابل مقاومت دكلدر . اكثریسی‌قابل مقاومتدر . انسان‌اراده‌سیله اواسباب ودواعینك مقتضاسنی‌ایفادن‌امتناع ایده‌بیلیر . آجلقدن اولمه درجه‌سنه كلن بعض انسانلرك اولونجه‌یه قدر كندی اراده‌سیله یمك یمكدن امتناع ایتدیكی بیله كورولمشدر .

معتزله‌یه كلنجه : معتزله جبریه‌نك تماماً ضدیدر . بونلر صورت مطلقه‌ده انسانلر كندی اراده‌لریله حركت ایدرلروبناءً‌علیه انسان‌كندی‌افعالنك موجدی وحتی خالقیدر دیرلر وافعال بشریه‌ده اللهك خلق واراده‌سنی انكار ایدرلر . وحتی افعال وحركات بشریه‌نك بر قسمی مراد الٓهی خلافنه اوله‌رق واقع اولور دیرلر . خلاصه معتزله‌یه كوره اراده وافعال بشریه جناب حق طرفندن انسانلره صورت مطلقه‌ده تفویض اولونمشدر . آنكچون انسان كندی اراده

وقعلنده سربستی، نامه وحریت مطلقه یه مالکدر . جبریه فکرینه (جبر محض) دینديکی کبی معتزله نك بو فکرینه ده (تفویض مطلق) ویاساده جه (تفویض) اطلاق اولنور .

ماتریدیلره گلنجه : بونلرده اشعریلر کبی جبریه ایله معتزله آراسنه کیررلر واشعریلر کبی (لاجبر ولاتفویض ولکن امر بین امرین) یعنی « جبریه نك دیدیکی کبی جبرده یوقدر ، معتزله نك دیدیکی کبی تفویض مطلقده یوقدر . بلکه ایکیسی اورته سی برشی واردر » دیرلر. ماتریدیلرده انسان کاسب وجناب حق خالقدر دیرلر وبو نقطه ده اشعریلر ایله تماماً برله شیرلر .

یالکز ماتریدیلر کسب دینلان شیئی که ارادهٔ جزئیه در. آنك جناب حق طرفندن مخلوق اولدیغنه قائل اولمازلر . ارادهٔ جزئیه کسب ، قصد ، عزم ، اختیار کلمه لریله افاده ایدلمك ایسته نیلان شی طوغریدن طوغری یه انسان طرفندن واقع اولور دییورلر. اکر بوده جناب حق طرفندن مخلوقدر دنیلورسه اووقت انسانلرك اختیاری ده افعالی ده اضطراری اولمش اولور وتکالیف شرعیه باطل اولمش اولور دییورلر وبز طوغریدن طوغری یه کندی مشاهداتمزله اضطراری حرکات بشریه ایله اختیاری حرکات بشریه آره سنده فرقلر اولدیغنی کوریورز . مثلا الٔمزك کندی اختیارمزله واقع اولان حرکتیله رعشه دن متولد حرکتی آره سنده پك بیوك برفرق بولوندیغنی صورت قطعیه ده بیلیرز . شبهه یوق که برنجیسی کندی قصد واراده مزله حصوله کلیور، ایکنجیسی ایسه صرف مرضی برحالت عصبیه دن نشأت ایدییور .

کذلك برحرکات اختیاریه مزده توقیف وترکنه مقتدر اولدیغمز حرکات ایله مقتدر اولمدیغمز حرکات آراسنده کی فرقی ده بیلیر و تقدیر ایده رز . مثلا مستوی اراضیده کی حرکاتمزی ایسته دیکمز زمان توقیف ایده بیلیرز . حالبوکه دیکینه مائل بر دره کنارندن بری بزی آشاغی یه ایتیویرسه دوشمه دن کندی اختیارمزله آشاغی یه قدر کمال سرعتله اینه رزده کندیمزی یاری یولده ایتمکدن منع ایده مه یز ، یعنی بوایینیشی حرکتمزی توقیف ایده مه یز . چونکه بو حرکتمزده

بر قوهٔ جبریه‌نك تأثیری واردر. خلاصه بالبداهه بیلیرزكه بزده ایكی نوع حركت واردر . بری نبضك ، قلبك جهاز تنفسیه‌نك حركاتی كبی حركات اضطراریه، دیكری كندی اراده‌مزله اولان حركات اختیاریه، بوندن‌ده بیلیرزكه حركات اختیاریه‌مزده اختیار واراده‌یی انكار بداهتی انكاردر .

ایشته بتون بو، بوكبی احوال كوستریبوركه بزده اویله اشعریلرك دیدكاری كبی بلاتأثیر قوری برقدرت و اراده دكل ، بالعكس تأثیری اولان بر قدرت ، ترجیحه مقتدر براراده واردر . بز بو قدرت واراده سایه‌سنده یاپه بیله‌جكمز شیلری یاپمغه و بوكبی شیلرده یاپمقله یاپمامقدن برینی دیكرینه ترجیحه مقتدر اولوروز. اكر حقیقت اشعریلرك دیدكاری كبی اولسه‌یدی یعنی قدرت واراده‌مزك هیچ بر تأثیری بولونماسه‌یدی ذكر اولنان افعال وحركاتمز آراسنده هیچ بر فرق بولونمامق لازم كلیردی . زیرا تأثیردن خالی قدرت واراده ایله حركت، روزكارك سوقیله حركت ایدن آغاجلرك ، یاپراقلرك حركتی كبی حركات اضطراریه‌دن بشقه برشی دكلدركه بطلانی ضرورت حس و بداهت عقل ایله ثابتدر .

خلاصه ، مسئله اشعریلرك دیدكاری كبی اولور ایسه انسان كندی قصد واختیاریله هیچ بر شی یاپمیور ، هرنه یاپیورسه رأساً ـ ابتداءً وجبراً جناب حق طرفندن كندیسنده خلق ایدیلن وكندیسنك اصلا شعوری تعلق ایتمه‌ین برقدرت مجرده‌ایله‌یاپیور دیمك‌اولور. وبوصورتده انسانی (سن نیچون بونی یاپدك ، شونی یاپمدك) دیه مسئول وبرچوق احكام‌شرعیه ایله مكلف طوتمق عبث‌اولور .

ماتریدیلر علیهنه شو یولده براعتراض درمیان اولونمشدر : (ارادهٔ جزئیه مخلوق الٰهی) اولمایوبده صرف انسانك صنعیله واقع اولور ایسه ، انسان آنی خالق اولمق لازم كلیر . بو ایسه « هرشیئك خالقی اللهدر » مفهومنده اولان « الله خالق كل شیٔ » آیت جلیله‌سنه منافیدر .)

بوكا ایكی درلو جواب ویرلمشدر . برنجی جواب شودر : (شبهه یوق كه هرشیئك خالقی جناب حقدر . لكن ارادهٔ جزئیه شیئی دكلدر. زیرا (شی)

دیه امر موجوده دینیر ، لغت عربیه‌ده شی موجود دیمکدر . ارادهٔ جزئیه ایسه موجود دکلدر . چونکه ارادهٔ جزئیه ارادهٔ کلیه‌نك بر فعله تعلقندن عبارتدرکه وجود نفس الامریسی اولمقله برابر وجود خارجیسی یوقدر. بو وبوکبی شیلره ، مثلا اوطورمق، قالقمق کبی معنای مصدریلره (حال) اطلاق اولونور. بوکبی احوال نه موجود ، نه ده معدومدرلر. یالکز وجود نفس الامری ایله موجود اولان حقایق نفس الامریه‌دندرلر. بومثللی حاللره خلق تعلق ایتمز. خلق وجود خارجی ایله موجود اولان امور خارجیه‌یه تعلق ایدر . بونك ایچوندرکه ارادهٔ جزئیه خلقه محتاج دکلدر .) بوجواب محقق شهیر « صدر الشریعه » نك (توضیح) نده مذکوردر .

ایکنجی جواب‌ده شودر : (ارادهٔ جزئیه ، انسانك کندی صنعی اولدیغی بداهت وضرورت عقلیه ایله ثابت ومتحقق اولدیغندن انکارینه مجال یوقدر . بوجهتله (الله خالق کل شیٔ) کبی خلق آلهی‌نك بوتون اشیایه عام وشامل اولدیغنی کوسترن نصوص شرعیه‌نك عموماتندن (ارادهٔ جزئیه) یی اخراج وبناءً علیه اوعموماتی (ارادهٔ جزئیه) دن ماعدا اشیا واموره تخصیص ایتمك ضروریدر .

ویرده ذکر اولونان نصوص شرعیه بروجه معروض تخصیص ایدلمیوبده عموم وشموللری اوزره ابقا ایدیله‌جك اولورلر ایسه ، بوتقدیرده انسانلرك کندی فعل وحرکتلرنده مضطرومجبور اولمه‌لری لازم کلیر. بوندن‌ده علی العموم امر ونهیك ، ثواب وعقابك ، مسئولیت ومؤاخذه‌نك ، مدح وذمك خلاصه بوتون تکالیف شرعیه‌نك عبث وباطل اولمسی اقتضا ایدر . ایشته بوکا محل براقمامق ایچون سالف الذکر آیات قرآنیه وسائر عمومات شرعیه‌یی آنفاً بیان ایتدیکمز وجهله تخصیص عقلی ایله تخصیص ایله‌مك ضروریدر .) بوجواب‌ده محقق کبیر (ابن همام)ك « مسایره » نامنده‌کی کتابنده محرردر .

آشاغیده بحث مخصوصنده ایضاح اولنه‌جغی اوزره عام اولان کلمه‌لر، خاص کلمه‌لرله تخصیص ایدیله‌جکی کبی عقل ایله‌ده تخصیص اولنه‌جغندن بوراده (جناب

حق هرشیئك خالق‌در) آیتنده جناب حقك كندیسی عقل ایله تخصیص اولونمشدر. یعنی جناب حق هرشیئك خالقیدر اما كندیسنك خالقی دكلدر. ذات الوهیتی بو آیتك شمولندن استثناء عقلی ایله مستثنادر، دینیر. او حالده ارادهٔ جزئیه دخی بو آیتدن استثنای عقلی ایله مستثنادر. چونكه قرآن‌نصل بر دلیل شرعی ایسه عقل‌ده بردلیل شرعیدر. حتی ادلهٔ شرعیه‌نك الك‌قوتلیسی عقلدر. بناءً علیه عقل‌ایله‌نقل تعارض ایدرسه عقل‌ترجیح اولنور. برهان‌عقلی مقتضاسنجه نقل تأویل اولنور. بحثی برآز دها توضیح ایتمك اقتضا ایدییور. بركره انسانلر حادثدر، مخلوقدر. اجزاء بدنیه‌مز نصل جناب حق طرفندن خلق ایدلمش ایسه ملكات واوصاف عقلیه و ذاتیه‌مزده مخلوقدر. بناءً علیه بزده‌كی اراده صفتی دخی مخلوقدر. فقط ارادهٔ جزئیه بودكلدر.

اراده‌یی ایكی‌یه آییره‌جغز.

١ — ارادهٔ كلیه،

٢ — ارادهٔ جزئیه

ارادهٔ‌كلیه: اراده صاحبی بولنان علی‌العموم حیوانات‌ده موجود برصفتدر. بو صفت جناب حق طرفندن خلق ایدلمش بر صفتدر. مثلا دوردیغمز زمان هیچ برفعلی اراده یوق. فقط بالقوه اراده‌م موجوددر. ایشته بوارادهٔ كلیه‌در. و مخلوقیتی متفق علیه‌در. بتون قوای جسمانیه و روحانیه نصل مخلوق ایسه بو قوهٔ اراده‌یه‌ده اویله‌جه مخلوقدر. بو ارادهٔ كلیه‌نك معین بر فعله تعلق ایتمسی كیفیتنه‌ده ارادهٔ‌جزئیه دینیركه ارادهٔ كلیه‌نك معین‌برفعله صرف‌ایدلمسی دیمكدر. بواراده (جزئی) دیمك، معین ومشخص دیمكدر. كلینك ضدی‌در. بوقسه بوكونكی عوامی مناسبله آز دیمك دكلدر.

(كلی) افراد كثیره‌یه شامل ومحمول اولان شیدر. (جزئی) متعین ومتشخص اولان شیدر. مثلا (انسان) كلیدر. چونكه زید، بكر، علی، ولی كبی افراد انسانیه‌یه شامل وآیری آیری هربرینه محمولدر. فقط افراد انسانیه‌نك هربری بر جزئیدر، دیكرینه شامل ومحمول دكلدر. زید، بكر،

کبی افراد انسانیه‌نك هر برینه انساندر دینیر وبو حمل صحیح اولور . فقط او افرادك برینی دیکرینه حمل واسناد ایتمك صحیح اولماز . وبناءً علیه زید بکردر، یاخود احمدافندی علی‌بکدر دینمز وبویله برحمل صحیح اولماز . چونکه افراددن هر برینك کندینه کوره برهویتی واردر ، دیکرینك هویتندن باشقه‌در .

اراده‌ده بویله‌در ، بتون افراد انسانیه‌ده موجود برصفت‌در. فقط بالقوه موجوددر وجناب‌حق طرفندن انسانلره بخش‌ایدلمش برقوتدر . وبویله بالقوه موجود اولدقجه اوکا ارادهٔ کلیه دینیر . نه زمان خارجده ظهور ایدر یعنی نه‌زمان معین برفعله تعلق ایدرسه اولوقت بوکا (ارادهٔ جزئیه) اطلاق‌اولنور. چونکه معین برفعله تعلق‌ایتمکله کندیسی‌ده تعین وتشخص ایتمش اولور. ایشته ارادهٔ جزئیه دیمك بودیمکدر. بونی ایجه ضبط ایتمك لازمدر. خلاصه (ارادهٔ جزئیه) دیمك ، علی‌الاطلاق قوهٔ اراده‌نك، تعبیر دیکرله اراده صفتنك معین برایشه صرف واستعمال ایدلمسی دیمکدر. بزم (قصد)، (عزم)، (اختیار) کلمه‌لریله افاده ایتمك ایستدیکمز معناده بودر ، یعنی ارادهٔ جزئیه‌در. آنکچون بوکلمه‌لر الفاظ مترادفه قبیلندندرلر .

اراده صفتی، ماتریدیلره کوره برایشك طرفینه یعنی‌یاپوب یاپمامق‌جهتلرینه صالحدر . بناءً علیه اراده صفتی برایشك یاپلمسی جهتنه‌ده ، یاپلمامسی جهتنه‌ده علی‌سبیل‌البدل تعلق ایده‌بیلیر . اشعریلر بونی انکار ایدییورلر . یعنی برایشك هم‌یاپلمسی جهتنه، هم‌ده یاپلمامسی جهتنه تعلق‌ایتمکه صالح اراده صفتنك وجودینی انکار ایدییورلر . دییورلرکه بر ایشك فعلی جهتنه باشقه ، ترکی جهتنه باشقه اراده تعلق ایدر وبوحین فعلده جناب حق طرفندن خلق ایدلمکله واقع‌اولور. کورولیورکه اراده بحثنده ماتریدیلرله اشعریلر آراسنده مهم بر فرق واردر . اشعریلر ارادهٔ کلیه‌یی وبالنتیجه اونك معین برفعله صرف و استعمالی کیفیتنی انکار ایدییورلر . وبوصورتله نتیجه‌ده (جبریه) ایله برلشمش اولویورلر . چونکه اشعریلر « ارادهٔ جزئیه‌ده جناب‌حق طرفندن مخلوقدر، انسانك اونده مدخل وصنعی یوقدر » دییورلر . ماتریدیلر ایسه « خایر ، ارادهٔ جزئیه مخلوق

دکلدر. طوغریدن طوغری‌یه انسانك صنعیله حاصل‌اولور » دییورلر. بونلرده نتیجه‌ده معتزله ایله برلشمش اولویورلر.

قدرت‌ده ایکی‌یه آیریلیر :

١ — قدرت کلیه

٢ — قدرت جزئیه

قدرت کلیه ، سلامت اسباب و آلات معناسنه‌درکه « مکنت » ، « تمکن » دیمکدر . انسان بوقدرت کلیه ایله برفعلك طرفینه متمکن اولور .

قدرت جزئیه ، قدرت کلیه‌نك معین بر فعله تعلقی ، دها طوغریسی تعلق ایدن بر فردی دیمکدرکه فعل بونکله حاصل اولور . قدرت جزئیه ، قدرت حقیقیه‌در وعلم اعتقاد علماسنك استطاعت دیدکلری قدرتدر. بوقدرت جزئیه فعل ایله برابر وجود بولور، آندن‌اول ویاصوکره موجود اولماز. اما سلامت اسباب و آلات معناسنه اولان قدرت فعلدن اول موجوددر . صحت تکلیفك شرطی اولان قدرت ، اشبو قدرت ومکنتدر . بو مکنت موجود اولمازسه تکلیف‌ده صحیح اولماز .

ارادهٔ کلیه ایله ارادهٔ جزئیه‌ده بویله‌در. یعنی ارادهٔ کلیه فعلدن اول انسانده موجوددر . ارادهٔ جزئیه ایسه آنك تعلقندن حاصل اولور وفعل ایله برابر وجود بولور. یعنی موانعدن خالی‌اوله‌رق ارادهٔ کلیه برفعله تعلق ایدنجه عقبنده فعل من‌طرف‌الله حاصل اولور. وبناءً‌علیه اوتعلقدن عبارت‌اولان ارادهٔ‌جزئیه ایله فعل بر زمانده وجود بولور . مثلا انسان یورومکی اراده ایدنجه یعنی کندیسنده موجود و الله طرفندن مخلوق اولان ارادهٔ کلیه‌سنی یورومك فعلنه صرف و استعمال ایدنجه یورومك فعلی باشلار ، آیاقلر حرکته کلیر . ایشته ماتریدیه‌یه کوره انسانك کندیسی کبی بتون‌قواسی‌ده، ارادهٔ کلیه‌سی‌ده، فعلی‌ده جناب حق طرفندن مخلوقدر . فقط یالکنز برشی مخلوق دکلدرکه اوده ارادهٔ جزئیه‌سیدر ، ارادهٔ کلیه‌نك افعاله صرفی کیفیتیدر . ایشته بو ، اللهك مخلوقی دکلدر ، انسانك کندی صنعیدر . مع‌هذا بوده جناب حقك مخلوقی اولان

قدرت وارادهٔ کلیه صفتلرینه مستنددر ، یعنی جناب حقك اقدار وتمکینیله انسان طرفندن وجوده کتیریلیر . اکر بو معناجه (ارادهٔ جزئیه) یه جناب حقك مخلوقیدر دینیلیرسه، بوطوغریدر. لکن بوباشقه‌در. اشعریلرك دیدکلری کبی طوغریدن طوغری‌یه رأساً وابتداءً جناب حق طرفندن مخلوق اولمق ینه باشقه‌در .

ایشته (اراده) بحثنده ماتریدیلرك فکری بودر . الك طوغری فکرده بودر . وضعیت حقوقیه‌یی تعیین و تصحیح ایده‌جك اولان فکرده بودر . چونکه وضعیت و مسئولیت حقوقیه‌یی تعیین ایدن شی، اراده‌نك حریتیدر . اراده حر وسربست اولمیه‌جق اولورسه وظیفه ومسئولیت حقوقیه‌نك معناسی قالماز .

قدر

اسلامیتده بر قضاقدر بحثی واردر. بو بحث دها اول انسانلر یارادلدیغی کوندن اعتباراً باشلامش بوکونه قدر دوام ایده‌کلمشدر. آوروپا فیلوسوفلرینك الآنده مشغول اولدقلری مسئله‌در .

اوته‌دنبری بزده بومسئله حقنده ایکی کلمه واردر : (قضا) و (قدر) . اونك ایچون ایکیسنی بربرینه ربط ایله قضا وقدر دیرز .

اولاً بوایکی کلمه‌نك معنالرینی آکلایه‌لم :

قضا : ابتدا بر شیئی قولاً وفعلاً فصل وقطع ایتمك واونی تماملامق معناسنه وضع ایدلمشدر. بوندن آلنه‌رق (حکم) و (فصل خصومت) معناسنده و (ادا) ، (قضا) مسائلنده برشیئك مثلنی تأدیه ایتمك معنالرنده دخی استعمال اولنمشدر . انفاذ معناسنده‌ده قوللانیلور . اعلام ، تبلیغ معنالرنده دخی قوللانیلور. بونلرك بعضیلری مجازاً بعضیلری‌ده عرفاً استعمال اولنان معنالریدر. اصل معناسی برشیئی فصل وقطع ایتمکدر .

قدر ؛ ایستر دالك فتحیله ، ایستر سکونیله تلفظ ایدیلسین هرایکیسی ده قضا کلمه‌سی کبی متعدد معنالرده قوللانیلمشدر. فقط اصل معناسی (تقدیر) درکه برشیئك مقدار وکمیتی تبیین وتثبیت ایتمك دیمکدر. مقدار معناسنده‌ده مستعملدر. معنای لغویلری بو ، کلامی واصطلاحی معنالرینه کلنجه :

قدر ، جناب حق طرفندن علی العموم اشیانك وبالجمله کائناتك وحادثاتك ازلده احوال واوصافی اسباب و شرائطی ، زمان ومکانی ایله تعیین وتحدید ایدلمسی دیمکدر . بو صورتله تقدیر وتعیین ایدیلان شیئه‌ده (قدر) اطلاق اولنور . بوتقدیرده اسم مفعول معناسنه (مقدر) دیمك اولور . داتاً لسان عربیده مصدرلر اسم مفعول مقامنده‌ده استعمال اولنورلر . او جهه‌دن اولمق اوزره قدرده اسم مفعول معناسنده قوللانیله‌رق مقدر معناسنه آلنیر .

قضا ایسه او شیئك یعنی ازلده تقدیر اولنان شیئك بر مقتضای تقدیر لایزالده ساحۀ وجوده کلمسی دیمکدر. بوایضاحدن آکلاشیلورکه قدر مقدم، قضا مؤخردر وهرقضا قدردر ، فقط هرقدر قضا دکلدر . بوجهتله آرالرنده عموم خصوص مطلق واردر. قضا اخص ، قدر اعم‌در .

ساحۀ وجودده تجلی ایدن شی هم قضا وهم قدردر . لکن هرقدر ساحۀ وجوده کلمش اولمادیغی جهتله قضا دکلدر . یعنی تکون ایدن، کسب حقیقت ایدن برشأن اولان هرحادثه قدردر . بونکله برابر عدمده قالوب‌ده ساحۀ وجوده چیقه‌میان ، تکون ایتمین شیلرده قدردر . برمثال ایله ایضاح ایده‌لم :

برانسان صیجاق حمامدن چیقدقدن صوکره چیرچیلاق ، عریان برحالده حمامك باغچه‌سنه کیدوب یاریم ساعت اوراده دوراجق اولسه شبهه‌سز اوکیمسه خسته اولور . بو قدردر. چونکه اوذاتك حمامده کسب رخاوت ایتمش اولان وجودیی بالآخره شدت برودته عرض ایتمسی خسته‌لق تولیدی ایچون برسبب اولمق اوزره تقدیر ایدلمشدر . بو مقدردره اونك ایچوندرکه اوآدم هرحالده خسته اوله‌جقدر . فقط عینی زمانده او ذات حمامك باغچه‌سنه چیقمایوب‌ده صیجاق بریرده تحفظ ایدرسه خسته اولمیه‌جنی کبی بالعکس واقعۀ استحمامدن

طولانی محتاجه استفاده ایدر. بوده قدردر . بوده ازلده تقدیر ایدلمشدر . بو صورتله حرکت ایدن او ذات خسته اولمیه‌جغندن بوخسته‌لق عدمده قالمشدر .

ایشته‌اونك خسته اولماسی کیفیتی تقدیرده برقدر. کذلك برانسان شرائطی جامع ، قوهٔ انباتیه‌یی حائز بر اراضی‌ده فن زراعته موافق برصورتده اجرای زرعیات ایدر ، تخم اکرسه اوردن محصول آلیر . اکمزسه، معطل براقیرسه برشی آلماز . آلمسی برقدر اولدیغی کبی ، آلماسی‌ده برقدردر. کذلك اوبرده بغدای اکرسه بغدی ، آرپه اکرسه آرپه آلور . بوده برقدردر.

آرپه آلمق ایچون بغدای اکوب‌ده آرپه آلامامه‌سی‌ده برقدردر .

خلاصه :

قدر مسبباتی اسبابه ربط ایتمك ، مسببات ایله اسباب آراسنده‌کی مناسبات وروابطی و آنلرك شرائطی تعیین ایتمکدر. بناءً‌علیه کائناتده وحادثاتده هیچ برشی یوقدرکه معین بر سبب تحتنده ظهور ایتمش اولماسون . هر شیئك وهر نتیجه‌نك مطلق برسببی اولدیغی کبی اونك‌ده اسباب مختلفه‌سی واردر .

بواسباب وبواسباب ایله مسببات آره‌سنده‌کی روابط ومناسبات برر دستور الهی‌در . بونلره قران کریم سنت الهیه اطلاق ایدییور. ازجمله استعیذ بالله (ولن تجد لسنة الله تبدیلا ...) آیت جلیله‌سنده سن؛ سنت الهیه ایچون هیچ برتبدیل بولامازسك، دییور .

یعنی بو دستورلر تبدل ایتمز . هر شی بودستورلرك نتایجیدر . ایشته کرك وجودجه قوتلر، ضعفلر، صحت وخسته‌لقلر وکرك فردی ، سیاسی ، اجتماعی ، حادثات عینی‌حادثات طبیعیه‌کبی هپ‌برر معین سببه تابع ومربوطدرلر. اونلرك تحقق حالنده مسببلری‌ده تحقق ایدر وبوتحققه مقدر دینور وحادثاتك اسباب وشرائطی ، اوصاف واحوالیله ازلده‌کی تعییننه‌ده (تقدیر معناسنه) قدر دینیر.

ایشته قدر بوندن عبارتدر . زمانمزده پك‌زیاده تعمم ایدن وزبانزد اولان (ملتلر مقدراتنه حاکم اولملیدر) و (فلان ملت کندی مقدراتنه حاکمدر) کبی تعبیرلر بومعنایه آلننجه طوغریدن طوغری‌یه بوتعبیرلرده شرعه مخالف بر

جهت يوقدر . حقيقةً فردلرده، ملتلرده مقدراتنی کندی تعيين ايدر. چونکه
هرهانكی برذات ، هرهانكی برايشه سلوکنده او ايشك اسبابنه توسل ايدرسه
خارجی بر مانع بولنمديغی صورتده هر حالده او ايش و او مقصد وجوده كلير
چونکه اونك بو صورتله حصوله کلمسی تقدير الهی‌در اسبابنه توسل ايتمزسه
او ايش ، او مقصد حصوله کلمز . بوده تقدير الهی‌در . اوده بوده قدردر .
(وإنْ مِنْ شيءٍ إلّا عندنا خزائنه وما ننزّله إلّا بقدرٍ معلوم) آيت جليله‌سنده
بوسويلدكلرمه اشارت واردر .

اونك ايچون هيچ برفرد كنديسنی معذور كوستروب كندی تدبيرسزلكنی
تقديره حمل ايده‌مز. بوتون حقايق حادثاتی نظراعتباره آلارق اونلردن بومسئله
حقنده بر فكر ، برالهام آلاجق اولورسه‌ق (قدر)ك معناسی ، ايضاحات
سالفه‌دن عبارت اولديغنی آكلارز . نصوص قرآنيه‌ده بونی مؤيددر .

برآيت جليله‌ده (نفسكزی كوره كوره تهلكه‌يه القا ايتمه‌يكز) دييور .
چونکه اوتهلكه برقدردر. قانون الهی‌در ، اونك مقتضاسی حصوله كله‌جكدر.
ايشته قدری بومعناده اولديغنی كبی بزه اوكره‌تن خلفای راشدين‌دن حضرت
عمردر . قران كريم‌ده ظاهراً متعارض آيتلر كورلديكندن وحضرت پيغمبرده
بوكبی حقايق لحكمةٍ توضيح بيورمدقلرندن بوكبی مسائل قبالی قالمشدر .

مثلا بر آيت‌ده : (هرشی اللهدن‌در) دنيلمشدر . بونی كورن بر ذات
معناسنی آكلايامز. آكلاسه‌ده قدرك برقدر لازم ومتحتم اولديغنی آكلار.
حالبوكه اويله‌دكل. اوت هيچ شبهه‌سز هرشی اللهدندر. هرشيئك اسبابی جناب
حق طرفندن تعيين ايدلمش و او صورتله حصوله كلمشـدر . بو معناجه هرشی
اللهدندر . فقط بونكله برابر بنم حركتم خصوصنده صرف ايتديكم اراده بر
قدر متحتم ولازم دكلدر .

چونكه اكچن درسـده‌ده سويلديكم وجهله جناب حق بنی خلق ايتديكی
زمان بنده (قدرت) و(اراده) صفتلرینی‌ده خلق ايتمش وبنی بر ايش ياپوب
ياپمامق خصوصلرينه متمكن ومقتدر قيلمشـدر . ايشته بن بوتمكين واقدار

سایه‌سنده او قدرت واراده‌ی دیلدیکم جهته صرف ایده‌رم . یاپمق جهتنه صرف ایده‌بیله‌جکم کبی یاپمامق جهتنده ده صرف ایده‌بیلیرم. چونکه جناب حق طرفندن بزلره بخش ایدیلن قدرت واراده صفتلری، افعالك هر ایکی جهتنه صرف اولونمغه صالحدر. هانکی جهته صرف اولنورسه شرائطی جامع اولدیغی صورتده اوجهت حصوله کلیر. ایشته بوده قدر وقضادر، بوده بر قانون الهی مقتضاسیدر. ایشته (وبالقدر خیره وشره من الله تعالی)نك معناسی ده بودر .

(صحیح مسلم) ده موجود (لِکُلِّ داءٍ دواءٌ فإذا اُصیبَ دواءُ الداءِ بَرَأَ بإذنِ الله عزوجل = هر خسته‌لغك بر دواسی واردر . اکر خسته‌لغك دواسنه اصابت اولنورسه بأذن الله اکتساب برأ وعافیت ایلر.) و(صحیح بخاری)ده موجود (فِرَّ مِنَ المجذوم کما تَفِرُّ مِنَ الاسد = آرسلاندن نصل قاچار ایسه‌ك «جذام» علتنه مبتلا اولان کیمسه‌دن ده اویله قاچ) وهم (صحیح بخاری) ده ، هم ده صحیح مسلم)ده موجود (لا یُورِدُ مُمْرِضٌ علی مُصِحٍّ = خسته دوه صاحبی دوه‌لرینی صاغلام وسالم دوه‌لرینك یاننه کوتورمه‌سین) کبی بر چوق احادیث شریفه ، بوبابده‌کی ایضاحات عاجزانه‌می مؤیددر. صوك ایکی حدیث ، دین اسلامجه‌ده خسته‌لکك ساری اولدیغنی صراحةً بیان ایدییور. بو حدیثلر اك موثوق واك صحیح حدیثلردر .

(صحیح بخاری ومسلم) ده محرر اولدیغی اوزره خلیفهٔ ثانی حضرت (عمر فاروق) رضی‌الله عنه عهد خلافتلرنده (۱۸) اون سکز سنهٔ هجریه‌سنده برای تفتیش « شام » ، عزیمت مقصدیله ومعیت خلافتپناهیلری ارکانیله مدینهٔ منوره‌دن چیقار . شام جوارنده (سَرغ) دینیلن قریه‌یه مواصلت ایدنجه، شام والیسی واوردو قوماندانی اکابر اصحاب کرامدن و « عشرهٔ مبشره » دن مشهور (ابوعبیدة بن الجراح) حضرتلری ، بعض امرای عسکریه ایله برلکده حضرت عمرك استقبالنه کلیر وشامده (وبا ـ طاعون) اولدیغنی خبر ویرر .

بوخبر اوزرینه حضرت عمر ، مشاهیر فقهای اصحابدن (عبداه بن عباس)

حضرتلری واسطه‌سیله معیت عالیلرنده بولونان اصحاب کرامی قسم، قسم حضور خلافتپناهیلرینه جلب ودعوت ایدروشامه کیدوب کیتمه‌مك خصوصنده اونلرله استشاره‌ده بولونور. برقسمی متوکلاً علی‌الله شامه عزیمت ، دیکر قسمی شامده وبا تهلکه‌سی بولوندیغنـدن مدینه‌یه عودت رأی وفکرنده بولونور. حضرت عمر بر مدت کندی کندینه تأمل ایتدکدن صوکره ایکنجی رأیی ترجیح ایله مدینهٔ منوره‌یه عودته قرار ویرر. وبوقراری ینه مشارالیه (عبدالله بن عباس) واسطه‌سیله معیتلری ارکاننه تبلیغ ایدر.

بونك اوزرینه سالف‌الذکر (ابوعبیدة بن الجراح) حضرتلری ، بوقراره اعتراض ایله (یا امیرالمؤمنین ، اللّهك قدرندنمی فرار ایدیورسکز؟) دیر. خلیفهٔ کزین جناب عمر ، جواباً (کاشکی یا اباعبیده، بوسوزی سندن باشقه‌سی سویلسه‌یدی) دیدکدن صوکره (أوت اللّهك قدرندن ینه اللّهك قدرینه فرار ایدییورز. رأیك نه‌در؟ سویله بقالم؛ سنك دوه‌لرك اولسه‌ده ، برطرفی اوتلی، دیکرطرفی چوراق وشوره‌زار بردره‌یه اینمش اولسه ، شمدی سن اودوه‌لری اوتلی جهتده رعی ایدر وقارنلرینی طویوروسه‌ك جناب حقك قدریله وبالعکس چوراق وقوری جهتده رعی ایدر ، آچ براقیرسه‌ك کذلك جناب حقك قدریله رعی ایتمش اولمازمیسـك؟) دیر وبوجواب حکیمانه‌لریله حضرت ابوعبیده‌یی الزام ایلر.

حضرت عمر صوك جمله‌یی سـویلدیکی صره‌ده ، مقدما بعض خصوصـات ذاتیه‌سی ایچون غیبوبت ایتمش اولان اعاظم اصحابدن (عبدالرحمان بن عوف) حضرتلری کلیر ومسـئله‌یه واقف اولونجه (بنم بوبابده معلومات مخصـوصه‌م واردر. رسـول اکرم صلی‌الله علیه وسلم افندمز حضرتلرندن ایشیتمشدم: (بر یرده «وبا» اولدیغنی ایشیتدیککز زمان اویره کیتمه‌ییکز. وبر یرده سز بولوندیغکز حالده «وبا» ظهور ایدنجه‌ده اوندن فراراً اویردن چیقمایکز.) بیورمشلردی.) دیر.

حضرت عمر ، بوحدیثی ایشیدنجه رأی واجتهادینك بوحدیثه ، بوحکم

شارعه تماماً موافق دوشمش اولدیغندن دولایی جناب حقه حمد وثنا ایدر وکرك کندی قراری وکرك بوحدیثك حکمی وجه ایله مدینهٔ منورهیه عودت ایلر... بوحدیث ، هم (بخاری شریف) ده وهم (صحیح مسلم) ده موجود وصحتی ائمهٔ حدیث عندنده متفق علیه اولدیغندن اك موثوق واك صحیح حدیثلردندر.

ایشته (ارادهٔ بشر) و (قدر) مسئلهلرنده ماتریدیه فرقهسنك باشده امام الائمة امام اعظم ابوحنیفه حضرتلری اولدیغی حالده علمای حنفیهنك فکر وتلقیسی بودر . اك معقول وحقایق اشیایه اك موافق اولان فکرده بودر . حقوق ومسئولیت نقطهٔ نظرندنده برحقوقجی ایچون بوفکری قبول ایتمك ضروریدر. چونکه « جبریه » نك دیدیکی کبی (انسانلرده هیچ بر قدرت واراده یوقدر) ویاخود « اشعریه » کبی (انسانلرده قدرت واراده وارسهده اوقدرت وارادهنك هیچ برتأثیری یوقدر . انسانلرك ارادهسیده ، افعالیده طوغریدن طوغری یه رأساً وابتداءً جناب حق طرفندن مخلوقدر) دینیلهجك اولورایسه ، انسانلری بوتون حرکتلرنده معذور کوزوب باشی بوش کندی حاللرینه ترك ایتمك ، هیچ بر قید ایله مقید قیلمامق ، هیچ برتکلیف ایله مکلف وهیچ برفعل وحرکت نتیجهسنده مسئول طوتمامق وبوتون قوانینی وبالخاصه قوانین جزائیهیی وحکومتلری ، محکمهلری وخلاصه بالجمله تقییدات وتحدیدات اجتماعیه وسیاسهیی رفع والغا وابطال ایلهمك لازم کلیرکه بونك نه درجهده کولونج وباطل اولدیغی بدیهی ومستغنیٔ بیاندر ... بر جمله ایله سویلهیهیم : بومسئلهلرده « جبریه » ویا نتیجه اعتباریله آندن فرقی اولمایان « اشعریه » فکرینه ذاهب اولمق ، بوکون محیر العقول بدایع مدنیه ومخترعات فنیه وجوده کتیرن انسانلری صوغوقلجاندنده آشاغی عد ایتمك دیمك اولور .

*
* *

قدر واراده بحثنك عقیبندهده آکا مربوط اولان (حسن و قبح) بحثنی وحکمت تشریعیهیی موضوع بحث ایتمك ایجاب ایدر . فقط بونلری تدقیقه باشلار ایسهك اصل بوسنه ظرفنده کورمهکز لازم وحتی الزم اولان مباحث

مهمه‌یی تدقیقه امکان بولمق مشکل اولور . زیرا بو حسن و قبح بحثی بر ایکی ، اوچ درسده دکل ایکنجی شومستره‌کی ساعات دروسی‌ده حصر ایتمش اولسه‌ق آنجق اکمال ایده‌بیلیرز . حالبوکه بو طریق التزام واختیاره وقت یوقدر . مع الأسف بو بحثی ترک ایدییورز . آنجق اولجه نشر ایتدیکم اثرده بو بحثلر واردر . بونلر بر کوزدن کچیریلورسه بر درجه‌یه قدر تلافیٔ مافات ایدلمش اولور . وقتکز مساعد اولورسه بونلرکده هر حالده نظر تدقیق وتتبعدن امرارینه چالیشمالیسکز . بوکون بزده اولدیغی کبی اوروپا عالم عرفاننده دخی بو بحث مهم اهمیتلی بر صورتده تدقیق ومناقشه ایدلمکده‌در .

برنجی قسم

ادلهٔ اصلیه — ادلهٔ تالیه — اصول ترجیح

۱ — ادلهٔ اصلیه

ادله معلومدرکه امثله وزننده دلیلك جمعیدرکه رهبر دیمکدر قولاغوز دیمکدر. دلیلی بو درسك ابتداسنده تعریف ایتمشدك . اوتعریفه کوره دلیل « کندیسنه نظر صحیحله نظر اولندقده بزی بر مطلوب خبری‌یه ایصال ایلیان شیدر » فقط دلیل دیکر صورتلرله‌ده تعریف اولنمشدر .

الك مشهور تعریفی شودر : (کندیسنه علمدن یعنی کندیسنی بیلمکدن باشقه برشیئی بیلمك لازم کلان شیئه دیرلر .) بو، علم کلامجیلرك تعریفیدر، یعنی(سز برشیئی بیلدکدن صوکره اونك ضمننده باشقه بر شیئی بیلمکدر) بو تعریف ایله اولکی تعریف آراسنده عموم‌وخصوص مطلق واردر، اولکی اعم، ایکنجی اخص‌در .

برنجی تعریف‌ده «مطلوب خبری‌یه ایصال‌ایلیان شیدر» دیمشدك. مطلوب خبری‌یه ایصال بعضاً علم تولید ایدر ؛ بعضاً‌ده ظن حصوله کتیرر. یعنی‌دیمك ایستیورزکه اولکی تعریف (علم وظن حاصل ایدن دلیله شاملدر) بناءً علیه برنجی تعریفه کوره ایستر علم حاصل اولسون، ایسترسه ظن حصوله کلسون مساوی‌در . علی‌الاطلاق بر مطلوب خبری‌یه علم ویا ظن حاصل ایدن شیئه دلیل دینور . لکن ایکنجی تعریف بویله دکلدر .

دقت ایدرسه‌کز کورورسکزکه ایکنجی تعریفه کوره دلیلدن مقصد برشی حقنده (علم حاصل ایدن دلیلدر) یوقسه ظن حاصل ایدن شیئه شامل‌دکلدر. شوحالده دلیلی حقیله آکلایه‌بیلمك ایچون اولا علم نه‌در ؟ ظن نه‌یه دیرلر ؟ بونلری بیلمك ؛ آرالرنده‌کی فرقی آکلامق لازم کلیور . آنك ایچون بزده

دليلك تقسيمانه كيرمكسزين اول امرده علم ايله ظن وآره‌لرنده‌كي اسباب فرقى واسباب علمى بيان ايتمك مجبوريتنده قاليورز .

شو حالده علم نه‌در ؟

بيانه حاجت يوقدركه علم كلمه‌سنى لسانمزه ترجمه ايده‌جك اولور ايسه‌ك (بيلمك كلمه‌سيله ترجمه ايدرز . (ظن) كلمه‌سنى ترجمه ايده‌جك اولور ايسه‌ك اوكا قارشى لسانمزده (صانمق) كلمه‌سنى بولورز . پك كوزل بيلورسكزكه ، بيلمك باشقه صانمق‌يينه باشقه‌در. آنك ايچوندركه اثناى مخابره‌ده ومخاطباتمزده بوايكى كلمه‌يى باشقه باشقه مقاملرده استعمال ايدرز .

ايجابنده بيلورز ديرز؛ يرينه كوره صانيورم، صاندم ديرز. ايشته بيلمك علم ديمكدر ؛ صانمق ظن ايتمك ديمكدر .

فقط شو ايضاحات لغته نظرآدر ؛ معناى لغوى‌يه كوره‌در . يعنى واضع لغت بويله باشقه باشـقه ايكى دانه كلمه وضع ايتمش ، هرلسانده او لسانى وضع ايدن واضع بو فرقى كوزه‌تمشدر .

ارباب علوم دخى واضع لغتلرك كوزه‌تمش اولدقلرى بو فرقى نظر اعتباره آله‌رق بوايكى كلمه‌نك مفهوملرينى علمى بر صورتده تفريق ايتمشلردر .

بناءً عليه (علم نفس‌الامره مطابق وثابت، يعنى لايتزلزل ولايتغير اعتقاد جازم‌دن‌عبارتدر) ، تعبيرديكرله تصديق‌دن عبارتدر. بومقامده اعتقاد وتصديق وحكم كلمه‌لرى الفاظ مترادفه‌دندر . حكم‌ده ، حكم منطقى‌در ؛ شرعى دكل .

(ظن ، غيرجازم اولان اعتقاد وياتصديقدن عبارتدر) اكر بر تصديق برحكم منطقى تعبير ديكرله بر اعتقـاد جازم اولمقله برابر ثابت اولمازسه ايلروده تغير وتزلزله معروض قاله‌بيله‌جك صورتده ايسه اوكا (تقليد) دينور . بالفرض بكا برعالم چيقارده جازم براعتقادله ثابت‌اولارق قبول‌ايتديكم برحكمى وبرتصديقى خايربويله دكلدر دييه‌رك بونك عكسنى ايضاح‌ايدر وبنى اقناع‌ايدرسه بنم‌معلوماتم تزلزله اوغرار، ايشته بوتزلزله اوغرايان شى تقليددر. يوقسه علم هيچ برزمان تزلزله اوغرامز . ظنك نقيضنه‌ده (وهم) اطلاق اولنور. فقط قلبده تصديق

اولمایوبده برشی (شویله‌می‌در)، (بویله‌میدر) دیه تردد حاصل اولورسه اوکاده (شك) تسمیه اولنور .

شوحالده علم ؛ دیمك اولیورکه نفس الامره مطابق اولمقله برابر هیچ بر زمان وهیچ بر صورتله زائل اولمیه‌جق درجه‌ده قطعی اولان بیلگی‌یه دینور. برحکم برشیئك اولوب اولمادیغنه تعلق‌ایتمکله برابر یعنی برشی حقنده بویله‌در ، ویا دکلدر دیه حکم ایتمکله برابر آنك ضدی وعکسی دخی تجویز ایدیلورسه حکم ایدیلان جهته یعنی ترجیح اولنان جهته ظن‌دینور. تجویزاولنان عکسی جهته‌ده وهم دینور .

دیمك اولیورکه ظن‌ده عکسی تجویز دخی واردر. حالبوکه علم‌ده عکسی تجویز یوقدر. ایشته علم ایله ظن آره‌سنده‌کی فرق‌ده بودر . علم‌ده معلومك ضدی تجویز اولنماز. ظن‌ده مظنونك ضدی تجویز اولنور، هیچ برجهته حکم ایده‌مزسه ، یعنی متردد بولنورسه بوکا (شك) دیرلر .

حکم قطعی یا دلیل یعنی علم افاده ایدن دلیل ویا تقلید ایله حاصل اولور .

اسباب علم

علمی تولید ایدن اسباب نه‌در ؟ یعنی انسانلرده علم دنیلان کیفیتی حصوله کتیرن وسائط ادراك نه‌در ؟ ـ ادراك کلمه‌سی علم ایله ظنه شاملدر ـ کندی موجودیت بشریه‌مزه امعان نظرله باقدیغمز زمان کوریرزکه انسانلرده اسباب علم ووسائط ادراك اوچ نوعدر ، اوچ شیدن عبارتدر :

١ ــ حس (که بشی خارجی بری داخلی اولارق التی قوتدر . بونلری توحید ایدر ایسه‌ك حس حاصل اولور . بونلرك بشنه خواس خمسهٔ ظاهریه ، آلتنجیسنه وجدان دیرلر)

٢ ــ عقل .

٣ ــ خبر ونقل‌در .

ایشته بزم اسباب علممز بواوچ شیدن عبارتدر . بواوچ شیئك خارجنده بزه علم ویره جك ، بزه بر شی اوکره ته جك ، معلومات ویره جك بر واسطه برسبب یوقدر .

برنجیسنه حس دیدك . بو ، ایکی قسمه آیریلور :

١ — حس ظاهری .

٢ — حس باطنی‌در وَ (نفسی) در .

حس ظاهری ، خواس خمسه دنیلان بش قوتدن عبارتدر :

١ — باصره .

٢ — سامعه .

٣ — ذائقه .

٤ — شامه .

٥ — لامسه .

قوهٔ باصره ایله مبصرات ، مرئیات ، قوهٔ سامعه ایله مسموعات وَاصوات ، قوهٔ ذائقه ایله اطعمه ، قوهٔ شامه ایله روایح ، قوهٔ لامسه ایله یاشلق قورولق ، قاطیلق ، یموشاقلق کبی احوال ادراك اولنور . بونلردن بردانه‌سی ناقص بولونسه بشرك معلوماتی‌ده اونسبتده ناقص اولور .

مثلا بر انسان والده‌سندن اعمی اولارق تولد ایتسه مبصراتی ، کوزله کوریلن شیلری بیله‌مز ، ادراك ایده‌مز . بیاض ، سیاه ، یشیل نه دیمك اوکا بونلری آکلاتمق قابل اولاماز .

کذلك بر انسان صاغیر اولارق تولد ایتسه صدالر نه دیمکدر بیله‌مز . صدانك کوزه‌لی ، چیرکینی بیله‌مز . چونکه واسطهٔ ادراك بولنمدیغنجه ادراکی‌ده نقصان اولور . دیکر حسلرده بویله‌در .

حس باطنیه کلنجه : بو ، وجدان دیدیکمز قوتدر . آنك ایچوندرکه حس باطنی ایله ادراك اولنان مدرکاته وجدانیات اطلاق اولنور .

آچلق ، طوقلق ، حدت ، غضب ، مرحمت ، شفقت ، عصبیت ، تأثرات

قلبیه کبی خصوصات هپ حس باطنی اولان وجدان ایله ادراك اولنور .

اولکی بش نوع معلوماته یعنی خواس خمسهٔ ظاهری ایله ادراك اولنان معلوماته (محسوسات) ، حس باطنی ایله ادراك اولنان مدرکاته (وجدانیات) اطلاق اولنور . بونقطهده متکلمینده برابردر .

*
* *

یوقاروده اسباب وَوسائط علمی حس وعقل وخبردن عبارت اولمق اوزره اوچ قسمه تفریق ایتمشدك . بونلردن حسی ایضاح ایتدك . شیمدیده ایکنجیسی اولان عقلی ، صوکرهده خبری ایضاح ایدهلم .

عقل ؛ نفس ناطقهٔ انسانیهنك یعنی روحك برقوت وبراستعداد مخصوصیدرلر . انسان آنکله مقدماتی ترتیب وکلیاتی ادراك ایدر . حس ایله ادراك اولنان شیلرك کافهسی جزئیاتدر . یعنی فرداً فردا متعین ومتشخص اولان اعیان وافراددر . هیچ بری دیکرینه صادق اولماز . مثلا احمد ؛ محمددر ویاشو کوزلك ؛ بوکوزلکدر دینهمز وشوکوریلن وایشیدیلن ــ خلاصه خواس خمسهٔ ظاهره ایله بیلنان ــ شیلردن هیچ بری دیکرینه شودر دیبه حمل اولنهماز . تکمیل جزئیات خواس خمسه ایله ویا حس باطنی اولان وجدان ایله بیلنور .

عقل ایسه شوبیان ایتدیکم جزئیاتدن برطاقم کلیات استنتاج ایدر . مثلا : افراد انسانیهیی برر برر تدقیق ایدهرك آنلرك جملهسنك اشتراك ایتمش اولدیغی انسانیت وصفنی استحصال ایدر . ایشته اووصفه کلی اولارق یعنی هربرینه آیری آیری اطلاق ایدیلمسی قابل اولارق (انسان) اطلاق ایدر .

افراد انسانیهدن استحصال ایتدیکی اوحقیقت خارجده موجود دکلدر .

خارجده افراد انسانیهدن خارج ومستقل برانسان بولهمازسکز . اویله بوتون افراد انسانیهیه شامل اولاجق هیولا کبی بر انسان وارمیدر ؟ طبیعی یوقدر . انسان دنیلن حقیقت ؛ افراد انسانیهنك هرفردنده آیری آیری موجوددر . ایشته بو وبوکبی کلیات آنجق قوهٔ عقلیه طرفندن ادراك اولنور . عقلك ادراك ایلدیکی معلومات افراددن انتزاع اولنهرق ایکنجیدرجهده بیلنان

حقیقتلر اولدیغی ایچوندرکه (معلومات ثانویه) اطلاق اولنور .

نمو یعنی جسم نامی اولمقلق کیفیتیده بویله‌در . بونده عقل افراد انسانیه‌یی بر بر تدقیق ایده‌رك آنلرك پك کوچوك اولارق طوغوب تدریجی صورتده بیومه‌سنه باقار وبونك بوتون افراد انسانیه‌ده موجود بر حقیقت اولدیغنی کورورده انسان جسم نامیدر دیر .

ایشته بوراده عقلك نشوونما کیفیتی انسانه حمل ایتمسی فردلردن چیقاریلمش بر کیفیتدر . بوده یعنی جسم نامی دنیلن شیءده خارجده موجود فردلردن باشقه برحقیقت دکلدر . بلکه علی العموم اجسامك فردلرنده موجود برحقیقتدر . دیمك ایسترم که عقلك ادراك ایلدیکی کلیات حسك ادراك ایلدیکی جزئیات ایله قائمدر وآنلرده مندمجدر .

ایشته بوحقیقته بناءً درکه عقل کندی باشنه برقوهٔ مدرکه دکلدر . تعبیر دیکرله عقلك بوتون منابع ادراك ومعلوماتی خواس خمسهٔ ظاهره ایله وجدان دنیلن قوهٔ باطنه‌نك هیئت مجموعه‌سندن عبارتدر .

بوندن طولیدرکه براعماء مادرزاد نه قدر ذکی ونه قدر فطین اولورسه اولسون اشکالی، رنکلری بیله‌مز . اوکا نه‌صورتله صور آشکالی تفهیم ایده‌جك اولورسه‌کز اولوکز قابل دکل او ، اونی تفریق ایده‌مز بیاض، قرمزی، سیاه نه‌در . بیله‌مز .

ولوکه کندیسنده برده‌ا درجه‌سنده ذکا موجود اولسون . چونکه صور اشکالی ورنکلری بیله‌جك واسطهٔ ادراك ، منبع معلومات کندیسنده مفقوددر .

والده‌سندن صاغیر اوله‌رق طوغان بر شخص دخی کذلك صدالری ادراك ایده‌مز . نه‌قدر حایقیریلورسه ، حایقیریلسون وناصل کندیسنه تفهیم ایدلمك ایسته‌نیلورسه ایسته‌نیلسون ینه او اصواتی ادراك ایده‌مز . ایشته عقلك طبیعی معلوماتی کندیسنده منابع معلومات اولان ووسائط ادراك بولنان شو آلتی قوتدن او آلتی منبعدن الثان معلوماتدر .

خبره کانجه : معلومدرکه خبر صدق وکذبه احتمالی اولان سوزدن

عبارتدر. خبر یعنی قائلندن صرفنظرله صدق وکذبه احتمالی اولان سوز انسانه علم افاده ایده‌بیلمك ایچون صادق اولمسی لازمدر.

خبرك صادق اولمسی ایسه اوچ صورتله اولور :

١ — متواتر درجه‌سنه بالغ اولمق (خبر متواتر)

٢ — نبوتی ثابت بر پیغمبرك خبری بولنمق (خبر رسول)

٣ — برچوق قرائن وامارات مختلفه‌یه انضمام ایتمش بولنمق (خبر مؤید) در.

بواوچ شیئك خارجنده قالان خبر انسانه قناعت قطعیه ویرمز. قائلی یعنی مخبری نه‌قدر اوصاف حمیده ایله متصف ارلورسه اولسون قناعت بخش اولماز.

قناعت بخش اوله‌بیلمك ایچون تواتر درجه‌سنه بالغ اولان اشخاص دخی اوخبری ویررسه اووقت علم وقناعت قطعیه افاده ایده‌بیلور .

١ — ظن ایدرم‌كه تواترك تعریفنی بیلورسكز . مجله‌نك بینات بحثنده‌ده مذکوردر . خبر متواتر دیمك « کذب اوزرینه یعنی یلان سویلمك خصوصنده اتفاق ایتمه‌لرینی عقلك تجویز ایتمه‌یه‌جكی بر جم غفیرك یعنی جماعت کثیره‌نك خبری‌در. » بوخبر متواترده شوتعریفلردن آكلاشلدیغی اوزره مخبرلرك عددی معین دكلدر .

نه دیدك ؟ کذب اوزرینه اتفاقلرینی عقلك تجویز ایتمه‌یه‌جكی جماعت کثیره دیدك . بوجماعت کثیره‌نك نه مقدارده بولنه‌جغنی زمین وزمانه كوره کندینه قناعت ویره‌جك شخصك یعنی مخبر الیهك عقلی تعیین ایدر ؛ شبهه یوق‌كه مخبر الیه مخبرلرك یالكز کمیتنی دكل کیفیتنی‌ده نظر اعتباره آلور .

ارباب ناموسدن ، سجیه صاحبی ذواتدن مركب یوز کشیلك بر جماعتك افاده‌سی (اوباش) طاقمندن بیك کشیلك جماعتك افاده‌سندن دها قوتلیدر. دها زیاده قناعت بخش وجداندر . اوجهتله خبر متواتری بوصورتله تعریف ایدن علما مخبرلرك عددینی مخاطبك عقلنه ترك ایتمشلردر . یعنی دیكله‌یان ذاتك عقلی تعیین ایده‌جكدر .

نته‌كیم بزم بوكون كورمدیكمز مكهٔ مكرمه ، مدینهٔ منوره ، آمریقا ،

چين ، ژاپونیا و برچوق ممالك ، برچوق قطعات وبلدان بزجه هپ خبر متواتر طریقیله معلومدر. برخبر بوصورتله متواتر درجه‌سنه بالغ اولورسه اووقت علم افاده ایدر . خبر متواتر ایله بیلنان بر شیئی بیلان ذات ، کوزیله کورن ذات قدر بیلمش اولور .

کرچه « لیس الخبر کالعیان » دیرلر. یعنی خبر، مشاهده درجه‌سنده قطعیت افاده ایتمزدرلر . طوغریدر. مع هذا علم دنیلن قناعت مطمئنه قلبی افاده ایدر. بواعتبار ایله بینلرنده برفرق یوقدر. شوقدرکه مشاهده دها قوتلی علم افاده ایدر.

۲ — خبر رسول : خبر رسوله کلنجه بوده مخبرك معصومیتی یعنی یالاندن متعالی بولنمسی، معرا اولمسی ، اعتباریله علم افاده ایدر . یترکه اوخبر ، اوسوز پیغمبریمز افندیمز حضرتلرینك کندی لسان نبوت بیانندن ایشیدیلمش ویاتواتراً منقول اولمش بولنسون . بوتقدیرده علم افاده ایدر . فقط پیغمبریمز افندیمز حضرتلرندن نقل اولنان سوز خبر متواتر درجه‌سنده اولماز ایسه علم افاده افاده ایتمیوب ظن افاده ایدر .

خبر تواتر درجه‌سنه بالغ اولمازسه اوکا (خبر واحد) دینور . مخبرلرك عددی بش اون اولسه دخی ینه خبر واحد دینور .

بو ، براصطلاحدر . هرحالده مخبرك بر کشی اولمسی دیمك دکلدر . مخبر ایستر بر کشی اولسون ایسترسه متعدد اشخاص اولسون تواتر درجه‌سنه بالغ اولمادقجه آکا « خبر واحد » اطلاق اولنور .

یالکز علماء حنفیه‌نك اصطلاحنه کوره : ابتدا بر خبری پیغمبردن طوغریدن طوغری‌یه نقل ایدن مخبرلرك عددی برقاچ دانه اولوبده ، ایکنجی درجه‌ده اوخبرلردن نقل ایدن ناقللرك مقداری حد تواتره بالغ اولورسه اوخبره (خبر مشهور) اطلاق اولنور .

بوخبر مشهور حقیقت حالده خبر واحد دیمکدر . مادامکه ایلك ناقللر ، ایلك راویلر ، حضرت پیغمبردن طوغریدن طوغری‌یه ایشیدنلر ، محدود برقاچ ذاتدر . اوحالده اوخبره « خبر واحد » دیمك لازمدر. فقط ایکنجی درجه‌ده

اوخبری نقل وروایت ایدن ذواتك تواتر درجه‌سنده چوق اولمرنی حسبیله بونوع خبر واحد علی الفائده خبر واحدك فوقنده، ظن غالب افاده ایده جگندن بونوع خبره بر اصطلاح مخصوص اولمق اوزره (خبرمشهور) اطلاق ایتمشلردر. نته کیم بزده کندی آرامزده شایع اولان بعض روایتلره (مشهور) دیرز. شافعیلر بوکبی خبر مشهوره (خبر مستفیض)دیرلر.

٣ — قرائن وامارات خارجیه‌یه انضمام ایدن خبرواحدده علم افاده ایدر. فقط بورادده علم افاده ایدن یالکز او خبر واحدك کندیسی دکلدر. بلکه اونکله برابر اوکا انضمام ایتمش اولان قرائن وامارات سائرهٔ خارجیه‌نك هیئت مجموعه‌سیدر. مثلا بر کیمسه بر کیمسه‌نك خانه‌سندن الی قانلی، بچاقلی اولارق بیوك بر تلاش ایله چیقوب قاچارکن کورولسه، بو حال آنك، خانه درونده هرحالده بر کیمسه‌یی ویا بر حیوانی کسمش والنه‌ده قان بولاشمش اولدیغنه دلالت ایدر. عینی زمانده خانه درونده بولنان خدمتجی‌ده یارالانوب اولمش اولان افندیسنی اوفرار ایدن ذاتك قتل ایتدیکنی خبرویرسه بو خبرله اوذاتك احوالی یکدیکرینه انضمام ایده‌رك هیئت مجموعه‌سی انسان ایچون برعلم افاده ایده‌بیلور. بناءً علیه قاتل اوشخصدر دیه حکم اولنه‌بیلور.

ایشته انسانلر ایچون اسباب علم بونلردن عبارتدر. بونلردن باشقه اسباب علم یوقدر.

صوفیونك (الهام) نامنی ویردیکی حالات قلبیه اسباب علمدن معدود دکلدر. علمای اهل سنت وفلاسفه الهامی اسباب علمدن عد ایتمز. یعنی ملهم اولان شخصه کوره بو اسباب علمدن دکلدر. اشخاص سائره‌یه قارشی خبرواحد اولمق اعتباریله بر کره اسباب علمدن دکلدر. کندیسنده واقع اولان ذاتك کندیسنه قارشی‌ده اسباب علمدن معدود دکلدر. او الهام برنوع حال یقظه‌ده رؤیا قبیلندن برشیدر.

الهام ارباب تصوف اصطلاحنجه: جانب مبدأ فیاضدن سنوح ایدن برسانحهٔ قلبیه‌دن عبارتدر. بزم محاوراتمزده فراست دیدیکمز استدلالك فوقنده واونك

خارجنده یعنی حس قلبی‌نك دها فوقنده وملهم اولان شخصك کندی نفرسی خارجنده واقع اولان سنوحات قلبیه قبیلندن اوله‌جق که بو ، بر کره اشخاص سائره‌یه قارشی اسباب علمدن معدود دکلدر . چونکه محسوسات ومشهوداته مستنداولمادیغی کبی اشخاص سائره‌یه قارشی‌ده خبر واحد اولمق اعتباریله‌ده بر خبر شخصیدن عبارتدر . هرایکی اعتبار ایله‌ده اشخاص سائره‌یه قارشی اسباب علمدن دکلدر .

ملهم اولان ذاتك کندینه گلنجه : ایشته علماء اسلام بورادە اختلاف ایتمشلردر . « ارباب تصوف » بوالهامی صاحب الهام ایچون اسباب علمدن عد ایدرلر. لکن علما ، اهل سنت ومعتزله کبی فرق سائرهٔ اسلامیه صاحب الهام ایچون دخی اسباب علمدن عد ایتمزلر . مع‌تا فیزیق ساحه‌سنه داخلدر . احتمال که بر عارضهٔ صحیه نتیجه‌سیدر .

ایشته یوقاریدن بری ویردیکمز ایضاحاتدن تبین ایتمشدر که اسباب علم (حس ، عقل وخبر صادق اولمق اوزره) اوچ شیدن عبارتدر. خواس خمسهٔ ظاهره ایله یعنی حسك بش خارجی قوتی ایله ادراك اولنان شیلره محسوسات، مشاهدات ، مشهودات اطلاق اولنورسه‌ده حس باطنی اولان قوهٔ وجدانیه ایله ادراك اولنقن شیلره‌ده وجدانیات اطلاق اولنور .

وجدانیات اطلاق اولنور. خبرك تواتر قسمیله ادراك ایدیلن مسموعاته‌ده متواترات تسمیه ایدیلور. پیغمبرلر حضراتنك بیاناتنه‌ده (خبر رسول) اطلاق اولنور . شو حالده شمدی‌یه قدر سرد اولنان ایضاحاتدن مستبان اولور که دلیل ایکی قسمدر :

١ — دلیل عقلی

٢ — دلیل نقلی

دلیل عقلی ؛ تعبیری قوای حسیه ایله ادراك اولنان مشهودات ووجدانیاته مستند دلیللره اطلاق اولنه‌جنی کبی صرف قضایای عقلیه‌یه مستند اولان دلیللره‌ده اطلاق اولنور .

دليل ، قطعيت وظنيت اعتباريله‌ده ايكی قسمدر :
١ — دليل قطعی
٢ — دليل ظنی

دليل قطعی‌یه (برهان) اطلاق اولنور . دليل ظنی‌یه‌ده (اماره) ، (قرينه) اطلاق اولنور .

برهان (مقدمات يقينيه‌دن تركب ايدن) دليلدر . اونك مقدمه‌لری يقينی وقطعی اولديغی ايچون نتيجه‌سی‌ده قطعی اولور. چونكه برمقدمهٔ يقينيه وقطعيه شبهه‌سز كنديلری كبی بر نتيجهٔ يقينيه وقطعيه توليد ايدر . آنك ايچوندركه بشر ايچون اصل دليل (برهان) در .

مقدمات يقينيه‌دن تشكل ايتديكی جهتله برهان ايله نتيجه‌سی آره‌سنده ارتباط عقلی وحقيقی واردر . حالبوكه دليل ظنی دنيلان اماره ويا قرينه اودرجه‌ده دكلدر. اماره ويادليل ظنی مقدمات يقينيه‌دن تركب ايتمز. بوتلخيصدن آكلاشلديغی اوزره دليل ظنی‌نك مقدمه‌لری ظنيدر . ظن وتخمينه مستنددر. شخصه كوره ذكالره كوره دكيشور . حتی ظنيانده محيطك ، عنعنه‌لرك كوچوكلكدن بری آلنان تلقيناتك، ايی كوره‌نكلرك پك چوق تأثيرلری واردر. حتی ظنياتده فطرتك‌ده تأثيری واردر .

بر ذاته حدت ، شدت ، نفرتی اولان ديكر بر ذات اولكی ذات حقنده ، عليهنده سويلنان سوزلرك همان هپسنه اينانور . حالبوكه ينه اوذات سوديكی بر ذات حقنده سويلنان اودرلو سوزلرك هيچ برينه ايناتمق ايسته‌مز . چونكه حسب الفطره انسان نفرت ايتديكی شيلردن اجتناب ، سوديكی ومحبت ايلديكی شيلره تمايل ايدر .

ظن دينلان شی‌ده قلبك نفی واثباتدن برجهته ميل ايتمسندن عبارتدر ، ظن بودر. ايشته برنتيجه وياحكم، كنديسيله آره‌لرنده بررابطهٔ عقليه وحقيقيه بولنان مقدماته مستند اولورسه اوكا عام دينور . بز تعبيراتمزده قناعت تامه ديرز. فقط بر نتيجه ويا حكم بوكبی مقدماته مستند اولمازسه اوكاده ظن ديرز.

ایشته بو اسبابه بناءً درکه هانکی علم وفن مقدمات یقینیه یه مستند اولور ایسه او علم وفن قطعی‌در. بالعکس هانکی علم وفن مقدمات یقینیه وآنلردن ترکب ایدن براهینه مستند اولماز ایســه اوعلم وفن ظنی‌در . او مقدمات یقینیــه‌دن هانکیسی دیکرندن دها قطعی اولدیغی بحثنه کلنجه :

دینیلورکه حس ایله عقلك اجتماع ایتدیکی مقدمه‌لر دیکرلرندن یعنی یالکز حس ویاخود یالکز عقل ایله ادراك اولنــان مقدماتدن دها قوتلیــدر ، دها قطعیدر. مثلا : شو کوزلریمزله کوردیکمز مشهودات حقنده‌کی معلومات قطعیدر.

بداهته مستند اولدیغی ایچون بو معلومات برر مقدمات یقینیه‌در . بن شو کرسیده اوطوروب‌ده شو دقیقه‌ده درس تقریر ایدیشم سزه یقیناً معلومدر . بونده هیچ شبهه‌کز یوقدر .

بتون انسانلر برآرایه کلوبده عکسنی ادعا ایتسه ایناتمزسکز . مع هذا بو مشهوداته اویله ظن اولندیغی قدرده اعتماد جائز دکلدر . قوای حسیه‌نك بك چوق یرلرده غلط وخطــا ایتدیکی بالتجربه معلومدر . انسان صو ایچروسنه ادخال ایتدیکی باستونی قیریق ، منکسر برشکلده کورر .

الحاصل الك قوتلی اولان سامعه‌مز، باصره‌مز بك چوق یرده عاجزقالیور، بك چوق یرلرده خطا ایدیلیور. ساده بونلردکل،دیکرلری‌ده بویله‌در. هر برینك کندیلرینه کوره ، بردرجه‌سی واردر . اودرجه‌یی تجاوز ایده‌مز .

عقله کلنجه :

عقل‌ده مدرکاتنی محسوسات ومشهوداتندن آله‌میه‌جق اولورسه اوآرتق ، برچوق یرلرده خطا وغلط ایدر. چونکه اولجه‌ده عرض ایتدیکم وجهله عقل دینیلان شی نفس انسانینك مدرکاتنی ادراك ایچون براستعداد مخصوصندن باشقه برشی دکلدر . آنك ایچوندرکه بر چوجق سن ادراکه واصل اولنجه‌یه قدر قوای حسیه‌سیله ادراك ایتدیکی شیلردن باشقه برشیئی بیله‌مز. چونکه اوعقل دیدیکمز خاصهٔ ادراك چوجغك قوای جسمانیه‌سیله مبســوطاً متناسب اولارق انکشــاف ایدر . سز برآزده کندی نظرلریکزله بو ایشی تعمیق ایدرسه‌کز

کوریورسکزکه معقولات دینلان شیار هپ مشهودات و محسوسات اوزرنده حاصل اولان مجرباتدن باشقه بر شی دکلدر . حتی آشاغیده ایضاح ایده جکم قضایای بدیهیه نك اس الاساسی بولنان (بر شی هم واقع ، همده غیر واقع اولاماز) قضیه سی بیله تجربه یه مستنددر .

ایشته بو حکمه مبنیدرکه مجربات هر قضیه دن قطعی وقوتلیدر . چونکه مجرباتده هم حسك ادراکی، همده عقلك ادراکی اجتماع ایتمشدر. زیرا تجربه دینلان شی تکرر مشاهده دن باشقه برشی دکلدر . مشاهداتك تکرری ایسه حس ایله ادراکك تکرری و برده عقلك تکرر ایدن او ادراکاتی مراقبه ومحاکمه سی دیمکدر . ایشته بو کونکی بتون ترقیات مدنیه و کشفیات علمیه عموماً تجربه یه مستند اولدیغندن طولاییدرکه عقللره وله وحیرت ویره جك بردرجه یه کلمشدر. چونکه عقل بنفسه اوکشفیات علمیه یی ادراکدن عاجزدر.

مثلا: تجربه اولماسه ایدی عقل قوهٔ الکتریقیه یی بیله مزدی. چونکه الکتریق دینلان قوت نه کوزله کوریلور ونه ده مقدمه لر ترتیبیله بر دلیل عقلی حصوله کتیره رك آندن استخراج اولنه بیلور .

انسانلر ارباب کشفیات قوهٔ الکتریقیه یی اثرنی مکرراً وینه خواس خمسهٔ ظاهره واسطه سیله ادراك ایلمشلردر. بلوطلرك مصادماتندن حصوله کلان بارقه یی ـ شمشکی ـ وبالتصادف جریان الکتریقی یی حامل اولان هوالرده وَوشیعه نك اللرنده ، وجودلرنده حاصل ایتدیکی اهتزازاتی وبعض جسملرك مصادماتندن تولدایدن شراره لری باصره سیله کوره رك قوهٔ سامعه سیله ایشیده رك آنك هوا ده ثابت اجسامده موجود برقدرت اولدیغنی ادراك ایتمشلردر. وبونی بعدالادراك اجرا ایتدکاری برچوق تحلیلات وتدقیقات نتیجه سنده اثرلرنده اطراد اولدیغنی کورمشلر واو صورتله او قوهٔ الکتریقیه نك وجودینه ایمان ایتمشلردر . اکر الکتریق آمپوللرده یانمامش اولسه بزالکتریقك وجودینی بیلمه یز. وجودیمزی برجریان الکتریقی اهتزازه کتیرمزسه او قوتی ادراك ایتمه یز .

عقل ایسه کندی باشنه بر شیئی ادراك ایده میه جکندن بوکبی خصوصاتك

ادرا كنده تماماً اظهار عجز ايدر .

اونك ايچوندركه خواس ظاهره منزله ادراك ايديله ميه جك درجه ده اوزاق اولان اجرام سماويه ده بزم كبي ويا سائر حيوانات كبي مخلوقاتك موجود اولوب اولماديغني بيله مه يز. بويله يرلرده آرتق عقل ايچون بر حكم ويرمك كرك مثبت وكرك منفي شويله در ، بويله در ديمك جائز اولماز . چونكه اوحكم هيچ بر شيئه مستند دكلدر [جهل محض]در. اوكا ، اوحكمه نه علم دينور ، نه ظن دينور ونه ده شك وشبهه دينور . بلكه الك قوي جهل دينور . زيرا ديديكم كبي صرف مجهولدر. «مجهول صرف» اوزرينه حكم ايسه بتون ارباب منطق وعقولك اتفاقيله باطلدر . مجهول صرف اوزرينه حكم آنجق جهله يه مخصوصدر .

انسان برشي حقنده مثبت ويا منفي برحكم ويره بيلمك ايچون النده صاغلام بر دليل بولنمق لازم كلير . اودليل مقدمات يقينيه دن تركب ايده جك اولورسه قطعي اولور . بناءً عليه علم قطعي افاده ايدر .

فقط اودليل، مقدمات قطعيه دن تشكل ايتميه جك اولورسه ظني ديمك اولور. اوحالده آنجق ظن افاده ايدر ؛ معناى اصطلاحيسنجه علم افاده ايتمز وبويله ظنياتدن تركب ايدن دليله ده كچن درسده سويلديكم وجهله (اماره وقرينه) اطلاق اولنور . مقدمات يقينيه نك تعبيرديكرله قطعي ولايتغير اولان قضاياى علميه نك نه دن عبارت اولديغني اولجه بيان ايتمشدك. ايشته او قضيه لر، او مقدمه لر اكر هيچ برشي، هيچ بر دليل تدقيق ايتمكسزين يالكز مفهوملرينه نظر ايتمكله عقلاً ادراك اولنان قضيه لر ايسه اونلره ضروريات ، تعبير ديكرله بديهيات اطلاق اولنور .

يوقا كر او مقدمه لر قطعي ويقيني اولمغله برابر عقل آنلري ادراك ايده بيلمك ايچون نظر وتدقيقه، تأمل وتفكره محتاج اولورسه اوكبي قضيه لرده نظريات ويا مكتسبات اطلاق اولنور .

ضروريات ويا بديهيات اساس اعتباريله اوچ نوع قضايادن عبارتدر .

برنجيسي : مشهودات

ایکنجیسی : وجدانیات

اوچنجیسی : متواترات

مشهوداته، محسوسات وحسیات دخی اطلاق اولنور. فقط زمانمزده حسیات تعبیری تمایلات مجردهٔ قلبیه (دلائلدن مجرد تمایلات قلبیه‌یه) اطلاق ایدلمکده اولدیغی جهتله محسوسات ومشهودات تعبیریله حسیات تعبیرینی یکدیکرندن تفریق ایجاب ایدر.

یوقاریده یقینیاتدن ترکب ایدن دلیله برهان تسمیه ایدلدیکنی وبونک بهمه حال مقدمه‌لری کبی علم قطعی و یقین افاده ایده‌جکنی سویلمشدم. بونک سببی ده یقینیاتک قضایای ضروریه‌یه مستند اولمسی‌در. چونکه مقدمات یقینیه یا طوغریدن طوغری‌یه ضروریاتدن عبارتدر ویاخود ضروریاته مستند قضایای ثابته‌در. آنک ایچوندرکه برمقدمهٔ یقینیه، کندیسی کبی برنتیجهٔ یقینیه افاده ایدر. فقط برقضیه تعبیردیکرله برمقدمه اویله ضروریاتدن عبارت اولماز. ویاخود ضروریاته مستند بولنمازسه او قضیه واو مقدمه‌یه مقدمهٔ یقینیه دینمز. او، آرتق بر مقدمهٔ ظنیه‌دن عبارتدر.

ضروریات دینیلن قضیه‌لر یا اصلا حس واسطه‌سی اولمقسزین یالکز عقل ایله حکم وادراک اولنان قضیه‌لردر (کل جزئندن بیوکدر)، (دائره مربع دکلدر) کبی. یاخود مشاهده وتجربه کبی بر واسطهٔ حسیه ایله ادراک اولنان قضیه‌لردر. (آتش یاقیجیدر)، (قار بیاضدر) کبی. برنجی نوع قضیه‌لر عقلیات صرفه‌دن اولان بدیهیاتدن اولدقلری ایچون عقل اونلرک حکم وتصدیقنده مشاهده وتجربه کبی بر واسطهٔ حسیه‌یه محتاج اولماز. بلکه موضوع ومحموللرینی تصور ایدر ایتمز بینلرنده‌کی نسبت حکمیه‌یی بالبداهه وجزماً تصدیق ایدر.

(بر شی هم وار، هم یوق اولاماز)، (کل جزئندن بیوکدر)، (برشیئه مساوی اولان مقدارلر یکدیکرلرینه مساویدر)؛ (بر یرده ایکی ضد ویا نقیض اجتماع ایده‌مز) کبی برطاقم بدیهیات عقلیه کرچه ابتداءً ینه مشهوداتدن استخراج واستنباط ایدلمش دیمک ایسه‌ده عقلک بوکبی قضیه‌لری ادراکی طوغریدن

طوغرییه قوۀ حسیه وساطتنه محتاج اولمقسزین حصوله کلدکده اولدیغی جهتله بو مثللو قضیه‌لره قضایای عقلیه اطلاق اولنور. زیرا برشیئك بر یرده عین زمانده هم وار ، هم‌ده یوق اوله‌جغنی قوۀ باصره ادراك ایده‌من ؛ ادراك ایده‌مدیکی کبی قوۀ شامه، قوۀ ذائقه‌ده آنی ادراك ایده‌من. بونی ادراك ایدن آنجق عقلدر.

عقلك بو کبی بیلکیلری ، اساسلری اعتباریله خارجدن استخراج ایتمش اولمسی اونلرك عقلی اولمایوب حسی اولمسنی استلزام ایتمز .

تواتراته کلنجه: تواترات علم قطعی افاده ایتمك ایچون بر شرط لازمدر که اوده محسوساته مستند اولمسیدر .

محسوساته مستند اولمیان متواترات معتبر اولماز . مثلا عددی حد تواتره بالغ اولان مخبرلر تواتراً خبر ویردکلری شیئی (بن کوردم، ویاایشیتدم ویاخود طاتدم ، قوقلادم) کبی کندی حواسنه استناد ایتدیرملیدر . بویله اولمادیغی تقدیرده یعنی خبر ویریلان شی محسوساته استناد ایتدیریلدیکی تقدیرده اوتواتر معتبر اولماز . وبناءً علیه علم افاده ایتمز . آنك ایچوندرکه بالجمله علما تواتر آنجق محسوساتده جاری اولور ، معقولاتده جاری اولماز دیرلر .

برانسان ایکی کره ایکی‌نك درت ایده‌جکنی کندی ادراکیله بیلیر واویله بیلمك لازمدر . بویله برمسئله عقلیه‌ده یوز بیك حتی برمیلیون کشی بریره کلوب‌ده ایکی کره ایکی درت ایتمز ، بلکه اون آلتی ایدر ، سن شمدی‌یه قدر یاکلش بلله‌مشسك دیمش اولسه‌لر وبونلرده دنیانك اك بیوك عالملری اولسه‌لر ینه اونلرك بوسوزلرینه عقل قطعیاً التفات ایتمز . اسکی حکمی اولان ایکی کره ایکی درت ایدر قضیه‌سنده اصرار ایدر . چونکه بوقضایای عقلیه‌دندر .

بوکبی قضیه‌لرده حاکم اولان عقلدر . حسك بوکبی مسائلده دخلی یوقدر. حتی بویله بدیهی وضروری اولان قضایای عقلیه‌یه هیچ بردلیل معارض اولاماز. هرهانکی بردلیل بوکبی قضایایه معارض اولورسه معتبر اولماز. تأویل اولنور.

آنك ایچوندرکه کرك احادیث نبویه وکرکسه آیات قرآنیه بوکبی قضایای عقلیه‌یه ظاهراً معارض کورینه‌جك اولورسه اواحادیث وآیات مناسب وجهله

تأویل اولنور :

بونك ایچوندرکه علماء اسلام (عقل ایله نقل تعارض ایتدکده عقل اول نقل آنکله مؤلدر) دیرلر. کذلك (عقلده بر حجت الهیه‌در ، کتاب وسنت‌ده بر حجت الهیه‌در . حجت الهیه‌لر آراسنده تعارض اولماز . هرنه‌قدر بر تعارض کورینورسه او ، ظاهراً بر تعارضدر ، یوقسه حقیقتده تعارض یوقدر) دیوب نقلی یعنی کتاب وسنتی قضایای قطعیهٔ عقلیه‌یه کوره تأویل ایدرلر .

بورایه قدر ویردیکمز ، معلومات صرف منطق و فلسفه‌یه عائد اولوب درسمزه بر مقدمه اولمق اوزره ذکر ایدلمشدر . بو بابده درمیان ایدیله‌جك دها بعض فائده‌لی ولزوملی مطالعات فلسفیه وارسه‌ده وقتك عدم مساعده‌سنه مبنی بوقدرله اکتفا ایدوب اصل درسمزه تعلق ایدن مسائلی ایضاح ایتمك اقتضا ایدییور .

دلیل

دلیل ، عقلی ونقلی اولمق اوزره ایکی قسمه تفریق وتقسیم اولنور . برنجیسنه دلیل عقلی، ایکنجیسنه‌ده دلیل نقلی دینور. حتی اثنای محاوراتده دلیل کلمه‌سی طی ایدیله‌رك عقل ونقل دینور .

دلیل عقلیدن مقصد ایستر محسوسات و مشهوداته مستند بولنسون ایستر صرف قضایای عقلیه‌یه مستند بولنسون ویاوجدانیاتدن عبارت اولسون علی الاطلاق باشقه‌سنك کلامنی نقل وحکایه‌یه متوقف اولمیان دلیله دینور .

دلیل نقلی‌ده ، باشقه‌سنك کلامنی نقل وحکایه‌یه مستند اولان دلیلدر. آنك ایچوندرکه کرك محسوساتدن وکرك مقدمات عقلیه‌دن وکرکسه وجدانیاتدن مرکب اولان دلیللره دلیل عقلی جمع صیغه‌سیله « ادلهٔ عقلیه » دینور .

ایستر متواتر اولسون ایستر خبر واحد اولسون ، ایستر بزم کبی برذاتك سوزینه مستند اولسون علی الاطلاق باشقه‌سنك سوزینه مستند اولان دلیللره‌ده دلیل نقلی ، جمع صیغه‌سیله ادلهٔ نقلیه دینور . ادلهٔ نقلیه ویا مفرد تعبیریله دلیل نقلی ادلهٔ شرعیه ویا دلیل شرعی تعبیرلرندن اعمدر . ادلهٔ نقلیه تعبیری ادلهٔ شرعیه‌یه شامل اولدیغی کبی ادلهٔ شرعیه‌دن ماعدا دیگر آخرك کلامنه متعلق دلیل نقلیلره دخی شاملدر .

فقط بعضاً ادلهٔ نقلیه ویا دلیل نقلی تعبیرلری مطلق ذکر ایدلدیکی حالده دخی ادلهٔ شرعیه‌یه حمل اولنور واومعنا مراد اولنور . بوایکی نوع تعبیر آره‌سنده‌کی شوفرق بوصورتله بیلندکدن صوکره ادلهٔ شرعیه‌یی ایضاح ایده‌لم :

ادلهٔ شرعیه

ادلهٔ شرعیه اصلی وتالی اولمق اوزره اول امرده ایکی قسمه تفریق اولنور. اصل اولان ادلهٔ شرعیه درتدر :

١ — کتاب	٣ — اجماع
٢ — سنت	٤ — قیاس

اصل ادلهٔ شرعیه بونلردر .

تالی اولان ادلهٔ شرعیه‌نك باشلیجه‌سی یدیدرکه بودرت دلیلدن تفرع ایدر. آنلردن ریسی ایله استنباط اولنان ویاهیئت مجموعه‌سندن استنباط اولنان وایکنجی درجه‌ده بولناندر .

١ — استحسان

٢ — استصلاح ویامصلحت مرسله

٣ — استصحاب

٤ — برائت اصلیه

٥ — عرف وتعامل

٦ — قول صحابی

٧ — شرائع سالفه

کبی که ایکنجی درجه‌ده اولان برطاقم اساسات شرعیه‌در .

بونلردن هربری اولجه درمیان اولنان درت ادلهٔ شرعیه‌دن برویا ایکیسنه راجع اولدیغی ایچون بونلر اودرت دلیلدن متشعب ومأخوذ عد اولنورلر .

دلیل عقلیده شریعت اسلامیه‌ده بردلیل شرعیدر . شریعت اسلامیه دلیل عقلیدن چکینمز . بونی کندیسنك اك اوز دلیلی اولارق قبول ایدر . بعض ادیان بوندن اجتناب ایدر . اسلامیت‌ده عقل اك بویوك برهاندر وجناب حقك انسانلره بخش ایتدیکی اك بویوك نعمتدر . آکا مبنیدرکه علمای اسلام، اصول فقه‌جیلر، بوتون فرق اسلامیه متحداً (عقلده کتاب وسنت کبی بردلیل

شرعیدر ، اونلر کبی بر حجت الهیه‌در . الهی حجتلر آره‌سنده ایسه تعارض اولماز) دیرلر . بنابرین عقلك تجویز ایتدیکنی شرع شریف منع ایتمز. بونك عکسی‌ده بویله‌در . آنجق بعضاً عقل ایله نقلك تعارضی ظاهراً ظن اولنور . حقیقتده تعارض یوقدر. فهم خصوصنده ، تلقی یولنده بر تعارضدر، آکلایشلق یا کلشلغیدر . ظاهراً تعارض کورونورسه بونلر مقتضای عقله کوره تأویل اولنور . ازجمله قرآن عظیم‌ده ادبیات عربیه اعتباریله بك چوق مجازلر، تمثیلر واردر. بوندن ناشیدرکه (قرآن کریم) حضرت محمد علیه السلام افندیمزك معجزه‌سی عد وتلقی اولنمشدر .

قران کریم‌ده کندیسنی درجهٔ اعجازده بر بلاغتی حاوی اولدیغنی بیلدیرمش وبر نظیری وجوده کتیریلورسه نبوتدن، معجزه‌دن وازکچه‌جکنی اعلان ایتمشدر. برچوق اوغراشلمسنه رغماً موفق اوله‌مدیلر وحضرت پیغمبره ، قرآنك الله کلامی اولدیغنه اعتقاد ایتمدکلری حالده بلغای عرب قرآنك فصاحت وبلاغتنه سجده ایدرلردی واسبابی سؤال اولندقده بو سجده‌مز قرآنك بلاغتنه حیران وتقدیردن متولددر ، دیمشلردر . قران کریم‌ده استعاره وتمثیل بك چوقدر . بوندن ناشی انسان کلملرك لغت ومعنالرینی نظره آلیرده چیقان معانی‌یی مخالف شرع ظن ایدر. حالبوکه بونلر استعاره‌در. استعارات‌ده مختلف درجات‌ده‌در. بعضلری صرف مثال ایرادی صورتنده تمثیلاتدر. الحاصل بوده بر بحث مهمدر. نته‌کیم اصول فقه‌ده استعاره بحثی بك مهم اولمسی اعتباریله بونی آیریجه کوره‌جکز.

خلاصه نصوص شرعیه ایله قضایای عقلیه آره‌سنده بعضاً تعارض کوریلور، بوحقیقت دکلدر. وهلهٔ اولی‌ده کوره‌ن، اوقویانك یا کلشی آکلایشی‌در. تتبع وتحلیل ایدیلیرسه حقیقت ظاهر اولور وشو تعارض‌ده قالماز. شو حالده اسلام اعتقادی‌ده بودر. عقل بر حجت الهیه اولمسنه مبنی ظاهراً بر تعارض اولورسه وعقل ایله نقل تعارض ایدرسه عقل اول نقل مؤولدر. بو، اسلام علم کلامجیلرینك بر قضیهٔ اساسیه‌سی‌در. رسالتپناه افندیمز (کن مع الحق حیث کان...) بیورمشدر . غایت مهم اولان بو حدیث شریفده بیوریبورلرکه حق نره‌ده ایسه آندن آیریلما. آنك بولندیغی

برده سن ده برابر اول ؛ سنی شبهه یه دوشورن شیلر حقنده کندی عقلك ایله تمییز حقیقت ایت، دفع اشتباه ایت، زیرا جناب حقك سنك علیهنه اولان حجت الهیه سی سنده موجوددرکه او حجت اللهك سنك علیهنه استعمال ایده جکی بر حجت در .

یالکز بو بحث ده بو مطالعه درمیان اولنور. عقل احکام شرعیه نك اعتقادیات قسمنده تماماً حجت قاطعه در . اعتقـادجیلر هیچ قرآن دن بحث ایتمزلر . بتون محـاکمات عقلیه دن بحث یوریدورلر . بوکا علم کلام دیرلر . بونك اخرته متعلق اقسامنه ده سمعیات دیرلر . بعض نصوص شرعیه نك ابهامنده عقل آکا یاردیم ایدر . او صورتله مبهمیتدن قورتیلور.

شو تفصیلاتدن صوکره شمدی بونلری صره سیله برر برر ایضاح ایده لم .

کتاب

کتاب : بو کلمه لغةً مکتوب معناسنه اسم مصدردر . بوکون بزم مکتوب اطلاق ایتدیککمز نامهٔ محرره اولاد عرب « کتاب » اطلاق ایدردی . مکتوب تعبیری صوکره دن وبزده احداث ایدلمش بر تعبیردر . بوبلك ایچوندرکه یعنی کتاب لفظی مکتوب معناسنه اولدیغی ایچوندرکه علی العموم مؤلفاته کتاب اطلاق اولنور .

فقهای اسلامیه عرفنده ایسه کتاب تعبیری مجلهٔ احکام عدلیه نك ترتیبنده کوردیککمز وجهله ابواب و فصـول مختلفه یی جامع بر مبحث فقهی نك هیئت مجموعه سنه اطلاق اولنور .

کتاب البیع ، کتاب الاجاره ، کتاب الحواله ، کتاب الکفالة ، کتاب الهبه، کتاب الدعوی کبی ...

اصولیون عندنده ایسه کتاب تعبیری قرآن ایله مترادفدر. بناءً علیه درسمزده هرنه وقت بو (کتاب) کلمه سنی اطلاق ایدرایسه ك آندن قرآن معناسنی مراد

ایده‌جکز . بو اعتبار ایله‌درکه بتون پیغمبران عظام حضراتنه شرف نازل اولان کتب سماویه‌یه دخی (کتاب) اطلاق اولنور .

کتاب دیکر کتب سماویه‌دن تفریق ایدلمك ایچون شوصورتله تفریق اولنور .

« کتاب حضرت محمد المصطفی صلی الله تعالی علیه وسلم افندیمز اوزرینه منزل وتواتراً منقول اولان نظم جلیلدر . »

قرآن‌ده بودیمکدر . تعریفه دقت اولنورسه کوریلورکه بو تعریفده ایکی قید احترازی واردر . بری (محمد علیه السلامه منزل اولمق) ایکنجیسی (متواتراً منقول بولنمق) قیدی‌در .

برنجی قید ایله عیسی ، موسی کبی دیکر پیغمبران عظام حضراتنه نازل اولان (انجیل) و (تورات) و (زبور) کبی کتب مقدسهٔ سماویه خارج قالور. زیرا باشقه پیغمبرلر اوزرینه منزلدر.

ایکنجی قید ایله‌ده (بزه قرآن دییه نقل ایدلدیکی حالده تواتراً منقول اولمیان نظملر خارج قالور. احتمالکه بوکبی نظملر حقیقةً قرآندر. لکن بزه تواتر طریقیله نقل ایدیلمدیکی ایچون بزم حقمزده اونظملرك قرآن اولمسنده علم حاصل اولماز . ابنای بشر ایچون علم حاصل اولمیان شیلره (شودر ویاخود بودر) دییه حکم ایتمك ایسه معقول اولماز . بویله قرآن دییه نقل ایدلدیکی حالده تواتراً منقول اولمیان نظملره اصولیون اصطلاحنده (شاذ) اطلاق اولنور. بوحدیثده دکلدر ، قرآنده دکلدر . بنابرین علمای اسلام بونك اسمنه (شاذ) نامنی ویرمشلردر . اوت ، فی‌الحقیقه بونلر واردر وپك آزدر . نته‌کیم حدیث وتفسیر کتابلرنده یازیلیدر .

بو شاذ ایکی قسمدر :

١ — خبر مشهور

٢ — خبر واحددر

اولکی درسلرده بیان ایدلمش ایدی‌که حضرت محمد علیه‌السلامدن نقل وروایت اولنان شیئه ـ ایستر قرآن اولسون، ایستر قرآن خارجنده اولسون ـ

خبر اطلاق اولنور وبو خبر ؛ متواتر ، مشهور وخبر واحد اولمق اوزره اوچ قسمه تقسیم اولنور .

خبر متواتر ؛ رسالتپناه افندیمزدن تواتراً نقل اولنان خبردرکه ابتدا اونی نقل ایدن راویلرك یعنی اصحاب کرامك عددی حد تواتره بالغدر .

خبر مشهور ؛ برنجی درجه‌ده اولان راویلردرکه ـ بونلره قرن اول تسمیه ایدیلور ـ حد تواتر بولنمایوب قرن ثانی‌ده حد تواتر بولونورسه بوصورتله نقل اولونان خبره خبر مشهور دینور . یعنی اصحاب کرامدن برقاچ ذات نقل ایتدیکی حالده آنلردن صوکره کلن تابعیندن حد تواتره بالغ اولان بر جماعت کثیره نقل ایتمش اولورسه اوخبره خبر مشهور دینور .

خبر واحد : آنلرده‌ده حد تواتر بولنمیه‌جق اولورسه آرتق آندن صکره ایستر حد تواتر بولنسون ایستر بولنماسون او کبی خبرلرك کافه‌سنه خبر واحد تعبیر دیکرله خبر آحاد اطلاق اولنور . ایشته قرآن ویا کتاب برنجی قسمده داخلدر . یعنی خبر تواتردر . بز بویله تواتراً منقول آیات جلیله‌یه قرآن دیرز .

فقط قرآن دیه نقل ایدلدیکی حالده خبرك ایکنجی ویا اوچنجی قسمنده قالیرایسه یعنی خبر واحد ویاخبر مشهور درجه‌سنی کچمزسه اوکا قرآن دیمه‌یز . احتمالکه اوحقیقتده قرآندر فقط بز اونی بیلمه‌یز .

علماء اصول اصل قرآنایله بویله ایکنجی اوچنجی درجه‌ده قالان منقوللری بربرندن تفریق ایچون ایکنجی اوچنجی قسملره شاذ اطلاق ایتمشلردر .

شوحالده شاذلر قرآن حکمنی حائز دکلدر . مثلا اونلر نمازده اوقونماز اوقونه‌جق اولورسه جائز اولماز . بیلیورسکزکه قرآن کریم آبدستسز طوتیلماز . حالبوکه بوشاذلر آبدستسز طوتیله بیلیر .

فقط عجبا اصولیون نقطهٔ نظرنجه شاذ اولانلر برحکم شرعی افاده ایدرمی ایتمزمی ؟ بزم ایچون اصل تدقیق ایدیلمسی لازم کلان جهت بودر . بو مسئله بیوك مجتهدلر آره‌سنده مختلف فیه برمسئله‌در .

مذهب مالکی مؤسسی امام مالك ومذهب شافعی مؤسسی امام شافعی کبی

بعض بیوك امامل شاذ ایله عمل جائز اولماز دییورلر. بوبابده دلیل اولمق اوزره چونکه (شاذ نه حدیثدر ، نه قرآندر ، شـو حالده آنکله عمل غیر جائزدر) دییورلر. فقه حنفی مؤسسی امام ابوحنیفه وایکی شاکرد ممتازی امام ابویوسف وامام محمد حضراتیده بالعکس شاذ ایله عملك جوازینه قائل بولنیورلر .

دییورلرکه (چونکه شاذ یاقرآندر، ویاحدیثدر) بوایکیدن خالی دکلدر. زیرا جناب شارع طرفندن ایراد بیورلمشدر . هرایکی صورتدهده آنکله عمل بالضرور جائزدر) اشبو ائمهٔ حنفیه مخالفلرینه بووجهله جواب ویردکدنصکره شاذایله نهدرجهیهقدر عمل ایدیلوب ایدلمیهجکنی تدقیق ایدییورلر. ودییورلرکه: (اکر شاذ مشهور قسمندن ایسه آنکله قرآنك مطلقنی تقیید کبی نص قرآن اوزرینه بر قید ، برحکم زیاده ایلك جائز اولور. حتی جائز اولور دکل واجب اولور) چونکه مادامکه مشهوردر . تواتر ایله منقول اولان آیات قرآنیـهیه قریب بردرجهده دیمکدر . آنك ایچون (آنکله « زیاده علی النص » معناسنه یعنی نص قرآن ایله ثابت اولان بر معنایه دیکر معنا زیاده قیلمق معناسنه عمل لازم اولور .

یوق اکر شاذ خبر واحد قسمندن ایسه آنکله : بروجه مشروح (زیاده علی النص) معناسنه عمل جائز اولماز . زیرا خبر واحد علم افاده ایتمز. تواتراً منقول اولان قرآن ایسه علم افاده ایدهجکندن خبرواحد آکا معارض اولاماز.

کتاب یعنی قرآن کریم : بیـانه حاجت اولمادیغی اوزره قانون شریعتك متنیدر. قریباً ایضاح ایدهجکمز سنتده اومتنك شرحیدر . بناءً علیه شریعت اسلامیهنك برنجی درجهده اصل واساسی (کتاب)، ایکنجی درجهده (سنت)در. دلائل سائرهٔ شرعیهده هپ بوایکی اصل الاصولدن مأخوذ ومقتبسدر .

کتاب بالادهکی تعریفدهده بیان ایتدیکمز وجهله تواتراً منقول اولدیغندن طولایی قرناً بعدقرن عصراً بعدعصر عموم افراد امت طرفندن تواتر عام ایله متواتر بولندیغندن طولایی آنك بتون حیثیتیله حضرت شارعدن شرف صدوری قطعیدر؛ شبههسزدر . بوخصوصده تردده اصلا محل یوقدر .

لكن كتاب نهايت كلماتدن مركب كلامدن عبارت اولديغى ايچون بزلره كوره آنك مقصود شارعه دلالتى بعضاً صريحدر ، بعضاً ده غير صريحدر . بويله كلام شارعدن عبارت اولان بر دليل شرعى دليل قطعى اوله بيلمك ايچون يعنى علم يقين افاده ايده بيلمك ايچون ايكى شرطك تحققى لازمدر .

١ — شارعدن ثبوتى قطعى اولمق

٢ — حكم مقصوده دلالتى صريح بولنمق

بناءً عليه بر آيت كريمه مقصود اولان حكم شرعى حقنده دليل قطعى اوله بيلمك ايچون حكمه دلالتى صريح بولنمق ايجاب ايدر . صريح اولورسه او آيت كريمه يه (نص) واو حكم مدلوله (حكم منصوص) اطلاق اولنور . ايشته مخاطباتمزده (احكام منصوصه) ديمك بوديمكدر .

بر آيت كريمه نك مقصوده دلالتى نه وقتده صريح اولور وناصل اولورسه غير صريح اولور ؟

بوجهت آشاغيده مبحث مخصوصه سنده تفصيلاً ايضاح اولنه جقدر . بز بوراده يالكز بوقدريله اكتفا ايده جكز . چونكه بوراده مقصديمز دلائل شرعيه نى ماهيتلرينه نظراً بر بر تدقيق وايضاح ايتمكدر . درسمزك الفاظنك معنايه دلالتنه دائر اولان مباحثنى آندن صكره ايضاح ايده جكز .

سنت

سنت، لغتده سيرت، طريقت، عادت معنالرينه كلير. «سنت الهيه» دينوركه عادة الله ديمكدر . استعيذ بالله [وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللّٰهِ تَبْدِيلًا] آيت جليله سنده كى سنت الله دن مقصد وعادت الله در . اوجهتله آيت مشار اليهانك معناسى (سن اللهك سنتى ايچون هيچ بر وجهله تبدل بولامازسك وكوره مزسك) ديمكدر .

سنت عباداتده نافله نمازى معناسنده استعمال اولنور. صلوات مفروضه دن

اول وصوکره قلنان نمازلر کبی. سنت ، کرك رسالتپناه افندیمزك وکرك اصحاب کرام حضراتنك سیرتلرینه‌ده اطلاق اولنور. بومعنایه کوره (بوفعل سنتدر) دینورکه بین‌الاصحاب برطریقت مسلوکه دیمکدر .

درسمزده یعنی بوراده سنت تعبیرندن مقصد بونلرك هیچ بری دکلدر . بوراده سنتدن مقصد رسول نبی محترم صلی الله تعالی علیه وسلم افندیمز حضرتلرندن شرفصادر اولان (قول) ، (فعل) و (تقریر)دن عبارتدر .

قوله حدیث اطلاق اولنور . بو ، براصطلاحدر . حدذاتنده حدیث قول معناسنه‌در. بو اعتبار ایله قول ایله حدیث کلمه‌لری الفاظ مترادفه‌دندر . لکن اصطلاح فقهایه ومحدثینه نظراً قول اعمدر علی‌الاطلاق سوز دیمکدر. هرکس سوزینه شاملدر .

(حدیث) تعبیری ایسه رسالتپناه افندیمزك سوزینه مخصوصدر . بو معناده موضوع اولمشدر. فعل‌ده رسالتپناه افندیمزك بالذات یاپدیغی ایشدر .

تقریره کلنجه : بوندن مقصد باشقه برکیمسه‌نك ایشلدیکنی حضرت‌پیغمبر کوروبده اختیار سکوت ایتمسیدر .

برشارعك ، احکام شرعیه‌یی تبلیغ ایله مأمور ومکلف اولان برپیغمبرك باشقه برذاتك برایشی ایشلدیکنی کوروبده انی منع ایتمیوب سکوت ایتمسی او ایشك‌شرعاً جوازینه دلالت‌ایده‌جکندن بوسکوت پیغمبری‌ده بردلیل شرعیدر واو ایشك ایشلنمه‌سنده خلق کندی حالنه‌براقسی وحرکتلرنده قرارقیلدیرمسی دیمك اولدیغی ایچون بوسکوته تقریر اطلاق اولنور .

حدیث پیغمبری‌یه « سنت قولیه » وفعل پیغمبری‌یه « سنت فعلیه » وتقریر پیغمبری‌یه (سنت تقریریه) اطلاق اولنور .

درسمزك کچن سنه‌کی مباحثنده ایضاح ایتمشدمکه احادیث نبویه آیات‌قرآنیه کبی اصحاب کرام طرفندن جمع وضبط اولنمامشدی. حتی حضرت پیغمبراصحاب کرامی‌حدیث یازمقدن منع ایدرلردی.کندیلرندن آنجق قرآن کریمك یازلمسنی امر ایدرلردی . آندن خارج اولان بیانات رسالتپناهیلرینك یازیلمسنی تجویز

ایتمزلردی. آیات قرآنیه ایله قاریشمه‌سون دییه قورقارلردی. چونکه صوکره قرآن تحریفه اوغرامش اولوردی.

قرآن‌اولمایان برطاقم افادات وبیاناتی‌دخی قرآنك‌ایچنده مندرج بولنوردی. ایشته بوکا محل قالمامق اوزره کندیلری اصحاب کرامه قرآندن باشقه کندیلرندن ایشیتدکاری بر شیئی یازمه‌ملرینی توصیه ایدرلردی. اصحاب کزین بو توصیهٔ پیغمبری‌یه امتثالاً ایشیتدکاری احادیث نبویه‌یی یازمازلردی. یالکز حافظه‌لرنده حفظ‌ایدرلردی. وباشقه‌سنه نقل‌وروایت ایتدکاری زمان ازبره نقل ایدرلردی.

بوسببله‌درکه حدیثلرك برقسمی وپك آز برقسمی حافظه‌دن حافظه‌یه تواتراً نقل‌اولنمشدر. کذلك برقسم‌قلیلی‌ده مشهوراوله‌رق منقولدر. اکثریت‌عظیمه‌سی ایسه هپ خبر واحد نوعندندر.

دیمك اولیورکه سنت قولیه‌نك وسنت فعلیه وتقریریه‌نك بر قسمی قطعی الثبوت‌در. معنای مقصوده دلالتلریده بعضاً صریح وبعضاً‌ده غیر صریحدر.

بونك ایچوندرکه حدیثلر ثبوت دلالت اعتباریله درت قسم‌در.

١ — هم‌ثبوت هم‌ده دلالتی قطعی اولاندر. معنالری صریح اولان‌متواتر حدیثلر کبی بوکا قطعی الثبوت وقطعی الدلاله دینور.

٢ — ثبوتی قطعی اولدیغی حالده دلالتی ظنی اولانیدر. تواتراً منقول اولدیغی حالده معنای مقصوده دلالتی قطعی اولمیان حدیثلر کبی بو نوعه قطعی الثبوت وظنی‌الدلاله دینور.

٣ — ثبوتی ظنی فقط دلالتی قطعی اولاندر. معنالری پك صریح اولان خبر واحدلر کبی بوکاده (ظنی الثبوت وقطعی‌الدلاله) دینور.

٤ — هم‌ثبوتی، هم‌ده معنای مقصوده دلالتی ظنی اولاندر. بوکاده ظنی الثبوت وظنی‌الدلاله دینور. معنای مقصوده دلالتی واضح اولمیان خبر واحدلر کبی.

ایشته بو درت قسم احادیث نبویه‌دن برنجی قسم دلیل قطعی‌در دیکرلری یکدیکرینه نسبةً درجه درجه دلیل ظنی‌در.

شاید بو قسملر آره‌سنده تعارض واقع اولاجق اولورسه برنجی نوعدن اولان حدیث شریف ایکنجیسنه: ایکنجیسی‌ده اوچنجیسنه ؛ اوچنجیسی‌ده دردنجیسنه تقدیم وترجیح اولنور .

حدیث ایله قیاسی بر مسئله‌ده تعارض ایده‌بیلیورلر. یعنی بر مسئله حقنده آنك حکمنی مبین بر حدیث وارد اولدیغی حالده قیاسی او حدیثك حکمنه معارض اوله‌بیلور .

شو حالده بونلردن هرهانکیسی دیکرینه ترجیح اولنه‌بیلورمی؟ حدیثمی قیاسه ترجیح ایدلمك ، یوقسه او حدیثی ترك ایله قیاس ایله‌می عمل ایدلمك لازم کله‌جك ؟

بو مسئله‌یی حل ایچون هم حدیثی ، هم‌ده قیاسی تدقیق ایتمك ایجاب ایدر . اولجه‌ده بیان ایتمشدم‌که حدیثلر اوچ نوعدر . متواتر ، مشهور ، خبر واحددر .

حدیث اکر متواتر ویا مشهور ایسه آرتق او حدیث ایله عمل لازمدر. اکا معارض اولان قیاس نظر اعتباره آلنماز ومتواتر ویا مشهور اولان حدیث قیاسه ترجیح اولنور .

اکر حدیث متواتر ایسه علم افاده ایدر . حدیث مشهور ایسه قناعت قلبیه حاصل ایدن بر دلیل علی‌العاده ظن افاده ایدن دیکر بر دلیلدن البته دها قوتلیدر .

دلیل قوی ایله بر دلیل ضعیف تعارض ایتدیکی صورتده دلیل قوینك دلیل ضعیفه تقدیم وترجیحی مقتضای منطقدر. انك ایچون خبر متواتر ایله خبر مشهور قیاسه تقدیم وترجیح اولنور . وآرتق اوقیاس ایله عمل اولنماز . مع‌هذا بوراده حدیثلرك معنای مقصوده دلالتلری صریح اولمسی لازمدر . صریح اولمایه‌جق اولورسه او وقت مبهم ویاخود معانئ مختلفه‌یه محتمل دیمك اولوب بو صورتله آنك متواتر ویا مشهور بولنمسی علم یقین ویا علم اطمئنیت یعنی قناعت قلبیه افاده ایتمه‌سنه کافی کلمز . متن حدیث یعنی الفاظ حدیث دخی

صریح ومفادینه دلالتلری واضح اولمليدرکه عام یقین ویا قناعت قلبیه افاده ایتمش اولسونلر ، عکسی تقدیرده دلیل ظنی اولورلر . مدلوللاری دائرهٔ ظنی تجاوز ایده‌مز .

حدیث اگر خبرواحدایسه خبرواحد دخی، قیاس کبی دلیل‌ظنی اولدیغندن هانکیسنك دیگرینه ترجیح ایدیله‌جکی مسئله‌سی جای‌تأملدر. آنك ایچوندرکه علمای اصول بو مسئله‌ده اختلاف ایتمشلردر . بومسئله‌یی ایکی نقطهٔ نظردن تدقیق‌ایتمك ایجاب ایدر. برنجیسی خبر واحدك اوصاف وشرائطی، ایکنجیسی قیاسك اوصاف و شرائطیدر . بو ایکی جهت ملاحظه ویکدیگریله مقایسه ایدلمدکجه برنی دیگرینه ترجیح خصوصنده استعجال طوغری اوله‌ماز .

شوحالده اول امرده برنجی نقطه‌یی ، ثانیاً ایکنجی نقطه‌یی تدقیق ایده‌لم .

حدیثك اوصاف وشرائطی نظراعتباره آلمق‌لازم کلنجه : اولاً راوینك احوال وشرائطی ، صوکره‌ده اصل حدیثك احوالی نظر دقته آلنمق ایجاب واقتضا ایدر .

خبر واحد ، بیلیورسکزکه بر ویا ایکی ، اوچ ذاتك روایت ایلدیکی خبر دیمکدر . برویا برقاچ شخصك روایتنی حسن‌تلقی ایتمك یعنی ینه براصل‌شرعی دیمك اولان قیاسه ترجیح ایده‌جك درجه‌ده قوتلی عد ایتمك‌ایچون راوینك، اوخبری روایت‌ایدن ذاتك اوچ وصف‌ایله متصف اولمسی لازم کلور وتهمت کذبدن معری بولنمسی مقتضیدر .

شرائط راوی

شرائط راوی اوچدر وشونلردر :

١ — عقل

٢ — عدالت

٣ — حسن ضبط

١ — عقل : عقلدن مقصد عقل كاملدر ، يعنى ، بالغ اولان شخصك سن بلوغه واصل اولان شخصك عقليدر. بناءً عليه صبى نك، معتوهك وبونلره مماثل اشخاصك روايتلرى قبول اولنماز .

كرچه سن بلوغه واصل اولمايان صبىٔ مميز دخى كرك حضرت پيغمبردن طوغريدن طوغرىيه وكركسه ديكر بر ذاتدن ايشتمش اولديغى ديكر بر حديثى روايت ايتمك صلاحيتنى حائزدر. چونكه مميزدر. لكن يلان سويلديكى تقديرده چوجق اولمسى حسبيله مسئوليت اخرويه‌دن برى بولنديغى نظر اعتباره آله‌رق اختيار كذب ايتمسى احتمالى موجوددر. ايشته بو احتمال آنك دينده وحديثده وقوعبولان روايتنى قبولدن بزى معذور قيلار . بو جهتله او كبى عقول كامله اصحابندن اولمايان ذواتك روايتلرى شايان قبول كوريله‌مه‌مشدر .

٢ — عدالت: عدالته كلنجه بوراده عدالتدن مقصد (سيرتده استقامت) دركه آنكله انسان مقتضاى عقل ودينى هوا وهوسنه تقديم وترجيح ايدر .

وآنجق آنكله دركه مروت دينلان اركَكلك ، انسانلق يعنى سجيه حصوله كلور . شو حالده بو اوصاف ايله متصف اولمايان بر ذاتك روايتى دخى فقهاى اصوليون عندنده شايان قبول كوريله‌مه‌مشدر .

بناءً عليه بر فاسق آدامك وحركاتى مروتى ، جديت وسجيه‌يى مخل اولان اشخاصك وهر كس نظرنده مقدوح اولان صنايع خسيسه اربابنك او كبى حركات واحوالى رؤيتك صحتنده شبهه وترددى داعيدر .

احتمالكه او كبى ذواتك روايتلرى واقعه مطابق اولمق حسبيله طوغريدر. فقط مخاطبه ، سامعه قناعت بخش دكلدر. حديث روايتى غايت مهمدر. چونكه بر حكم شرعى وضعى ميندر ، باشقه بر سوز نقل ايتمكه بكزه‌مز .

آنك ايچون بو خصوصده راوى نك حال وشانى تماماً نظر اعتباره آلمق لازم كلور . حتى ائمهٔ حديث بو بابده يعنى راويلرك تراجم احوالى حقنده يكرميشر ، اوتوزر جلدلك جسيم كتابلر تأليف ايتمشلردر. وبونى علم مخصوص اولمق اوزره تدوين ايلمشلر اسمنه‌ده (علم نقد رجال) ديمشلردر .

شوحالده (کبائری) ارتکاب ایدن ذوات ایله (صغائر)ده اصرار ایلیان شخصلك مجازفه‌كار یعنی دوشونمکسزین آغزندن بیغا سوزلر آتیویرن لاف وکذاف اربابنك عزت نفسی (مروتی) جدیت وموثوقیتی مخل اولان حرکات وصنایع اصحابنك روایتلری مقبول دکلدر . ایشته بونلردن برینك روایت ایتدیکی حدیث نصه مستند قیاسه ترجیح اولوناماز . فقط بعض علما بوراده مهم بر جهتی نظر دقته آلمشلر وبوندن طولایی علی‌الاطلاق برفاسقك فسقنی روایتك قبولنه مانع عد ایتمه‌مشلردر .

بونلر دییورلرکه بر انسان غایت طوغری سوزلو وهر وقت روایتی شایان قبول، تمیز یوره‌کلی اولمغله برابر فاسق اولابیلور .

ناصلکه بونك عکسی‌ده جائزدر. یعنی بر آدام مصلی، وزاهد بر ذات اولمغله برابر بعضاً‌ده یالان سویله‌یه‌بیلور. آنك ایچون بو خصوصده نظر دقته آلنه‌جق عدالت، یالان ارتکابنه مانع اولاجق استقامت، سیرت وسجیه‌در بو کیفیت هر هانکی بر ذات‌ده بولنورسه روایتی قبول اولنور . بولنمازسه رد اولنور . فقط بو فکره قائل اولانلر اقلیت‌ده‌در؛ جمهور علما بو کیفیتی کافی کورمیورلر . چونکه حدیث روایتنده یالکز سجیه صاحبی اولمق کافی دکلدر . هر حالده روایتی تهمت کذبدن عاری قیله‌جق اوصاف ایله متصف اولمق لازمدر . آنکچون جمهور علما اوصاف وشرائط سائرهٔ سابقه‌نك‌ده وجودینی شرط ایدییورلر. حتی بعض بیوك عالملر کورلمشدرکه کبائردن متواحش وصغائرده‌ده مصر بولنمادیغی حالده ینه یالان یره حدیث وضع ایده‌رك روایت ایتمشدر . بو کون الده متداول اولان تفسیرلر ایچنده اك مکملرندن معدود بولونان [تفسیر کشاف] و[تفسیر بیضاوی]ده هر سوره نهایتنده روایت ایدیلان حدیثلر یالاندر .

بو تفسیر مؤلفلری او حدیثلرك یالان اولدقلرینی بیلدکلری حالده تفسیرلرینه یازمشلردر . مقصدلری خلقی، او سوره‌لری چوق اوقومغه ترغیبدر. بونی اك اول چیقاران امام ابوحنیفه حضرتلرینك طلبه‌سندن [نوح ابن ابی

مریم] دنیالان بیوك بر فقیه‌در . بو ذاته [نه‌دن بویله یالان حدیث اویدیر . ییورسك] دیه‌شلر [بتون طلبهٔ عالمی ابوحنفه‌نك فقهنی اوکرنمکله مشغول کوردم . بونلر فقه اوکرنه‌جکمز دییه قرآنی اونودییورلر . هیچ قرآن ایله مشغول اولدقلری یوقدر . اونلری قرآن ایله مشغول ایتمك ایچون حسبةً لله او حدیثلری اویدوردم] جوابنی ویرمشدر .

دیمك اولیورکه بیوك طانیلان بعض علما بیله بعض مقاصده مبنی یالان حدیث روایت ایتمشلردر . اما شریعت اسلامیه‌نك ایچنده بر چوق خرافات قاریشمه‌سنه سبب اولمشلردر .

٣ — حسن ضبط : بوندن مقصد راوی‌نك روایت ایتدیکی حدیثی هر شیدن‌اول کمال دقت واهمیتله ایشتمش اولمسی یعنی حضرت پیغمبردن بر حدیث شریف بیان ایدرکن آنی ایشیدوبده بشقه‌سنه افاده ایده‌جك اولان راوی اول‌امرده حضرت پیغمبرك فم سعادتلرندن شرفصادر اولان الفاظ وکلمات نبویه‌لرینی کمال دقت واعتنا ایله حفظ ایتمك، صوکره اونك او الفاظ وکلمه‌لرك کرك لغوی معانیسنی وکرکسه معنائی فقهیه‌لرینی تماماً آکلامق واوچنجی درجه‌ده بو صورتله ضبط ایتدیکی حدیثی باشقه‌سنه روایت ایدنجه‌یه قدر ضبط ایتدیکی کبی حفظ ایده‌رك روایت ایلمکدر .

ایشته بو ذکر اولنان شرائطی جامع اولان راوی‌نك روایتی معتبر وشایان قبولدر .

فقط خبر واحد اولان بویله بر حدیث ایله عمل ایتمك ایچون یالکز راوی‌نك شرائط لازمه‌یی جامع اولمسی کافی دکلدر .

اوندن باشقه نفس حدیثده نظر اعتباره آلمق وبناءً علیه شمدی ایضاح ایده‌جکمز ایکی نوعدن هانکیسنه داخل بولندیغنی بیلمك وبر معارضی اولوب اولمادیغنی آکلامق لازمه‌دندر. شوحالده بوجهتی ایضاح ایتمك اقتضا ایدییور.

اصولیون یعنی علماء اصول، احادیث نبویه‌یی (مسند)، [مرسل] ناملریله ایکی‌یه تقسیم ایدییورلر .

مسند دیمك، کندیسنه روایت ایدیلان ذات ایله حضرت پیغمبر آره‌سنده‌کی راویلرك جمله‌سنك برر برر اسملری ذکر ایدیله‌رك روایت ایدیلان حدیثك، روایت اولنان شخصه روایتی متصل اوله‌بیلان حدیثلردر. ایشته بو صورتله روایت ایدیلان حدیثه طوغری‌یه‌دن طوغری‌یه یعنی آراده بر واسطهٔ روایت ساقط اولقسزین حضرت شارعه اسناد اولندیغی ایچون مسند دینورکه بوکا متصل دخی دینور. راویلر صیره‌سیله وعنعنه‌سیله حضرت شارعه اتصال ایدییور دیمکدر.

مرسل سلسلهٔ روایت آره‌سنده انقطاع حاصل اولان یعنی راویلردن بر ویا بر قاچی اثنای روایتده ذکر ایدیلمه‌یوب اسقاط ایدیلان حدیث ر مثلا وسالتپناه افندیمزی اصلا کورمه‌ین وارتحال نبوی‌دن صوکره دنیایه کلان وتابعین‌دن بولنان بر عالمك [حضرت پیغمبر بیوردی که ... الخ] دییه‌رك روایت ایتدیکی حدیث کبی که ایشته بوکا مرسل دینور. جمعی [مراسل] کلور. ایستر تابعین‌دن بولونسون ایسترسه دها صوکره‌کی عصرلرده اطلاق اولور. بو، اصولیون اصطلاحی‌در.

حدیث‌جیلر ایسه مرسل دییه یالکز تابعین‌دن اولان ذاتك کندیسیله حضرت پیغمبر آره‌سنده‌کی واسطهٔ روایتی اسقاط ایده‌رك روایت ایتدیکی حدیثه دینور. بو صورتله تابعین‌دن صوکره کلان ذاتلرك ارسال طریقیله روایت ایتدکاری ـ [حدیثلره] ـ مرسل دیمه‌یوب منقطع اطلاق ایدییورلر.

آراده‌کی راویلردن ایکی ویاده‌ها زیاده‌سی اسقاط اولنورسه اوکاده (منفصل) دییورلر.

حدیث، مسند اولور و شرائط لازمه‌سنی‌ده جامع بولنورسه او حدیث شبهه‌سز قبول اولنور. فقط حدیث وجه‌مشروح اوزره مسند ومتصل اولمایوب مرسل ومنقطع اولورسه بوحدیثك شایان قبول اولوب اولمادیغنده فقهای اسلام اختلاف ایتمشلردر.

فقه ظاهری علماسی ایله شافعیلر مرسل ایله عمل ایتمزلر و بناءً علیه امام

شافعی حضرتلرنجه تعیین ایدیلان شرائطی جامع اولمیان برحدیث مرسل فقهای شافعیه عندنده واجب العمل ، صحیح العمل دکلدر . امام شافعی حضرتلری یالکز اکابر فقهای تابعیندن مشهور (سعید ابن مسیب)ك ارسال ایلدیکی حدیث مرسللر ایله عمل ایتمشدر .

چونکه (بن، مشارالیه سعیدك روایت ایتدیکی حدیثلری بر بر تدقیق ایتدم . جمله‌سنی باشقه راویلرك روایتلریله حضرت پیغمبره متصل بولدم) دیمشدر .

مرسل قبول ایتمیان علما بو بابده معذرت اولمق اوزره دییورلرکه : (بر حدیثك شایان قبول اولوب اولمامق نقطه‌سنی تعیین راویلرك درجهٔ موثوقیتنی بحق بیلمك ایچون ایسه او راوینك کیم اولدیغنی بیلمك لازم کلور . بوده آنجق آنك سلسلهٔ روایت آره‌سنده ذکر ایدلمسیله اولور.)

برذات دیکرندن روایت ایتدیکی حدیثی انك اسمنی ذکر ایتمکسزین بر حدیث روایت ایدرسه اوحدیث اوذات ایچون معتبر ومقبول اوله‌بیلور.

(فقط بزم ایچون اواسمی ذکر ایدلمیان راوی بیلنمدکجه مقبول اولاماز. زیرا اوراوینك اوصاف لازمه‌یی جامع وتهمت کذبدن عاری بولندیغنی بیلنه‌مز. حدیثی بزه روایت ایدن ذاتك بوجهتی بیلمسی ایسه کافی دکلدر. چونکه بزده عالمز ، متفکرز .

آنك عادل ، موثوق الکلام ظن ایتدیکی برذاتی احتمالکه بز اونك بعض اوصاف خفیه‌سنه مطلع اولمق حسبیله اونك عادل اولمادیغنه قائل اولورز . اونك ایچون روایتدن اسقاط ایدیلان ذاتك کیم اولدیغنی بیلنمدکجه بویله مرسل اوله‌رق روایت ایدیلان حدیثلر ایله عمل ایتمیز) دییورلر .

فقهای حنفیه ایله فقهای مالکیه وحنبلیه حدیث مرسلی ارسال ایدن یعنی مرسل اولارق روایت ایدن اصحاب وتابعیندن ویاخود اتباع تابعیندن برذات ایسه اوحدیث مرسل ایله عمل ایدییورلر. یعنی اوحدیث مرسلی قیاسه ترجیح ایدییورلر. فقط بواوچ قرندن صوکره کلن ذاتلرك ارسال ایتدکاری حدیث

مرسللره کلنجه : بونده اختلاف ایدییورلر . بعضیلری عادل اولمق شرطیله ارسال ایدن ذات کیم اولورسه اولسون آنك مرسلی قبول اولنور، بعضیلریده قرن ثالثدن صوکره کلن ذاتلرك حدیث مرسللری قبول اولنماز دییورلر . بونلر فکرلرینی ترویجاً دییورلرکه: برانسان صحتی کندنجه تحقق ایتمیان برحدیثی نقل ایدرکن آنك مسئولیت مادیه ومعنویه سنی راوینك عهده سنه تحمیل ایتمك ایسترده آنك ایچون راویلری برربرر ذکرایدر ونتیجه ده (العهدة علی الراوی) دیر وینه او انسان صحتی کندنجه متحقق اولان برشیئی روایت ایده جکی زمان کندی کورمش وایشیتمش کبی نقل ایدر. آراده کی واسطهٔ روایتی ذکرایتمز . عادت بشر بودر .

نته کیم بز حدیث روایتیله مشغول علمایی برر برر تدقیق وتتبع ایتدك. هپ بو عادته سالك اولدقلرینی کوردك. آنك ایچون مرسل اولارق روایت ایدیلان حدیثلر الك صاغلام حدیثلردر. حتی اکابر فقهای تابعیندن بعضلری بر ایکی کشیدن ایشیتدیکم حدیثلری ارسال ایتمیوب اسناد ایدرم، نه وقت برچوق کیمسه لردن برحدیث ایشیدیر ایسه م آنجق او زمان او حدیثی ارسال ایده رك روایت ایدرم دیمشلردر .

بناءً علیه بزجه مُرسَل ، مُسنَددن اقوادر . (تعارضلری حالنده مرسل، مسنده ترجیح اولنور) دییورلر . بعضلریده ازجمله فقهای شافعیه مرسل ایله عمل ایتمیورلر و(مادامکه مرسل منقطع‌در یعنی راویلردن بریسی ذکر ایدلمه مش اولمق حسبیله حضرت شارعه اتصال تام ایله متصل دکلدر و او راوینك عادل وموثوق الکلام اولدیغی مجهولدر . آرتق اویله بر حدیثله عمل واحتجاج جائز دکلدر) دییورلر .

شو حالده مسند اولان برحدیث شرائطی جامع اولدیغی صورتده آنکله عمل ایتمك متفق علیه‌در . مرسل اولان حدیث ایله عمل ایتمك ایسه علمای اسلام عندنده مختلف فیه‌در . فقط بو مقامده نظر دقته آلنه جق بر نقطه واردرکه اوده موضوع بحث اولان مسئله‌نك مسائل اعتقادیه‌دن اولوب اولمامسی

کیفیتیدر اکر مسئله مسائل اعتقادیه‌دن ایسه اووقت خبر واحد اولان مسند حدیث ایله دخی احتجاج اولونه‌ماز. چونکه خبر واحد انجق ظن افاده ایتدیکندن مسائل قطعیهٔ اعتقادیه‌ده یقین افاده ایتمز. مسائل اعتقادیه‌ده یقین افاده ایدن براهین عقلیه ویاخود نصوص متواترهٔ قطعیه ایله احتجاج اولونور. بناءً علیه خبر واحد اولارق روایت ایدیلان مسند حدیثلر ایله یالکز احکام شرعیه‌ده یعنی افعال واعماله تعلق ایدن احکام شرعیه‌ده استدلال واحتجاج اولنه‌بیلور. لکن بویله خبر واحد اولارق روایت ایدیلان مسند بر حدیث ایله ونوکه احکام فرعیه‌ده اولسون عمل ایده‌بیلمك صحیح اولابیلمك ایچون یوقاریده ذکر اولنان شرائط کافی دکلدر. او شرائط ایله برابر نقل اولونان حدیثك منضموننه متعلق بعض شرائطك موجود اولمسی دخی لازمدر.

اولاً — او حدیث مسند آیات قرآنیه‌یه ویا احادیث متواتره‌یه معارض اولمامليدر. اکر خبر واحد اولان مسند بر حدیث نصوص قاطعهٔ قرآنیه ونبویه‌یه منافی اولورسه شبهه‌سز آنکله عمل ایدلموب اونصوص قاطعه ایله عمل اولنور. حتی حضرت شارعك بوبابده شومألده برحدیثی مرویدر.

« بن ارتحال ایتدکدن صوکره کویا بنم طرفمدن سویلنمش کبی بر چوق حدیثلر روایت ایدیلور. بویله برحدیث ایله درحال عمل ایتمه‌ییکز اونی قرآنه عرض ایدیکز. اکر قرآنه موافق بولورسه‌کز قبول ایدیکز. قرآنه مخالف بولورسه‌کز رد ایدیکز »

احادیث متواتره دخی قرآن کبی احکام قطعیه‌یی مفید اولدیغندن آنلره مخالف اولان خبر واحدله عمل ایدلمه‌مسی کیفیتی دخی ذکر اولنان حدیثك حکمی داخلنده‌در.

ثانیاً — خبر واحد اولان مسند حدیث قضایای قطعیهٔ عقلیه‌یه دخی منافی اولمامليدر. اکر روایت ایدیلان برحدیث ولوکه (صحیح بخاری ومسلم) کبی اك معتبر حدیث کتابنده موجود اولسون اکر مقتضای عقله منافی اولورایسه اوحدیث ایله یعنی مقتضای عقله منافی اولان او حدیث ایله احتجاج واستدلال

صحیح اولماز. یوقاریده بالمناسبه سویله‌مش ایدم‌که عقل دخی بر حجت شرعیه‌در.
حجت شرعیه‌لر آره‌سنده ایسه مباینت بولنه‌ماز . آنك ایچوندرکه بر حدیث
دلائل قطعیهٔ عقلیه‌یه منافی اولورسه اوحدیثی ممکن اولا بیلدیکی قدر مقتضای
عقله موافق برصورتده تأویل ایتمك لازم کلیر .

اکر آنك مقتضای عقله وقانون لسانه موافق بر صورتده تأویلی قابل
اولاماز ایسه آرتق او حدیث ایله عمل اولنماز و'و حدیثك حدیث اولمادیغنه
حکم اولنور . چونکه حضرت شارع هیچ بر وقت دلائل قطعیهٔ عقلیه‌یه منافی
بر سوز سویله‌مز .

ثالثاً — اوحدیث مسندی روایت‌ایدن ایلك‌راوی فقهادن اولمق‌لازم‌در.
اکر راوی اول حدیثك محتوی اولدیغی معنائی فقهیه‌یی ومزایای شرعیه‌یی
ادراك ایده‌جك درجه‌ده فقیه‌ایسه آنك روایت ایتدیکی حدیث قیاسه ترجیح
وتقدیم اولنور .

وآرتق مقتضای قیاس ترك اولنور. اوحدیثك مضمونی ایله عمل اولنور.
لکن اوراوی فقاهتله مشهور برذات دکل ایسه مثلا مشاهیر اصحابدن حضرت
ابو هریره وانس ابن مالك کبی یالکز روایت حدیثله مشهور اولوبده حد
ذاتده فقاهت‌ایله ونفوذ نظر فقهی ایله کسب اشتهار ایتمه‌مش ایسه انك روایت
ایتدیکی حدیث قیاسه مخالف اولورسه‌آنکله عمل اولنماز قیاس‌ترجیح اولنور.
بناءً‌علیه مقتضای قیاس ایله عمل ایدیلور . شو قدرکه اکر او حدیث قیاس
معارض دکل ایسه او وقت آنکله عمل اولنور .

بونك سببی‌ده‌شودرکه‌حضرت رسالتپناه‌افندیمزدن شرفصادر اولان حدیثلرك
راویلری اکثریت‌عظیمه اعتباریله روایت‌ایتدکاری حدیثلرك مفهوم ومآللرینی
نقل ایتمشدر .

حضرت پیغمبردن صادر اولان الفاظ حدیثی عیناً وحرفیاً نقل ایتمه‌مشلردر
چونکه حافظه‌لرنده حفظ ایده‌مه‌مشلردر بعضلری‌ده عیناً وحرفیاً نقل ایتمشلر
ایسه‌ده پك‌آزدر. اکثریسی دیدیکم کبی مآلاً نقل اولنمشدر .

برسوزی ، برلفظی براقوبده مآل نقل ایدن برذات هیچ شبهه‌سز کندی آکلایشنی نقل ایتمشدر. حالبوکه شریعته تابع اولان امت اسلامیه او راوینك آکلایشیله عامل اولمق مجبوریتنده دکلدر.

احتمالکه او راوی یا کلش آکلامشدر. اوحدیثك الفاظنی‌ده بتمامها نقل وروایت ایتملی که هرکس کندی آکلادیغنه کوره اوحدیثه معنا ویره‌بیلسون. خصوصیله فقیه اولمایان برراوی مزایای‌فقهیه‌یه واقف‌اولامیه‌جغی جهتله‌یا کلش آکلامق احتمالی آنده پك چوقدر.

ایشته بوسببه مبنی فقهای حنفیه بر حدیثی روایت ایدن راوینك هرشیدن اول فقیه اولوب اولمادیغنی تدقیق ایدییورلر. اکر راوی فقهای اصحابدن دکلسه آرتق‌باشقه شرط آرایورلر. اونك روایت‌ایتدیکی حدیثی قیاسه معارض اولمامق شرطیله قبول ایدییورلر.

قیاسه معارض اولورسه قبول ایتمیورلر. فقط فقهای شافعیه ایله محدثلر راوینك فقیه اولوب اولمامه‌سی جهتنی نظر دقته آلمایورلر. او شرائطی جامع اولان حدیثی ایستر فقیه روایت ایتسون ایستر غیرفقیه روایت ایتسون آنکله عمل ایدییورلر وقیاسه ترجیح ایدییورلر.

ایشته خبر واحدله قیاس تعارض ایتدیکی صورتده خبر واحدی قیاسه ترجیح وتقدیم ایتمك ایچون آنك کرك راوی‌یه وکرك‌متن حدیثه عائد اولان شرائط لازمه‌سی تفصیلاً ایضاح اولندی.

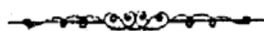
بو شرائطی جامع اولان‌ومسند بولنان بر حدیث قیاسه ترجیح اولنور. بو نقطه‌ده علما متفقدر. یالکز او حدیث مسند اولمایوب مرسل اولورسه بوصورتله اومرسل حدیثی، یوقسه قیاسی ترجیح اولنه‌جغی کیفیتنده فقها اختلاف ایتمشلردر. بواختلافی‌ده یوقاریده بیان ایتمشدك.

فقط بوراده نظردقته آلنه‌جق دیکر بر جهت دها واردرکه اوده قیاسه عائددر. یوقاریده دیمشدك که خبر واحد ایله قیاس تعارض ایتدیکی زمان هانکیسنك دیکرینه تقدیم ایدیله‌جکی مسئله‌سنده هم‌حدیثك شرائط لازمه‌سی

جامع و حائز اولوب اولمادیغی همده قیاسك قوت وضعفنی نظر اعتباره آلمق اقتضا ایدر دیمشدك .

قیاس. — خبر واحدك شرائطنی تدقیق ایتدك. شمدی‌ده قیاسی تدقیق ایتمك ایجاب ایدر. زیرا هر قیاس عینی سویه و مقیاسده دکلدر. بعض قیاس واردر که پك قوتلیدر. بعض قیاس واردر که پك ضعیف‌در. بو جهتی بر درس صوکره مفصلاً ایضاح ایده‌جکم. یالکز شو قدر سویله‌یم که اکر قیاس جلی، غیر ظاهر اولمق حسبیله ویا او قیاسه معارض باشقه بر حال وجودی سببیله پك ضعیف اولورسه اولوقت خبر واحد فقیه اولمیان بر راوی طرفندن روایت ایدلمش اولسه بیله‌ینه او قیاسی ضعیفه ترجیح اولنمق اقتضا ایدر .

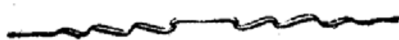
فقط خبر واحد دخی ضعیف اولان قیاس درجه‌سنده ضعیف بولنورسه اول وقت دلائل سائرهٔ شرعیه‌یه و اساسات فقهیه‌یه مراجعت ایدرك حل مشكل ایدلمك لازم کلور .

فعل پیغمبری

فعل پیغمبرینك حکمی — فعل پیغمبری جواز افاده ایدر، وجوب افاده ایتمز . مکرکه امر پیغمبری‌یه اقتران ایتمش اوله . بونده‌ده وجوب افاده ایدن امردر ، فعل دکلدر . مثلا پیغمبریمز افندیمز حضرتلرینك بغدای صاتون آلمسی پاره بولنمادیغندن برشی رهن اولارق ویرمسی. پیغمبر افندیمزك بوایشی احکام شرعیه اعتباریله نه‌یه دلالت ایدر ؟ پیغمبر افندیمزك بو فعلی او ایشك جائز اولدیغنی بیان وافاده ایدر . بوراده‌کی مثالمزده رهن مسئله‌سی ، رهنك جائز اولدیغنی اثبات ایدر . فقط وجوبنی افاده ایتمز .

پیغمبر افندیمزك باشقه افعالی دها وارکه صرف کندیسنه تعلق ایدرلر. اوکا خصائص نبویه دینور. اوافعالی یالکز کندینه مخصوصدر. مثلا کیجه اویقودن قالقوب تهجد نمازینی قیلمق کبی که بوکندیلری حقنده واجبدر، اما امتی حقنده واجب دکلدر، سنتدر، مستحبدر. ینه برطاقم افعالیده واردرکه بونلرعلی العاده افعال نبویه‌دندر. مثلا یمك ییمك ، ایچمك، سائره کبی اوطوره‌رق صوایچمك یورورکن اولاً صاغ آیاغنی آتمق ، اولاً صاغ آیاغنه قوندوره کیمك، صاغ الیله ایش کورمك کبی بعض آدابه توافق ایدر حرکاتی واردر. پیغمبر افندیمز صاچنی اورته‌دن ایکی‌یه آیرییورمش ، بیاض صاریق صارارمش یشیل هیچ کیمزمش . بونلر هپ افعال پیغمبریدر وهیچ بری وجوب افاده ایتمز .

اجماع

اجماع لغتده عزم واتفاق معنالرنده کلیر . اصطلاحده اتفاق دیمکدر . فقط هرکسك اتفاقی دکل ، بلکه صاحب فقاهت اولان یعنی اجتهاد اقتدارینه مالك وبر عصرده اولان فقهای اسلامك اتفاقندن عبارتدر . فقط بو اتفاق برحکم شرعئ فرعی حقنده اولمالیدر .

اکر فقهاء اسلام احکام فرعیه حقنده دکل، احکام فرعیه خارجنده باشقه برمسئله‌ده اتفاق ایتمش اولورلرسه او اتفاق ادلۀ شرعیه‌دن معدود اولماز .

معلومدرکه احکام شرعیه؛ احکام اعتقادیه واحکام عملیه نامیله ایکی قسمه آیریلور .

احکام‌اعتقادیه‌ده دلیل، براهین‌عقلیه ونصوص متواترۀ شرعیه‌در. برمسئلۀ اعتقادیه‌ده برهان عقلی قائم اولماز ویا صریح وقطعی بر نص متواتر موجود بولنمازسه او مسئله‌ده علمانك اتفاقی هرحالده ولو ظنی اولسون بردلیل عقلی‌یه وبرنص شرعی‌یه مستند اولمسی لازم کلور .

بویله بر مسئلۀ اعتقادیه‌ده علمانك اجماعی شو فائده‌یی تأمین ایدرکه اوده او مسئله‌نك ظن‌دن چیقوب قطعیته منقلب اولمسی‌در . فقط برمسئلۀ اعتقادیه اساساً بردلیل قطعی ایله ثابت ایسه اومسئله‌ده اجماعك فائده‌سی یوقدر واصل دلیل اودلیل قطعیدر . یوقسه اجماع دکلدر .

لکن بر مسئلۀ دینیه، برمسئلۀ اعتقادیه اولمایوبده صرف افعال وحرکاته تعلق ایدن بر مسئلۀ شرعیۀ فرعیه اولورسه (که بو مسئله‌لره مسائل شرعیه واحکام شرعیه اطلاق اولنور) علمانك اجماعی آرتق او مسئله‌ده باشقه بر دلیلك موجود اولوب اولمادیغنی آراشدیرمغه محل براقماز .

سادامکه او مسئلهٔ شرعیه‌ده اجماع منعقددر . آرتق او مسئله شرعیه اجتهادی بر مسئله اولمقدن چیقمشدر . وکسب قطعیت ایله‌مشدر . مع‌هذا فقها اجماعك ادلهٔ قطعیهٔ شرعیه‌دن اولوب اولمادیغی حقنده اختلاف ایتمشلردر.

بر قسم علما اجماعك دلیل شرعی اولدیغنی قبول ایتمیورلر .

مذهب ظاهری فقهاسی‌ده یالکز اصحاب کرامك اجماعنی بر دلیل شرعی اولمق اوزره قبول ایدییورلر آندن صوکره کلان علماء اسلامك اتفاق واجماعنی ادلهٔ شرعیه‌دن عدایتمیورلر. بعضیلری‌ده ماهیتی اعتباریله اجماع ادلهٔ شرعیه‌دن معدود ایسه‌ده آنك نفس‌الامرده انعقادی قابل اوله‌ماز . یعنی بر مسئله‌ده اجماع حصولی ممکن دکلدر دییورلر .

چونکه اصحاب زماننده بیله امت اسلامیه‌نك علما قسمی اطراف واکنافه طاغیلمش ایدیلر . بر مسئلهٔ شرعیه‌نك اطراف واکنافده مختلف یرلرده ، قصبه‌لرده ، کویلرده بولنان بتون فقهانك اطلاعنه عرض ایدلمسی وآنلر طرفندن او مسئله حقنده بر رأی وفکر درمیان ایدیلمه‌سی عقلاً ممکن ایسه‌ده عادتاً محالدر .

بوندن باشقه اجماع اساس اعتباریله منعقد اولدیغی فرض ایدلمش اولسه‌ده، ینه اکا واقف اولمق متعذردر .

زیرا اجماع منعقددر دیه‌بیلمك ایچون بر شخصك صورت مخصوصه‌ده قالقوب بتون ممالك وبلادی واو ممالك وبلدان ایچنده بولنان علما خانه‌لرینی برر برر طولاشمه‌سی واو مسئله حقنده هر برینك رأی وفکرینی آیری آیری اوکرنمسی ایجاب ایدرکه ممکن دکلدر .

خصوصیله آنلرك مطالعه‌سنی تأییداً دیله‌بیلورکه اولوقت نه شمندوفر وار ایدی ونه‌ده بخار ایله ایشلیان واپورلر ونه‌ده طیاره وبالونلر، تللی، تلسز تلغراف وتلفون کبی مخابرات ومواصلاته آلت اتخاذ ایدیله‌جك وسائط سائره .

آنك ایچون بتون ممالك اسلامیه‌ده بولنان علماء اسلامك جمله‌سنك مطالعه‌سنی طوپلایوب اتفاق ایدوب ایتمدکلرینی آکلامق کیفیتی جداً غیر قابل وعادتا مستحیلدر دییورلر .

حتی اونك ایچوندرکه ائمهٔ اربعهٔ مشهوره‌دن صاحب مذهب امام احمد بن حنبل حضرتلری (بر فقیه بر مسئله‌ده اجماع منعقد اولدیغنی ادعا ایدرسه یالان سویلمش اولور) دییور .

فقط ضروریات دینیه دنیلن احکام دینیه قرناً بعد قرن (بابادن اولاده) سلف‌دن خلفه انتقال ایتمك صورتیله تواتر واجماع عام ایله متواتر ومتفق‌علیه اولدقلرندن ایشته او ضروریات دینیه‌ده اجماع موجود اولدیغنده شبهه یوقدر. زیرا نصوص متواترهٔ قاطعه واردر فقط ضروریات دینیه دینیلن مسائل نصوص قاطعهٔ متواتره ایله ثابت اولدقلرندن او مسئله‌لرده جاهل ، عالم ، فقیه ، غیر فقیه ، حتی امی‌لر دخی مساویدر . مثلا نمازك ، زکاتك فرضیتی ، شرابك حرمتی کبی مسئله‌لری بیلمك خصوصنده یعنی احکام شرعیه‌دن اولدیغنی بیلمك کیفیتنده هرکس مساویدر . بر جاهلك عالمدن فرقی یوقدر . مساویدر بو مسئله‌لرده هیچ بر عالم بر جاهلدن دها فضله عالم دکلدر .

قیاس

قیاس لغتده مقایسه معناسنه‌درکه اولچمك دیمکدر. برشیئی دیکریله اولچمك دیمك اولور ؛ تسویه معناسنده‌ده استعمال اولنور . حتی اونك ایچوندرکه ایکی شیئك یکدیکرینه مساوی اولوب اولمادیغنی کوسترن آلته‌ده (مقیاس) دینور ؛ آلت قیاس دیمکدر .

اصطلاحه کلنجه : اصولیون قیاسی مختلف صورتلرله تعریف ایتمشلرسه‌ده فهمه اك قریب اولان تعریف بودر :

« قیاس بر مسئله‌نك حکمنی او مسئله‌یه مماثل ومشابه اولان دیکر بر مسئله‌ده اظهار ایلمکدر . »

برنجی مسئله‌یه مقیس‌علیه ویا (اصل) دینور . ایکنجی مسئله‌یه‌ده مقیس ویا فرع دینور . بو ایکی مسئله‌نك آره‌سنده موجود اولان وجه مشابهت

ووجه مماثلنه‌ده (علت وجامع) و(مناط حکم) تعبیر اولنور .
شو افاده‌دن آکلاشیلورکه قیاسك رکنلری دردر .

١ — اصل
٢ -- فرع
٣ — مناط حکم اولان علت
٤ — حکم

یعنی اصل اولان مسئله‌ده‌کی حکمدر . فرعده اظهار اولنان حکم ایسه برنجی حکمك مثلیدر وقیاسك ثمره‌سیدر .

ایشته بر مسئله‌نك حکم شرعیسنی قیاس طریقیله استخراج ایده‌بیلمك ایچون اول امرده نص ایله ثابت بر حکم شرعی بولنمق لازم کلور .

قیاسجی یعنی فقیه ومجتهد اویله بر مسئله حقنده نص ایله ثابت اولمش بر حکم شرعی کوردکدن صوکره اوحکم شرعینك علت موجبه‌سنك نه اولدیغنی تدقیق ایدر وآنی بولور . او علت ایکیدن خالی دکلدر .

١ - یا نص شرعیده صراحةً مذکوردر . بو قبیل علته علت منصوصه اطلاق اولنور .

٢ - ویاخود اوعلت صراحةً مذکور دکلدرده مجهولدر . آنی کندی آکلایشیله استخراج واستنباط ایلمشدر . بو مثللو علته‌ده (علت مستنبطه) تعبیر اولنور .

بو جهتلری تدقیق‌ایتدکدن صوکره مجتهد اومسئله‌ٔ منه وصه‌یه، منصوص ویا مستنبط اولان علتده مشارك دیکر برمسئله بولنوب بولنمادیغنی تدقیق ایلر. اکر ایکنجی مسئله برنجی مسئله‌یه علت حکمده مشارك ومشابه ایسه اولوقت بوایکی مسئله آره‌سنده‌بشقه نقطهٔ نظردن برفرق بولنوب بولنمادیغنی‌تدقیق‌ایلر.

هیچ بر فرق بولنمادیغی صورتده بو ایکی مسئله بیننده مشترك اولان وآنلری حکم اصلی‌ده جمع ایدن علت حسبیله ایکنجی مسئله‌یی برنجی‌مسئله‌یه حکمده مساوی طوتار . وبناءً علیه برنجی مسئله‌نك حکمنی ایکنجی مسئله‌ده اظهار ایلر . و(ایشته بو مسئلهٔ فرعیه‌ده حکم شرعی بودر) دیر . ایشته

قیاس بویله یاپیلور . لکن بو ایکی مسئله‌ده علت مشترك اولمغله برابر ایکنجی مسئله‌ده برنجیسندن آییران برفارق‌وارسه اول وقت ایکنجی مسئله‌یی برنجی‌یه قیاس ایتمه‌یز . چونکه :

قیاس ایدیله‌جك اولورسه (قیاس مع الفارق) اولور . بو ایسه عقلاً ، منطقاً تجویز اولنماز مادام که آره‌لرنده فارق موجوددر . او حالده ایکنجی مسئله برنجیسنه تماماً مشابه دکل دیمکدر . علتده مشترك اولمق حسبیله بینلرنده مشابهت وارسه‌ده آرالرینی تفریق ایدن باشقه بر جهت بولوندیغندن طولاییده مشابهت تامه یوق دیمکدر . ایکنجی مسئله برنجی‌نك فرعی ونظیری‌اوله‌بیلمك ایچون ایکنجیسنده حکم اصلی‌نك ثبوتنه مانع بر فارق بولنمامق لازم کلور . بولنه‌جق‌اولورسه ایکنجی مسئله کندینه مخصوص برحکمه تابع دیمك اولور . برنجی مسئله‌یه قیاس اولنه‌ماز .

بعضاً ایکنجی‌مسئله برنجیسنه اوقدر بداهتله‌بکزرکه آرتق ایکیسی آره‌سنده علت آرامغه بیله لزوم قالماز . بویله یرلرده فقهك نظر اعتباره آله‌جغی شی علت دکلدر . بلکه او ایکی مسئله‌نك آره‌سنده قیاسه مانع بر فارق بولونوب بولنمادیغنی تدقیق ایتمکدر .

اکر اویله برفارق یوقسه بو صورتله علتی اصلا نظر اعتباره آلمقسزین ایکنجیسنی برنجیسنه قیاس ایدر . بوصورتله قیاسه (نفی فارق) اطلاق اولنور .

مثلا سن تمییزه واصل اولمایان بر ارکك چوجوغك بیعی صحیح اولماز . مسئله‌سنی کورن بر قیاسجی درحال قیز چوجغك حقنده‌کی حکمك‌ده بو حکم اولمسی لازم کله‌جکنه انتقال ایدر . زیرا آره‌لرنده بربرینی حکمده تفریق ایده‌جك هیچ برفارق یوقدر .

ایکنجی برنجینك تماماً مشابهیدر . بوراده آرتق صغیرك ، بیعنك جائز اولمامسی نقصان عقلی‌در . کار وضرری ادراك ایده‌جك درجه‌ده قوهٔ عقلیه‌یه مالك اولامه‌مسیدر کبی .

علت آرامغه محتاج اولماز . فقط مجنونی‌ده اوصغیر ارکك چوجوغه قیاس

ایده‌جك اولورسه اووقت ذکر اولنان علتی نظر اعتباره آلنور واو علتده صغیر ایله مجنون وحتی معتوه مشترك اولدقلرندن ایشته بوعلت مشترکه حسبیله صغیرحقنده‌کی حکم شرعی‌یی مجنون ومعتوه حقنده اظهار ایلر. بناءً علیه مجنون ومعتوهك بیعی دخی صحیح دکلدر دیر.

مناط حکم، دنیلان علت اکر نصوص شرعیه‌ده صراحةً مذکور دکلسه فقیه او علتی کندی آکلایشنه کوره استنباط ایدر، دیمشدك. ایشته بو استنباط کیفیتنه (تخریج مناط) دینورکه علتی استخراج واستنباط ایتمك دیمکدر. استنباط اولنان علت فرعده موجودمیدر، دکلمیدر؟ حقنده واقع اولان تدقیقه‌ده (تحقیق مناط) دینور.

بعضاً حکم شرعی‌یی موجب اولان علت نصوص شرعیه ایچنده دیکر متعدد وصفلرله برابر ذکر ایدلمش اولور واووصفلرك کافه‌سی حکمده مؤثر دکلدر. برقید وقوعی اوله‌رق ذکر ایدلمشدر. اصل حکمده عامل ومؤثر اولان علت او وصفلردن یالکز بردانه‌میدر. بر دانه دکلسه هانکیسیدر. قیاسجینك بونی آرایوب بولمسی لازمدرکه قیاس شرعاً معتبر اوله‌بیله‌بیلسون. ایشته بو آراشدیرمه‌یه‌ده (تنقیح مناط) اطلاق اولنور.

دیمك اولیورکه برماده‌یی دیکر برماده‌یه قیاس ایتمك ایسته‌ین حقوقجی بو اوچ شی‌یعنی (تخریج مناط)، (تنقیح مناط)، (تحقیق مناط) کیفیتلرینی کندیسنه بر وظیفه ایدنمسی لازم کلور. اکر مناط حکم مسئله‌ده مصرح ایسه شبهه‌سز آرتق تخریج مناطه حاجت قالماز.

مسئلهٔ مذکوره‌ده آنی اله آلور. ایکنجی درجه‌ده یاپه‌جغی شی اومناط حکم یاننده حکم شرعی‌یه دخلی اولمیان باشقه وصفلر وارمیدر، یوقمیدر؟ اونلری آراشدیرمق وار ایسه او مناط حکمی، او وصفلردن تجرید ایله‌مك آندن صوکره حکمنی بولمق ایستدیکی مسئلهٔ فرعیه‌ده اومناطك موجود اولوب اولمادیغنی تحقیق ایلمکدر.

افادات سابقه‌مزدن قیاسك ماهیت شرعیه‌سی تماماً تعین ایتمشدر. ظن ایدرم. شمدیده قیاسك شرائطنی بیان ایده‌لم.

بر قیاس فقهی معتبر اوله‌بیلمك ایچون اول امرده اصل اولان مسئله‌ده بر حکم شرعی ثابت اولمالی ؛

ثانیاً : او حکم شرعی بر علت شرعیه ایله معلول ومعلل بولنملی‌در .

ثالثاً : او حکمك علتی علت قاصره اولمایوب باشقه مسئله‌لرده ساری ومتجاوز بر علت بولنملیدرکه بوکا (علت متعدیه) تعبیر اولنور .

اگر او حکم شرعی معلل دکلسه شبهه‌سز او مسئلهٔ شرعیه‌یه باشقه بر مسئله قیاس اولنه‌ماز .

بناءً علیه عباداتده عقوباتده کفارت کبی دیکر مقدرات شرعیه‌ده قیاس جاری اولماز . چونکه بو کبی مسائلك بر قسمی ابتداءً غیر معلول اولارق وضع ایدلمش برقسمی‌ده علل قاصره‌یه مبتنی بولنمشدر. ایشته (مواد جزائیه‌ده قیاس جاری اولماز) قاعده‌سنك حکمتی بودر . یعنی احکام جزائیه‌نك علتلری علل قاصره‌در ، دیکر احوال وافعاله تعدی وسرایت ایتمز . عبادات وکفا- راتده‌ده بویله‌در .

رابعاً : فرع اوله‌جق بر مسئله نص ایله ثابت بولنمامالی . زیرا بوتقدیرده اومسئله قیاسه‌ایستر موافق اولسون ایستر مخالف اولسون‌کندی باشنه برنص‌ایله ثابت اولمش اولدیغندن آرتق اونی باشقه برمسئله‌یه قیاس ایتمکه حاجت قالماز .

چونکه اونی باشقه برمسئله‌یه قیاس ایده‌جك اولور ایسه‌ك قیاسه یا موافق بولنور ویا مخالف بولنور . قیاسه موافق بولور ایسه‌ك ذاتاً نص ایله ثابت اولدیغی جهتله اوقیاسه حاجت قالماز فقط مخالف بولور ایسه‌ك بوصورتده قیاسه مخالفدر دیه‌رك ترك ایده‌جك اولسه‌ق ، حکم نصی ابطال ایتمش اولورزکه قطعیاً جائز دکلدر .

بو جهتله بر مسئله‌نك حکمی نص شارع ایله ثابت اولدقدن صوکره آرتق او مسئله‌یی باشقه بر مسئله‌یه قیاس ایتمه‌نك معناسی قالماز . بورادہ نظر دقته آلینه‌جق بر نقطه واردرکه اوده نصك نص قطعی اولمه‌سیدر . چونکه او مسئله حقنده وارد اولان نص شارع قطعی اولمیوبده ظنی وخبر واحد

نوعندن اولور ایسه اولوقت یوقاریده « سنت » بحثنده تفصیل اولوندیغی وجه ایله نص ایله قیاسدن هانکیسی دها قوتلی ایسه اونکله عمل اولونور . (او بحثه مراجعت اولونه) .

خامساً : مقیس علیه اولاجق اولان مسئله علی خلاف القیاس ثابت اولمش اولمامالیدر . اکر بر مسئله‌نك حکمی قیاسه مخالف اولارق استثناءً ثابت اولمش ایسه آرتق او مسئله‌نك حکمی کندینه مخصوص ومنحصر قالور . او مسئله باشقه بر مسئله‌یه مقیس علیه اوله‌ماز . چونکه مستثنا دیمکدر . استثنا ایسه دائرهٔ استثنایی تجاوز ایتمز .

مع هذا علی خلاف القیاس ثابت اولان مسئله باشلی باشنه بر اساس فقهی تشکیل ایده‌جك صورتده بر علت شامله‌یی جامع ومستقل بر مسئلهٔ اساسیه ایسه اولوقت او مسئله‌نك بشقه مسئله‌لره مقیس علیه اولمسی وبناءً علیه اکا دیکر مسائلك قیاس ایدلمسی جائز اولور .

مثلا فقهای حنفیه (عقد اجاره‌یی قیاسه مخالف اولارق ثابت اولدیغنی بیان ایدرلر ودیرلرکه قیاس اولان معدومك بیعی باطل اولمقدر. بو براساس فقهیدر)

منفعتی بیع ایتمك دیمك اولان اجاره‌ده معدومی بیع دیمکدر . چونکه منفعت عرضدر. بذاته موجود دکلدر . بر آنده حاصل اولمقله برابر منعدم اولور . آنك ایچون عقد اجاره (معدومك بیعی باطل اولمسی قضیه‌سنه منافی اولارق) ثابت اولمشدر . یعنی علی خلاف القیاس ثابت اولمشدر. بومطالعه‌یه کوره اجاره قیاسه مخالف اولمقله برابر احتیاج ناسه بناءً شرعاً تجویز اولونمشدر فقط قرآن کریمده اجاره حقنده وارد اولان نصوص یالکز اجارهٔ آدمی حقنده‌در . اراضی‌نك وسائر عقاراتك ایجار واستیجارینك جوازی حقنده نه قرآنده ونه‌ده احادیث نبویه‌ده بر صراحت یوقدر . بو جهتله علی العموم عقاراتك ایجار واستیجاری ، یوقاریکی مطالعه‌یه کوره علی خلاف القیاس ثابت اولارق «اجارهٔ آدمی»یه قیاساً واحتیاج ناسه بناءً فقها طرفندن تجویز اولونمشدر.

ایشته اجاره مسئله‌سی باشلی باشنه بر مسئله اولدیغندن آرتق اونك بر نوعنك قیاسه مخالف اوله‌رق ثابت اولدیغندن بحثایله انواع سائره‌سنك عدم جوازی جهتنه ذاهب اولمق طوغری اولماز . اجاره‌نك علت جوازی اولان احتیاج ناس قضیه‌سی عمومیدر ، هر نوع اجاره‌یه شاملدر .

بورایه قدر واقع اولان ایضاحات ، قیاسك تعریفنه ، ارکان وشرائطنه دائر ایدی . قیاسك حکمنه کلنجه : قیاسك حکمی شرائطی جامع اولدیغی صورتده مقیس علیه اولان اصلك حکم شرعیسنی آکا مقیس ونظیر اولان فرعده اظهار ایتمکدر . بو اظهاره لسان اصولیونده (تعدیه) اطلاق اولونورکه اصلك حکمنی فرعه تعدی وتجاوز ایتدیرمك دیمکدر .

بوندن‌ده آکلاشیلیرکه قیاس دلیل مظهردر ، دلیل مثبت دکلدر . یعنی قیاس باشلی باشنه بنفسه بر حکم شرعی‌یی اثباته کافی بر دلیل دکلدر . بلکه بر مسئله‌ده نص ویا اجماع ایله ثابت اولان بر حکمی او مسئله‌یه تماماً نظیر وشبیه اولان دیکر بر مسئله‌ده اظهار ایدن بر دلیلدر . بیانه حاجت یوقدرکه اصل احکام شرعیه نصوص شرعیه ایله ثابت اولور . اجماعده نصوصه ملحق اولدیغندن اجماع ایله‌ده طوغریدن طوغری‌یه ورأساً حکم شرعی ثابت‌اولور . آنك ایچون اونلر دلیل مثبتدرلر . حالبوکه قیاس‌اویله دکلدر . قیاس (رأی)دن عبارتدر وبناءً علیه حکم شرعی‌یی مظهردر ، مثبت دکلدر . قیاس ایکی قسمه تقسیم اولونور .

١ — قیاس جلی

٢ — قیاس خفی

بر قیاسك وجهی ظاهر اولور ایسه ، یعنی بر قیاسك علتی ظاهر واو علتك فرعده وجودی ذهنه متبادر بولونور ایسه ، او قیاسه قیاس جلی دینیر . بویله اولمیوبده وجهی خفی اولور ایسه اوکاده قیاس خفی دینیر . فقهای حنفیه عندنده «قیاس» کلمه‌سی مطلق اوله‌رق ذکر ایدیلنجه اوندن قیاس جلی مراد اولونور . قیاس خفی‌یه‌ده (استحسان) تعبیری اطلاق اولونور . شو

قدر وارکه استحسان، قیاس خفیدن اعمدر. چونکه هرقیاس خفی استحساندر اما هر استحسان قیاس خفی دکلدر . بعض استحسانلر واردرکه اونلر قیاس نوعنده داخل دکلدر . آشاغیده آریجه بحث اولنه‌جقدر .

تنبيه

بوراده برنقطه‌یی قید وتنبیه ایتمك واوندن غفلت ایتمه‌مك اقتضاایدییورکه شودر : قیاس بحثنده (قیاس) دن مقصد ، نصوصك دلالتندن خارج قالان وصرف رأی‌واجتهاد ایله آکلاشیلان قیاسدرکه مجتهدلرك آکلایشندرعبارتدر بوکا لسان عرفده (رأی) اطلاق اولونور. وقیاس کلمه‌سی مطلق ذکراولوندیغی وقت بونوع قیاس مراد اولونور .

بعض علمانك (قیاس اولویت) تسمیه ایتدکلری برنوع قیاس واردرکه طوغریدن طوغری‌یه نصك دلالتنده، کلامك مفهومنده داخل وبلاتأمل ذهنه متبادردر. مثلا (والدینه اوف دیمه) معناسنی مفید اولان (ولاتقل لهما اف) آیت کریمه‌سی عین‌زمانده (والدینکی ضرب ایتمه ، سب وشتم ایتمه) معنالرینی‌ده مفیددر. مخاطب بونظم کریمی ایشیدیرایشتمز درحال بوممنوعیتك مناط وعلتی (اذا) اولدیغنی آکلار، وبوندن والدینی ضرب وشتم ایتمه‌نك‌ده ممنوع اولدیغنه سرعتله انتقال ایدر . چونکه بیلیرکه ضرب و شتمده دها بیوك اذا واردر . بناءً علیه اونظم کریمی ایشیده‌ن مخاطب درحال وبلاتأمل (والدینه اوف دیمك ممنوع اولونجه اونلری ضرب وشتم ایتمك‌ده بطریق‌الاولی ممنوع اولور) دیر. ایشته بو برقیاسدر . لکن مخاطب بوقیاسی ذهننده اوقدر سریع ، اوقدر آنی برصورتده یاپارکه بونی کندیسی‌ده فرق ایده‌مز . زیرا بو قیاس طوغریدن طوغری‌یه نصك مفهومنده داخلدر . وادنادن اعلایه انتقالدر . بو ، (کیت بونی فقرایه توزیع ایت ، فقط فلان فقیره ذره ویرمه) کلامنه بکزر. مخاطب بو (فلان فقیره ذره ویرمه) سوزندن عین‌زمانده (ذره‌دن فضله شی‌ده ویرمه) معناسنی ناسل آکلارسه ذکر اولونان آیت جلیله‌یی ایشیده‌ن ذات‌ده ، بوندن (والدینکه سب وشتم، ضرب وتوبیخ کبی اذایی موجب دیکر افعال وحرکاتده دخی بولونما) معناسنی او صورتله آکلار . ذهنك برمعنادن دیکرینه انتقالی ، بویله ادنادن اعلایه اوله‌جنی کبی بعضاً اعلادن ادنایه‌ده اولور. وهرایکی صورتده

نفس کلام بو انتقاله اشارت وتنبیهی متضمن بولونور. آنکچون بوکبی یرلرده ذهنك بو انتقالی طوغریدن طوغری‌یه لغتدن یعنی کلامك دلالت وفحواسندن مستفاد اولور. بوجهتله اصولیون بونی یعنی « بطریق الاولی‌شویله اولور، بونك بویله اولمسی اولی بالطریقدر » دینیلن یرلرده‌کی (قیاس اولویت) ی قیاس اقسامندن عد ایتمیورلر وبناءً علیه (قیاس) تعبیرینی بوکا تشمیل ایتمیورلر . بوکا اصول حنفیه‌ده (دلالت نص) و اصول شافعیه‌ده (فحوای خطاب) تسمیه اولونیور .

بو جهتله بو نوع قیاسی اصل قیاسدن تفریق ایله بونی نصه ارجاع ایتمك اقتضا ایدر . بوندن باشقه برنوع قیاس دهاواردرکه اوده نصه راجعدر. بوده علتی منصوص اولان وبونکله برابرحکمنك فرعده ثبوتی کیفیتك نزد شارعده مقصود اولدیغی ظاهر بولونان قیاسدر .

قیاسك ادلهٔ شرعیه‌دن معدود اولمه‌سی حقنده اختلاف

شمدی سویلدیکمز شوایکی نوع قیاسدن برنجیسنك یعنی نصك مدلولنده داخل بولونان قیاس اولویتك دلیل شرعی اولمه‌سنده اختلاف یوقدر. بونده بتون علمای اسلام متفقدر. فقط علتی نصوص شرعیه ایله منصوص ومصرح اولمیوب رأی واجتهاد ایله مستنبط اولان ودمین سویلدیکم کبی عندالاطلاق (قیاس) تعبیرندن مقصود بولونان قیاسك دلیل شرعی اولمه‌سنده فرق اسلامیه علماسی اختلاف ایتمشلردر. مذاهب اربعه فقهاسی داخل اولمق اوزره جمهور فقهای اسلامه کوره بو نوع قیاس دخی خبر واحد وامثالی نصوص ظنیه کبی ادلهٔ شرعیه‌دن معدوددر. فقط اهل سنتدن (ظاهریه) فقهاسی ایله معتزله‌دن «نظام» ایله آنك فکرینه ذاهب اولان دیکر بر قسم علمای معتزله وشیعه‌دن (امامیه) فرقه‌سی عندلرنده بویله رأی واجتهاددن عبارت اولان بونوع قیاس، احکام شرعیه استنباطنده احتجاجه صالح بر دلیل شرعی دکلدر.

امام‌المتصوفین مشهورشیخ محی‌الدین بن عربی (قدس‌سره) حضرتلری ده، (فتوحات مکیه) نامیله معروف اولان کتاب کبیرینك اصول فقه مباحثنی پك وجیز برصورتده جامع بولونان سکسان سکزنجی فصلنده فقهای ظاهریه مسلکنی التزام وترجیح ایدیور، وبناءً علیه رأی واجتهاده مستند اولان قیاس ایله عمل ایتمه‌نك جوازینه قائل اولمیور و(رأی ایله اللهه اطاعت وديانت جائز اولماز. چونکه بو رأی مجرددن ونه کتابدن، نه سنتدن نه‌ده اجماعدن بر حجته مستند اولمایان سوزدن عبارتدر. هرنه قدر بز قیاس ایله استدلالك صحتنه قائل دکلسه‌کده، علتی معقول وجلی اولان وبونکله برابر شارعك مقصودی اولدیغنه دائر ظن غالب حصوله کلن قیاسك حجت اولمه‌سنی قبول ایدنلری ده تخطئه ایتمیز. بزی قیاس‌ایله عملدن امتناعه سوق‌ایدن سبب شودرکه

قياس ايله عمل ايتمك « زياده فی الحكم » در (يعنی اصل احكام شرعيه‌يی تزييد ايتمكدر) حالبوكه بزم آكلاديغمزه كوره شارع امتندن تخفيفی مراد ايتمشدر. شارع اصحابه « بن سزی كندی حالكزه ترك ايتدكجه سزده بنی كندی حالمه ترك ايدك » ديردی. (اتركونی ما تركتكم... رواه البخاری ومسلم وغيرها) واحكام شرعيه نزولندن خوفاً كنديسنه مسئله‌لر صورولمه‌سنی كريه كورورلردی . ايشته بز شارعی بو حال اوزره كورديكمز ايچون دينده قياس ايله عملی منع ايتدك دييور ...

علتی منصوص اولان قياسه كلنجه : شوكانك (ارشاد الفحول)نده محرر اولديغی اوزره فقهای ظاهريه بونوع قياسك دخی حجت شرعيه اولمه‌سنی قبول ايتميورلر. طرفينك بوبابده‌كی دلائلی پك اوزون اولديغندن ذكرندن صرف نظر اولونمشدر .

— ۲ —

ادلهٔ تالیه

ادلهٔ شرعیه‌یی ایکی قسمه تفریق ایتمشـدك. برنجی قسمه (ادلهٔ اصلیه) ، ایکنجی‌یه‌ده (ادلهٔ تالیه) دیمشدك .

ادلهٔ اصلیه ، کتاب، سنت ، اجماع وقیاسدن عبارتدی . ادلهٔ تالیه‌یه کلنجه بوده کتاب وسنتدن استنتاج ایدلمش واحکام فقهیه‌یه برر اساس اتخاذ اولونمش اولونمش اولان اساسات فقهیه‌در. بونلرك برنجیسی استحسادر .

استحسان

استحسان ، لغت عربیه‌ده برشیئی کوزل عد ایتمك دیمکدر . اصطلاحده فقهابو کلمه‌یی بری اخصی، دیکری اعم اولمق اوزره ایکی معناده استعمال ایدییورلر. بوجهتله فقهایه کوره بوتعبیرك ایکی معناسی واردر :

۱ — معنای اخص

۲ — معنای اعم

معنای اخص ، قیاس خفی دیمکدر . بو معنایه کوره استحسـان ، قیاس اقسامندن اولور . نته‌کیم بوندن اولکی درسده ، قیاس بحثنده سویله‌مشـدك . اوراده دیمشـدك‌که بر قیاسك وجهی وعلت موجبه‌سی ظاهر وذهنه متبـادر اولورسه او قیاسه قیاس جلی دینیر . یوق اکر برقیاسك وجهی خفی اولوب ذهنه متبادر اولماز واعمال فکره متوقف بولنورسه بونوع قیاسه‌ده قیاس خفی اطلاق اولنور . ایشته بوقیاس خفی‌یه استحسان اطلاق ایدیلیور.

استحسانك معنای اعمنه کلنجه : بو مختلف صورتده تعریف اولنمشـدر .

زمانمزده احتیاج عصره توفیقاً تنظیم قوانین خصوصنده اشبو (استحسان)ك پك بیوك یاردمی اوله‌جغندن بو بابده فقهـای عظام حضراتنك نقطهٔ نظرینی کوسترمك مقصدیله ذکر اولنان تعریفلرك برقاچ دانه‌سنی بیان ایتمك ایسترم .

بعض مشایخ حنفیه استحسانی ، قیاسی ترك ایتمك وناسه اوفق اولانی اخذ واختیار ایلمکدر دیه تعریف ایتمشـلردر . (ترك القیاس والاخذ بما هو اوفق للناس) بعضیلری‌ده استحسان ، ناسك مبتلا اولدیغی احواله متعلق احکامده طلب سهولتدن عبارتدردیمشلر (معاملات ناسی فساده نسبتندن‌ایسه مهماامکن صحته حمل ایتمك اولادر) قاعدهٔ فقهیه‌سی ، ایشـته بو تعریفك قاعده شکلنه افراغندن باشقه برشی دکلدر .

ائمهٔ اصولدن شیخ شمس‌الائمهٔ سرخسی حضرتلری (مبسوط) نام کتاب مشهورینك اونجی جلدینك (کتاب‌الاستحسان) عنوانلی مبحثنده استحسانك شوذکراولنان تعریفلرینی ودیکر تعریفلری بیان‌ایتدکدن صوکره «شوتعریفاتك خلاصهٔ مألی شوندن عبارتدر : استحسان (ترك العسر للیسر) یعنی قولایلق ایچون کوچلکی ترکدر . دین اسلامده اصل اولان‌ده بودر » دییور و تنویر مدعی‌ضمننده (یریدالله بکم‌الیسر ولایریدبکم‌العسر = الله حقکزده قولایلغی مراد ایدر ، کوچلکی مراد ایتمز) آیت جلیله‌سی ایله (خیر دینکم الیسر) و (یسرا ولاتعسرا قربا ولاتنفرا) حدیث شریفلرینی ایراد ایدییور . برنجی حدیثك معنـاسی « دینکزك خیرلیسی قولایلقدر » دیمکدر . ایکنجی حدیثی رسالتپناه افندمز ، اجلهٔ اصحاب کزیندن حضرت امام علی ـ بر روایتده ابو موسی الاشعری ـ ایله معاذ بن جبل حضرتلرینی مأموریت مخصـوصه ایله یمنه کوندردکلری زمان آنلره خطاباً ایرادبیورمشلردر. مآل منیفی « خلقه قولایلق کوستریکز . کوچلك کوسترمیکز . وآنلری اسلامیته تقریب ایدیکز ، تنفیر ایتمیکز » دیمکدر. فقط بزم الك معتبر کتب احادیثده کوردیکمز برنجی حدیث (خیر دینکم ایسره) صورتنـده‌درکه مفهوم منیفی « احکام دینیـه کزك الك خیرلیسی الك قولای اولانیدر » دیمکدر .

(استحسان)ك شو ذكر اولنان تعريفلرى فقهاى حنفيه يه كوره‌در. اصوليون حنفيه بونى باشقه درلو تعريف ايديورلر. مؤلفات اصولده استحسان، قياس جلى يه مقابل اولان دليلدر صورتنده تعريف اولونيور. و بو دليلده يا اثر يعنى نص، يا اجماع، يا ضرورت ويا خود قياس خفيدر دينيليور. ايشته بونلردن هر هانكيسى قياس ايله تعارض ايدرسه او ترجيح اولنور، يعنى قياس ترك اولنه‌رق آنكله عمل اولنور. تنوير مقام ايچون بونلرك قياس ايله تعارضلرينى برر مثال ايله ايضاح ايده‌لم :

نصه مثال

مجله‌ده كورمشسكزدركه معدومك بيعى باطلدر. بوقاعده‌يه كوره (سلم)ده باطل اولمق لازم كلور. چونكه سلم‌ده معدومى بيعدن باشقه برشى دكلدر. بونده قياس نظر اعتباره آلنه‌جق اولور ايسه (سلم)ك ده بطلاننه قائل اولمامز لازم كلور. حالبوكه سلم جائزدر، باطل دكلدر. زيرا سلم حقنده (من اسلم منكم فليسلم فى كيل معلوم او بوزن معلوم) حديث شريفى وارد اولمشدركه بوحديث معامله‌ء سلمك مشروع اولديغنى كوستريور. چونكه بو حديث ايله حضرت شارع بعض شرطلرله يعنى مقدار كيل ووزن معلوم اولمق شرطيله مساعده ايديور. ديمك اوليوركه سلم حقنده قياس ايله نص تعارض ايديور. بويله قياس ايله نص تعارض ايدر ايسه قياس ترك اولنور. نص ايله عمل اولنور. بوده پك منطقى برشى‌در. چونكه قياس اجتهاد ديمكدر. مورد نصده اجتهاده ايسه مساغ يوقدر.

اجاره‌ده بويله‌در. اجاره‌ده برنوع معدومى بيع ديمكدر. بو اعتبار ايله اجاره‌نك جائز اولمامسى لازم كلور. حالبوكه اجاره‌نك جوازى حقنده نصوص شرعيه وارد اولمشدر. آنك ايچون اجاره‌نك مشروعيتنه دائر وارد اولان نصوص شرعيه ايله عمل اولنوب قياس ترك اولنمشدر.

ضرورته مثال

مجله‌نك مادهٔ مخصوصه‌سنده بیان اولندیغی اوزره متلاحق الورود اولان (کل، انکنار) کبی محصولاتك طوپدن صاتیلماسی جائزدر. حالبوکه بوکبی محصولات برطرفدن حاصل اولوب واولنجه قوپاریلور دیکرطرفدن‌ده ینه حصوله کلور. بوصورتله محصولات ایکی، اوچ آی دوام ایدر، متلاحق الورودردلر.

صاتیش اثناسنده برقسم محصولات موجودایسه‌ده دیکرقسمی هنوز وجود بولمه‌مشدر. بالآخره موجود اولاجقدر. او حالده هنوز موجود اولمیانی صاتمق معدومی بیع دیمکدر. معدومی بیع ایسه قیاساً جائز دکلدر. بوراده تجویز اولنمسی ضرورته بناءً‌در. یعنی خلقك بوکبی معاملاته احتیاجی واردر. بونی تجویز ایتمه‌مك معاملاتی تضییق ایتمك دیمکدر. تسهیل ایتمك ایچون فقهای حنفیه بویله (متلاحق الورود) اولان محصولاتك موجودیتنه تبعاً معدومك دخی بیعنی استحساناً تجویز ایتمشلردر. بوراده قیاس ایله ناسك احتیاجی تعارض ایتمشدر. بناءً علیه قیاس ترك ایدیله‌رك ناسك احتیاجنه موافق جهت اختیار اولنمشدر. استحسان‌ده ذاتاً بودیمکدر وته‌کیم تعریف اولندی.

استصناع‌ده بویله‌در. استصناعده معدومی بیع اولدیغی ایچون قیاساً جائز اولمامق لازم کلیرکن استحساناً تجویز اولنمشدر. چونکه استصناع خلقك محتاج اولدیغی معاملاتندر؛ خصوصیله زمانمزده مدنیتك عادتا روحی مثابه‌سنده‌در. آنی تجویز ایتمه‌مك بر چوق ناسك حتی دولتلرك احتیاجنی نظر دقته آلمامق دیمك اولورکه شرعاً تجویز اولنه‌مز، آنك ایچون (استصناع) بالاجماع تجویز اولونمش وقیاس ترك اولونمشدر. بو مقامده ضرورتله احتیاج تعبیرلری الفاظ مترادفه قبیلندندر. ذاتاً ضرورت (احتیاج شدید) دیمکدر. بونلرك آره‌لرینی تفریق ایتمك پك‌ده قولای دکلدر. آنك ایچوندرکه فقهای حنفیه (حاجت عمومی اولسون، خصوصی اولسون ضرورت منزله‌سنه تنزیل اولنور.) دیمشلردر. (ضرورتلر ممنوع اولان شیلری مباح قیلار) او حالده (احتیاجده ممنوع اولان شیلری مباح قیلار) دیمك اولور. بونك ایچوندرکه بر مسئله‌نك

جواز وعدم جوازنده ناسك احتياجيله قياس تعارض ايده‌جك اولور ايسه ناسك احتياجى نظر اعتباره آلنه‌رق آكا موافق اولان جهت اختيار اولنور وآكا معارض اولان قياس ترك اولنور (مشقت تيسيرى جلب ايدر .) و (بر ايش ضيق اولدقده متسع اولور) كبى قواعد كليهٔ فقهيه هپ بو اساسدن استخراج اولنمشدر .

قياس خفى‌يه مثال

بايع ايله مشترى مبيعك قبضندن اول ثمنك مقدارنده اختلاف ايتدكلرى تقديرده بينه‌لرى بولنماديغى صورتده آره‌لرنده (تحالف) جارى اولور . يعنى هرايكيسنه يمين ايتديريلور حالبوكه قاعدةً وقياساً بورادە يمين يالكز مشترى‌يه توجيه ايدلمك لازم كلوردى چونكه بايع ثمن مبيعك مقدارنده زياده‌يى ادعا ايدييور ومثلا بن بو مالى ايكى بيك غروشه صاتمش ايدم ديور ، مشترى‌ده خير بن او مالى بيك بش يوز غروشه آلمشدم ديه‌رك زياده اولان بش يوز غروشى انكار ايدييور . آنك ايچون بايع زياده‌يى مدعى مشترى دخى او زياده‌يى منكردر . (بينه مدعى ايچون ، يمين منكر اوزرينه‌در .) قاعدهٔ فقهيه‌سنه بناءً بو مسئله‌ده يمين زياده‌يى انكار ايدن مشترى‌يه توجيه ايدلمسى لازم كلوركن مجله‌نك تحالف بحثنده بيان ايدلديكى وجهله بايعه‌ده يمين ايتديرلمسى لازم كلور . ايشته بو تحالف يعنى هم بايعه ، هم مشترى‌يه يمين تكليفى استحسانيدر . يعنى قياس خفى‌يه مستنددر وجه استحسان شودر : ظاهره نظراً بو مسئله‌ده مشترى منكر ، بايع مدعى ايسه‌ده انفاذ نظر اولندقده كوريلوركه بايع بر جهتدن مدعى اولمغله برابر ديكر جهتدن‌ده منكردر . زيرا شو مالى ايكى بيك غروشه صاتمشدم . ديه‌رك ثمن مبيعك ايكى بيك غروش اولديغنى ادعا ايدن بايع عين زمانده ايكى بيك غروش كنديسنه ويرلدكجه مبيعك مشترى‌يه تسليم ايدلمسى وجوب ولزومنى منكردر . بن بو مالى ايكى بيك غروشه صاتمش ايدم ، ثمنى تماماً آلمادقجه مبيعى مشترى‌يه تسليم ايتمك اوزريمه واجب

اولماز . دیمك ایستهیور وبو تسلیمك لزومنی انکار ایدییور دیمکدر . آنك ایچون بایع لزوم تسلیمی ، مشتریده زیادهٔ ثمنی منکردر . اونك ایچون مشتری‌یه او جهتدن یعنی ایکی بیك غروشه آلمادیغنه یمین ویریلور . بایعده مبیعك وجوب تسلیمنی منکردر . اکاده او نقطهٔ نظردن یمین ویریلور .

ایشته بایعه بو صورتله یمین توجیهی اصل یمینك منکره توجیهی مقتضی وموافق اولاجغنه دائر اولان قاعدهٔ فقهیه‌یه وبناءً علیه قیاسه مخالف دکلدر . بلکه عینی قاعده وعینی قیاسك مقتضاسیدر . شوقدرکه بوراده قیاسك وجهی خفی وذهنه غیر متبادر اولدیغندن بو مسئله‌ده‌کی قیاس ، قیاس خفی‌در . اونك ایچوندرکه بوکا استحسان دینمشدر .

یعنی بایعه یمین تکلیفی استحساناً تجویز اولنمشدر . قیاس خفینك وجهی خفی اولمقله برابر حکمی قیاس جلیدن دها قوی اولدیغندن بویله قیاس خفی ایله قیاس جلی تعارض ایدرسه قیاس خفی ترجیح اولنوب قیاس جلی عملدن اسقاط اولنور . ایشته استحسانك نه‌دیمك اولدیغی مثاللریله تماماً اکلاشلمشدر صانیرم .

بو استحسان تعبیری تعبیرات حنفیه‌دندر . یعنی فقهای حنفیه‌نك وضع ایتدکلری اصطلاحات جمله‌سندندر . بو تعبیری الک اول احداث ایدن یعنی قیاسه مقابل اولمق اوزره استعمال ایدن امام اعظم ابو حنیفه حضرتلریدر . فقط مشارالیه حضرتلری استحسانی توضیح ایتدیکم وجهله تعریف ومثاللریله توضیح ایتمه‌مش ویاخود ایتمش ایسه‌ده امام شافعی کبی مذهب حنفی‌یه سالك اولمیان دیکر فقهانك توضیحاتنه مطلع اولمامش اوله‌جق که امام ابو حنیفه حضرتلرینه بو استحسان مسئله‌سندن طولایی اعتراض ایتمشلردر . حتی امام شافعی حضرتلری امام اعظمه تعریضاً (من استحسن فقد شرع) یعنی کیم استحسان ایله عمل ایدرسه شریعت وضع ایتمش ، شارعلك طاسلامش اولور دیمشدر . مشارالیهك بو درجه شدیدبر اعتراضده بولنملری امام اعظم حضرتلرینك مقصدلرینی اکلایه‌مامقدن ایلرو کلمشدر .

اکر مسئله‌یی اطرافیله تدقیق ایده‌رك امام اعظمك مقصدینی آکلامش

اولسه‌لردی هیچ شبهه‌سز اویله براعتراضده بولنمازلردی. چونکه عینی زمانده امام شافعی حضرتلری ده استحسان ایله عمل ایتمشلردر. لکن اسمنه استحسان دیمه‌مشدر. آراده‌کی فرق بوندن عبارتدر.

امام مالك حضرتلرینه کلنجه: مشارالیه ده استحسان قاعده‌سیله عمل ایتمشدر. ویك چوق مسائل فقهیه‌یی بو استحسان قاعده‌سنه بناءً تجویز ایتمشلردر. شو قدر وارکه امام مالك حضرتلری بوکا استحسان دیمه‌مش (مصلحت مرسله) اطلاق ایلمشدر. تعبیرلر هرنه قدر باشقه ایسه‌ده مقصدلر بردر. مصلحت مرسله‌ده استحساندن باشقه برشی دکلدر. مصلحت مرسله‌دن مقصد برمسئله حقنده شریعتده مصرح اولمایوب مصالح عمومیهٔ ناسه موافق اولان حکم دیمکدر. بومعناجه مصلحت قیاسی ترك ایله ناسه موافق اولان جهتی اختیار ایلمکدن باشقه برشی دکلدر. یوقاریده بیان ایتدیکمز وجهله فقهای حنفیه‌ده استحسانی بوصورتله تعریف ایتمشلردر. قیاسی ترك ایله ناسه موافق اولان جهتی اختیار ایلمك دیمك مصالح عمومیهٔ ناسی نظر اعتباره آلوب اکا کوره برحکم بیان ایلمك دیمکدرکه ایکیسی‌ده برشیدن عبارتدر. یالکز اصولیون حنفیه‌نك استحسانی قیاسه مقابل اولان دلیلدر دییه تعریف ایتمه‌لرینی نظر اعتباره آله‌جق اولور ایسه‌ك اوزمان بومعنا اعتباریله استحسان ایله مصلحت مرسله آره‌سنده عموم وخصوص مطلق وار دیمك اولورکه بوصورتله استحسان اعم، مصلحت مرسله اخص دیمك اولور. چونکه اومعناجه استحسان یوقاریده بیان اولندیغی وجهله نص ایله ثابت اولان و قیاس خفی ایله ثابت اولان حکملره‌ده شاملدر. فقط مصلحت مرسله تعبیری شامل دکلدر.

مصلحت تعبیری استحسانك برقسمی اولان ضرورت واحتیاج ایله ثابت اولان حکملره منحصردر. لکن فقهای حنفیه استحسانی قیاسی ترك ایله ناسه موافق اولان جهتی اختیار ویاخود ناسك مبتلا اولدیغی شیلرده جلب سهولتدر دییه تعریف ایتدکاری جهتله بومعنایه کوره استحسان ایله مصلحت آره‌سنده مساوات واردر. هرایکیسی‌ده برشیدن عبارتدر دیمك اولورکه فقهای حنفیه‌نك

استحسان ديدكلرينه فقهاى مالكيه مصلحت مرسله اطلاق ايدييورلر . تعبيرلر باشقه ايسه‌ده مقصدلرى بردر .

آنك ايچوندركه ايلك اول فقهاى حنفيه طرفندن استعمال ايديلن « استحسان » تعبيرى، بالآخره فقهاى مالكيه وحنبليه طرفندن‌ده استعمال ايدلمش وبناءً عليه بو اساس فقهيده متأخرين مالكيه وحنبليه ايله فقهاى حنفيه‌نك نقطهٔ نظرلرى برلشمشدر . يالكز تطبيقات اعتباريله آره‌لرنده بعض فرقلر واردر .

مصلحت

«مصلحت» مفسدت مقابلیدر. صلاح وخیره، برایشك خیرلی اولمه‌سنه باعث اولان کیفیت دیمکدر. بر حکمك ثبوتنده خلق ایچون فائدهٔ قطعیه ومنفعت عمومیه تحقق معلوم اولور ایسه او حکم، «مصلحت عامه» ملاحظه ومقتضاسنه بناءً مشروع اولور الخ...

حادثات حقوقیه‌ده اثبات احکام ایچون «مصلحت» اك بیوك اساس ودلیلدر. قوانینك درجهٔ مکملیتی مصالح عمومیه‌نك نسبته درجهٔ موافقتیله متناسبدر بناءً علیه برقانون «مصالح» نسبته نه‌قدر چوق توافق ایدرسه او نسبتده مکمل دیمك اولور. برقانونك نفوذ معنویسی‌ده بوندن عبارتدر. بویله نفوذ معنویدن محروم اولان قانونلر پایدار اولاماز. دائما محکوم فسخ والغادرلر. برقانونك پایدار اوله‌بیلمك ایچون قبول عامه‌یه مظهراولمق لازم کلورکه بوده او قانونك نفوذ معنوی‌یی حائز اولمسنه یعنی مصالح واحتیاج نسبته موافق بولنمسنه وابسته‌در.

مصلحتك شرطلری

«مصلحت» ثبوت حکمه مدار اوله‌بیلمك ایچون اوچ شرطك وجودی لازمدر.

١ — قطعیت
٢ — عمومیت
٣ — رجحان‌در.

برنجی شرطه نظراً بر حکمك ثبوتی ایچون مصلحتك وجودی قطعی اولملیدر. احتماله مستند «مصلحت» مدار احتجاج اولاماز.

ایکنجی شرطه نظراً‌ده مصلحت عمومی اولمالیدر. خصوصی یعنی شخصی اولان مصلحت نظر اعتباره آلنماز بر حکمك ثبوتنده خلق ایچون فائدهٔ قطعیه ومنفعت عمومیه تحققی معلوم اولور ایسه اوحکم (مصلحت عامه) ملاحظه ومقتضاسنه بناءً مشروع اولور. عکسی تقدیرده مشروع اولماز.

اوچنجی شرط: ایکی شیئی محتویدر.

۱ — مصلحتك خلوصی

۲ — مصلحتك رجحانیدر.

مصلحتك خلوصی دیمك مفسـدتدن خالی اولمسی دیمکدر. مصلحتك رجحانندن مقصدده مفسدته راجح اولمسیدر. بناءً علیه بر حکمده مصلحت ایله مفسدت تعارض ایتدکده مصلحت ترجیح اولنه‌بیلمك ایچون مفسدتدن بیوك وعمومی اولمسی لازم کلور. بو صورتده مصلحتله عمل اولنور.

اما مفسدت مصلحتدن بیوك ویا اکا مساوی اولورسه اولوقت (دفع مفاسد جلب منافعدن اولی‌در.) قاعدهٔ فقهیه‌سنه بناءً دفع مفسـدت ایچون مصـلحت جهتی ترك اولنور. زیرا شرع شریفك منهیاته اعتناسی مأموراته اعتناسندن زیاده‌در. الحاصل شروطی جامع اولان مصلحت استخراج احکام خصوصنده بر اساس قویمدر.

مصلحت ایله عمل مسئله‌سنی بعض علما مذهب مالکیه مخصوص بر قاعده اولمق اوزره کوستریبورلرسه‌ده طوغری دکلدر. لدی التدقیق آکلاشیله‌جنی اوزره بتون مذاهب مختلفهٔ فقهیه اشبو مصلحت قاعده‌سیله عمل ایتمشدر. یعنی مصلحت عامه قاعده‌سی مذاهب فقهیه‌نك جمله‌سنده معتبر اولان بر اساس فقهی‌در. مجله‌ده (شرعیه اوزرینه تصرف مصلحته منوطدر)، (ضرر عامی دفع ایچون ضرر خاص اختیار اولنور.) تعبیر دیکرله (نفع عام ایچون ضرر خاص اختیار اولنور) کبی قواعد فقهیه اشبو مصلحت اساسنه مستند ومتفرعدر. حنبلی علماسندن (نجم‌الدین طوفی) نامنده بر مجتهد واردر. (۷۰۰) سنهٔ هجریه‌سی رجالندندر بوکا پك زیاده حیرت ایدرم علم عرفانك وسعتنده

قـدیرخواهم . چوراق بر یرده یتشمش ، مصر چوللرنده مظهر تکامل اولمشـدر . لکن پك چوق نفوذ نظره مالکدر بو قدرت قریحه‌یه حیرت ایتمه‌مك الدن گلمز . آوروپاده دولاشمش فیاض بر محیط واقلیمده یتشمش اولسه‌یدی هرحالده نادر الامثال برعالم اوله‌جغنه، عصرینك فریدی مرتبه‌سنی احراز ایده‌جکنه شبهه ایدلمزدی . والحاصل جری اللسان بر مجتهد فاضلدر .

بوذات دیبورکه: حضرت شارع (ضرر ومقابله بالضرر یوقدر) دیمشدر. بونی شرح ایدرکن دیبورکه بو مصلحت نتیجه‌سیدر وبونك بر نتیجهٔ علمیه وفقهیه‌سی اوله‌رق قبول ایدلمشدر وبو موضوعده یورویور ، ایلرولیور وبر نقطه‌یه کلیورکه مصلحت ایله قرآن تعارض ایدرسه مصلحت ترجیح اولنور. نقطه‌سنه وارییور وبن بونی بو حکم وقراری ینه قرآندن استنباط ایتدم . وچونکه مصلحت‌مقصود شارعدرنصوص شرعیه مصلحت ناسی تأمین‌ایچوندر دیبور . وشارعك مقصدی‌ده انسانلری بو نقطه‌یه ارشاددر . زیرا عرفلر زمانله تبدل ایدر وبوتبدلاتله حقوقك اشکالی‌ده تبدل ایدر. (١٦٠٠) سنه مقدم وضع ایدلمش اولان بر قاعده‌یی شمدی تطبیق ایده‌مزسك؛ بونك قیود وچنبری داخلنده ناسی طوتامازسك؛ زمان وطبیعت بونلری قالدیرر وحال وزمانه عدم توافق و تطابقندن طولانی‌ده بونلر کندیلکندن قالقار دیبور بونی تولید ایدن هپ مصلحتدر وبوهرشیئك احکامنی حتی فقهك احکامنی‌بیله دکیشدیرر. دیبور. واقعا حنفی فقهاسی واز جمله امام ابو یوسف حضرتلری بو فکری قسماً قبول ایدییورلر، لکن بو نصوص قاطعه‌یه مخالف اولمامقله مشروطدر. نصوصه مخالف اولورسه قبول ایتمزلر .

بو ذات ؛ شارعك مقصدی دینی، عقلی، جانی، نفسی، حقوقی محافظه‌در دیبور بو طریقده فقهك وحتی هرکسك بوهدفی تعقیب ایتمسی لازمدر؛ عکسی اولورسه شارعك مقصودی فوت ایدلمش اولور بنابرین شبهه‌لی قیاسلرکبی نظریاتله ترتیب احکام ایتمك دکل صرف بو مقصدی تأمین بو هدفه وارمق ایچون مصلحتی التزام لازمدر . اجتهادنده بولنیور .

استصحاب

استصحاب، صحبت و مصاحبتدن مأخوذدر.

لغتده معناسی برکیمسه دیکرینی کندیسنه همدم و مصاحب قیلمق دیمکدر. اصطلاح فقهیده معناسنه کلنجه: استصحاب بر شیئك بولندیغی حال اوزره قالمسی دیمکدر. یعنی زمان ماضیده وجودی متحقق اولان بر شیئك خلافنه دلیل بولنمادقجه زمان حالده باقی اولمسیله حکم ایتمکدر. اصل استصحاب بوکا دیرلر. (ابقاء ما کان علی ما کان) برده استصحاب مقلوب واردرکه فقهای حنفیه اکا تحکیم الحال دیرلر. یعنی اصل استصحابك عکسنه زمان حالده موجود اولان بر شیئك زمان ماضیدهده وجودینه حکم ایتمکدر. بر زمانده موجود اولان بر شیئك دیکر بر زماندهده وجودینه حکم ایتمك او شیئی ایکنجی زمانه (مصاحب) قیلمق دیمك اولدیغی ایچون بو قاعدهیه استصحاب اطلاق اولنمشدر.

اشبو استصحاب قاعدهسی بر حجت شرعیهمیدر، دکلمیدر؟

فقها بونده اختلاف ایتمشلردر. مالکی، شافعی فقهاسی عندنده منفی اولسون مثبت اولسون هر حکمی اثباتده استصحاب بر حجت شرعیهدر. فقهای حنفیه عندنده ایسه استصحاب حجت دافعهدر. فقط حجت مثبته دکلدر. یعنی حنفیهیه کوره استصحاب باشقهسنك حقنی اثباته کافی بر حجت دکلدر. بونك ایچوندرکه فقهای حنفیهیه کوره مفقود وارثده اولاماز، موروثده اولاماز قضیهسی بر دستوردر. یعنی مفقودك اقرباسندن بریسی وفات ایتمش اولسه حنفیهیه کوره مفقود متوفایه وارث اولاماز. چونکه ارث کیفیتی بر حقك ثبوتی مسئلهسیدر. استصحاب ایسه حقی اثباته صالح دکلدر. چونکه زمان اولده حیاتی متحقق اولان اول مفقودك بالاخره وفات ایتمش اولمسی وهمده متوفادن اول وفات ایتمش اولمسی محتملدر. برشیده احتمالك وجودی اول شیئك دلیل وحجت اولمسنه مانعدر. فقط استصحاب بر حقی دفعه کافی بر حجت اولدیغی

ایچون مفقودك وفاتی تحقق ایتمدکجه وياخود محكمه‌جه وفاتنه حكم اولونمدقجه اومفقود كندی حقنده بر حيات عد اولنه‌رق اقرباسی اكا وارث اولاماز . بو مسئله‌ده استصحاب قاعده‌سی اقربانك مفقوده وارث اولمالری ادعاسنی دفع ايدر. فقط مالكيلر ايله شافعيلر استصحابك على الاطلاق بر دليل معتبر اولمسنه قائل اولدقلرندن آنلره كوره مفقود اقرباسندن وفات ايدن ذاته وارث اولور.

الحاصل استصحاب قاعده‌سی فقهده و معاملات حقوقيه‌ده غايت مهم بر قاعده‌در . برچوق احكام حقوقيه اشبو استصحاب قاعده‌سنه مبتنيدر .

(شك ايله يقين زائل اولماز) قاعدهٔ فقهيه‌سی ده استصحابك ماهيتنی كوسترر بر قاعده‌در . چونكه برزمانده يقيناً ثابت اولان برشی مؤخراً حاصل اولان شك ايله بالطبع زائل اولماز .

زائل اوله‌بيلمك ايچون آنك خلافی يقيناً ثابت اولمالی ، هيچ اولمازسه قوياً مظنون اولمالیدر. يقيناً ثابت اولان برشيئك وجود وبقاسنی تغيير ايده‌جك برمغير بولنمدقجه اوشيئك ديكر زمانده‌ده ثبوتنه قائل اولمق ضروريدر . بوده استصحاب قاعده‌سندن باشقه برشی دكلدر . ايشته بويله بر يرده يعنی برزمانده يقيناً ثابت اولوب ده خلافنه دليل بولنميان بر شيده استصحاب ايله عمل ايتمك بين الفقها متفق عليه‌در . اما بر زمانده ثابت اولان بر شيئك عدمی مظنون اولمامقله برابر محتمل بولنور ايسه ايشته بويله يرلرده استصحاب ايله عمل ايتمك بين الفقها مختلف فيه‌در .

بيان ايتديكم وجهله فقهای مالكيه و شافعيه عندنده اويله يرلرده دخی استصحاب ايله عمل جائز وحتی لازمدر. فقط فقهای حنفيه‌يه كوره ادعا اولنان برحقی دفع ايچون استصحاب ايله عمل جائز اولورسه‌ده برحقی اثبات ايچون انكله عمل جائز اولماز. مثلا (برائت ذمت اصلدر) قاعده‌سی استصحاب اساسنه متفرع برقاعده‌در. بناءً عليه بركيمسه ديكرندن برحق ادعا ايدوبده مدعی عليه اوحقی انكار ايلسه بو مسئله‌ده استصحاب قاعده‌سنه بناءً مدعی عليهك برائت ذمتی اصلدر . يعنی مدعیٰ عليه مدعی ايله كسب مناسبت ايتمزدن اول مدعی به

قارشی ذمتی طبیعةً وفطرةً بری ایدی .

اوزمانده ثابت اولان شو برائت ذمت خلافنه بر دلیل بولنمادیغی جهتله وقت خصومتده دخی ثابتدر دیه‌رك مدعی علیهك سوزی قبول اولنور . وبناءً علیه مدعی علیهك اشبو برائت ذمت ادعاسنی ـ كه برحقی دفع ایچون درمیان اولنمشدر ـ نظراعتباره آلیرز . وبوندن طولایی مدعی‌یه اشبواستصحاب قاعده‌سنی تغییر ایده‌جك بردلیل ارائه‌ایلمه‌سنی یعنی كندی ادعاسنی اثبات‌ایده‌جك بر بینه اقامه‌سنی درمیان ایلرز .

اكر مدعی اقامهٔ بینه ایدرسه زمان ماضیده تحقق ایتمش اولان برائت ذمت كیفیتی بالآخره تغییر ایدلمش، وآرتق آنك بقاسنه خلل كلمش وآنك برینه آنك خلافی یعنی مشغولیت ذمت قائم اولمش دیرز .

بناءً علیه مدعی‌علیهی مدعی‌نك طلب ایتدیكی حق ایله الزام ایلرز . فقط مدعی اقامهٔ بینه ایلمدیكی تقدیرده مدعی‌علیهك سوزینی قبول ایتمكله برابر قطعی عد ایتمه‌یز . یالاز اولمق احتمالنی‌ده دوشونورز . آنك ایچون بوراده برائت ذمت اصلدر دیه‌رك مدعی‌نك دعواسنی ابطال ایلمه‌یز . بالعكس مدعی‌یه بر حق تحلیف ویررز . احتمال مدعی‌نك ادعاسی حقیقی وصحیح وطوغری‌در مدعی‌علیه بالالتزام یالان سویلیور مادامكه مدعی‌نك بالبینه دعواسنی اثباتدن عجزی تحقق ایتمشدر او حالده اونك دعواسنی رد ایتمك جهتنی التزام ایلمه‌یز . مدعی علیهه بر یمین تكلیف ایلمسنی درمیان ایلرز . اكر مدعی علیه یمین ایدرسه اول وقت قاعدهٔ استصحاب یمین ایله‌ده تأیید ایتمش دیمك اولدیغندن آرتق مدعی‌نك دعواسنی رد ایدرز. معهذا بورده ادعای واقعی ابطال دكلدر. بلكه دعوایی استماع ایتمه‌مكدر .

چونكه بوصوزله استماع دعوادن بر نتیجه حاصل اولمایه‌جغی دركاردر . وینه آنك ایچوندركه‌مدعی بالاخره اقامهٔ بینه ایده‌جك اولورسه (بینهٔ عادله، یمین فاجره‌دن اولی‌در) دیه‌رك مدعی‌علیه یمین ایتمش اولسه دخی مؤخراً مدعینك دعواسنی ینه استماع ایدرز .

الحاصل استصحاب اثبات احكام خصوصنده فقه اسلامده بر اساسدر . حنفیلردن ماعدا فقهای مذاهب عندنده علی‌الاطلاق برحجت شرعیه‌در. حنفیلر عندنده ایسه برحجت دافعه‌در. برادعایی، درمیان ایدیلان برحقی دفعه صالحدر. فقط حجت مثبته دکلدر . یعنی برادعایی وبر استحقاقی اثباته کافی دکلدر .

عرف ، عادت ، تعامل

اولجه‌ده بیان ایدلدیکی وجهله استحسان ، استصلاح یعنی مصلحت مرسله ایله استدلال واستصحاب برر دلیل شرعی اولدیغی کبی عرف وعادتده لدی‌الحاجه کندیسنه مراجعت اولنان بردلیل شرعیدر .

بو مقامده الفاظ مترادفه قبیلندن اولارق یکدیکرینك مقامنده استعمال اولنان عرف وعادت وتعامل کلمه‌لری زبانزددر . فقط بونلر آره‌سنده مفهوم لغویجه فرق اولدیغی کبی اصطلاح نقطه‌سنجه دخی فرق واردر .

عرف : (ع، ر، ف) حرفلرندن متشکل اولمه‌سندن‌ده آکلاشیلیرکه (عرفان) و(معرفت) معناسنی متضمندر واسم مفعول معناسنده یعنی (معروف) معناسنده مستعملدر . «عرفان ومعرفت» کلمه‌لری ، (صحاح)ده بیان اولوندیغنه کوره برشیئی حواس خمس ظاهره‌دن بریله بیلمك ویاخود (مفردات راغب)ده بیان ایدلدیکنه کوره برشیئی آنا نی تفکر ایله ادراك ایله‌مك دیمکدرکه ترکجه‌سی طانیمق دیمکدر. (علم) کلمه‌سی علی‌الاطلاق بیلمك معناسنه اولدیغندن (معرفت)دن اعمدر. (علم)ك ضدی «جهل» و«معلوم»ك ضدی «مجهول»در.

« عرفان ومعرفت » کلمه‌لرینك ضدی ایسه (انکار) و (معروف»ك ضدی (منکر)در « عرف »ك ضدی‌ده نونك ضمی وکافك سکونیله (نکر)درکه منکر دیمکدر. شوحالده کرك (معروف) وکرك (عرف) هرایکیسی‌ده فی‌الاصل (بین‌الناس طانمش اولان ، حسن تلقی اولنان ورد وانکار اولونمیان) معناسنه موضوعدر. بومعنا (عرف)ك معنای لغویسیدر . معنای اصطلاحیسی‌ده بوندن

باشقه برشی دکلدر. نته کیم افعال بشریه ده « حسن وقبح » ك یعنی ایيلك وکوتولکك عقلی ، یعنی عقلاً قابل ادراك اولدیغنه قائل اولان فقهای حنفیه (عرف)ی (عقلاً ویاشرعاً مستحسن اولان وعقول سلیمه اصحابی عندنده منکر اولمیان شیدر) دییه تعریف ایدییورلر .

ایشته « عرف » ك ماهیتی بوندن عبارتدر. بونی ایجه ضبط ایتملیدر. بعض مؤلفاتده عرفك تعریفی حقنده شو ایضاحاته مباین اوله‌رق کوزولن سوزلر وتعریفلر (اشعریه) فکرینه کوره‌در ، اشعریلر طرفندن درمیان اولونمشدر. فقهای حنفیه فکری دکلدر .

(عادت)، کلنجه :

عادت، اعتیاد ومعاوده‌دن آلنمشدر. (بین الناس معتاد اولان شی) دیمکدر. بوتعریفه کوره عادت برامر مستحسن حقنده تأسس ایده‌بیله‌جکی کبی باطل بر شی حقنده‌ده تأسس ایده‌بیلیر. اونك ایچوندرکه (ایی عادت)، (فنا عادت) دینیر.

تعامل دخی عادت معناسنه‌در . (بین الناس متعامل اولان شی) دیمکدر . ایشته شو تعریفلره نظراً عادت ایله تعامل آره‌سنده برفرق یوق کبی ایسه‌ده عرف ایله مقایسه ایدلدکلرنده بینلرنده‌کی فرق ظاهر اولور. برکره عرف باطل برشی حقنده تأسس ایدن عادته اطلاق اولنماز. امور مستحسنه‌ده جاری اولان عادتلره اطلاق اولنور. آنك ایچوندرکه قرآن کریمده (خذ العفو وأمر بالعرف واعرض عن الجاهلین) آیت جلیله‌سی وارد اولمشدر . مآل منیفی (عفوی اختیار ایت ، عرف ایله امر ایله جهلادن اعراض قیل) دیمکدر. یعنی قرآن حضرت پیغمبره عرف ایله امر ایتمسنی امر ایدییور .

شارع ایسه باطل برشی ایله پیغمبرك امر ایتمسنی شبهه‌سز تجویز ایتمز. بو آیتدن پك صریح آکلاشیلیورکه عرف ، عادات باطله‌یه اطلاق اولنماز حالبوکه عادت و تعامل تعبیرلری باطل اعتیادلره‌ده اطلاق اولنور . آنك ایچوندرکه (عادت) ك ایيسی و کوتوسی اولدیغی وبناءً علیه « ایی عادت » ، فنا عادت دینیلدیکی حالده « ایی عرف ، فنا عرف » دینمز . چونکه « عرف » ك فناسی

اولماز. عرف دائما ایدر وعقول سلیمه اصحابی عندنده مستحسن اولان شیدر. فقط بالآخره فقها عرف ایله عادت بیننده‌کی بوفرقی یك‌ده نظر دقته آلمیه‌رق بو ایکی کلمه‌یی یکدیکری مقامنده استعمال ایتمشلردر.

مع‌هذا فقهانك بو استعماله کوره دخی عرف ایله عادت آره‌سنده باشقه برفرق واردر. اوده عرفك اقواله وافعاله شامل اولمسی، عادتك ایسه یالکز افعاله منحصر بولنمسیدر. شوحالده عرف ایکی قسمه آیریلیور.

١ — عرف قولی

٢ — عرف عملی

عرف قولی: الفاظ لغویه‌یی معنای لغویه‌سندن آله‌رق باشقه برمعناده استعمال ایلمك وآرتق بو او لفظك معناده استعمالی معروف بولنمقدر. مثلا برکیمسه (بن فلان کیمسه‌نك خانه‌سنه ایاغمی باصمام، باصار ایسه‌م فلان مالم فلان جهته وقف اولسون) دیمش اولسه، اول کیمسه حیوانه راکباً اوخانه درونه کیردیکی تقدیرده وقف ایچون درمیان ایدیلان شرط تحقق ایتمش دیمك اولور. یعنی او کیمسه آیاغنی او خانه‌یه باصمش عد اولنور. چونکه بومقامده آیاغمی باصار ایسه‌م تعبیری او خانه‌یه کیرر ایسه‌م معناسنده بین‌الناس عرف اولمشدر. بویله برکلمه‌نك معنای لغویسیله معنای عرفیسی باشقه باشقه اولدیغی صورتده معنای عرفی‌یه اعتبار اولنور. معنای لغوی‌یه اعتبار اولنماز. چونکه آرتق اومعنای لغوی مهجور اولمش واونك یرینه باشقه بر معنا قائم اولمش دیمکدر. الفاظك لفتندن مقصد ایسه مقصود قلبی‌یی مخاطبه افهامدر. مادامکه او لفظ باشقه بر معناده عرف اولمشدر. آرتق او لفظك معناسی بومعنای عرفی دیمکدر. (فناری یاق، صوبایی، یاق، اولوق آقیور) کبی تعبیرلرده بویله‌در.

اوشاق فناری یاقه‌جق اولسه ضامن اولوب افندیسنك فناری یاق دیمسندن بلااستفاده افندیسنك امریله یاقمش اولدیغنی ادعا ایده‌مز؛ چونکه افندینك فناری یاق دیمسی فنارك ایچنده‌کی مومی یاق دیمك اولدیغی بین‌الناس معروفدر. بوتعبیرك بومعناده استعمالی آرتق عرف اولمشدر، معنای لغویسی مقصود دکلدر.

اوشاغك بن بو معنای عرفيی بيلميوردم ديمسی معتبر اولماز ؛ شارلانامانه حمل اولنور .

عرف عملی ايسه ؛ بوتعبيردنده آكلاشيله‌جغی اوزره عمله متعلق برشيئك بين‌الناس معروف اولمسی ديمكدر. استانبول، ازمير كبی بعض بلاد اسلاميه‌ده مسلمانلرك قويون اتی ييه‌سنی عادت ايتمه‌لری كبی . بناءً عليه بركيمسه ديكرينه مطلق‌اولارق (بكا براوقه ات آل) ديسه او آدم كچی اتی آلاماز، آليرسه موكلی حقنده نافذ اولماز . چونكه او مملكتده يعنی استانبول، ازميرده اهل اسلامك دائما قيون اتی ييدكلری معروفدر . مطلق اوله‌رق ذكر ايديلان ات تعبيريله بويله معروف اولان شيلره حمل اولمق لازم كلور . چونكه عادتك دلالتيله معنای حقيقی ولغوی ترك اولنور واولفظ ايله‌معنای عرفی مراد اولنور. آنك ايچوندركه فقهای اسلام (مطلق متعارفه حمل اولنور) و(عادتك دلالتيله معنای حقيقی ترك اولنور) سوزلرينی برر قاعدهٔ فقهيه اولارق تثبيت ايلمشلردر .

ايشته عرف تعبيری بروجه مشروح عرف‌قولی وعرف عملی‌ده استعمال اولنور وبناءً عليه عرفك بوصورتله ايكی قسمی بولنمش اولور . حالبوكه عادت بويله دكلدر. يعنی عادت لفظ لك دلالت ايتديكی مدلول بويله ايكی قسم دكلدر.

عادت دييه يالكز عرف‌عملی‌به دينور. عرف قولی‌يه عادت اطلاق‌اولنماز. ديمك اوليوركه عرف بواعتبار ايله عادتدن اعمدر. هرعادت عرفدر. فقط هر عرف عادت دكلدر . عرف قوليلر كبی . بعض عرفلر واردركه انلره عرف تعبيری اطلاق اولنديغی حالده عادت تعبيری اطلاق اولنماز . اولنورسه مجازاً اطلاق ايدلمش اولور . تعامله كلنجه :

بو، عادتله بردر . يعنی عادت دنيلان شيلره تعامل ، تعامل دنيلان شيلره عادت اطلاق اولنور. آنك ايچون بوايكی كلمه تعبيرات مترادفه‌دن معدوددرلر . نه‌قدر عرف عمليلر وارسه‌انلره عادت دنيلديكی كبی تعامل دخی اطلاق‌اولنور. بواوچ كلمه‌نك بوصورتله معنای اصطلاحيلری بيلنديكدن صوكره شيمدی بونلرك نه‌درجه‌يه قدر بردليل شرعی اولوب اولمادقلرينی‌ده صره‌سيله تدقيق ايدهلم:

بر آزاول بر آیت جلیله‌دن بحث ایدلمشدی (خذالعفو وأمر بالعرف واعرض عن الجاهلین) بو آیت جلیله‌ده کوریلیورکه قرآن کریم عرفه رعایت ایتمکی امر ایدییور. اولکی درسده ایضاح ایدلمشدی که عرف باشقه، عادت باشقه‌در.
عرف: عقلاً مستحسن اولان وعقول سلیمه اصحابی عندنده منکر اولمیان شی معناسنه آلنه‌جق اولورسه او وقت عرف صورت مطلقه‌ده معتبر اولور. فقط عرفی عادت معناسنه آله‌جق اولور ایسه‌ك اووقت عادت باطل اوزرینه‌ده تأسس اوله‌بیله‌جکندن بومعناجه هر عرفك جائز اولمیه‌جغی حکمی ظاهر اولور.

بو مطالعاتم اعتقادیاته وعباداته دخی شامل اولمق اوزره درمیان ایدیلان بر مطالعهٔ عمومیه‌در. مثلا:

بوکون بلاد اسلامیه‌نك هان جمله‌سنده بر چوق خرافات عرف حکمنی احراز ایتمشدر. حالبوکه بوعرفلر باطلدر. خسته اولان برکیمسه‌نك قبرلره، تربه‌لره گیده‌رك، قبرلرده، تربه‌لرده مدفون اولان شخصلردن استعانه ایتمسی کبی که شرعاً قطعیاً جائز دکلدر. کذلك:

صیچرایه‌رق درلو، درلو اوضاع و حرکات ایله تکیه‌لرده ذکر اولنمسی کبی که بوده جائز دکلدر. بونلر هریرده عرف اولمش، عادت اولمش، هرکس باعقده بولونمشدر. بونکله برابر صرف برأثر جهالتدر.

آنك ایچوندرکه کرك عرفك، کرك عادتك معتبراولمسی عقل سلیم عندنده مستحسن وشرعاً غیرمردود اولمسنه وابسته‌در.

معاملاته کلنجه:

معاملات که بیع وشرا وایجار واستیجار کبی خصوصاتدن عبارتدر. بوکبی خصوصاتده تأسس ایتمش اولان عرف وعادتلر شبهه‌سز معتبر اولمق لازم کلور. فقط بوراده برمسئله واردر اوده نص ایله عرفك تعارضی حالنده هانگیسیله عمل ایدیله‌جکی کیفیتیدر.

امام اعظم و امام محمد حضراتی نص ایله عرف تعارض ایتدکده نص ایله عمل اولنور. عرفه اعتبار اولنماز دیمشلر. فقط امام ابی یوسف حضرتلرندن

منقول اولان بر روایتده مشارالیه بوبابده نصوص شرعیه‌یی ایکی قسمه تفریق ایدییورلر. برقسم نصوص شرعیه عرفه مبتنی اولارق وارد اولدیغی جهتله بو مثللو نصوص شرعیه‌یی صورت مطلقه‌ده رأساً وابتداءً اثبات احکام ایچون وارد اولان نصوص شرعیه‌دن تفریق ایدییورلر. بناءً علیه امام ابی یوسفه کوره نص شارع ایله عرف وعادت تعارض ایتدکلرنده نظر اولنور. اکر نص شارع عرفه مبتنی اولارق وارد اولمش ایسه بوصورتده عرفه اعتبار اولنور. نصك عمومیتی عرف ایله تخصیص اولنور.

یوق، اکرنص شارع عرفه مبتنی اولمایوبده رأساً وابتداءً برحکم شرعی‌یی وضع وتأسیس ایچون وارد اولمش ایسه اولوقت نصه اعتبار اولنور. یعنی نصك عمومیتی ایله عمل اولنور. عرفه اعتبار اولنماز.

فی الحقیقه برقسم نصوص شرعیه طوغریدن طوغری‌یه رأساً برحکم شرعی‌یی اثبات ایچون وارد اولمشلردر. مثلا مسکرات استعمالی اوته‌دن بری عربك عادتی ایکن قرآن کریم (بوعادتی ابطال ضمننده شرب خمرك حرمتنی تأسیس) ایلمشدر. ازجمله بوبابده شرفنازل اولان (انما الخمر والمیسر....) آیت جلیله‌سی بونی مؤیددر. بناءً علیه شراب ایچمکی منع ایتمشدر. حالبوکه زمانزده هرنوع مسکرات استعمالی بین الناس عادت اولمشدر.

شمدی مسکرات استعمالی عادتدر دییه شراب ایچمك جائز اولورمی؟ هیچ تردده محل یوقدر، که بویله یرلرده عرف وعادت اصلا نظراعتباره آلنماز. چونکه شرابك منعنه دائر وارد اولان نص شرعی بر عرف وعادتك حکمتنی تثبیت ایچون وارد اولمامشدر. بالعکس موجود اولان عادتی ابطال ایچون وارد اولمشدر. مناکحات، مفارقات، وصایت، وراثت مسائلی کبی برچوق احکام شرعیه حقنده وارد اولان نصوص شرعیه‌ده بویله‌در. یعنی بومسئله‌لرك احکامنی تأسیس وتثبیت ایدن نصوص شرعیه طوغریدن طوغری‌یه رأساً واصالةً احکام شرعیه تأسیس ایتمشلردر. بناءً علیه بوکبی رؤس مماثلده نصه اعتبار اولنور. او نصك خلافنه اولارق تأسس ایدن عرف وعادته اعتبار اولنماز. اما برنص شرعی

حين ورودنده موجود اولان عرف وعادتك حكمنى تثبيت ايچون وارداولمش و بناءً عليه عرفه مبنى بولنمش اولور ايسه او وقت عرفه اعتبار اولنور ونص شرعى عام برتعبير ايله وارد اولمش ايسه عرف وعادت او نص عامك عموميتنى تخصيص ايتمش اولور . چونكه مادامكه او نص شرعى بر حكم عرفيى تبيين ايچون وارد اولمشدر . او حالده اصل اولان عرف ديمكدر وآرتق عرفك تبدليله او نصك حكمى ده تبدل ايدر. بونك ايچوندركه فقها (ازمانك تبدليله احكام دخى تبدل ايدر .) ديمشلردر .

فقط ديديكم كبى ازمانك تبدلى ايله تبدل ايده جك احكام عرفه مبنى اولان احكامدر. يوقسه رأساً وابتداءً نصوص شرعيه ايله ثابت اولان احكام ازمانك تبدلى ايله تغير وتبدل ايتمز . مجله نك قواعد كليه سى شرحنده فقهانك نصوصنه يعنى تصريحاتنه مخالف اولان عرف وعادتلرك دخى معتبر اولميه جغى كوسترلمش ايسه ده بوطوغرى دكلدر. خطاى فاحشدر . چونكه اقوال فقها اكر طوغريدن طوغرى يه نصوص شرعيه ايله ثابت اولان احكامدن عبارت ايسه ديه جك يوقدر . فقط اوكا نص فقها ديمز . نص شارع دينور .

اكر اقوال فقها قياس واجتهاد ايله ثابت اولان احكامدن عبارت ايسه او وقت عرف وعادته اعتبار اولنور. اقوال فقها نظر اعتباره آلنماز. چونكه بالجمله فقهانك اتفاقيله ثابت اولان براساس فقهيدركه عرف ايله قياس تعارض ايتدكده اعتبار عرف وعادته در . قياسه دكلدر. يعنى عرف وعادتله عمل اولنور. قياسك مقتضاسى ترك اولنور . زمانمزده بتون دول متمدنه قانونلرينك اك زياده اعتبار ايتديكى شيئى ده اشبو عرف وعادت قضيه سيدر. برقانون عرف وعادته منافى اولورسه او قانونك حكمى پايدار اولاماز .

عرف وعادت ديمك قبول عامه ديمكدر . قانونلر ايسه قبول عامه يه مظهر اولورلرسه پايدار اولابيلورلر قبول عامه يه مظهر اوله ميان قانونلرك هيچ بر نفوذ معنويسى اولاماز. آنك ايچوندركه حقوق مدنيه ده اك مهم اساس عرف وعادتدر. يوقاريدن برى واقع اولان ايضاحاتندن آكلاشيلديغى وجهله حقوق

اسلامیه دخی عرف وعادت ایچون مهم ویك واسع بر موقع آیرمشـدر . بر
بر چوق مسائل شرعیه‌نك حلی عرف وعادته براقلمشـدر . وحتی (عادت
محکمدر) قضیه‌سی حقوق اسلامیه‌ده پك مهم وواسع بر اساس اولمشدر .
بو نقطهٔ نظردن عرف وعادت تدقیق ایدیله‌جك اولورسه کوریلورکه
ایکیدن خالی دکلدر :

۱ — عرف عام
۲ — عرف خاص‌در .

عرف عام : بلاد وممالك کثیره اهالیسنه شامل اولان عرفدر .

عرف خاص : بعض مملکتلره ویا بعض اصناف وجماعتلره مخصوص
ومنحصر اولان عرفدر .

عرف عام ایله حکم عام ثابت اولور . عرف خاص ایله‌ده حکم خاص ثابت
اولور . بناءً علیه بر بلده اهالیسی آره‌سنده جاری اولان عرفلر وعادتلر آنجق
او بلده اهالیسی حقنده معتبر اولور . وحکم تعیین اولنور . لکن باشقه بلده
اهالیسی حقنده معتبر اولماز . بناءً علیه هرقضا حاکمی آنجق مدعی ایله مدعی
علیهك بولندقلری بلده‌نك ویا منسوب اولدقلری صنف وجماعتك عرف وعادتنی
نظر دقته آلمغه مجبوردر . باشقه بر بلده‌نك عرف وعادتیله مدعی‌یی ویا مدعی
علیهی الزام ایده‌مز . ایده‌جك اولورسه حکمی معتبر اولماز ، نقض اولنور .
بعض فقها عرف خاص ایله عمل ایتمك جائز دکلدر دیمشلرسه‌ده مذهب حنفیده
مختار اولان رأیه کوره عرف خاص دخی عرف عام کبی معتبردر . آنك
ایچوندرکه مجله‌نك مادهٔ مخصوصه‌سنده (عادت محکم) در . دینیلدکدن صکره
کرك عام اولسون کرك خاص اولسون دینیله‌رك عرف وعادتك هرایکی قسمنك‌ده
معتبر اوله‌جغنه اشارت اولنمشدر .

برعرف معتبر اولمق ایچون هیچ شبهه یوقکه آندن دها غالب وشایع وآکا
منافی باشـقه برعرف اولمامليدر . ذاتاً بویله مختلف بر عرف وعادت اولورسه
حقیقتده عرف وعادت تأسس ایتمه‌مش دیمك اولور . آنك ایچـون مجله‌نك

مادهٔ مخصوصه‌سنده عادتك معتبر اولمسی شرطنی بیان ضمننده (عادت آنجق مطرد ویا غالب اولدقده معتبر اولور) دییور . ایشته عرف وعادت حقنده سویلنه‌جك سوزلر بونلردن عباریدر .

*
* *

ادلهٔ تالیه میاننده دها بعض دلیللر وارسه‌ده تطبیقاتده خصوصیله زمانمزده اونلرك پك او قدر موقعی بولنمادیغندن ذکرندن صرف‌نظر ایدلمشدر . یالکز شوراسنی سویله‌یه‌یم که فقه اسلامده بش قاعده واردرکه بونلر اصل‌الاصولدر . اونلرده شونلردر :

١ — برایشدن مقصد نه‌ایسه حکم اکا کوره‌در .

٢ — شك ایله یقین زائل اولماز .

٣ — عادت محکمه‌در .

٤ — مشقت تیسیری جلب ایدر .

٥ — ضرر ازاله اولنور .

ایشته حقوق اسلامیه‌نك مختلف ابواب و فصولنده محرر اولان مسائلك همان اکثریسی بو قاعده‌لر اوزرینه تأسس ایتمشدر . سائر قواعد کلیهٔ فقهیه‌ده بونلردن استخراج ایدلمشدر . بونلرك بعضیلری استحسان قاعده‌لریدر . مثلا : (مشقت تیسیری جلب ایدر) قاعده‌سی استحسان قاعده‌سیدر وبوبابده دیکر قاعده‌لرده بوکا متفرعدر .

ایشته مجله‌نك مقدمه‌سنده ذکر اولنان قواعد کلیه‌نك اکثریسی بو بش قاعده اوزرینه متفرع وآنلردن مستخرجدر . مثلا :

(برشیئك بولندیغی حال اوزره قالمسی اصلدر)، (برزمانده ثابت اولان شیئك خلافنه دلیل اولمادقجه بقاسیله حکم اولنور) ، (برائت ذمت اصلدر) ، (قدیم قدمی اوزره ترك اولنور) قاعده‌لری (شك ایله یقین زائل اولماز) قاعده‌سندن استخراج ایدلمشدر .

دوشونیله‌جك اولورسه کیفیت استخراج کندیلکندن تظاهر ایدر . مثلا:

(براءت ذمت اصلدر) قاعده‌سنه امعان نظر ایتدیکمزده کوریرزکه بوقاعده‌نك معناسی نتیجه اعتباریله شك ایله یقین زائل اولماز دیمکدر . چونکه برانسانك دنیایه کلدیکی زمان هرکسه قارشی ذمتی بری اوله‌رق کلمش اولدیغی بالبداهه محققدر . وبناءً علیه اوچوجغك ذمتنك براءتی یقیناً ثابتدر . شیمدی بری چیقوبده اوچوجغك سن بلوغه وصولدن صوکره کندیسندن برمقدار پاره استقراض ایتدیکنی ادعا ایده‌جك اولورسه اشبو ادعا اوچوجغك اولجه متحقق اولان براءت ذمته منافی برادعا اولدیغندن قول مجرد ایله ثابت اولاماز .

بوجهتله بودعواده سوز اوچوجغك اولور . مدعینك سوزندن زیاده او چوجغك سوزینه التفات اولنور . چونکه اونك سوزی بر قاعدهٔ اصلیه‌یه مستنددر . مدعینك سوزی مطلقا بربینه ایله ثابت اولمق لازمکلور . چونکه اولجه یقیناً ثابت اولان براءت ذمت شك ایله زائل اولماز . آنی ازاله ایده‌بیلمك ایچون یقین افاده ایده‌بیله‌جك بردلیل وبربینه لازمدر . زیرا شك ایله یقین زائل اولماز دینیلور . (برشیئك بولوندیغی حال اوزره قالمسی اصلدر) ویا (قدیم قدمی اوزره ترك اولنور) قاعده‌لریله بونلره مماثل اولان قواعد سائره دخی بویله‌در . یعنی بوکبی قاعده‌لرك نتیجه اعتباریله معنالری شك ایله یقین زائل اولماز دیمك اولور .

(مشقت تیسیری جلب ایدر) قاعده‌سیده اکا متفرع اولان قاعده‌لرله مقایسه وتدقیق ایتدیکمزده کوریرزکه اوقاعده‌لرده مشقت تیسیری جلب ایدر. معناسنی متضمندرلر . مثلا (برایش ضیق اولدقده متسع اولور) ؛ (ضرورتلر ممنوع اولان شیلری مباح قیلار) ، (حاجت عمومی اولسون ، خصوصی اولسون ضرورت منزله‌سنه تنزیل اولنور) قاعده‌لری هپ مشقت تیسیری جلب ایدر معنالرینی متضمندرلر .

کذلك (ضرر عامی دفع ایچون ضرر خاص اختیار اولنور) ، (ایکی فساد تعارض ایتدکده اخفی اختیار ایله اعظمنك دفعی چاره‌سنه باقیلور) ، (ضرر اشد ضرر اخف ایله ازاله اولنور) ، (اهون شرین اختیار اولنور)

قاعدەلريله مأل ومعنا اعتباريله بونلره مماثل اولان قواعد سائره هپ (ضرر ازاله اولنور) معناسنی احتوا ایتمکدەدرلر (ناسك استعمالی برحجتدر که آنکله عمل واجب اولور) ، (ازمانك تغیریله احكامك تغیری انکار اولوناماز) ، (بین التجار معروف اولان شیئی شرط قلنمش کبیدر) کبی عرف وتعاملك معاملات ناسده معتبر اولەجغنی افادە ایدن قاعدەلردە هپ (عادت محکمەدر) قاعدەسنك برر فرعی وآنك معناسنی متضمن درلر .

بونك ایچوندرکه متحققین فقها (بالعموم احکام فقهیه ذکر اولنان بش قاعده قاعدەیه مبتنیدر) دیمشلردر. واقعا برچوق احکام فقهیه دیگر اساسلره مستند ایسەدە ناسك معاملات ومناسباتنه متعلق بولنان احكامك اکثریسی او بش اوزرینه مبتنیدر . خلاصه ، حقوق اسلامیەدە اك زیادە نظر اعتباره آلنان اساسات حقوقیه ، عدل وحق ، احتیاج ناس ، عرف وعادت ، مصلحت عامه ، استصحاب اساسلریدر. فقهای حنفیه بو اساسلره مستند اولان مسائل وقواعد فقهیەیه (استحسان) اطلاق ایدرلر . فقهای مالکیەدە استصلاح یعنی (مصلحت مرسله) ایله عمله اطلاق ایدرلر فقط متأخرین مالکیه ایله حنبلیلردە حنفیلر کبی استحسان تعبیرینی قوللانیورلر .

شافعیلره کلنجه : کرچه فقهای شافعیه استحسان واستصلاح تعبیرلرینی استعمالده بونلره شدتله اعتراض ایدییورلرسەدە بواعتراضلری صرف نظریدر. ونزاع لفظی قبیلندندر . تطبیقاتده ایسه شافعیلر دخی حنفیلر ومالکیلر کبی بو اساسلری تماماً نظر اعتباره آلمشلر وبك چوق مسائل فقهیەیی بو اساسلره تطبیق وتفریع ایلمشلردر . ایشته ادله بحثنه دائر اولان مسائل بورادە ختام بولمشدر . شمدیدە احکامه دائر اولان مباحثی تدقیق ومذاکره ایدەلم . [١]

---

[١] ترتیب صرەسیله ، ادله فصلنك ذیلی اولمق اوزره (اصول ترجیح) نامیله آیروجه برفصل آچمق لازم کاورسەدە بوفصلك مباحثی اساساً ادلەیه عائد درسلر آرەسندە بیان ایدلمش اولدیغندن بوکا لزوم قالمامشدر .

ایکنجی قسم

احکام بیانده‌در

بو قسم درت فصلی محتویدر .

١ — حکم

٢ — حاکم (شارع)

٣ — محکوم به (مکلف به ، فعل مکلف)

٤ — محکوم علیه (مکلف ، شخص مکلف)

بو بحثلری ایضاحه کیرشمزدن اول ، مقدمه اوله‌رق فرق اسلامیه‌یی ووضعیت حقوقیه‌یی تعیین وتصحیح ایده‌جك اولان (ارادهٔ بشر) و (قضا وقدر) بحثلرینی مجملاً اولسون بیان ایتمك ایجاب ایدییور . چونکه آشاغیده کله‌جك مباحثده مختلف فرق اسلامیه‌نك نظریه‌لرندن ، عقیده‌لرندن بحث ایدیله‌جکندن بونلرك اسملری چوق کچه‌جکدر . آنکچون اول امرده بو اعتقادی فرقه‌لرك کیملر اولدقلرینی، مسلك اعتقادیلرینك نه‌دن عبارت بولوندیغنی مختصراً اولسون بیلمه‌کز لازمدر . وبرده عقود وفسوخ اوزرینه ، یعنی بین‌الناس حقوقی مناسبات اوزرینه ترتب ایده‌جك اولان وضعیت حقوقیه ، انسانلرك (اراده)یه مالك اولمه‌لرینه متوقفدر . ایکی کشی آراسنده اجرا ایدیلن بر عقد ، مثلا عقد بیع معتبر وصحیح اولمق ایچون شبهه یوق‌که هر شیدن اول ، عاقدینك اراده‌یه مالك اوله‌سی ، یعنی او عقدی کندی اراده واختیارلریله اجرا ایتمش بولونمه‌لری لازمدر . بویله بر اراده بولونمینجه او عقدك صحیح ومعتبر اولمیه‌جغی درکاردر. حال بویله ایکن (جبریه) کبی بعض فرق اسلامیه ، بشرده اراده‌نك وجودینی انکار ایدییور . دیکر فرقه‌لرده بو مسئله‌ده باشقه باشقه نظریه‌لر درمیان ایدییورلر . بو جهتله احکام بحثلرینی بر بر ایضاحه مباشرتدن اول بونلری بیلمك ضروریدر . آنکچون بز بوراده (مقدمه) قبیلندن اولمق اوزره اولا (فرق اسلامیه)یی ، ثانیاً (اراده وقدر) بحثلرینی مختصراً بیان ایده‌جکز .

مقدمه

فرق اسلامیه

شبهه یوقدرکه عقل وذعان صاحبی برانسان ایچون اك بیوك كمال، حقایق واشیایه كسب وقوف ایتمك وهر شیدن اولده مبدأ ومعادنی یعنی نره‌دن كلوب نره‌یه كیتمكده اولدیغنی ، وحقیقت الوهیتی بقدر الامكان بیلمكدن عبارتدر . بوكا وصول ایسه اولسه اولسه آنجق ایكی طریقك بریله ممكن اوله‌بیلیر. بری نظر واستدلال طریقیدر . دیكری تصوف طریقیدر. برنجی طریقده مقصده وصول ایچون حقایق اشیایی تدقیقات وتفكراته ، آثار ومؤثراتی بالتتبع استدلالات عقلیه‌یه استناد اولونور . ایكنجی طریقده ایسه یالكز ریاضت وتربیهٔ روحه ومجاهدهٔ نفسه ومعنویاته اعتنا اولونور .

نظر واستدلال طریقنه سالك اولانلر ، یا عقل ایله نقلی (دین) جمع وتلفیق ایده‌رك بردین وشریعته اتباع ایدرلر ویاخود هیچ بر دینه تابع اولمیه‌رق یالكز عقلی رهبر اتخاذ ایلرلر . برنجیلره متكلمین واونلرك بو بابده تدوین ایتدكلری علمه‌ده (علم كلام) تسمیه اولونور. ایكنجیلره (حكماء مشائیون) اطلاق ایدیلیر .

ریاضت ومجاهدهٔ نفس طریقنه سلوك ایدنلرده ، یا كذلك اصول ریاضت ومجاهده‌ده برشریعته توفیق حركت ایدرلر ویاخود ایتمزلر. برنجیلره (صوفیه) و(متصوفه) دینیر . ایكنجیلره‌ده (حكماء اشراقیون) نامی ویریلیر . بو ایكنجیلر طریق ریاضت ومجاهده‌ده مجرد كندیلرینك وضع ایتدكلری اصوله استناد وبو صورتله استحصال ایلدكلری حقایق كشفیه واشرافیه‌یه اعتماد ایلرلر . اسكی یونان حكماسندن مشهور (افلاطون) بونلردندر .

دين اسلام ايله متدين اولان متكلمين ، بك چوق فرقه‌لره آيرلمشلردر .
اساس اعتبارايله اول امرده ايكى بيوك قسمه آيريليرلر :

١ — اهل سنت وجماعت

٢ — اهل بدعت وضلالت

باب اعتقادده اصحاب كزين وجمهور تابعينه پيرو اولانلره « اهل سنت وجماعت » ديليرو. اهل سنته ، اهل حق دخى اطلاق اولونور. مسلك اصحاب وتابعينى طانيميه‌رق اهل سنت عندنده متفق‌عليه اولان مسائل اعتقاديه‌يه مخالفت ايدن بالعموم فرق اسلاميه‌يه‌ده «اهل بدعت» و«مبتدعه» نامى ويريليرو. اشبو اهل بدعت ، فى‌الاصل آلتى فرقه‌يه انقسام ايدركه شونلردر :

١ — معتزله

٢ — جبريه

٣ — شيعه

٤ — خارجيه

٥ — مشبهه

٦ — مرجئه

معتزله‌يه ، (قدر)ى انكار ايتدكلرى ايچون (قدريه) دخى ديليلير . بو معكوس بر تسميه ايسه‌ده اونلر حقنده اطلاق اولونمشدر. لكن غالب وشايع اولان (معتزله) اسميدر . بونك وجه تسميه‌سنه كلنجه : خلفاى امويه‌دن «عبدالملك بن مروان» زماننده معتزله‌نك مؤسسندن «واصل بن عطاء» ، ارتكاب معصيتك ، كناه ايشله‌مه‌نك كفر ايله ايمان آراسنده بر مرتبه ، بر حد وسط اولديغنه قائل اولور وبناءً عليه مرتكب كبيره ، يعنى معصيت كبيره‌يى ارتكاب ايدن بر مسلم نه مؤمندر ، نه‌ده كافردر دير . بوكا علم كلامجيلر آراسنده (منزله بين‌المنزلتين) اطلاق اولونور . مشاراليه واصل ، بر كون بو فكرينى ، بو نظريه‌سنى اثناء درسده كندى استادى اولان اعاظم علماء تابعيندن مشهور « حسن بصرى » حضرتلرينه سويلر . مشاراليه ، بو فكرى رد ايدر. واصل

اونك بو ردینی قبول ایتمیوب اونك درسندن قالقار ، گیدر . بونك اوزرینه مشارالیه حسن بصری حضرتلری ، (اعتزل عنا واصل == وٰصل بزدن اعتزال ایتدی، یعنی آیرلدی) دیر. ایشته بومناسبتله بوفرقه‌یه معتزله ومذهبلرینه‌ده مذهب اعتزال دنیلمشدر .

اهل سنته قارشی الك اول قواعد مخالفتی تأسیس ایدن فرقه، معتزله فرقه‌سیدر. مخالف فرقه‌لر میاننده الك علمی فرقه‌ده بودر . ایچلرنده غایت جربزه‌لی وبك ذکرلی بیوك عالملر واردر . اکثریسی ادبیات عربیه‌ده ، علم بلاغتده ، فلسفه‌ده وعلوم عقلیه‌ده وسعت معلوماته مالکدرلر . الده متداول «تفسیر»لرك الك قیمتلیسی اولان (تفسیر کشاف)ك مؤلفی «محمود زمخشری»ده معتزله علماسندندر .

معتزله، قدری انکار ایدر وبشرده ارادهٔ مطلقه‌نك وجودینه قائل اولور وقول فعلنك خالقیدر ، افعال بشریه‌ده ارادهٔ الهیه‌نك تأثیری یوقدر دیرلر . صفات الهیه‌یی‌ده انکار ایدرلر. یعنی جناب حقك ذات اقدس الوهیتندن باشقه آیریجه صفات الهیه‌سی یوقدر دیرلر. وبوعقیده‌لرینه (توحید) نامی ویررلر. بوندن باشقه اصلح عباده رعایت ، یعنی انسانلر حقنده الك زیاده ایی وخیرلی اولان شی نه ایسه آكا مراعات ایلمك جناب حق ایچون واجبدر اعتقادنده بولونورلر . کذا مطیعه مکافات ، عاصیه مجازات ترتیبی‌ده واجب‌الوجود حضرتلرینك اوزرینه واجبدر. چونکه جناب حق ، عادل مطلقدر ، عدالت مطلقه مقتضاسی‌ده بودر . مکرکه عاصی ، صمیمی وقطعی بر صورتده توبه استغفار ایتمش اوله . ایشته آنجق بو صورتده عاصینك گناهی عفو ایدلمك جائز اولور . عکسی تقدیرده ، یعنی بلاتوبه وبلااستغفار اصحاب معصیتی عفو ایدوب مجازاتسز براقمق ، عدالت مطلقه‌یه منافی دوشر دیرلر. بوعقیده‌لرندن طولایی کندیلرینه «اصحاب عدل» اطلاق ایدرلر. ذات الوهیتدن باشقه صفات الهیه‌یی نفی وانکار ایتدکلری ایچونده کندیلرینی «اصحاب توحید» تسمیه ایدرلر .

معتزله، دیگر بعض مسائل اعتقادیه‌ده دخی اهل سنته مخالفت ایدرلرسه‌ده بونلر ایکنجی درجه‌ده مسائلدر. معتزله‌یی اهل سنتدن تفریق ایدن اصل وصف ممیز وعلامت فارقه، شوذکر اولونان مسئله‌لرك هیئت مجموعه‌سیدر. شوراسنی‌ده سویلیه‌یم که اعتقادده بویله کندیلرینه مخصوص بر مذهبه سالك اوله‌رق اهل سنتدن آیریلان معتزله علماسنك اکثریت عظیمه‌سی، عملده یعنی احکام فقهیه‌ده، اسلامیتك حقوق قسمنده مذهب حنفی‌یی التزام ایتمشلردر، حنفیدرلر.

جبریه — جبریه، انسانلرده قدرت واراده‌نك وجودینی کلیاً انکار ایدرلر. بناءً علیه انسانلر بالعموم افعال وحرکاتلرنده مجبور ومضطردرلر دیرلر. بو صورتله معتزله مذهبنك تماماً ضدی برمذهبه ذاهب اولورلر. ایشته آوروپاده (فاتالیزم) دینیلان مذهب، بو جبریه مذهبیدر. فقط بو کون عالم اسلامده بویله (جبریه) نامی آلتنده طوپلانمش، تبارز ایتمش بر فرقه یوقدر. وقتیله وارمش، بو کون یوقدر. شو قدر وارکه دیگر مختلف مذاهبه سالك افراد آراسنده بو فکرك سرپنتیسی واردر خصوصیله بر چوق کیمسه‌لر آره‌سنده (قدر) مسئله‌سنك یا کلش آکلاشلمه‌سی خصوصنده بو فکرك دخل کلیسی واردر. آشاغیده ایضاح اولونه‌جقدر.

شیعه — شیعه فرقه‌سی، برفرقهٔ علمیه اولمقدن زیاده برفرقهٔ سیاسیه‌در. «خلافت» غوغاسی یوزندن ظهور ایتمشدر. حضرت امام علی وخاندان عالیلری طرفدارلرینك تشکیل ایتدکلری فرقه‌در. ذاتاً لغت عربیه‌ده «شیعه» لفظنك معناسی، بر ذاتك اتباع واعوانی دیمکدر. تذکیر وتأنیثی، مفرد وجمعی مساویدر. بونلر، رسالتپناه افندمزدن صوکره امام یعنی خلیفه، حضرت علیدر. بوده جلی ویا خفی نص ایله ثابتدر. مشار الیه حضرت علی (کرم الله وجهه)دن ویا اولادندن باشقه‌سنك امامت وخلافتی جائز دکلدر دیرلر. بو فکر اونلر ایچون لایتزلزل بر عقیده قوتنی جائزدر. بونلر اولا بر فرقه ایکن بالآخره حضرت علی‌نك ارتحالندن صوکره هر بری آنك اولادندن بریی التزام ایده‌رك ودرلو درلو اعتقاداته ذاهب اوله‌رق، هله بعضیلری

ایشـك ایچنه عن قصد یك کولونج خرافات قاریشدیره‌رق بر چوق فرقه‌لره آیرلمشلردر . حتی بونلرك بعضیلری یکدیکرلرینی تکفیر ایدرلر. علم کلامدن مشهور (مواقف)ده بونلرك یکرمی ایکی فرقه‌یه آیرلمش اولدقلری محرردر.

مع‌هذا ینه (مواقف)ده محرر اولدیغی اوزره علی‌العموم شیعیلر، اساس اعتباریله اوچ بیوك‌فرقه‌یه تقسیم‌اولونورلر. زیدیه، امامیه، غلات یاخود غالیه..

(زیدیه) فرقه‌سی ، حضرت امام « حسین »ك مخدوم عالیلری « علی زین العابدین »ك اوغلی حضرت «زید»ك طرفداریدرلر. آنکچون بونلره (زیدیه) دنیلمشدر. بونلر جارودیه، سلیمانیه وصالحیه ناملریله اوچ فرقه‌یه آیرلمشلردر.

« جارودیه » ، ابو جارود دنیلان ذاتك تشکیل ایتدیکی فرقه‌در . بونلر ، « حضرت پیغمبر ، حضرت علی‌نك خلیفه اولمه‌سنه صراحةً واسماً دکلسه‌ده دلالةً اشارت ایتمشدر. بوبابده نص خفی واردر. اصحاب ، بو وصف واشارتی آکلامیه‌رق کندی اختیار واجتهادلریله ابوبکری خلیفه نصب وتعیین ایتدکلری ایچون فاسق اولدیلر. » دییورلر. وبوندن طولایی اصحاب کرامی دیکر شیعیلر کبی طعن وتشنیع ایدییورلر.

« سلیمانیه » و« صالحیه » فرقه‌لری، شیعیلرك اك معتدللریدرلر . دیکرلری کبی اصحاب کرامی تلعین وطعن وتشنیع ایتمزلر . بو ایکی فرقه‌نك خلافت مسئله‌سنده اساس وعمده‌لری بردر . بونلر ، نصب امام یعنی خلیفه تعیینی قضیه‌سنك طریقی، « شوری »در یعنی خلقك مشورتی‌در ، بالاستشاره انتخاب وبیعتدر دیرلر . وبو نقطه‌ده اهل سنتله برلشیرلر . لکن بو بابده ایکنجی بر اساس اولمق اوزره‌ده دییورلرکه « خلافتده اصل اولان ، خلیفه انتخاب ایدیله‌جك ذاتك ملت‌اسلامیه‌نك افضلی اولمه‌سیدر. حضرت پیغمبردن صوکره ملت اسلامیه‌نك افضلی ایسه جناب امام علی‌در . بناءً علیه خلافت آنك ، صوکره مخدوم عالیتبارلری حضرت «حسن»ك ، صوکره « حسین »ك، آنلردن صوکره‌ده ینه امام علی‌نك حضرت (فاطمه)دن تولد ایدن وشرائط خلافتی جامع اولان اولادینك حقیدر. رضی‌الله عنهم . ایشته بو نقطه‌ده بونلر، اهل

سندن آیریلیورلر .

مع‌هذا بونلر ، « افضل موجود ایکن مفضولك خلیفه اولمه‌سی‌ده جائز وصحیحدر . » دیرلر . وبو اساسه بناءً حضرت ابوبکر ایله حضرت عمرك خلافتلرینی قبول ایدرلر. شو قدر وارکه حضرت علی موجود اولدیغی حالده اصحاب کرامك ، آنی انتخاب ایتمیوبده مشارالیهمایی انتخاب ایتمه‌لری خطادر ، خطای اجتهادیدر . فقط بوخطا ، اویله فسق درجه‌سنده دکلدر دیرلر . وبو صورتله ینه زیدیه فرقه‌سندن معدود اولان دمین سویلدیکم « جارودیه » شعبه‌سندن آیریلیرلر . بونکله برابر سلیمانیه فرقه‌سی ، براز ایلری کیده‌رك یالکز معاویه‌یی دکل ، آنکله برابر عایشه، طلحه وزبیر حضراتنی ـ حضرت علی‌یه قارشی محاربه‌یه قیام ایتدکلرندن طولایی ـ تکفیر ایدرلر. حتی حضرت عثمانی بیله تکفیر ایدرلر . فقط صالحیه فرقه‌سی بو ذوات محترمه‌یی تکفیردن اجتناب ایدرلر. سلیمانیه فرقه‌سنك رئیسی سلیمان بن جریردر. صالحیه فرقه‌سنك رئیسی اکابر فقهادن « حسن بن علی بن حی »در . بو ذات امام اعظم ابو حنیفه حضرتلرینك معاصرلرندندر وفقهده اونك کبی مستقل برمذهب صاحبی بیوك مجتهددر .

زیدیه فرقه‌سی ، کندیلرینه مخالف اولان امامیه فرقه‌سنی (رافضه وجمع اوله‌رق روافض) تسمیه‌ایدرلر. سببی‌ده کندیلرینك امامی اولان سالف‌الذکر امام (زید)ی ، رفض ایتمش اولمه‌لریدر ، یعنی ترك ایتمه‌لریدر. رفض ، لغتده ترك ایتمك دیمکدر . زیدیلر ، اعتقادیاتده معتزله مذهبنه سالکدرلر . فقهده ایسه حنفیدرلر . یالکز بعض محدود مسائلده مذهب شافعی‌یی التزام ایدرلر .

(امامیه) فرقه‌سنك عمده‌سی شودر : (امام ، یعنی خلیفه نصب وتعیینی جناب حق اوزرینه واجبدر. چونکه امام نصبی برلطفدر ؛ انسانلری اطاعته تقریب ، معصیتدن تبعید ایدر. بوصورتله لطف ایسه حکیم اولان جناب حق اوزرینه واجبدر . آنکچون شارع ، امام اوله‌جق ذاتی نص صریح ایله تعیین ایتمشدر . اوده امام علیدر . زیرا امام علینك امامت وخلافتی حقنده

جلی وخفی متعدد نصوص واردر) . بونلر ، بو اساسی بو صورتله بیان ایتدکدن صوکره بوکامتفرع اولمق اوزره ایکنجی برعمده دها بیان ایدییورلر. دییورلرکه (انسانلری طاعته تقریب ، معصیتدن تبعید ایده‌جك اولان امامك هرکسدن اول کندیسی طاعتله متصف ومعصیتدن مجتنب بولونمه‌سی لازمدر. بو ایسه امامك ، پیغمبرلر کبی معصوم یعنی کناهدن مصون اولمه‌سیله حاصل اولور) . ایشته بوایکنجی عمده‌یه بناءً امامیه فرقه‌سی، امام المسلمین اوله‌جق ذاتك حائزاولمه‌سی لازم اولان دیکر شرائطدن اول، الکبرنجی شرط اوله‌رق معصوم بولونمه‌سی شرطدر دیرلر .

دیمك اولویورکه امامیه فرقه‌سی‌نك خلافت مسئله‌سنده ایکی اساسی، ایکی عمده‌سی وار . بری امام وخلیفه نصبی جناب حق اوزرینه واجب اولدیغندن امام اوله‌جق ذاتك نص ایله ثابت اولمه‌سی ، ایکنجیسی امامك کناهدن بری ومعصوم بولونمه‌سیدر . ایشته امامیه ، نصب امام قضیه‌سنده بو ایکی اساسی بو صورتله تثبیت ایتدکدن صوکره، (بوایکی عمده‌نك، بوایکی شرطك ایکیسی‌ده حضرت امام (علی)ـده اجتماع ایتمشدر . چونکه برکره آنك حقنده ظاهر وجلی متعدد نص واردر . وعین زمانده معصومدر . جناب حق آنی کناه ارتکابندن مصون بولوندرمشدر. چونکه سن صباوتنده مسلمان‌اولمش وآخر عمرینه قدر کناه ایشله‌مه‌مشدر . بناءً علیه امام بالحق حضرت علی‌در) دیرلر.

ایشته شو ایضاحاتدن آکلاشلمشدرکه (زیدیه) فرقه‌سی ، امام علی‌نك اماتی حقنده ظاهر وجلی نص شرعی یوقدر ، اما نص خفی واردر . بونص معناسی ظاهر اولمایوب خفی اولدیغی ایچون تدقیق وتأمله وبناءً علیه اجتهاده محتاجدر . آنکچون نصب امام قضیه‌سنك طریقی ، اجتهاددر ، خلقك مشورتیدر دییورلر . (امامیه) فرقه‌سی ایسه بوفکری قبول ایتمیه‌رك (خایر، نصب امامك طریقی نص‌در، نص ایله ثابت اولمق‌لازمدر. آنکچون حضرت علی حقنده بك ظاهر وقطعی نص واردر.) دییورلر. و(من کنت مولاه فعلی مولاه = بن کیمك مولاسی ایسه‌م علی‌ده اونك مولاسیدر) کبی بعض احادیث

نبویه‌یی ، مقام احتجاجده ایراد ایدییورلر .

امامیه فرقه‌سی، امامتی سالف‌الذکر امام (زین‌العابدین)ك دیکر مخدومی، یعنی زیدیه فرقه‌سنك امامی اولان حضرت «زید»ك برادری (محمد باقر)ك اوغلی علم وفضل ایله، زهد وتقوی‌ایله مشتهر امام (جعفر صادق) حضرتلرینه قدر بالاتفاق سوق ایدییورلر . آندن صوکره منصوص علیه اولان امام حقنده اختلاف ایدییورلر . اکثریسی عندنده تقرر ایدن رأی مختاره کوره امامت، حضرت علی‌دن‌اعتباراً اون‌ایکنجی امام‌اولان حضرت (محمد«مهدی)ده نهایت بولویور. بو اون ایکی امام‌ده اعاظم امتدن اولان شو ذوات محترمه‌در: امام علی مرتضی ، حسن مجتبی ، حسین شهید کربلا ، زین‌العابدین ، محمد باقر ، جعفر صادق ، موسی کاظم ، علی رضا ، محمد تقی ، علی نقی ، حسن عسکری زکی ، اك صوکره بونك اوغلی محمد مهدی .. (رضی‌الله عنهم).

بواون ایکی امامدن هر بری دیکرینك مخدومیدر. یالکز حضرت حسین، حضرت حسنك برادریدر . بونلرك امامتنه قائل اولان امامیه فرقه‌سنه «اون ایکیجیلر» معناسنه (اثناعشریه) اطلاق اولونور. بونلراك صوکنجی امام اولان مشارالیه (محمد مهدی)نك حیاتنده غیبوبت ایدوب الیوم بر حیات بولوندیغنی وبر کون کلوب ظهور ایده‌جك اولان «مهدی»نك ایشته بو حسن عسکرینك مخدومی (محمد مهدی) اولدیغنی اعتقاد ایدرلر . وبو اون ایکی امامدن هر برینك امامتی ، کندندن اول امام اولان ذاتك نص وتعیینیله ثابتدر دیرلر .

مقدما امامیه فرقه‌سی ارکانی ، مسائل اعتقادیه‌ده کندی امامارینه تابع ایدیلر . بالآخره زمان اوزادقجه امامارندن منقول اولان روایتلرده اختلاف حاصل اولمغه باشلادیغندن بونلرك متأخرینی مختلف مذاهب اعتقادیه‌یه سالك اولدیلر . بعضیلری (مشبهه) مذهبنی، بعضیلری وبلکه‌ده قسم کلیسی («معتزله») مذهبنی التزام ایتدیلر . مسائل فقهیه‌یه کلنجه : بونلر معین بر مذهبه تابع دکلدرلر . بونلره کوره زمانك مجتهددن خالی اولمه‌سی جائز دکلدر. آنکچون مطلقا هرزمانده هیچ اولمازسه بر مجتهدك وجودی لابددر . ایشته عوام ناس

او مجتهدك فتواسيله عامل اولور. اولجه ده بالمناسبه سويله مشدم : اماميه علماسى عندنده اجماع ايله قياس ادلهٔ شرعيه دن معدود دكلدر . اونلر ، بر مسئله ده كندى امامرى اتفاق ايتمش ايسه اونكله احتجاج ايدرلر . ويالكز بو اتفاقى دليل شرعى عد ايدرلر . ذاتاً بونلر، اصحاب حقنده سوء اعتقادده بولوندقلرى ايچون اويله اصحاب وتابعينك وديكر مجتهدينك اتفاقنه التفات ايتمزلر. برمسئله نصوص شرعيه بولونماز، كندى امامرينك اتفاقلرى ده موجود اولمازسه آرتق او مسئله ده اجتهاد طريقنه مراجعت ايدرلر. وقياسى ادلهٔ شرعيه دن عد ايتمدكلرى ايچون قياس يرينه (مصلحت) و (احتياج ناس) كبى اساسات فقهيه ايله عامل اولورلر . ايچلرنده، پك مدقق ، پك بيوك عالملر واردر .

(غلات) ؛ غينك ضميله غلات ، ينه غينك ولامك ضميله « غلو » دن مأخوذدر واسم فاعل اولان « غالى »نك جمعيدر . غلو ، برشيده ومثلا دينده حدى تجاوز ايتمك ديمكدر. ايشته بو غلات شيعه، حضرت امام على بى وآندن صوكره امام اعتقاد ايتدكلرى آنك اولادينى الوهيت مرتبه سنه چيقاره جق قدر افراط وغلوده بولوندقلرندن بونلره (غلات) تسميه اولونمشدر. بونلر، پك چوق فرقه لره آيرلمشلردر . (موافق)ده اون سكز فرقه يه آيرلدقلرى محرردر . بونلر خرافاتجيدرلر . جمله سى ده مذهبلرينه خاطر و خياله صيغماز درلو درلو خرافات طولديرمشلردر . بو كون عالم اسلامك هرطرفنده ، اهل سنتدن اولان افراد آراسنده موجود اولان خرافاتك برقسمى بونلردن انتقال وسرايت ايتمشدر .

غلات شيعه دن الك اول حضرت امام على يه الوهيت اسناد ايدن ذات ، « عبدالله بن سبأ » ديديلن بر شخص مفسددر . بو ذات ، مشهور « صفين » محاربه سنى متعاقب بركون حضرت امام على يه (انت الاله حقا = حقا كه سن اللهسك) ديمشدى وامام على اونى « مداين »ه نفى وتبعيد ايتمشدى. ديكر غلات شيعه فرقه لرى هپ بوندن تشعب ايتمشدر . بونك تأسيس ايتديكى فرقه يه « سبأيه » فرقه سى دينير . بونلر، امام على وفات ايتمامشدر، برحياتدر ، نهايه

عروج ایتمشدر. رعد یعنی كوك كورله‌سی اونك صداسیدر. برق، شمشك‌ده اونك بولوطلره چارپدینی قیرباجنـدن چیقان شراره‌در) دیرلر . دها نه‌لر ، نه‌لر !!..

یمنده‌كی شیعیلر ، یعنی امام یحیی واتباعی زیدیدرلر . ایرانیلر امامیه‌درلر . سوریه‌ده وهندستانك بعض یرلرنده بولونان اسماعیلیه وباطنیه فرقه‌سی، غلاتدندرلر. كذا سوریه‌ده بولونان نصیریلرده غلاتدندرلر ...

خارجیه — خارجیه فرقه‌سی ، شیعیلرك بالكلیه خلافی ، تماماً ضـدی بر طریق التزام ایتمشـلردر . بونلر ، جناب امام علی‌یی تكفیر ایدرلر . بونلر ، (صفین) محاربه‌سنده امام‌علی ایله معاویه آراسنده جریان ایدن مشهور (تحكیم) اصولنه ، یعنی مشـار الیه حضرت علینك تكلیفیله ایكیسـندن بریسنك خلیفه انتخاب ایدلمه‌سی حقنده (حكم)ه مراجعت كیفیتنه مخالفتله امام‌علینك اردوسندن آیریله‌رق اونك علیهنه قیام وخروج ایتمش اولدقلرندن بونلره (خارجیه) نامی ویرلمشدر. بونلر مرتكب كبیره‌یی‌ده تكفیر ایدرلر. معتزله‌ده خارجیلر كبی عمل ایماندن جزءدر دیرلر، اما عملی ترك ایله بر كبیره‌یی ارتكاب ایدن ذات،مؤمنلكدن چیقارسه‌ده كافر اولمش‌اولماز دیرلر. خارجیلر ایسه كافراولور دیرلر. خارجیلر، خلافتك وجوبنی‌ده انكار ایدرلر ، بناءً علیه خلیفه انتخـاب وتعیینی واجب دكلدر ، جائزدر . اولسه‌ده اولور ، اولماسه‌ده اولور دیرلر .

مشبهه — بونلر جناب حقی انسانه تشبیه ایدرلر. بونلردن بعضیلری ایسه آچیقدن آچیغه جناب حقك جسمانیتنه قائل اولورلرده جناب حق جسمدر ، اعضا وجوارحی واردر، شوقدركه آنك جسمی بزم جسممز كبی دكلدر دیرلر.

مرجئه — بونلرده افعال واعماله هیچ قیمت ویرمیوب ایمـان ایله برابر معصیتك اصلا ضرری یوقدر، مؤمنه گناه ضرر ویرمز، یتركه بركیمسه حقیقةً مؤمن اولسون . بواعتقاد انسانلری آنارشی‌یه ، هردرلو فنالغی ارتكابه سوق ایده‌جك براعتقاددر . تشكر اولونوركه بوگون بونلرك موجودی یوقدر .

ایشته اساس اعتباریله اهل بدعتی تشكیل ایدن فرقه‌لر، بونلردن عبارتدر.

بونلرك شو ذكر اولونان اعتقادلری صوكره‌دن احداث وابتداع اولوندیغی ایچون بوعقیده‌لره بدعت واونلره اعتقاد ایدنلره‌ده اهل بدعت ومبتدعه اطلاق اولونور .

(ستفترق امتی ثلاثاً وسبعین فرقةً كلها فی النار الا واحدة) حدیث مشهوری منطوقنجه رسول الله افندمز حضرتلری ، محضا بر معجزه اولمق اوزره امت اسلامیه‌نك یتمش اوچ فرقه‌یه انقسام ایده‌جكنی وبونلردن یالكز بردانه‌سی فرقهٔ ناجیه اولوب دیكرلرینك دوزخی اولدیغنی بیان واخبار بیورمشدر . آنك ایچون بعض علما ، بوذكر ایتدیكم آلتی فرقه‌دن هر برینی اون ایكی فرقه‌یه تقسیم ایده‌رك مجموعنی یتمش ایكی فرقه‌یه چیقاریور وبوكا برده اهل سنتی علاوه ایتمك صورتیله جمله‌سنی یتمش اوچ فرقه‌یه ابلاغ ایدییور . فقط نه بو تقسیم ، نه‌ده بوبابده یاپیلان دیكر تقسیماتك هیچ بری طوغری دكلدر . بوخصوصده الده برمقیاس صحیح یوقدر . حدیث شریفده یتمش اوچ عددی ایسه كثرتدن كنایه‌در ، یوقسه معنای حقیقیسی مقصود دكلدر . عادت عرب اوزره وارد اولمشدر . چونكه اولاد عرب ، بوعددی بوكبی یرلرده كثرتدن كنایه اوله‌رق استعمال ایده كلمشلردر . شمدی‌ده اهل سنتی بیان ایده‌لم .

اهل سنت

اهل سنت‌ده ، اول امرده متقدمین ومتأخرین اولمق اوزره ایکی قسمه تقسیم ایدلمك اقتضا اتدر . متقدمین اهل سنت ، اصحاب کزین وجمهور تابعین ایله اوچیوز سنهٔ هجریه‌سنه قدر آنلره پیرو اولان علماء صالحین واکثر فقها ومجتهدین و محققین محدثیندر . بونلر ، جناب حقی کمال صفتلریله توصیف وجسمانیتدن والوهیته نقیصه ایراث ایده‌جك سائر اوصافدن تنزیه ایتمشلر ، ووارد اولان نصوص متشابهه‌دن مراد الهی نه‌ایسه آنی اعتقاد ایدوب تفسیر وتأویلندن احتراز ومعنالرینی علم الهی‌یه تفویض ایله مشغولدر . نته کیم متشابهات بحثنده ایضاح اولونه‌جقدر .

متأخرین اهل سنته کلنجه : بونلر ایکی قسمه آیریلیرلر . بری امام ابوالحسن الاشعری حضرتلرینك اتباعیدر . بونلره اشعریه) وجمع صیغه‌سیله (اشاعره) اطلاق اولنور . دیکری امام ابو منصور ماتریدی حضرتلرینك پیروانیدر . بونلره‌ده (ماتریدیه) دینیر . ابوالحسن الاشعری ، بغدادده نشأت ایتمشدر ومشاهیر فقهای اصحابدن ابوموسی الاشعری حضرتلرینك احفادندندر . ابومنصور ماتریدی ایسه تورکدر ، (ماترید) سمرقند کویلرندن برکویك اسمیدر .

بو ایکی امام همام اهل سنتك ایکی رکن رکینی وکندیلرندن صوکره کلنلرك پیشواسی اولوب اسلامیته پك بیوك خدمت ایتمشلردر . بربرلرینه معاصردرلر ، ایکیسی‌ده اوچیوز سنه‌سی رجالندندرلر . ابوالحسن الاشعرینك تاریخ وفاتی پك مضبوط دکلدر . مورخ ابن خلکان کسدیره‌میور ، اوچیوز یکرمی ایله اوتوز آراسنده ویاخود اوچیوز اوتوزده وفات ایتمشدر دییور . ابو منصور ماتریدی‌نك تاریخ وفاتی ایسه مضبوطدر ، اوچیوز اوتوز اوچده ارتحال ایتمشدر . مشار الیهما حضرتلری کرك تدریس وکرك تألیف صورتیله عقائد اهل سنتی توضیح ومدافعه ودلائل عقلیه ونقلیه‌سنی تقریر وتفصیل ایتمشلر ، فرق مخالفه‌نك وبالخاصه معتزله‌نك اعتقادات ومطالعاتنی جرح وابطال ایله مشغولدر .

احكام فقهيهده مذهب حنفي‌يه سالك اولان علماء اهل سنت ماتريديدرلر. مذهب شافعي‌يه تابع اولان علماء اهل سنتده اشعريدرلر. يعني امام ماتريدي حضرتلري، اساساً فقهاي حنفيه‌دن اولديغي جهتله آنك بيان ايتديكي اعتقادي اصللر، اساسلر امام اعظم ابوحنيفه حضرتلرينك واتباعنك اعتقادياتده‌كي عقيده‌لرينه، عمده‌لرينه موافق اولديغندن فقهده حنفي اولانلر، اعتقادده ماتريدي‌درلر. كذلك امام اشعري حضرتلرينك بيان ايتديكي اعتقادي اصللر، نظريه‌لر امام شافعي حضرتلرينك واتباعنك فكرلرينه، عمده‌لرينه تطابق ايتديكندن عملده شافعي اولانلر، اعتقادده اشعريدرلر. ايشته «حنفيلر ماتريديدرلر، شافعيلر اشعريدرلر.» سوزينك معناسي بودر. يوقسه امام اعظم حضرتلري، ابو منصور ماتريدي‌يه وامام شافعي حضرتلري، ابوالحسن الاشعري‌يه تابع ديمك دكلدر. ويو تصورده اولوناماز. امام ماتريدي ايله امام اشعري، مذاهب فقهيه مؤسسلري ائمهٔ اربعه‌دن يوز سنه صوكره دنيايه كلمشلر وآنفاً بيان اولونديغي وجه ايله كندي امام‌لرينك وديكر اسلافك عقائدني، اعتقادي اساسلريني برر برر تحليل ايله ميدانه چيقارمشلر، دليللريني تركيب ايله مخالفلره قارشي مدافعه ايله‌مشلردر. مذاهب اربعه مؤسسلري امام اعظم، مالك، شافعي وحنبلي حضراتي آراسنده واقع اولان اختلافات ايسه صرف مسائل فقهيه‌يه متدائردر، اعتقادياته متعلق دكلدر. درديده اهل سنت امام‌لرندندر. هله امام اعظم حضرتلري، يالكز فقهده دكل، اعتقادياتده دخي اهل سنتك الك بيوك امامي‌در. دور مجتهدينده نشأت ايدن بيوك مجتهدلر ايچنده اهل سنتي الك زياده مدافعه ايدن اودر. (كشف بزدوي)ده تفصيلاً بيان اولونديغي اوزره عمرينك همان نصفندن زياده‌سني اهل سنتي مدافعه، مخالفلرك افكار ودلائلني جرح وابطال ايله كچيرمش وحتي اولوقتلر معتزله وجبريه كبي مختلف مذهبلرك مركز انتشاري اولان بصره شهرينه يكرمي دفعه‌دن زياده كيدوب بعضاً بر سنه، بعضاً دها زياده اقامت ايده‌رك اصحاب جبر واعتزال ايله پك حرارتلي مناظره‌لرده بولونمشدر. بيوك مجتهدلر آراسنده

هركسدن اول علم فقهي تدوين شرفنه مظهر اولان مشاراليه اولديغي كبي اعتقاديانه دائر الاول نشر اثر شرفنه نائل اولانده اودر . نته‌كيم اهل سنت عقائدني مبين اولمق اوزره (فقه اكبر) ناميله قلمه آلمش اولدقلري رساله مشهوره‌لري اليوم موجود ومطبوعدر. بوجهتله‌مشاراليه ابوحنيفه حضرتلري، هرايكي علمده دخي فضل تقدمي احراز ايتمش وبناءً عليه «امام اعظم» وصف مفخرتنه بحق كسب استحقاق ايله‌مشدر .

بوراده استطراد قبيلندن اولمق اوزره شوني‌ده سويليه‌يم‌كه بعض علماء معتزله ، امام اعظمك معتزله اعتقادنده اولديغني ، بعضيلري‌ده « مرجئه » فرقه‌سندن بولونديغني ادعا ايتمشلردر . فقط بو ، محض افترادر . اويديرلمش وعين زمانده ياقيشديرلمش قورو اسناددن عبارتدر . محض افترادر. چونكه بتون علماء اهل‌سنتك اتفاقيله‌ديديكم كبي مشاراليه اهل سنتك الڭ بيوك مدافعي والڭ بيوك امامیدر . بو يولده نشر ايتمش اولديغي (فقه اكبر) رساله‌سي ميدانده‌در. فضله اوله‌رق (كشف بزدوى)ده تفصيلاً مذكور اولديغي‌اوزره كندي مشاهير طلبه‌سندن امام محمدك « مبسوط » و« زيادات » كبي كتابلرنده استاذي امام اعظمك افكار اعتقاديه‌سي محرردركه بو افكارك جمله‌سي ، اهل سنت عقائدينه تماماً مطابقدر .

ياقيشديرلمش بر اسناددر . چونكه مشاراليهك حلقهٔ تدريسنده بالآخره مذاهب مختلفه‌يه سالك اولان يوزلرجه بيوك عالملر يتشمشدر . (مدخل)ده دور مجتهدیندن بحث ايتديكم اثناده سويله‌مشدم‌كه امام اعظم حضرتلري ، قرق قدر مجتهد مستقل مرتبه‌سني احراز ايدن بيوك مجتهدلر يتشديرمشدر. بونلردن (بشر مريسي) كبي بعضيلري معتزله مذهبنه سالك اولمشدر . (ابو مطيع بلخي) كبي بعضيلري‌ده جبريه فرقه‌سنك رئيسي‌اولان «جهم بن صفوان»ك بعض افكارني التزام ايتمشدر . (غسان كوفي) كبي بعضيلري‌ده « مرجئه » فرقه‌سنك مؤسسلرندندر . ايشته بو حال ، مشاراليه حضرتلرينه او كبي مدعياتك قولايلقله اسنادينه باعث جرأت اولمشدر . بو كبيلر صرف كندي

مذهبلرینی ترویج ایچون مشار الیهك اسلام عالمنده احراز ایتمش اولدیغی او فوق العاده یوکسك موقع علمیسندن ، عظمت نام وشهرتندن استفاده جهتنی دوشونه‌رك او یولده اسناداتده بولونمشلردر . نامل که بعض انصافسز فقها ومحدثین‌ده صرف سائقهٔ تعصب وحسدله «صاحب رأیدر ، کندی رأینی احادیث نبویه‌یه تقدیم ایدر . » کبی بوش ومعناسز ، حقیقتدن عاری سوزلرله مشارالیه امام اعظم حضرتلرینی کوزدن، اوموقع عالی‌الیالندن دوشورمك ایسته‌مشلردر . حالبوکه اونلر بویله یاپدقجه اودها زیاده یوکسلمش ، دها زیاده تعالی ایتمشدر . (رضی الله عنه)

خلاصه، حنفیلر ماتریدیدرلر، شافعیلر اشعریدرلر . مالکی وحنبلی فقهاسنك برقسمی‌ده اشعری‌درلر . دیکر قسمی سلف، یعنی متقدمین اهل سنت مسلکنه سالکدرلر . نصوص شرعیه‌نك متشابهات قسمنه معنی ویرمزلر . حضرت شارع متشابهاتدن نه مراد ایتمش ایسه اوکا ایمان ایدرز ، اومعنای مرادی چیقاروب بولمقله مکلف دکلز دیرلر . ومتشابهاتك تأویلندن احتراز ایدرلر . اشعریلر ایله ماتریدیلر ایسه متشابهاتی اصول وقواعد ادبیه ومنطقیه‌یه توفیقاً مناسب برصورتده تأویل ایدرلر . فقط متأخرین حنبلیه، متشابهاتده غریب برمسلك اتخاذ ایتمشلردرکه « متشابهات » بحثنده ایضاح اولونه‌جقدر .

اشعریه ایله ماتریدیه آراسنده سکز اون قدر مسائل اعتقادیه‌ده نظر اختلاف واردر . فقط بو اختلاف یکدیکرلرینی ضلالت اعتقادیه‌یه نسبت ایده‌جك درجه‌ده دکلدر . ومسائل تالیه حققنده‌در . اساساتده متفق‌درلر . واختلاف ایتدکاری مسائلك اکثرنده بینلرینی تألیف قابلدر . آنکیچون بونلر بربرلرینه بدعت وضلالت اسناد ایتمزلر وبناءً علیه یکدیکرلرینی مبتدعه‌دن عد ایتمزلر . بونك ایچوندرکه (اشاعره) تعبیری بعضاً اهل سنت مرادفی اوله‌رق استعمال اولونور . وبو صورتده بطریق التغلیب ماتریدیه‌یه دخی شامل اولور . بونك سببی، افراد اعتباریله اشعریه فرقه‌سنك دها چوق اولماسیدر . مصرده ، آفریقانك سائر یرلرنده، اندلسده اشعریه کتابلری انتشار ایتمش واشعریه نامی هرطرفده

شایع اولمشدر. ابو منصور ماتریدی حضرتلری ایسه تورك اولمق حسبیله ترکستانده نشأت ایتمش ، اونك نامی شرقده شیوع بولمش وماتریدیه کتابلری ده اك زیاده او طرفلرده وهندستانده انتشار ایله مشدر .

اشعریه ایله ماتریدیه آراسنده واقع اختلافاتك بر قسمی صرف اعتقادیاته عائد اولدیغندن اونلرك درسمزه تعلقی یوقدر آنکچون اونلردن بحث ایتمیه جکز یالکز اراده ، حسن وقبح ، حکمت تشریعیه کبی بعض مباحث حقنده کی اختلافلری طوغریدن طوغری‌یه درسلرمزه تعلق ایتدیکی جهتله بزده درسلرمزده صره‌سی دوشدکجه اونلردن بحث ایده جکز . شمدی بوراده هپسندن اول حقوقلك ومعاملات بشریه‌نك اك برنجی اساسی ، ایلك تمل طاشی اولان (اراده) حقنده نقدهٔ نظرلرینی ایضاح ایده جکز . فقط بونی ایضاحدن اول ، علی الاطلاق اهل سنتك عقائد اساسیه‌سنی ، یعنی یوقاریده بیان ایتدیکم فرق مختلفهٔ اسلامیه‌نك اعتقادی عمده‌لرینه ، عقیده‌لرینه مخالف وضد اولان عقائد اهل سنتی مجملاً بیان ایتمك ایستیورم . چونکه اونلرککنی بیان ایدنجه اهل سنتککنی ده بیان ایتمك اقتضا ایدییور .

اهل سنتك فرق مبتدعه‌یه مقابل اولان اعتقادلری

بتون کائنات وحادثات داخل اولمق شرطیله عالم حادثدر . آنك محدث وخالقی جناب خلاق عظیم الشان اولان (الله)در . الله بردر ، قدیمدر ، واجب الوجوددر . آندن باشقه خالق یوقدر . شریکی ، نظیری ، هیچ بر وجه ایله مثلی یوقدر ، طوغمامشدر ، طوغورمامشدر . زماندن ، مکاندن ، جسمدن وهر نوع جسمانیتدن منزهدر . صفات کمال ایله متصف وصفات نقصاندن وهر درلو نقایصدن منزه ومقدسدر . الله‌دن باشقه بر آله ، آندن باشقه طاپیله‌جق بر معبود وآندن باشقه بر خالق وبر مؤثر حقیقی یوقدر . اسباب ومسبباتی ، طبیعتی وطبیعی دینیلن مؤثرات وآثاری خلق ایدن وبتون

کائنات وحادثات آراسنده‌کی مناسبات وروابطی تقدیر وتعیین ایدن آنجق اللهدر. هیچ بر شیئه، نه انبیادن ونه‌ده اولیادن هیچ بر کیمسه‌یه حلول ایتمه‌مشدر. علی العموم پیغمبران عظام حضراتی‌ده وبتون اولیاده بزم کبی انساندر، بزم کبی بشردولر. هیچ بر پیغمبرده، هیچ بر ولی اللهده الوهیت اثر وشائبه‌سی یوقدر. هرکیم وهرنه‌شی اولورسه اولسون بر انسانه، بر مخلوقه الوهیت اسناد ایتمك شرکدر، کفردر. کیمك قبری اولورسه اولسون ولوکه اك بیوك بر پیغمبر ذی‌شانك مرقدی بولونسون علی العموم قبرلردن، تربه‌لردن استغاثه ایتمك؛ خسته‌لر ایچون شفا فقیرلر ایچون ثروت، قیصیرلر ایچون چوجق دعا ایتمك قطعیاً حرامدر، حتی شرکدر.

انسانلرك خالقی الله اولدیغی کبی افعال بشریه‌نك‌ده خالقی اللهدر. قدرت واراده‌ٔ الهیه‌سی هرشیئه شاملدر. مراد الهی خلافنه هیچ برشی حاصل اولماز واولاماز. عمل ایماندن جزء دکلدر. بناءً علیه برمسلمان، حلال وجائز اعتقاد ایتمامك شرطیله برمعصیت کبیره ارتکاب ایتمکله نه‌ایماندن، مؤمنلکدن چیقمش اولور، نه‌ده کافر اولور. او ینه مؤمندر. فقط مؤمن فاسقدر. فسق وفجور ایسه برمسلمانی ایماندن چیقاروب کفره ادخال ایتمز. مکرکه نصوص قاطعهٔ دینیه ایله صورت قطعیه‌ده ثابت ومجمع علیه اولان حلالی حرام، حرامی حلال اعتقاد ایتمش ویاخود ضروریات دینیه‌دن برینی انکار ایلمش اولسون، اولوقت کافر اولور.

نصب امام قضیه‌سی، ملت اسلامیه اوزرینه واجبدر. وبونك طریقی، خلقك مشورتیدر، بالاستشاره انتخاب وبیعتدر، یوقسه نص دکلدر. وخلیفه‌نك معصوم اولمه‌سی شرط دکلدر. حضرت پیغمبردن صوکره امام حق وافضل خلق اولان‌ده اولا ابو بکر، صوکره عمر، صوکره عثمان، دها صوکره علی حضراتیدر. دین اسلامی قبول ایدن اهل قبله، آنجق شو آتیده‌کی شیلردن برینی ارتکاب ایتمکله تکفیر اولونور:

١ — صانع قادر علیم اولان جناب واجب الوجودی انکار، ٢ ـ جناب

حقه شرك، ٣ ـ نبوتی انكار، ٤ ـ تواتر عام ایله ثابت اولان ضروریات دینیه‌دن برینی انكار، ٥ ـ حلی ویا حرمتی نصوص قاطعهٔ شرعیه ایله صوت قطعیه‌ده ثابت ومجمع علیه اولان حلالی تحریم ویا حرامی استحلال . ایشته بر مسلمان بونلردن برینی ارتكاب ایتمكله ارتكاب كفر ایتمش اولور و تكفیر اولونور . فقط بونلردن ماعدا برشیئی اعتقاد ایدرسه اهل سنته مخالفت ایتمش وبناءً علیه اهل بدعت وضلالتدن اولمش اولور، اما تكفیر اولونماز. واهل خیر وصلاح مظهر مكافات اوله‌جغی كبی اهل شر ومعصیتده مستحق مجازات اولور . شو قدركه جناب حق اونلردن دیلدیكنی عفو ایده‌بیلیر .

ایشته اهل سنتك، اشعریه وماتریدیه فرقه‌لرینك اتفاق ایتدكلری اعتقادی عمده‌لر، عقیده‌لر بونلردن عبارتدر ایشته هروقت سورهٔ فاتحه ایله كندیسنه مظهر هدایت ایدلمه‌مزی جناب حقدن نیاز ایلدیكمز صراط مستقیم، شاهراه قویم ده بودر. سلفك یعنی اصحاب كرامك، جمهور تابعین وائمهٔ دینك وعلی الاكثر كبار فقها ومجتهدینك سلوك وتعقیب ایتدكلری طریقده بوندن باشقه بر شی دكلدر . بو طریقی براقوب ده اسلامیتله اصلا مناسبتی اولمایان بتون بتون باشقه بر طریق خرافاته سلوك ایتمك ، اسلامیتدن خروج ایتمك دیمك اولدیغی كبی ، بو طوغری وسالم یولك اوته‌سندن بریسندن، بعض نقطه‌لرندن انحراف ایله باشقه بر طریقه صاپیقده بدعتدر، ضلالتدر. نته‌كیم اولجه بیان ایتدیكمز فرق مبتدعه اویله یاپمشلردر. اعتقادیاته متعلق دها باشقه مسائل وارسه‌ده اونلر، صددمزدن خارج اولدیغی ایچون اونلرك یری علم كلام درسلریدر ..

اراده، قضاء وقدر

اراده ، قضاء وقدر مسئله‌لری ؛ من‌القدیم هر یرده ، هرزمانده دینلی ، دینسز مختلف ملل و اقوام متفکرینی نزدنده موضوع بحث اولمش ، جمله‌سنی اوزون اوزادی‌یه دوشوندیرمش و آرالرنده مدید اختلاف ومناقشاتی موجب اوله‌رق حلی مشکل ، فهمی عسیر ، اك غامض ، اك معضل مسائل اعتقادیه وفلسفیه صره‌سنه کچمشدر. حالا بوکون دخی آوروپاده درین مباحثاتی موجب اولمقده وپسیقولوژینك اك مهم موضوعنی تشکیل ایتمکده‌در .

قدماء فلسفهٔ حقوق دینلن اولان علم اصول‌فقهه وعلم حقوقده طوغریدن طوغری‌یه تعلق واردر . چونکه فقهك و حقوقك مستند اولدیغی عمده‌لرك ، اساسلرك مبنی علیهی ، ایلك تمل طاشی بو اراده مسئله‌سیدر ، بو قضا وقدر مسئله‌سیدر . زیرا عقود وفسوخدن ، انسانلر آراسنده‌کی معاملات ومناسباتدن تولد ایده‌جك وضعیت حقوقیه‌یی و مدنی ، جزائی ، سیاسی مسئولیتلری تعیین ایده‌جك اولان اساسلر ، هر شیدن اول بو اراده وقدر مسئله‌لریدر. انسانلرده (اراده) دینیلن شی یوقدر دیر ایسه‌ك حقوقك ، مسئولیتك معناسی قالماز . بوصورتده انسانلری باشی‌بوش اوله‌رق کندی حاللرینه ترك ایتمه‌مز لازم کلیر. یوق بالعکس انسانلرده اراده واردر ، افعال وحرکات بشریه شعورلی براراده‌یه مستنددر دیرایسه‌ك ، اوزمان حق وعدالتك ، مسئولیتك اساس ومنشأنی وبر فعلك مشروعیت وغیرمشروعیتنی ، ایيلك وکوتولکی ، خلاصه حقوقی واخلاقی دستورلری تدقیق وتعیین ایده‌بیلیرز . عکسی تقدیرده بونلرك جمله‌سی معناسز ، روحسز ، قورو وبوش الفاظ ییغیندن عبارت قالمش اولور .

ایشته بوندن طولاییدرکه اراده وقدر مسئله‌لری ؛ علوم اسلامیه‌دن هم علم کلامك (اعتقادیات) ، هم‌ده علم اصول فقهك مباحث مشترکه‌سندن اولمشدر. آنکچون بزده برایکی درسمزی بومسئله‌لره حصر ایده‌جکز. اولا (اراده) دن ، صوکره‌ده (قضا وقدر) دن بحث ایده‌جکز .

اراده

افعال بشریه طوغریدن طوغری‌یه ومستقلاً انسانلرك كندی قدرت واراده‌لرینك تحت تأثیرنده اوله‌رقمی وجوده كلییورلر ، یوقسه رأساً وابتداءً جناب حق طرفندنمی مخلوقدرلر؟ تعبیردیكرله انسانلرده كندی فعللری اوزرنده مؤثر برقدرت واراده وارمیدر ، یوقمیدر ؟..

فلاسفهٔ اسلامدن مشهور (ابن رشد)ك دیدیكی كبی ، بومسئله حقنده وارد اولان نصوص شرعیه ظاهراً متعارض اولدیغی كبی قضایای عقلیه‌ده متباینیدر . آنكچون علماء اسلام ، بومسئله‌نك حلنده قطعی برفكر اطرافنده طوپلانامامشلر ، آرالرنده عصرلرجه دوام ایدن پك اوزون مناقشات جریان ایتمش ، نتیجه‌ده بربرینه ضد شو درت فكر تقرر ایتمشدر :

١ — جبر مطلق
٢ — جبر متوسط
٣ — تفویض مطلق
٤ — تفویض متوسط

برنجیسنه (جبریه) ، ایكنجیسنه (اشعریه) ، اوچنجیسنه (معتزله) ، دردنجیسنه‌ده (ماتریدیه) ذاهب اولمش ، بوصورتله (اراده) مسئله‌سی حقنده عالم اسلامده درت مذهب تحصل ایتمشدر . بو درت فكر ، هرنه‌قدر بعض اوفاق فرقلر اعتباریله درت ایسه‌ده ، اساس اعتباریله ایكیدر . بری جبریه‌نك ذاهب اولدیغی (جبر) فكری ، دیكری معتزله‌نك قائل اولدیغی (تفویض) فكریدر . اشعریه‌نك فكری جبریه فكرینه قریبدر و نتیجه اعتباریله اونك عینیدر . ماتریدیه‌نك فكری‌ده معتزله فكرینه قریبدر .

بو درت فكرك استناد ایتدیكی دلائلی تدقیقه كیریشدیكمز زمان ، كندیمزی ایكی مقدمهٔ یقینیه قارشیسنده بولورز :

١ — هرشیئك خالقی اللهدر ، آندن باشقه خالق یوقدر .

٢ — انسانلر ، کندی اراده و اختیارلریله حرکت ایدرلر .
برنجی مقدمه ، براهین عقلیه ایله مثبت اولدیغی کبی ؛
(الله خالق کل شیء = جناب حق هرشیئك خالقیدر .) و ،
(قل کل من عندالله = سویله که هرشی اللهدندر .) و ،
(والله خلقکم وما تعملون = حالبوکه سزی وایشلدکلریکزی خلق ایدن اللهدر) مثللو برچوق نصوص قرآنیه ایله ده ثابتدر .
ایکنجی مقدمه ده بویله در . یعنی بوده برطرفدن شعور ووجدان ، تجربه ومشاهده ایله ثابتدر . دیکر طرفدن ده ؛
(من یعمل سوءاً یجز به = کیم فنالق یاپارسه آنکله مجازات اولونور) و ،
(لایکلف الله نفساً الا وسعها = الله انسانه قدرتنك فوقنده برشی تکلیف ایتمز .) ،
(فمن شاء فلیؤمن ومن شاء فلیکفر = دیله ین ایمان ایتسین ، ایسته ین کافر اولسون .) کبی یوزلرجه آیات قرآنیه ایله مؤیددر .
ایشته « جبریه » فرقه سی ، شو ایکی مقدمه دن وایکی نوع نصوص شرعیه دن یالکز برنجیسنی نظر اعتباره آلوب ایکنجیسنی کلیاً نظردن اسقاط ایدییور . آنکچون جبره قائل اوله رق قدرت و ارادهٔ بشریه یی اساسندن انکار ایله انسانلرده قدرت واراده نامنه هیچ برشی یوقدر. انسانلرك علی العموم افعال وحرکاتی ، جماداتك حرکتی کبی جبری واضطراریدر دییور وهرشیئی طوغریدن طوغری یه قضا وقدره حمل واسناد ایدییور. بومذهب ، آوروپالیلرك (فاتالیزم) دیدکلری مذهب فلسفینك عینیدر .
« معتزله » ده ، او ایکی مقدمه دن وظاهراً متعارض اولان سالف الذکر ایکی نوع نصوص قرآنیه دن یالکز ایکنجیسنی نظر اعتباره آله رق ، جبریه یه تماماً ضد برفکر التزام ایدییورلر . بناءً علیه « قول ، یعنی انسان فعلنك خالقیدر . افعال بشریه یالکز قدرت بشریه ایله وجود بولور ، قدرت الٰهیه نك افعال بشریه ده دخل وتأثیری یوقدر . بشرك افعال وحرکاتی ، جناب حق طرفندن

تماميله كنديسنه تفويض اولونمشدر . انسان اراده‌سنده تماماً حر وسربستدر . انسانك قدری كندی الندهدر . قضا و قدرك افعال بشریه اوزرنده تأثیری یوقدر . حتی كفر ومعصیت، فسق وفجور كبی برچوق افعال بشریه ، مراد الٰهی خلافنه واقع اولمقده‌در . » دییورلر. وبوصورتله ارادهٔ بشریه‌نك مطلقیتنه وخلق وقدر الٰهی‌نك افعال بشریه اوزرنده هیچ بر تأثیری بولونمدیغنه قائل اولویورلر . بونلر (قدری) ی كلیاً انكار ایتدكلری وهر فرد انسانی كندی آلینك یازیسنی ، سرنوشت مقدراتنی كندی یازار دیدكلری ایچون ، معتزله‌یه (قدریه) دخی تسمیه اولونمشدر. جبریه فكرینه « جبر مطلق » دیندیكی كبی، معتزله فكرینه‌ده « تفویض مطلق » ویاساده‌جه « تفویض » دینیر ...

(اهل سنت)ه گلنجه، بوایكی فكردن جبریه‌نككی افراط، معتزله‌نككی ده تفریط اولدیغندن اسلاف كرام یعنی متقدمین اهل سنت ، (لا جبر ولا تفویض ولكن امر بین امرین) یعنی جبرده یوقدر ، تفویض‌ده یوقدر . بلكه ایكیسی اورته‌سی برشی‌واردر دیه‌رك بومسئله‌ده برطریق‌متوسط التزام ایتمشلر، بناءً علیه (علی‌العموم افعالك خالقی جناب حقدر . فقط اختیاری اولان افعال‌وحركاتده انسانك « كسب » ی واردر . آنكچون افعال اختیاریه‌نك خالقی جناب حق ایسه‌ده ، انسان‌ده كاسبدر. انسان كسب ایدر ، جناب حق خلق ایدر. ایشته بو كسب سببیله انسان مطیع ویا عاصی اولور . مكلفیت ومسئولیت ، بو كسبه تعلق ایدر) دیمشلر . واذهانی تشویش ایتمه‌مك ایچون ، بو مقامده (كسب) تعبیرندن نه‌معنی قصد اولوندیغنی تعییندن اجتناب ایله‌مشلر ...

اهل سنتك متأخرینی ، یعنی اشعریه ایله ماتریدیه‌ده ، سلفلرینه تبعاً جبریه ایله معتزله آره‌سنه گیره‌رك بر طریق توسط تعقیب ایتمشلر وطبقی سلفلری كبی بونلرده « جبرده یوقدر ، تفویض‌ده یوقدر ؛ ایكیسی اورته‌سی برشی واردر. انسان كاسب، جناب حق خالقدر.» دیمشلر. بورایه قدر بربرلرندن آیرلمامشلر. فقط صكره (كسب)ك تعیین ماهیتنه گلنجه ؛ ایشته بو نقطه‌ده یكدیگرلرندن آیریله‌رق باشقه طریقلر تعقیب ایتمشلردر . ایشته بو مقدمه‌دن صوكره

شمدی‌ده بونلرك نقطهٔ نظرلرینی تحلیل وایضاح ایده‌لم. لکن مسئله‌یی اطرافیله احاطه ایده بیلمك ایچون اول امرده بو مقامده استعمال ایدیلن « قدرت » ، « ارادهٔ جزئیه » ، « قصد » کلمه‌لرینك مفهوملرینی تشریح ایتمك اقتضا ایدییور.

قدرت

قدرت ، علی وفق الاراده مقدورات اوزرنده اجرای تأثیر ایدن وفا علی برایشك فعل وترکنه متمکن قیلان قوتدر. بومعناجه قدرت ، فاعلدن فعل وترکك صحت صدوری دیمکدر. آنك ایچون دها بسیط برتعریف اولمق اوزره «قدرت»ی ، (فعل وترکه تمکن) دیه تعریف ایده‌بیلیرز. بوقدرتله فاعلده برایشی عین زمانده ایشله‌یوب ایشله‌ممك جهتلرینه تمکن حاصل اولور . وبناءً علیه بر ایش حقنده فاعلدن فعل و ترکك صدوری صحیح اولور . بو معناجه قدرت فاعل مختار اولانلره خاص اولان قدرتدر آنکچون بوکا (معنای اخصجه قدرت) تسمیه اولونور.

قدرتك بر ده معنای اعمی واردرکه هم فاعل مختارلره، هم ده فاعل مظطرلره عام وشاملدر . بومعناجه قدرت ، « برقوتدرکه آنکله متصف اولان ، هرنه قدر برامر خارجی سببیله برایشی ایشلمکه ویا ایشله‌ممکه موجب ومضطر اولسه‌ده، ذاتنه نظراً دیلرسه آنی ایشلمکه ودیلرسه ایشله‌ممکه مقتدر اولور.» دیه تعریف اولونور. بوتعریفه دقت اولونورسه آکلاشیلیرکه بومعناجه قدرتله متصف اولان برانسان، دیلرسه برایشی ایشلر، لکن بوصورتده ایشله‌ممك، او ایشدن وازکچمك الندن کلمز. کذلك دیله‌مزسه ایشله‌مز، فقط بوتقدیرده‌ده ایشله‌مك، حتی ایشله‌مکی اراده ایتمك اونك ایچون ممکن اولماز. دیمك که ایشله‌مکه ویا ایشله‌ممکه ، حتی دیله‌مکه ویا دیله‌ممکه مجبور ومضطر .

ایشته بحثمزده ، اراده مسئله‌سنده بونقطه‌یی ایجه آکلامق ، (قدرت) ك شوایکی معناسنی تفریق وتمیز ایله‌مك لازمدر . چونکه برنجی معنی ماتریدیلرك نقطهٔ نظرینه موافقدر . ایکنجی معنی‌ده اشعریلرك، نقطهٔ نظرینه موافقدر . چونکه اشعریلر ، انسانده قدرت واراده واردر دیدکلری زمان ، بو ایکنجی

معناسنی قصد ایدرلر. ماتریدیلرده برنجی معناسنی مراد ایدرلر، براز صوکره ایضاح ایده‌جکز. قدرت، برده کلی وجزئی اولمق اوزره ایکی قسمه آیریلیر:

١ — قدرت کلیه

٢ — قدرت جزئیه

قدرت کلیه، انسانده بالقوه موجود اولان تمکن ومکنتدر، قدرت صفتیدر. بوقدرت، اسباب وآلاتك، جوارح واعضای بدنیه‌نك سلامت وصحتیله حاصل اولور. وانسان بونکله برفعلك طرفینه، ایشله‌یوب ایشله‌مه‌مك جهتلرینه متمکن اولور.

قدرت جزئیه، قدرت کلیه‌نك معین بر فعله تعلقی، دها طوغریسی تعلق ایدن برفردی دیمکدرکه فعل بونکله حاصل اولور. اصل قدرت حقیقیه ایشته بو قدرت جزئیه‌در و فعل ایله برابر بولونور، آندن اول ویا صوکره بولونماز. چونکه بوقدرت جزئیه، قدرت کلیه‌نك فعله چیقان قسمی دیمکدر. قدرت کلیه ایسه فعلدن اولده، صوکره‌ده بولونور. آنکچون بوقدرت جزئیه‌یه قدرت حقیقیه دنیر. متکلمین بوکا [استطاعة مع الفعل] یعنی فعل ایله برابر استطاعت ویا استطاعت فعلیه اطلاق ایدرلر.

بو قدرت حقیقیه، اشعریلره کوره فعلك طرفینه علی سبیل البدل صالح دکلدر. یعنی اشعریلره کوره برفعلك یاپمك جهتنه باشقه قدرت تعلق ایدر. یوقسه عین قدرت برفعلك هم یاپمق جهتنه، همده یاپمامق جهتنه تعلق ایتمکه صالح دکلدر. ماتریدیلره کوره ایسه صالحدر. بونی الك اول امام اعظم حضرتلری تثبیت ایتمش و « جبرفکریله تفویض فکری آراسنده توسط، آنجق قدرت حقیقیه‌نك برفعلك طرفینه صالح اولدیغنی قبول ایتمکله حاصل اولور. قدرتك بو صلاحیتی قبول ایدلمیه‌جك اولورسه، جبردن قورتولوناماز. » دیمش..

اراده، ارادهٔ جزئیه

اراده، مختلف صورتلرله تعریف اولونمشدر. هرفرقه کندی نقطهٔ نظرینه کوره تعریف ایتمش. لکن متفق علیه اولان تعریفی شودر: اراده، ایکی مقدوردن برینی وقوعه تخصیص ایدن صفتدر. علامهٔ شهیر صدرالشریعه (توضیح)ده

شو صورتله تعریف ایدییور: اراده ، برصفتدرکه فاعل آنکله احد متساوینی دیکرینه ترجیح واشیایی خصوصیاتنه تخصیص ایدر. اراده‌ده، قدرت کبی ایکی قسمه تفریق اولونور :

١ — ارادهٔ کلیه

٢ — ارادهٔ جزئیه

ارادهٔ کلیه ، انسانده صفت اوله‌رق موجود اولان قرهٔ ارادیه‌درکه شو تعریف اولونان اراده‌در . بواراده ، بالقوه انسانده موجود بولونوب فعله چیقمادقجه ، هیچ برشیئه بالفعل تعلق ایتمدکجه اوکا ارادهٔ کلیه دینیر . بو ارادهٔ کلیه‌ده قدرتك هرایکی نوعی‌ده جناب حق طرفندن مخلوقدر. کندی نفسمز، وجودمز ، تکمیل اجزا واعضامز، ناصل مخلوق ایسه بونلرده مخلوقدر . بو متفق علیهدر. بوخصوصده نه اشعریه‌نك، نه‌ده ماتریدیه‌نك؛ حتی نه‌ده معتزله‌نك اختلافی یوقدر .

ارادهٔ جزئیه، اراده کلیه‌نك ، تعبیردیکرله اراده قوت وصفتنك، معین بر ایشك طرفیندن برینه تعلق ایتمسیدرکه قدرتی اوجهته صرف ایتمك دیمکدر. قصد، عزم، نیت، اختیار کلمه‌لریله افاده ایتمك ایستدیکمز مفهوم‌ده بودر. فقط اصطلاحده بوکا (قصد) اطلاق اولونور . اعاظم فقهای حنفیه‌دن « ابن همام» [مسایره] نامیله معروف اولان کتابنده بوکا (عزم مصمم) اطلاق ایدییور.

ایشته « ارادهٔ جزئیه » دیمك ، بو دیمکدر . یوقسه بو عوامی معناسیله آزیجق ، اهمیتسز بر شی دیمك دکلدر . بونك اوقدر اهمیتی وقیمتی واردرکه بتون غوغالر بونك اوزرنده قوپیور. مسئله‌نك اصل حل اولونه‌جق عقده‌سی، جان آله‌جق نقطه‌سی‌ده بودر . مدار تکلیف‌ده ، بتون حقوقك و حتی احلاقك‌ده اساسی، روحی‌هپ بوارادهٔ جزئیه‌در، بوقصددر. اشعریلر، بوقصد وارادهٔ جزئیه مخلوقدر ویا اضطراریدر دییورلر. آنکچون بتون اساسات شرعیه وحقوقیه‌یی تا تملندن ییقمش اولویورلر. ماتریدیلر ایسه « خایر مخلوق‌ده دکلدر ، اضطراری‌ده دکلدر. انسانك کندی صنعیدر . » دییورلر . بوصورتله

دینی و بتون مؤسسات حقوقیه‌یی ییقلمقدن قورتاریپورلر . شمدی بو ایکی فرقه‌نك فکرلرینی ، نقطهٔ نظرلرینی ایضاح ایده‌لم .

اشعریه فکری جبر متوسط

اعتراف ایدملیدرکه بو اراده مسئله‌سنی اك زیاده کوجلشدیرن ، ایچندن چیقیله‌میه‌جق بر حاله کتیرن، هپ اشعریلردر. سوزلری اضطراب ایچنده‌در. برینك سوزنی دیکرینککی طوتمیور. متقدمینی باشقه، متأخرینی باشقه درلو سویله‌یور. کرك معتزله علماسندن وکرك کندی امامارندن بعضیلرندن وقوع بولان نقل وروایتلری‌ده یا کاش. اونلرك کتابلرینی کورمدن بر برلرندن ایشیتمك صورتیله نقل ایتدکاری آکلاشیلیور. مدعالرینی اثبات ایچون درمیان ایتدکاری دلائلك جمله‌سی‌ده، خصمی الزام ایچون سویلنمش مطالعات جدلیه‌دن عبارتدر.

بو کون اشعریه کتابلرندن الده متداول واك مشهور اولان (مواقف) ، (مقاصد)، (طوالع)کبی مؤلفات معتبره‌نك نقل وبیانلرینه نظراً اشعریه فرقه‌سنك مؤسسی ورئیسی اولی ابوالحسن الاشعری‌یه کوره، بشرك علی العموم افعال وحرکاتی یالکز جناب حقك قدرتیله واقع اولور. قدرت حادثه‌نك یعنی قدرت عبدك کندی افعال وحرکاتنده اصلا تأثیری یوقدر. بشرك قدرتی‌ده، اراده‌سی‌ده، مقدوری‌ده هپ جناب حقك مخلوقیدر . انسانك یالکز (کسب) ی واردر. بو اعتبارله انسان کاسب، جناب حق خالقدر. مکلفیت ومسئولیت‌ده بو کسبه توجه تعلق ایدر .

ایشته اراده مسئله‌سنده امام ابوالحسن الاشعرینك نظریه‌سی بوندن عبارتدر. جمهور اشعریه‌ده اولا بو فکری قبول ایتدکارینی صراحةً بیان واعتراف ایدییورلر . وبو فکرك صحتنی اثبات ایچون متعدد دلائل سرد ایدییورلر.

بونلره شو دلائلی براقیکزده، شو (کسب) دیدیککز شیئك نه‌دن عبارت اولدیغنی بزه بیلدیریکز. » دنیلدیکی زمانده ، [کسب ، قدرت عبدك بلاتأثیر

افعاله مقارنتندن عبارتدر.] جوابنی ویرییورلر .

کورولیورکه اشعریلر ، برکره انسانده قدرت واراده‌نك وجودینی انکار ایتمیورلر. وبو اعتبار ایله جبریه‌دن آیرلمش اولیورلر . فقط او قدرتك تأثیرینی انکار ایدییورلر. بو اعتبار ایله‌ده نتیجةً جبریه ایله برلشمش اولیورلر. چونکه تأثیرسز قدرتك وجودینی قبول واعتراف ایتمك، اساس وجودینی انکار ایتمكله مساویدر . قدرتك تأثیرینی انکار ایتدکدن صوکره وجودینی اقرار ایدوب ایتمه‌مکدن نه چیقار ؟ تأثیرسز، قوری برقدرتك وجود وعدمی مساویدر، دها طوغریسی یوق دیمکدر . زیرا تأثیر ، قدرتك ماهیتی اقتضاسندندر .

اشعریلرك بو نظریه‌سنه کوره قدرت‌ده ، اراده‌ده ، (کسب) تعبیری‌ده حدذاتنده لفظ بی معنادن عبارتدر . بونی بویله سویله‌مکدن ایسه جبریه کبی طوغریدن طوغری‌یه « کسبی »‌ده انکار ایتسه‌یدیلر دها منطقی اولوردی . اوت کورونشه نظراً بونلر « کسبی »ده انکار ایده‌جکلرمش اما ، قرآن کریم افعال بشریه‌یی انسانلره اسناد ایتدیکندن و [لها ما کسبت وعلیها ما اکتسبت] دیه‌رك انسانلرده کسبك وجودینی پك صریح اوله‌رق قبول بیوردیغندن، بونلرده کسبك وجودینی قبولده مضطر قالمشلردر .

متأخرین اشعریه، کندی فکرلرینی بویله (اولا انسانده قدرت واراده‌نك وجودینی اعتراف ایتمك ، صوکره قالقوب آنلرك تأثیرینی کلیاً انکار ایله‌مك» صورتیله تصویر ایتمه‌نك منطقله وکلمه‌لرك ماهیت اصلیه‌لریله پك آیقیری دوشدوکنی کوردکلرندن، مسئله‌یه دها علمی، شئونه‌دها موافق برشکل ویرمك ایسته‌مشلر. بونی‌ده ینه کندی امام‌لری مشارالیه ابوالحسن الاشعرینك بر سوزندن تخریج ایتمشلر . مشارالیه [انسان فعلنده مختار ، اراده‌سنده مضطردر.] دیمش .

ایشته باشلرنده (تفسیر کبیر) صاحبی مشهور فخرالدین رازی اولدیغی حالده متأخرین اشعریه، مشارالیه امام اشعرینك بو سوزینی اله آله‌رق دییورلرکه:

[قدرت واراده بشریه‌نك هیچ‌ده تأثیری یوق دکلدر . ذاتنه نظراً واردر . فقط او تأثیر قوه‌ده قلوب فعله چیقمامشدر ، یوق حکمنده‌در . زیرا اراده

انفسی و آفاقی برطاقم اسباب و عواملك تحت تأثیرنده زبون، ازلی براراده‌ٔ غالبه‌نك تحت غالبیتنده اسیر ومقهوردر . حائز حریت دکلدر . انسانك فعلی کندی اراده‌سیله مسبوق اولدیغی ایچون انسانه فاعل مختاردر دینیر . فقط اواراده ، بری برینه مربوط مختلف دواعینك تأثیرندن منبعث بولوندیغی ایچون‌ده انسان حقیقتده اراده‌سنده مجبور وبو اعتبار ایله فاعل مضطردر . کندی قدرت واراده‌سنك هیچ حکمی یوقدر .]

بوسوزلر، سالف الذکر فخرالدین رازی‌نك (محصل) نده ، (مواقف)ده و (مقاصد)ده دها باشقه دلائل ومطالعات ایله برلکده مذکوردر . محققین اشعریه‌دن « جلال‌الدین دوانی »بو سوزلری تلخیصاً دییورلرکه [انسانك افعال اختیاریه‌سی اراده‌یه مستند ومنتهیدر ، اراده‌ده برطاقم غیر اختیاری اسباب ضروریه‌یه منتهیدر . چونکه مثلا برامر ملایمی تصور، شوق وآرزونك انبعاثنی موجب اولور ، شوق‌ده اراده‌یی ایجاب ایدر . زیرا اراده دینیلان شی ، نفس شوقك تأکدندن باشقه برشی دکلدر . بوشوق واراده‌ده ایسه اختیارك مدخلی یوقدر . وبواراده اویله بالاختیار صادر اولان و « قصد» تسمیه ایدیلن باشقه برشی‌ده یوقدر .]

ینه محققین اشعریه‌دن مشهور علامهٔ تفتازانی‌ده (شرح مقاصد)ده، بواراده مسئله‌سنده مختلف فرقه‌لرك نظریات ومطالعاتی بیان ایتدکدن صوکره کندی فکر اشعریسنی تلخیصاً [بز دیرزکه بومسئله‌ده حق اولان ، بعض ائمه‌دینك « جبرده یوقدر ، تفویض‌ده یوقدر ، بلکه ایکیسی اورته‌سی برشی واردر . » دیدیکیدر. چونکه افعال بشریه‌نك مبادیٔ قریبه‌سی، انسانك قدرت واختیاری اوزرینه مؤسسدر ، مبادیٔ بعیده‌سی ایسه عجز واضطراری اوزرینه مبتنیدر. آنکیچون انسان، کاتبك النده‌کی قلم کبی فاعل مختار صورتنده فاعل مضطردر.] دییور. وسوزینه بوبابده شرب مثل اولان شوکلام تمثیلی ایله نهایت ویرییور: [قال الحائط للوتد لم تشقنی فقال سل من یدقنی = دیوار چیویه، نیچون یاریور دلییورسك ؟ دیمش . اوده جواباً بکا اورانه صور دیمش .]...

خلاصه ، بونلره کوره اراده ، (شوق متأکد)دن یعنی نفس انسانینك برایشك ایشله یوب ایشله مه مك جهتلرندن برینه نزوع اشتیاقندن عبارتدر. بو اشتیاق ده (دواعی) تسمیه ایتدکاری عوامل وسوائق متقدمه نك ایجاب ایتدیکی اضطراری بر کیفیتدر ، اختیاری دکلدر . انسان، هرهانکی بر فعلنده اولا برامر ملایمی تصور ایدر، صوکره اونك نفسنه ملایمتنی ، غرض ومقصده موافقتنی تصدیق ایلر. ایشته بو تصور وتصدیق (شوق)ی ایجاب ایدر، یعنی جبراً وبالاضطرار شوقی حصوله کتیرر. شوق، اودواعی یه تابع ومنقاددر، آنلردن طوغار، وینه اونلرك اجبار وتضییقیله تأکد ایده رك قصد واراده شکلنی اکتساب ایدر. بونلرك هیچ برنده انسانك دخل وصنعی یوقدر. بونلر هپ بربرینه مربوط بر سلسلهٔ اسباب ودواعینك نتیجه سیدر. بو سلسلهٔ دواعی هیچ بر حلقه سنده قدرت بشریه نك اصلا تأثیری یوقدر، بالعکس قدرت بشریه بونلرك تحت قهر و جبرنده مقهور وکلیاً تأثیردن ساقطدر .

ایشته اشعریلرك بو بابده کی فکری بوندن عبارتدر، وفرانسزلرك (ده ته رمینیزم) دیدکاری مسلك ایجابك عینیدر. آوروپا فیلسوفلرندن بو مسلك فلسفی یی قبول ایدنلرده، عینیله بویله سویلرلر .

کورولیورکه متأخرین اشعریه ، قدرت حادثه نك یعنی قدرت بشریه نك طوغریدن طوغری یه رأساً وابتداءً تأثیرینی انکار ایتمیورلر ذاتنه ماهیت اصلیه سنه نظراً افعال اوزرنده مؤثر اولدیغنی قبول ایدییورلر. بو صورتله جبریه دن آیریلیورلر، فقط صوکره دونوب اراده یی دواعینك وقدرت قدیمهٔ الٰهیه نك تحت غلبه سنده مغلوب واسیر کوستره رك اوقدرت حادثه یی حکم و تأثیردن اسقاط ایدییورلر .

یوقاریده (قدرت) مفهومنی ایضاح ایدر ایکن قدرتك ایکی معناسی واردر. بری هم فاعل مختاره وهم فاعل مجبور ومضطره عام وشامل اولان معنای اعمی، دیکری فاعل مختاره خاص اولان معنای اخصی دیمشدك. ایشته اشعریلره کوره (قدرت)دن مقصد، یوقاریده تعریف ایتدیکمز معنای اعمجه اولان قدرتدر. یوقسه فعل وترکه تمکن معناسنه اولان قدرت دکلدر . شوحالده بونلره کوره

انسان (دیلرسه ایشلر ودیله‌مزسه ایشله‌مز) معناسنه اولان قدرتله متصفدر وبو قدرتله حرکت ایدر. بناءً علیه انسان، دیلرسه ایشلر ، دیله‌مزسه ایشله‌مز، اما دیلدیکی صورتده دیله‌مك ودیله‌مدیکی صورتده‌ده دیله‌مك ألندن کلمز وبوجهتله انسان، دیله‌مکه ویادیله‌مکه مجبور ومضطردر. چونکه دیله‌مسی‌ده دیله‌مه‌مسی‌ده اختیاری دکل، اضطراریدر. خلاصه، متأخرین اشعریه، رئیسلری امام اشعری‌نك (انسان فعلنده مختار وفقط اراده‌سنده مضطردر.) سوزنی، دمین ایضاح ایتدیکم طرزده تفسیر وتوضیح ایدییورلر، ونتیجه‌ده ایشته مشارالیهك کرك بوسوزندن وکرك (کسب قدرت عبدك بلاتأثیر افعاله مقارنتندن عبارتدر) سوزندن مقصدی بودر. » دیمك ایسته‌یورلر .

بیانه حاجت یوقدرکه قدرتك تأثیرنی طوغریدن طوغری‌یه ابتداءً واصلاً انکار ایتمکله دواعی وسائره‌نك تأثیری آلتنده طولاییسیله تأثیرنی حکمدن اسقاط ایله‌مك آره‌سنده نتیجه اعتباریله بر فرق یوقدر . هرایکی صورتده‌ده اشعریه‌نك فکرلریله جبریه فکری آره‌سنده‌کی فرق لفظیدر، حقیقی دکلدر. چونکه قدرت بشریه‌نك اساساً وجودینی انکار ایتمکدن نه نتیجه حاصل اولورسه، وجودینی قبول ایتمکله برابر عین زمانده ابتداءً ویا طولاییسیله اونك تأثیرینی نفی واسقاط ایتمکدن‌ده اونتیجه حاصل اولور. اونتیجه‌ده، انسانك حقیقتده فاعل مضطر اولمه‌سیدر . نته‌کیم اشعریلرده بونی صراحةً قبول واعتراف ایدییورلر .

فقط نتیجه بوندن عبارت قالسه‌یدی برشی دیمزدی ، یالکز حقایق اشیایه موافق دکلدر دینیر ، کچیلیردی . حالبوکه نتیجه بوندن عبارت قالمیور ، قاعدهٔ تکلیفك بطلاننی‌ده استلزام ایدییور. اویله یا، انسان فاعل مضطر اولورسه آرتق انسانلری برطاقم تکلیف شرعیه ایله مکلف طوتمه‌نك نه معناسی قالیر ؟! علی العموم حرکات وسکناتنده کندی قدرت واراده‌سنك هیچ بر حکم وتأثیری اولمایان هرنه یاپارسه برقوهٔ مجبره وقاهره‌نك تحت تأثیرنده یاپمغه مجبور ومضطر اولان برانسانه، (شونی یاپ، بونی یاپمه) دیمك وصوکره‌ده یاپمدیغندن ، دها

طوغریسی یاپامدیغندن طولایی اونی مسئول وجزا دیده ایتمك عبث ویك صریح ظلم اولمازمی؟ بو برچوجغی جبر وقوتله طوتوب باشـدن آشاغی‌یه قدر صـویه باتیردقدن صوکره « بن سکا اوزریکی ایصلاتمه دیمه‌مشمیدم؟ نه‌دن ایصلاتدك ؟» دیه‌رك تجزیه ایتمکه بکزرکه حکیم اولان حضرت شارعك شان حکمت وعدالتنه اصلا یاقشماز. جناب حق بوکبی عبث وظلم صریح اولان کوچوکلکلردن منزه ومتعالیدر .

اشعریلره بویولده براعتراض درمیان اولوندیغی زمان ، (جناب حق مالك مطلقدر ، و بتون موجوداتك خالقیدر . ملکنده کیف مایشا تصرف ایدر . ارادەسنه مانع ، قدرتنه نهـایت یوقدر . لایسئلدر ، اوکا عبث وظلم اسـناد اولونه‌ماز .) دیمکدن باشقه جواب بوله‌میورلر .

بوجواب ، وجدان واذعانه ، عقل وعرفانه قنـاعت ویره‌جك بر جواب اولمـادیغی کبی قرآن کریمده توافق ایتمیور . چونکه اصحـاب کفر ومعصیت طرفندن اویولده درمیان ایدیلن وایدیله‌جك اولان اعتراضاته قارشی؛ قرآن کریم (قل فلله الحجة البالغة) آیت جلیله‌سیله بوکبی اعتراضاتك اصلا وارد اولمدیغنی وجناب حقك اصل آنلری الزام ایده‌جك احتجاجه صالح وقاطع حجت بالغه‌سی بولوندیغنی بیـان ایدییور . (لها ما کسبت وعلیها ما اکتسبت) کبی برچوق آیات جلیله ایله‌ده انسانلرك کرك لهلرینه وکرك علیهلرینه اولان افعال وحرکاتك، کندی کسب واختیارلریله کندیلرندن صدور ایتمکده اولدیغنی اثبات ایله‌یور . اکر انسـانك کسب واختیاری ، اشعریلرك ذاهب اولدقلری کبی اضطراری اولسه‌یدی ، اولوقت احتجاج والزامه صالح (حجت بالغه) نك بو اضطراردن بحثله اعتراض ایدن اصحـاب کفر و معصیتك یدنده بولونمه‌سی لازم کلیردی . ومعقول بردلیل ایله اونلری الزام واسکات ایتمك قابل اولمازدی .

ایشته بوملاحظه‌یه مبنیدرکه اشعریلرك ایکنجی درجه‌ده رئیس واماملرندن اولان اوچ بیـوك ذات یعنی (قاضی ابو بکر باقلانی) ، (اسـتاد ابو اسحاق اسفرائینی) و (امام الحرمین ابوالمعـالی الجوینی) ، بو مسـئله‌ده رئیس اول

ابوالحسن الاشعری دن آیریله‌رق باشقه باشقه فکرلره ذاهب اولمشلردر. ابوبکر باقلانی ، انسانك افعال اختیاریه‌سی هم قدرت حادثهٔ بشریه‌نك مجموعیله حاصل اولور . قدرت قدیمه فعلك اصلنده ، قدرت حادثه‌ده طاعت و معصیت اولمق کبی وصفنده اجرای تأثیر ایدر دیمش .

استادده افعال بشریه ایکی قدرتك مجموعیله وجوده کلیر دییور وبونقطه‌ده قاضی ایله برلشیور . لکن شونقطه‌ده آندن آیریلیور. دییورکه « ایکی قدرتك ایکیسی فعلك اصلنه تعلق ایدر. قدرت بشریه تأثیرده یعنی فعلی وجوده کتیرمکده کافی اولمدیغندن فعل ، قدرت قدیمه‌نك انضمام معاونتیله وجوده کلیر » .

فقهای شافعیه‌نك اك بیوکلرندن ومجتهد منتسب طبقه‌سندن اولان وعلوم شرعیه‌ده اولدیغی کبی زماننك علوم عقلیه‌سنده دخی بحق « امام » عنوان مبجلنی احرازایدن مشارالیه « امام الحرمین » ده (افعال اختیاریه یالکز انسانك کندی قدرتیله حاصل اولور . قدرت عبدك تأثیرینی انکار ایتمك مطالبات شرعیه‌یی قطع ایتمك وپیغمبران عظام حضراتنك کتیرمش اولدقلری ادیان وشرایعی تکذیب ایتمك دیمکدر. انسانك فعلی قدرت قدیمه وحادثه‌نك مجموعیله واقع اولور دیمك ده طوغری دکلدر. چونکه تجزی قبول ایتمه‌ین مقدور واحد اوزرنده ایکی قدرتك مجتمعاً تأثیری مستحیلدر. فعل واحد ، آنجق بر قدرتك تأثیریله واقع اولورکه اوده ، بورادہ انسانك قدرت حادثه‌سندن عبارتدر . مع هذا بوراده انسانه (خالق) اسناد ایده‌رك « انسان فعلنك خالقیدر » دیمك ده جائز دکلدر . زیرا انسانك قدرتی ، سائر قوای ونفسی کبی جناب حقك مخلوقی وفعلیدر. انسان آنجق جناب حقك تمکین واقداریله ، آکا قدرت واراده صفتلرینی بخش ایتمسی سایه‌سنده بر شیئی اختیار واجرایه مقتدر اولور . آنکچون انسانك فعلی ، خلق وتقدیر اعتباریله جناب حقه نسبت واضافه اولونور) دییور . وبو نقطهٔ نظردن کندی فکریله معتزله فکری آراسنده فرق بولوندیغنی بیان ایدییور . مع هذا بو فرق لفظیدر ، حقیقی دکلدر . معتزله‌نك ده مقصدی بوندن باشقه برشی دکلدر .

(مواقف) صاحبی قاضی عضد و (طوالع) صاحبی مشهور قاضی بیضاوی کبی بعض متأخرین اشعریه، مشارالیه امام الحرمینك فکرینی یا کلش نقل ایدییورلر. مشارالیهی حکما ایله یعنی فلاسفهٔ قدیمه ایله همفکر کوستریبورلر. حالبوکه بو، قطعیاً طوغری دکلدر. امام الحرمینك فکری، شو بزم نقل ایتدیکمز فکردن عبارتدرکه حکما مذهبنه دکل، معتزله مذهبنه مشابهدر، دها دوغریسی اونك عینیدر. بز مشارالیهك بورأی وفکرینی، محققین حنبلیه‌دن مشهور (ابن قیم جوزیه) نك اراده وقدر مسائلنه دائر تألیف ایتمش اولدیغی (شفاء العلیل) نام کتابنك اون یدنجی بابنده بعبارته عیناً و حرفیاً نقل ایدلمش بولدق، اورادن ترجمه ایتدك. ابن قیم، مشارالیهك بوفکرینی وبو بابده اوچ بیوك صحیفه‌لك افاداتی (نظامیه) نامیله موسوم کتابندن نقل ایدییور. فلاسفهٔ اسلامدن واکابر فقهای مالکیه‌دن اندلسلی مشهور (ابن رشد)ده، (فلسفهٔ ابن رشد) نامیله مشهور اولان کتابنده (امام الحرمین)ك اراده وافعال بشریه حقنده‌کی فکرینی بو صورتله بیان ایدییور، و اوده عین کتابدن یعنی مشار الیهك (نظامیه)سندن نقل ایله‌یور.

آکلاشیلیورکه متأخرین اشعریه، امام الحرمینك علم کلامه متدائر (شامل)، (ارشاد)، (نظامیه) نامليله تألیف ایتمش اولدیغی متعدد کتابلرندن هیچ برینی کورمه‌مشلر، آغزدن آغزه محرف اوله‌رق نقل وروایت اولونان غیر صحیح برسوزی، اونك فکری اولمق اوزره همان کندی اثرلرینه کچیرمشلر. بوندن دها غریبی شودرکه متأخرین اشعریه، کندی فکرلرینك حقیقتندن غفلت ایده‌رك حکما فکرینك عینی اولدیغی فرق ایتمیورلرده، بونی بلاتحقیق (امام الحرمین)ه اسناد ایدییورلر. حالبوکه حکما فکری دیدکاری فکر، فرنکلرك (ده‌ته‌رمینیزم) دیدکاری (فکر ایجاب) درکه یوقاریده‌ده ایضاح ایتدیکم وجه ایله بو فکر، متأخرین اشعریه فکرندن باشقه برشی دکلدر. هرایکی فکرده، انسانك کندی افعالنی برطاقم دواعینك وقدرت الٓهیه‌نك تحت تأثیرنده مقهور اوله‌رق بالایجاب وبالاضطرار ایفا ایتمسندن عبارتدر.

يوقاريده بواراده مسئله‌سنی‌الكزياده قاريشديران، اشعريلراولمشدر ديمشدم. ايشته اوراده بوسوزی بوندن‌طولايی سويله‌مشدم. كورولیوركه حقيقةً بونلر، بومسئله‌يی قارمه‌قاريشيق‌ايتمشلرونتيجه‌ده ايچندن‌چيقيله‌ميه‌جق برحاله كتيرمشلردر. مع‌هذا اونلر، قولاينی بولمشلر: تكليف مالايطاق تجويز ايتمك، افعال‌بشريه‌ده حد ذاتنده ايپلك وكوتولك ديديلن شيلرك وجودينی وبرده احكام شرعيه‌ده حكمت‌تشريعيه‌يی انكارايديورمكله ايشك ايچندن‌صيبريله‌رق‌چيقوب كيتمشلردر. نته‌كيم بومسئله‌لرده آشاغيده برربرر بحث مخصوص اوله‌رق ايضاح اولونه‌جقدر. شمدی صره ماتريديلرك فكرينی ايضاحه كلدی. شمدی‌ده اونی ايضاح ايده‌لم.

ماتريديه فكری، تفويض متوسط

ماتريديلره كوره اختياری‌اولان‌افعال‌بشريه‌ده مؤثراولان‌جبريه واشعريه‌نك ديدكاری كبی يالكز جناب حقك قدرت واراده‌سی دكلدر، معتزله‌نك ديديكی كبی يالكز انسانك قدرت واراده‌سی‌ده دكلدر. بلكه ايكيسی مجموعيدر. بناءً عليه بشرك افعال اختياريه‌سی، انسانك (قصد) ديديلن ارادهٔ جزئيه‌سی وجناب حقك خاقی مجموعيله واقع اولور. انسانك قدرت واراده‌سی تعلق ايتديكندن طولايی انسان، او افعالك فاعل وكاسبيدر، جناب حق طرفندن خلق ايدلديكندن طولايی‌ده جناب حق اوافعالك خالقيدر. وجناب‌حق افعال بشريه‌يی خلق ايتمك ايچون انسانك اراده ايتمسی شرطدر، شرط عاديدر. يعنی عادت الهيه بويله جاريدر. انسان برفعلك وقوعنی قصد واراده ايدرسه جناب حق اوفعلی خلق ايدر. انسان اراده ايتمزسه جناب حق‌ده خلق ايتمز.

ايشته (كسب) نامی ويريلن شی ارادهٔ انسانيه‌نك برايش حقنده فعل وتركدن برينه تعلق ايتمسی، اونی ترجيح واختيار ايله‌مسيدر. تعبير ديكرله انسانك كندی قدرت وارادهٔ كليه‌سنی، صرف واستعمال ايتمسيدر. ايشته بو قصد واختيار، بوصرف واستعمال انسانك كندی كسب وصنعيدر، طوغريدن طوغری‌يه انساندن صادر اولور. جناب‌حقك مخلوقی‌دكلدر. انسانك هرشيئی،

نفسی ، داخلی وخارجی بالجمله اعضاسی ، عموم قوای جسمانیه و روحانیه‌سی ، خلاصه هرشیئی مخلوقدر ، جنـاب حق طرفندن خلق اولونمشدر . اختیاری واضطراری عموم افعالی‌ده مخلوقدر. فقط یالکز برشی مخلوق دکلدرکه اوده، بوقصد دیدیکمز «ارادهٔ جزئیه »در. بو، انسانك کندی‌اثر صنعیدر. اکر بوده جناب حق طرفندن مخلوقدر دینیله‌جك اولورسه، اولوقت انسانك قصدی‌ده، افعالی‌ده جبری و اضطراری اولمش اولور . وآرتق انسانلری تکالیف شرعیه ایله مکلف طوتمق ، تکلیف مالایطاق اولورکه باطل وعبثدر. وآرتق اورته‌ده مدار تکلیف اوله‌جق برشی یوق دیمك اولور . حالبوکه مدار تکلیف، ایشته بوقصددر. بتون مکلفیتلر ومسئولیتلر هپ بوقصداوزرینه مبتنیدر. حقوقك‌ده، اخلاقك‌ده وبالعموم تکالیف شرعیه‌نك‌ده عمده‌سی ، بو قصددر .

برکره مسئله‌نك دینی جهتی بویله اولدیغی کبی عقلی جهتی‌ده بویله‌در. یعنی مسئله‌یی صرف عقل وحقیقت نقطهٔ نظرندن تدقیق ایتدیکمز صورتده‌ده بزده « قصد » ك وجودینی وبونك اویله اضطراری بر کیفیت اولمـایوب اختیاری اولدیغنی ادراك ایده‌رز. چونکه کندی شعور ووجدانمزله حرکات اضطراریه‌مزله حرکات اختیاریمز آراسنده عظیم برفرق بولوندیغنی واختیاری حرکاتمزك کندی قصدواختیارمزله وجوده کلدکده اولدیغنی پك صریح برصورتده ادراك ایده‌رز. مثلا ألیمزك کندی اختیارمزله واقع اولان حرکتیله رعشه‌دن متولد حرکتی آراسنده پك بیوك برفرق بولندیغنی، برنجیسنك اختیارمزله حصوله کلدیکنی، ایکنجیسنك مرضی برحالت عصبیه‌دن نشأت ایتدیکنی هردرلو شبهه‌دن آزاده اوله‌رق بیلیرز.

کذلك بز، اختیاری حرکاتمزده توقیف وترکنه مقتدر اولدیغمز حرکات ایله مقتدر اولمدیغمز حرکات آراسنده‌کی فرقی‌ده تمییز وتقدیر ایده‌رز . مثلا دوز، مستوی اراضیده‌کی حرکاتمزی ایستدیکمز آنده توقیف ایده‌بیلیرز . حالبوکه دیکنه مائل بردره کنارندن بری بزی ایتیویرسه، آشاغی‌یه‌قدرینه کندی اختیارمزله آدیملرمزی آته‌رق کمال سرعتله اینه‌رزده ، یاری یولده ایمکدن کندیمزی آلامایز،یعنی بواینیش حرکتمزی توقیفه مقتدر اولامایز . چونکه بوحرکتمز

دور اراضیده‌کی حرکت کبی دکلدر اونده کندی اختیارمزدن باشقه‌خارجی بر برقوتك تأثیری یوق، بونده ایسه ثقلت جاذبه قانونلرینك تأثیری وار.

خلاصه بالبداهه بیلیرزکه بزده‌اولا ایکی نوع حرکت‌وار. بری نبضك، وقلبك، وسائر اعضای داخلیه‌نك حرکاتی کبی حرکات اضطراریه‌در. بونلرده اصلادخلمز وحتی شعورمزبیله یوقدر. دیکری کندی اراده‌مزله اولان حرکات اختیاریه‌در. بونلرك بعضیلری صرف کندی اختیارمزله حاصل اولور. بعضیلرنده‌ده هم کندی اختیارمزك هم‌ده خارجی بر قوتك تأثیری بولونور. بونده‌ده صورت قطعیه‌ده بیلیرزکه افعال اختیاریه‌مزده هم کندی قدرت واراده‌مز وار، هم‌ده هم‌ده اوقدرت واراده‌مزك دخل وتأثیری وار. بناءً علیه جبریه کبی قدوتمزك اساس وجودینی ویاخود اشعریلر کبی تأثیرینی انکار ایتمك، شعور شئونی، ضرورت عقلیه‌یی انکار ایتمکدرکه اصحاب عقل واذعانه یاقشماز.

بوجهت بویله اولدیغی کبی شوراسی‌ده محققدرکه بعضاً بز، برفعل وحرکتی متأخرین اشعریه‌نك تصویر ایتدکلری وجه ایله حقیقةً بر طاقم انفسی وآفاقی اسباب ودواعی تحتنده ایفا ایده‌رز. فقط بو هروقت دکلدر. بعضاًده، حتی چوق کره بلاداعیه ایفا ایده‌رز. حتی بعضاً دواعی وشوق، نه‌قدر شدید وقوتلی اولورسه اولسون، ینه اونك خلافنه حرکت ایده‌رز. چونکه اودواعی اویله ادعا اولوندیغی کبی مقاومتی قابل اولمایان مؤثراتدن دکلدر. بعضاًده پك کریه ومنفور کوردیکمز شیلری یاپارز. بونده‌ده پك ایی آکلارزکه اراده دینیلن شی، اویله اشعریلرك دیدکلری (شوق) دن عبارت دکلدر. شوق باشقه، اراده باشقه‌در.

ایشته بو وبوکبی شئون واحوال کوستریبورکه بزده اویله تأثیرسز، قوری بر قدرت واراده دکل، بالعکس تأثیری اولان برقدرت، ترجیحه مقتدر بر اراده واردر. وبواراده دواعی‌یه محتاج دکلدر. فاعل مختاردن صادر اولدیغی ایچون آیریجه برسبب مرجحه لزوم یوقدر. فاعل مختارك کندیسی مرجح، اراده‌سی‌ده برفعلك یاپوب یاپمامق جهتلرندن برینی دیکرینه ترجیحدر. آنکچون

بو اراده ارادەدن باشقه برداعی، برسبب مرجح بولونمازسه، ترجیح بلامرجح لازم كلیر كه باطلدر دینه‌مز. چونكه بو اراده مرجح‌واردر، اوده فاعلی مختاردر. اراده‌ده، یكدیكرینه مساوی اولان ایكی شیدن برینی دیكرینه ترجیح ایتمك شاننددن، ماهیتی اقتضاسندن اولان برصفتدر. نته كیم بو، جناب حق حقنده‌ده بویله‌در. اوكا ویریله‌جك جواب بوكا ویریله‌جك جوابك عینیدر.

كذلك « شو افاداتكزه كوره (قصد) برفعل احتیاری دیمك اولویور. شو حالده اوده باشقه برقصده، بوایكنجی قصدده براوچنجیسنه واوده كندندن اول دیكر برقصده محتاج اولور. وبوقصدلر مبدأه طوغری تسلسل ایدر ویا دور ایدركه ایكیسی‌ده باطلدر. » یولنده بر اعتراض دخی درمیان اولونماز. چونكه قصد باشقه برقصده محتاج اولماز، اولسه‌ده قصدی قصد، عین قصددر. یعنی بر قصدی قصد، او قصدك كندیسی دیمكدر. خصوصیله قصد، یالكز برشیئه محتاجدركه اوده قاصددر، فاعل مختاردر. فضله اوله‌رق او یولده بر اعتراض جناب حق حقنده‌ده وارد اولور. اوكا ویریله‌جك جواب، بوجوابك عینیدر، باشقه درلو جواب ویریله‌مز. مثلا جناب حقك اراده‌سی قدیمدر. انسانك اراده‌سی حادثدر كبی برجواب، طوغری وحقیقی بر جواب اولماز. چونكه اراده‌نك قدم وحدوثی، ماهیت اصلیه‌سنی تبدیل ایتمز. ایشته (اراده) مسئله‌سنده ماتریدیلرك فكری بودر. یعنی ماتریدیه عندنده انسانك كندیسی كبی بتون قواسی‌ده، ارادۀ كلیه‌سی‌ده، علی الاطلاق قدرتی‌ده، افعالی‌ده جناب حق طرفندن مخلوقدر. بو نقطه‌لرده اشعریلر ایله ماتریدیلر آراسنده بر فرق یوقدر. ماتریدیلره كوره یالكز برشی مخلوق دكلدر؛ اوده ارادۀ جزئیه‌در، قصددر. ایشته بو، انسانك كندی صنعیدر. بوكا بروجه آتی ایكی صورتله اعتراض اولونمشدر:

١ اعتراض — قصد، ارادۀ جزئیه مخلوق الهی اولمایوبده صرف انسانك اثر صنعی اولورسه، انسان آنك خالقی اولمق واللهدن باشقه خالق بولونمق لازم كلیر. بو ایسه « هر شیئك خالقی اللهدر، اللهدن باشقه خالق یوقدر. » مفهومنده اولان نصوص قرآنیه‌یه منافیدر..

بوکا ایکی درلو جواب ویرلمشدر . بری شودر : [هیچ شبهه یوقدرکه هرشیئك خالقی جناب حقدر. لکن قصد وارادهٔ جزئیه شی دکلدر . لغت عربیه‌ده (شی) دیمك موجود دیمکدر . خارجده موجود اولمایانه شی دینمز. معهذا شی تعبیرنی خارجده وجودی اولمایانلره تشمیل ایده‌جك اولورسه‌ق ، دیرزکه اشیا اوچ نوعدر . بری خارجده وجودی اولان شیلر ، ایکنجیسی معدوملر ، اوچنجیسی‌ده موجود ایله معدوم آراسنده بولونان شیلردرکه بو اوچنجی نوع موجودده ، معدومده اولمایان شیلردر . اوتورمق ، قالقمق ، یاتمق کبی مصدر صیغه‌لرینك افاده ایتدیکی معنای مصدریلر هپ ایقاعاتدن عبارتدر. مثلا اوتورمق، اوتورروش واوتورمه فعلی وقوعه کتیرمکدر. دیکر مصدرلرده بویله‌در ، هپ ایقاعدر. بوراده ایکی شی وار. بری معنای مصدری اولان ایقاع ، دیکری مصدردن حاصل اولان یعنی ایقاع ایله واقع اولان شی. بو واقع اولان شی که بوکا حاصل بالمصدر ویاحاصل مصدر دینیر ، بوخارجده موجوددر ، چونکه بونك وجود خارجیسی واردر . افعال بشریه تعبیرندن قصد ایتدیکمز معناده بودر . بونلر خارجده موجود برر هیئتدرلر . بونلر مخلوقدرلر . خالقی‌ده جناب حقدر .

لکن معنای مصدری اولان ایقاعات اویله دکلدر. بونلره (فعل) اطلاق اولونماز ، (حال) اطلاق اولونور . فعل تعبیری اطلاق اولوندیغی وقتده بوندن یعنی فعل لفظندن معنای مصدری مراد اولونور . ایشته بوکبی حاللر ، وجود خارجی ایله خارجده موجود دکلدر . بونلر امور اعتباریه‌دندر . فقط اویله برمعتبرك اعتبارمجردندن عبارت اولان واوهام وخیالات قبیلندن بولونان اموراعتباریه‌دن دکل، وجودنفس الامریسی بولونان حقایق نفس الامریه‌دندر. ابوت ، بنوت کبی امورنسبیه واضافیه‌ده بویله‌در. معدوم خلقه محتاج اولمدیغی کبی بویله خارجده موجودده اولمایان وفقط معدومده اولمایان حاللر ایله امور نسبیه واضافیه‌ده خلقه محتاج اولماز . وبناءً علیه بونلره خلق تعلق ایتمز. قصد ایتمك دیمك اولان ارادهٔ جزئیه‌ده ایقاعات جمله‌سندن اولدیغی ایچون خلقه محتاج

اولملز . خلق ، وجود خارجی ایله خارجدن موجود اولان اشیایه تعلق ایدر.

بونکله برابر قصد ، قدرت ارادهٔ کلیه کبی جناب حقك مخلوقاتنه مستنددر. آنك اقدار وتمکینیله حصوله کلمکده‌در . یعنی جناب حق ، انسانده قدرت واراده صفتی خلق ایتمش وبو صورتله انسانی بر ایشك فعل وترك جهتلرندن برینی اختیار وترجیحه وقدرتنی اوجهته صرفه مقتدر ومتمکن قیلمشدر. ایشته انسان بو تمکنله اوفعل ترکدن برینی ترجیح وقدرتنی اوجهته صرف ایدر . اکر جناب حق آنی بووجه ایله متمکن قیلمامش ، آکا بو تمکنی ویرمه‌مش اولسه‌یدی انسان بوکا مقتدر اولامازدی ، قصدواراده کندندن صادر اولامازدی. بواعتبار ایله قصده جناب حقك مخلوقیدر دینیله‌بیلیر وبو پك طوغری اولور. لکن بومعناجه مخلوق اولمق باشقه‌در . اشعریلرك دیدکلری کبی طوغریدن طوغری‌یه رأساً وابتداءً جناب حق طرفندن خلق ایدلمش اولمق ینه باشقه‌در) . بو جواب ماتریدیلرك اك بیوك محققلرندن اولان وعلوم شرعیه‌ده اولدیغی کبی علوم عقلیه‌ده وحتی علم هیئت وهندسه کبی علومده دخی درین برنظره ، بیوك بر فکر ابداع ودهایه مالك بولونان علامه (صدر الشریعهٔ بخاری) نك (توضیح) و (تعدیل العلوم) ناملرنده‌کی کتاب مستطابلرنده مذکوردر.

ایکنجی جوابده شودر . («جناب حق هرشیئك خالقیدر» مفهومنده اولان نصوص شرعیه ، نصوص عامه‌در . یعنی حکمی هرشیئه ، بالعموم شئون وحادثاته شامل اولان عمومات شرعیه‌در . قاعدهٔ بوکبی معنای عموم افاده ایدن نصوص شرعیه ، اونلرك حکم عموم وشمولی قصد وتخصیص ایده‌جك بردلیل مخصوص بولونمدیغی صورتده عموم وشموللری اوزره ابقا اولونور . فقط اکر اونلرك عمومیتلرینی تخصیص ایده‌جك یعنی بعض افرادینی حکم شاملندن اخراج واستثنا ایده‌جك قطعی بردلیل مخصوص بولونه‌جق اولورسه ، اولوقت اونصوص عامه بالضروره تخصیص اولونور . وبناءً علیه اونلردن تخصیص واخراج اولونان افرادن ماعداسی مراد ایدلمش اولدیغنه حکم ایدیلیر . مثلا جناب حق هرشیئك خالقیدر ، اما ذات الوهیتنك خالقی دکلدر . چونکه ذات الوهیتك ده خالقی

اولمش اولسه حادث اولمه سی لازم کلیر ، انکچون جناب حقك ذات الوهیتلری (الله خالق کل شیء) آیت جلیله سنك شمول حکمندن استثناء عقلی ایله مستثنادر دینیر.

بو بویله اولدیغی کبی بو آیت جلیله نك وامثالنك شمول حکمندن (عزم مصمم) ی یعنی قصدی ، ارادهٔ جازمه یی اخراج واستثنا ایتمك بالضروره اقتضا ایدییور . چونکه استثنا ایدلمیه جك اولورسه ، اولوقت افعال اختیاریه نكده افعال سائرهٔ اضطراریه کبی جبری واضطراری اولمه سی لازم کلیر . بوایسه قاعدهٔ تکلیفك بطلاننی ، احکام شرعیه نك ابطالنی استلزام ایدر ودین شریعت اساسندن ییقلمش اولور . ایشته جبری نفی ایتمك ، قاعدهٔ تکلیفی تصحیح ایله مك وبناءً علیه امرونهیی وشرایعی بطلاندن قورتارمق ضرورتنه بناءً (عزم مصمم) ی ، قصدی او کبی نصوص عامه نك دائرهٔ شمولندن اخراج ونصوص مذکوره یی اونك ماعداسنه تخصیص ایتمك ضروریدر) . بو جوابده ، اعاظم فقهای حنفیه دن وفحول محققیندن (امام ابن همام) ك علم کلامدن (مسایره) نامیله معروف اولان اثر کزیننده محرردر .

آشاغیده بحث مخصوصنده تفصیلاً ایضاح اولونه جقدر که علم اصول فقه قاعده سنجه برنص عامك شمول حکمندن بعض افرادینی اخراج ایتمکه (تخصیص) دینیر ، بو بر اصطلاح مخصوصدر . ونص عامی تخصیص ایدنده (مخصص) اطلاق اولونور . بو مخصص بعضاً کندی کبی دیکر برنص اولور . بعضاً ده عقل اولور . عقل ایله تخصیصه ، تخصیص عقلی دنیلدیکی کبی استثناء عقلی ده دینیلیر .

محقق شهیر امام بر کوی ، بو ایکی جوابدن برنجیسنی ، صدر الشریعه نك جوابنی ترجیح ایدییور . واونی تأییداً (خلق ، معدومی ایجاددر . ارادهٔ جزئیه ایسه خارجده موجود اولمایه جغندن مخلوق اولماز وبناءعلیه اوکا خلق تعلق ایتمز . بونك ایچوندرکه کندیسندن اراده صادر اولانه مرید دینیر ، خالق دینمز وارادهیی مرید اولان اونك خالقی اولماز .) دییور .

ابن همام ، (مسایره) سنده شوذکر اولونان ایکنجی جوابی ویردیکی اثناده دها ایلری یه کیده رك عزم مصممدن ، قصد وارادهٔ جزئیه دن باشقه افعال

بشريه‌نك بيله خلق وقدرت الهيه‌نك دائرهٔ شمولندن اخراج استثناسنده برمانع عقلی اولمدیغنی بیان ایدییوردیبورکه افعال بشریه‌دن جبری نفی ایتمك وبوصورتله قاعدهٔ تکلیفی تصحیح ایله‌مك مقصدیله اختیاری اولان افعالی (هرشیئك خالقی جناب حقدر .) مقدمهٔ کلیه‌سندن استثنا ایتمکده برمانع عقلی یوقدر. واقعا بو صورتده افعال بشریه ، یالکز انسانك کندی قدرتیله واقع اولور ، انسانك افعالنك موجدیدر دیمك لازم کله‌جك . فقط بوعین زمانده جناب حقك اقدار وتملکیله ، یعنی انسانی کندی افعالنی ایجاده مقتدر ومتمکن قیلمه‌سیله ، هم‌ده حاشا مکره ومقهور اوله‌رق بالاضطرار متمکن قیلمه‌سیله دکل ، بالعکس کندی اختیار وارادهٔ ازلیه‌سیله مقتدر قیلمه‌سیله حاصل اوله‌جغندن بوکیفیت ، شان الوهیته هیچ برنقیصه ایراث ایتمز.

نهایت بو ، اولسه اولسه جناب حقك کندی مقدوراتندن بر قسمنه ، هم‌ده مقدورات الهیه‌سنه نظراً پك اهمیتسز برقسم قلیلنه انسانلری مقتدر قیلمش اولور . حاصل که فیاض مطلق اولان حق جل وعلا حشرتلری ، بزلری بعض معلوماتنه عالم قیلمشدر. بوذات الوهیته نقیصه ویرمدیکی کبی اوده ویرمز. مع‌هذا بوبابده شرفوارد اولان وافعالده‌ده شامل بولونان نصوص عامه‌دن افعالی اخراج واستثنایه لزوم یوقدر . یالکز عزم مصممی (قصد ، ارادهٔ جزئیه) اخراج ایتمك کافیدر . چونکه بوقدرله جبر منتفی و قاعدهٔ تکلیف تصحیح ایدلمش اولور ...

٢ اعتراض — ارادهٔ جزئیه‌یی جناب حقك خلقندن استثنا ایله رأساً وابتداءً جناب حقك مخلوقی دکلدر ، انسانك اثر صنعیدر دیمکله (جبر)دن قورتولونمش اولماز. چونکه سزده تسلیم وتصدیق ایدییورسکزکه جناب حقك علم واراده‌سی وتقدیر ازلیسی هرشیئه ، حتی افعال اختیاریه‌یه شاملدر . بناءً علیه انسانلرك افعال اختیاریه‌سی دخی جناب حقك علم و اراده‌سی وتقدیر ازلیسی ایله واقع اولور . شو حالده بونك نتیجه‌سی اولمق اوزره انسان بالعموم افعالنده وبالجمله حرکات و سکناتنده مجبور و مضطردر دیمك اولور . عکسی تقدیرده تقدیر

ازلینك بوزولمه‌سی، ارادهٔ الٓهیه‌نك عجزه وعلم الٓهینك‌ده جهله منقلب اولمه‌سی لازم کلیر .

جواب — اوت، بزده صورت قطعیه‌ده ایمان ایدرزکه هرشی کبی انسانلرك بتون افعـال وحرکاتی ، حتی ارادهٔ جزئیه‌سی‌ده جناب حقك علم وارادهسی وتقدیر ازلیسی ایله واقع اولمقده‌در. فقط بوندن اویله ظن اولوندیغی کبی افعال اختیاریه‌ده جبر واضطرار لازم کلمز وبناءً علیه انسانلر ، حرکات وسکناتنده مجبور ومضطر اولمـاز . چونکه تقدیر اراده‌یه ، اراده علمه تابعدر . علم‌ده معلومه تابعدر. یعنی علم، معلومك بتون اوصاف وشرائطیله اولدیغی کبی کشف وانکشافیدر . تعبیر دیکرله علم معلومه مطابق اولان کشفدر. وبونده مطابقت علم جانبنده آرانیر . معلومه مطابق اولورسـه علم دینیر ، مطـابق اولمازسه جهل دینیر .

بونك ایچوندرکه علم، معلومك ماهیتنی تغییر ایتمز. بالعکس آکا تابع وآکا مطابق اولور . علمك معلومده هیچ بر تأثیری یوقدر . بناءً علیه جناب حق انسانلری قدرت واراده صفتلریله افعالك فعل وترکندن برینی اختیار وترجیحه متمکن قیلمش واونلرك لایزالده نه کبی افعالی اختیار ایده‌جکلرینی ازلده کشف ایده‌رك بیلمش و او وجه ایله یعنی کشـف ایتدیکی کبی اونلرك کندی افعال وحرکاتنك ینه کندی اختیارلریله صدورینی اراده وتقدیر بیورمشدر. بوایسه هیچ بر وجه ایله بشرك افعال اختیاریه‌سنك اضطراری اولماسنی استلزام ایتمز . بو برافندینك، ایلروده خدمتجیسنك نه کبی افعال حرکاتی التزام واختیار ایده‌جکنی اولدن کشف ایدوب بیلمه‌سنه واونك بیلدیکی کبی حرکت ایتمسنه مانع اولمیوب اوحرکاتی اراده ودفترینه ثبت وتحریر ایله‌مسنه بکزر. بوندن طولایی خدمتجینك افعالنده مجبور اولمه‌سی لازم کلدیکی کبی انسانك‌ده مجبور اولمه‌سی لازم کلمز . بومسئله آشاغیده (تکلیف مالایطاق) بحثنده‌ده آیریجه ایضاح اولونه‌جقدر .

تلخيص

بو اراده مسئله سنده فرقه لر آراسنده کی اختلاف فکاری مختصراً آکلاتمق نیتنده ایکن سوزی اوزاتمغه مجبور اولدق . اعتقادمزجه فردی و اجتماعی ، حقوقی والخلاقی حیاتك روحی اولان بو فوق العاده مهم مسئله حقنده نه‌قدر سوز سویلنسه ینه آزدر. دها زیاده اختصار ایده‌بیلیردم. فقط اووقت مسئله‌یی اطرافیله آکلاتمش اولمازدم. آنکچون سوزی اوزاتمغه مجبور اولدم . مع‌هذا ضبطی تسهیل ایچون بحثی بروجه آتی تلخیص ایدییورم :

جبریه جایله معتزله‌نك فکرلری ساده وبسیطدر . جبریه ، انسانك قدرت واراده‌سی اساسندن انکار ایده‌رك انسانده قدرت و اراده نامنه اصلا وهیچ برشی یوقدر ، بشرك حرکاتی جماداتك حرکاتی کبی قسری و جبریدر دیمش ، بوصورتله طوغرییدن طوغری‌یه وبلاواسطه (جبر)ه قائل اولمش .

معتزله‌ده، بوجبرفکرینك تماماً ضدینی التزام‌ایده‌رك بشرك اختیاری‌افعالی، یالکز انسانك قدرتیله واقع اولور . افعال بشریه‌نك اجراسی جناب حق طرفندن تماماً انسانه ترك وتفویض اولونمشدر . بناءً علیه جناب حق، انسانلرك افعال وحرکاتنه قاریشماز دیمش .

بو ایکی فکرك ایکیسی‌ده نصوص قرآنیه‌یه مخالف کوروندیکی ایچون اشعریلر ایله ماتریدیلر ، بوایکی فکرك ایکیسنی‌ده رد ایده‌رك ایکیسی اورته‌یی برطریق‌متوسط اختیار ایتمشلر. هرایکی‌فرقه‌ده برکره انسانده قدرت‌واراده‌نك وجودینی قبول ایتمشلر وبوصورتله جبریه فکرینی رد ایله‌مشلر ، ثانیاً انسانك اختیاری فعللری‌ده دیکر اضطراری حرکتلری کبی‌جناب‌حق‌طرفندن مخلوقدر دیمشلر ، بوصورتله‌ده معتزله فکرینی رد ایتمشلردر .

ایشته اشعریلر ایله ماتریدیلر بوایکی نقطه‌ده برلشمش اولدقلری حالده ، بوندن صوکره‌سنده ، مسئله‌نك اصل حلی مطلوب اولان نقطه‌لرنده بربرلرندن ایرلمشلردر . اشعریلر کندیلرینی آلامیه‌رق جبریه اوزرینه دوشمشلر ونتیجه

اعتباریله آنلرله براشمشلردر. یعنی جبریه کبی طوغریدن طوغری یه دکل ایسه ده طولاییسیله جبره قائل اولمشلردر . ماتریدیلر کرچه معتزله یه پك زیاده تقرب ایتمشلردر، آرالرنده کی فرق ظاهری ولفظی کبی کورونور . فقط بونکله برابر آرالرنده پك آچیق وخیلی فرقلر واردر. آنکچون جبریه ایله معتزله آراسنده اصل طریق توسطی تعقیب ایدن فرقه ، ماتریدیه فرقه سیدر . اشعریلر ایله ماتریدیلر آراسنده کی فرقلر شونلردر :

١ — جمهور اشعریه یه کوره قدرت حادثه نك یعنی قدرت عبدك افعالنده اصلا تأثیری یوقدر . افعال عباد یالکز جناب حقك قدرتیله واقع اولور . ماتریدیلره کوره قدرت حادثه نك افعال اختیاریه ده تأثیری واردر . انسانك افعال اختیاریه سی، ایکی قدرتك مجموعیله یعنی قدرت بشریه ایله قدرت الٰهیه نك مجموعیله واقع اولور .

٢ — اشعریلر ، قصد واراده جزئیه دینیلن شی ، نفسك فعل و ترکدن برینه میل واشتیاقیدر، شوقدر دییورلر. ماتریدیلر، اراده صفتنك فعل وترکدن برینه تعلقیدر . تعبیر دیکرله انسانك کندنده موجود ومخلوق اولان ارادهٔ کلیه سنی فعل وترکدن برینه صرف واستعمال ایتمه سیدر دییورلر .

٣ — اشعریلر، ارادهٔ جزئیه وقصد جناب حق طرفندن ابتداءً مخلوقدر واضطراریدر دییورلر . ماتریدیلر، عکسنی ادعا ایله «نخایر، مخلوق واضطراری دکلدر . انسانك صنعیدر واختیاریدر . » دییورلر .

٤ — اشعریلرك اعتقادنجه (کسب)، قدرت عبدك افعاله بلاتأثیر مقارنتندن عبارتدر . ماتریدیلرك اعتقادنجه بالعکس قدرت عبدك افعاله مؤثر اوله رق تعلق ایتمسیدر .

ایشته اشعریه ایله ماتریدیه آراسنده اساسلی فرقلر بونلردن عبارتدر . بو فرقلری ده خلاصة الخلاصه اولمق اوزره برفرقه ارجاع ایده بیلیرز که شودر : اشعریه اعتقادینه کوره قدرت بشریه نك تأثیری اولمدیغندن آنلرك عندنده افعال بشریه، یالکز قدرت الٰهیه ایله واقع اولور ماتریدیه عندنده ایسه ایکی قدرتك

مجموعیله واقع اولور ...

بونلر آراسنده‌کی فرقلری بو صورتله تحلیل و تثبیت ایتدکدن صوکره جمهور اشعریه‌یی برطرفه براقه‌لم‌ده، ینه اشعریلرك رئیسلرندن واهل سنت امامل‌رندن یوقاریده اسملری وفکرلری کچن وهر بری بر فرقه‌یه بدل اولان اوچ بیوك ذاتك یعنی قاضی ابوبکر باقلانی، استاد ابو اسحاق اسفرائینی وامام الحرمین ابو المعالی‌نك بو مسئله‌ده‌کی اعتقادلریله ماتریدیلرك اعتقادی آراسنده موجود اولان فرقی آراشدیره‌لم:

یوقاریده سویله‌مشدم‌که بو اوچ امامك برنجیسی ایله ایکنجیسی، افعال عبادك هم قدرت عبدك وهم قدرت الٰهیه‌نك مجموعیله واقع اولدیغنه قائلدرلر. فقط آرالرنده شو فرق وار. برنجیسی جناب حقك قدرتی فعلك اصل وذاتنه تعلق ایدر، انسانك قدرتی ایسه فعلك طاعت ومعصیت اولمق کبی وصفنه تعلق ایدر وایشته بونك ایچون انسانه مطیع ویا عاصی دینیر دییور. ایکنجیسی ایسه هرایکی قدرتك‌ده فعلك اصلنه تعلق ایتدیکنه ذاهب اولویور. انسانك قدرتی افعاله تأثیرده کافی اولمدیغندن فعل بشر، قدرت الٰهیه‌نك اعانه‌سیله حصوله کلیر دییور. بوکا بر اثرده ایکی مؤثرك اجتماعی عقلاً ممکن دکلدر دیه اعتراض اولونمشدر. نته‌کیم یوقاریده (اما الحرمین)ك بوفکره اویولده اعتراض ایتدیکی ذکر ایدلمشدی.

مشار الیه قاضی ابو بکر، بوایکی قدرتك جهت تعلق وتأثیرلرینی تفریق ایتدیکی ایچون اوکا بویولده براعتراض وارد اولماز. فقط سوزی مبهم اولدیغی ایچون محتاج تفسیردر. ماتریدیلره کلنجه: بونلرده افعال بشریه‌نك ایکی قدرتك مجموعیله وقوعه کلدیکنه قائلدرلر. وبونلر قدرت عبدك متعلقیله، یعنی محل تأثیریله قدرت الٰهیه‌نك محل تأثیرینی صراحةً آییردقلری ایچون سالف الذکر ایکی امامه قارشی درمیان ایدیلن اعتراض، ماتریدیلر حقنده وارد دکلدر. چونکه ماتریدیلره کوره انسانك قدرت حادثه‌سنك متعلقی؛ محل تأثیری قصددر، ارادهٔ جزئیه‌در. قدرت الٰهیه‌نك متعلقی و محل تأثیری ایسه انسانك عمل

وحركتيدر . بناءً عليه انسان كندى قدرتيله عزم وقصدينى ايجاب ايدر ، يعنى اراده ايدر . جناب حق ده اونك اراده ايتديكى فعل و حركتى خلق ايدر . شو حالده اوفعل ، حركت اولمق حيثيتيله جناب حقه منسوب اولور وبناءً عليه اوفعلك خالقى جناب حقدر دينير . وينه اوفعل عين زمانده مثلا صلات وياسرقت اولمق اعتباريله انسانه منسوب اولور . وبوجهتله فلان ذات ، صلات وياسرقت فعلنك فاعليدر ، نماز قيلمشدر ، سرقت ايتمشدر ، مصليدر ، سارقدر دينير . (بوسويله دكلرم ، ابن همامك « مسايره » سنده عيناً وحرفياً محرردر)

قاضى ابو بكر باقلانى نك (جناب حقك قدرتى فعلنك اصلنه ، انسانك قدرتى ده وصفنه تعلق ايدر .) سوزندن مقصدى ده بوا اولسه كركدر . اوحالده مشاراليهك فكريله ماتريديه فكرى آراسنده بر فرق يوق ديمكدر . ايشته ماتريديلر ايله قاضى ابو بكرك فكرلرينه كوره فعل واحدده قدرت الٓهيه ايله قدرت بشريه نك جهت تأثيرلرى باشقه باشقه اولديغندن استادك فكرى عليهنه درميان اولونان اعتراض سابق ، بونلرك عليهنه درميان اولونامز . (امام الحرمين)ك فكرينه كلنجه : يوقاريده ايضاح ايتديكم وجه ايله مشار اليه ، افعال بشريه يالكز انسانك قدرتيله واقع اولور ديديكندن آنك فكرى ، معتزله فكرينك عينيدر . كرچه امام الحرمين حضرتلرى ، كندى فكريله معتزله فكرى آراسنده فرق بولونديغنى و چونكه كندى فكرينه كوره ، انسان افعالنك خالقيدر . يه ديمك وبناءً عليه انسانه خالقيت اسناد ايتمك جائز اولماديغنى بيان ايديورسه ده بوفرق ، لفظه وجواز وعدم جوازه عائددر . حقيقى برفرق دكلدر . ايشته (اراده) مسئله سى حقنده فرق اسلاميه نك افكار واعتقاداتى بونلردن عبارتدر . بونلرى بوصورتله ضبط ايتمك ، يكديكرينه قاريشديرمامق الزمدر . مملكتيمز اهاليسنك قسم اعظمى ماتريدى اولديغى حالده مع التأسف ذهنلرى اشعريه فكريله دولودر . بونى تصحيح ايتمك ، حقايق شرعيه يى اولديغى كبى كوروب اويله جه آكلاتمق ، زمانمزده الك بيوك فريضه در . شمدى ده (قضا و قدر) ك نه دن عبارت اولديغنى ايضاح ايده لم .

قضا وقدر

اسلامیتده بر ده (قضا وقدر) مسئله‌سی واردر . بو مسئله ، اراده بحثنك تماشندندر . آنكچون درسلرمزده بوندن ده بحث ایتمك اقتضا ایدییور . معهذا بو ، اسلامیته مخصوص بر مسئله ده دكلدر . آندن اول ده ، صوكره ده دینلی ، دینسز بتون علمانك ، فیلسوفلرك ذهنلرینی اشغال واتعاب ایتمش غایت مهم ، غایت دقیق بر مسئلهٔ فلسفیه‌در . فلسفهٔ حقوقیله اشتغال ایتمك ایسته‌ین بر ذات ایچون ده هرشیدن اول تدقیقی ایجاب ایدن اساسلی مسئله‌لردن بری ده بودر .

اكثر ملل ونحل ، ادیان ومذاهب اصحابی عندنده انتشار ایدن بر مسئلهٔ اعتقادیه‌در كه كافهٔ كائنات وموجودات ، بتون شئون وحادثات جناب حقك قضا وقدریله ساحهٔ وجوده كلیر . بو قضیهٔ كلیه انسانلردن صادر اولان افعال اختیاریه‌یه ، حتی قصد واختیاره دخی شاملدر . (قل كل من عندالله = سویله كه هرشی اللهدندر .) آیت كریمه‌سنك معناسی بودر . بو بر عمدهٔ اعتقادیه‌در كه علم ، اراده وقدرت صفتلریله متصف ، علام الغیوب ، مرید وقادر مطلق بر الله عظیم الشانك وجوب وجودینه قائل اولان بر ذات ایچون بو عقیدهٔ اساسیه‌یی قبولدن باشقه چاره یوقدر . چونكه بو (قضا وقدر) مسئله‌سی ، جناب حقك علم ، اراده وقدرت صفتلرینك نتیجهٔ ضروریه‌سیدر . بوباشقه درلو تصور اولوناماز . بونی انكار ، ذكر اولونان صفات جلیلهٔ الهیه‌یی انكار اولور . آنكچون بو مسئله‌ده معتزله‌ده داخل اولمق اوزره علی العموم فرق اسلامیه متفقدر . اختلاف آنجق بو (قضا وقدر) مفهومك صورت تلقیسنده‌در . معتزله‌نك قدری انكار ایتملری مطلق دكلدر . اونلر ، جبریه و اشعریه فرقه‌لرینك تلقی ایتدكلری مبرم ومتحتم ، یعنی ماحی ومجبر (قدر) ی انكار ایدرلر . ماتریدیلر ده ، یوقاریده (اراده) بحثنده كوردیكمز وجه ایله ظاهراً بر طریق متوسط تعقیب ایدییورلرسه ده ، نتیجه اعتباریله معتزله ایله برابردرلر .

اسلامیتك بدایت ظهورندنبری بزده ، عالم اسلامده بو مسئله حقنده ایكی

كلمه واردر : (قضا) و (قدر) . اونك ايچون ايكيسنى بربرينه ربط ايله (قضا وقدر) ديرز . ائمهٔ حديث ولغتدن « ابن اثير » ، (نهايه) سنده بوايكى كلمه متلازمدرلر ، يكديكرينك لازم و ملزوميدرلر . بربرلرندن انفكاكلرى قابل دكلدر . زيرا (قدر) تمل ، (قضا) بنا منزلهسندهدر ديبور . اولا بو ايكى كلمهنك معناى لغويلرينى ، صوكره معناى اصطلاحيلرينى ، دها صوكرهده افعال وحادثات بشريهيه درجهٔ شمولنى تدقيق ايدهلم .

قضا، فى الاصل برشيئى قولاً ويافعلاً قطع وفصل ايتمك معناسنه موضوعدر. بر ايشى نتيجهلنديروب كسوب آتمق ، تاملامق ديمك اولور. حاكمك حكمنه قضا ديمهسىده بوندندر . دعوايى كسوب آتديغى ، نتيجهلنديرديكى ايچوندر . بنه بومناسبتله قضا كلمهسى ، على الاطلاق (حكم)، (ادا)، (ايجاب والزام)، (اعلام)، (انفاذ)، (خلق) ، (صنع وتقدير)، (ابلاغ وانها) معنالرنده دخى استعمال اولونور . بونلرك بعضيلرى معناى مجازى ، بعضيلرىده معناى عرفيسيدر . اصل معناسى ، ديديكمز كبى برشيئى قولاً ويافعلاً قطع و فصل ايتمكدر .

قدر ، ايستر دالك فتحنله ، ايستر سكونيله تلفظ ايدلسين ، هر ايكيسىده قضا كلمهسى كبى (حكم) ، (اعلام وتبيين) ، (ايجاب والزام) و (خلق) معنالرنده استعمال ايدلمشدر. قرآن كريمده كرك قضا وكرك قدر كلمهسى، يوينه كوره شوذكر اولونان معنالرك همان جملهسنده وارد اولمشدر. فقط قدر لفظنك معناى اصليسى (تقدير)دركه برشيئك مقدار وكميتنى تبيين وتعيين ايتمك ديمكدر. وفى الاصل مصدردر . مقدار معناسنهده كلير وبوصورتده اسم ديمك اولور .

ايشته قضاوقدر لفظلرينك معناى لغويلرى بو، معناى اصطلاحيلرينه كلنجه :

حضرت شارع، بوايكى كلمهدن شرعاً مقصود اولان معنايى لحكمة صراحةً بيان وتعيين ايتمهمشدر . آنكچون علماى اسلام ، بونلرك تعيين معناسنده اختلاف ايتمشلردر . علم كلام و لغت كتابلرى تتبع اولونورسه كورولوركه بو ايكى كلمهنك مختلف تفسير و تعريفلرى ايچنده ائمهٔ لغتك بياناتنه الك موافق

تعریف ، ماتریدیلرك تعریفیدر . متأخرین ماتریدیه‌نك استاد کلی اولان علامه صدر الشریعه ، (تعدیل العلوم) نامنده‌کی کتاب کزیننده (تقدیر) ك بری اراده صفتنك ، دیکری حکمت الٓهیه‌نك نتیجه‌سی اولمق اوزره ایکی معناسی واردر دییور. برنجیسنی جناب حقك ارادهٔ ازلیه‌سی اقتضاسنجه هرشیئه کندی خصوصیتنی تخصیص ایتمه‌سیدر، ایکنجیسنی‌ده جناب حقك حکمت الٓهیه‌سی وجه‌ایله هرشیئه لایق اولان خصوصیتی تخصیص و تعیین ایله‌مسیدر دیه تعریف ایدییور.

قضایه کلنجه : قضـا ، جناب حقك اشیا اوزرینه لا یزالده بولونه‌جقلری ویالایق اولدقلری احوال‌ایله حکمیدر دییور و تقدیرك ذکراولونان‌مفهوملریله قضانك بو مفهومی ، لفظاً متغـایر اولمقله برابر حقیقتده متساوی اولدقلرندن قضا ایله تقدیر آراسنده مساوات بولوندیغنی بیان ایدییور و صوکره‌ده « بعضاً قضا لفظندن خلق معناسی دخی مراد اولونور . » دییور .

(شرح مواقف) ده بیان اولوندیغی اوزره اشعریلر ، قضـا ایله قدری تفریق ایدییورلر و (قضا ، اشیایه لایزالده بولوندقلری حال اوزره تعلق ایدن ارادهٔ ازلیه‌در. قدرده، اواشیانک‌ذوات واحوالنده تقدیر معین ومقدارمخصوص اوزره جناب حقك خلق وایجادیدر .) دییـورلر . فقط قدر لفظنك معنای اصلیسنده خلق وایجاد معناسی یوقدر . یوقاریده بیان ایتمشدك که قدر کلمه‌سی فی‌الاصل تقدیر معناسنه‌در، تقدیرده برشیئك کمیتنی تبیین معناسنه موضوعدر. آنکچون اشعریلرك قدری ، خلق وایجـاد معنـاسنی تضمن ایده‌جك صورتله تعریفلرینه بویولده اعتراض اولونمشدر .

کوروليورکه قضـا ایله قدر مفهوملرینك صـورت تلقیسنده ماتریدیلرله اشعریلرك نقطهٔ‌نظرلری معکوسدر. ماتریدیلر، برکره قضاایله قدری بربرلرندن تفریق‌ایتمیورلر. آره‌لرنده مساوات بولندیغنه قائل‌اولیورلر. بونی‌هم صدرالشریعه، هم ابن همام تعمیماً بیان ایدییورلر . تفریق ایتـدکلری صـورتده‌ده اشعریلرك قدر دیدکارینه بالعکس قضـا دییورلر . قضـا دیدکارینه‌ده قدر دییـورلر. ماتریدیلرك بو تلقیسی، ائمهٔ لغتك و ازجمله‌ابو القاسم‌راغب اصفهانی‌نك(مفردات

راغب) نامیله معروف اولان کتاب معتبرنده‌کی افاداتنه تماماً توافق ایدییور .

شو تحقیقاتدن شو نتیجه حاصل اولویورکه قدر ، جناب حق طرفندن علی العموم اشیا و کائناتك و بالجمله شئون و حادثاتك قبل التکوین ازلده احوال و اوصافی و اسباب و شرائطیله ، لایزالده حائز اوله جقلری قوت ، استعداد ، قابلیت و طبیعتلریله ، زمان و مکانلریله تعیین ، ترتیب و تحریر ایدلمه‌سی دیمکدر . بو صورتله تقدیر و تعیین ایدیلن شیئك کندیسنه ده (قدر) اطلاق اولونور . بو تقدیرده اسم مفعول معناسنه (مقدر) دیمك اولونور .

قضایه کلنجه : قضا ، یا اشیا اوزرینه لایزالده حائز اوله جقلری احوال و خصوصیات ایله حکم ازلیدر . بو صورتده قدر ایله قضا آراسنده دمین سویلدیکم کبی مساوات وار دیمکدر . یاخود قضا ، ازلده تقدیر اولونان شیئك بر مقتضای تقدیر لایزالده ساحهٔ وجوده اخراجی ، خلق و ایجادی دیمکدر . بو صورتده قدر مقدم ، قضا مؤخردر . و آرالرنده عموم و خصوص مطلق واردر . هر قضا قدردر ، فقط هر قدر قضا دکلدر . قضا اخص ، قدر اعمدر .

ساحهٔ وجودده تجلی ایدن شی ، هم قضا و هم قدردر . لکن هر قدر ساحهٔ وجوده کلمش اولمادیغی جهتله قضا دکلدر . یعنی تکون ایدن ، کسب حقیقت ایدن ، بر شأن اوولان هر حادثه قدر اولدیغی کبی عین زمانده ده قضادر . بونکله برابر عدمده قالوب ساحهٔ وجوده چیقمایان ، تکون ایتمین شیلرده قدردر ، اما قضا دکلدر . بونی بر مثال ایله ایضاح ایده‌لم :

بر انسان صیجاق حمامدن چیقدقدن صوکره چیریل چیپلاق ، تماماً عریان بر حالده حمامك باغچه‌سنه کیدوب یارم ساعت قدر اوراده دوره‌جق اولسه ، شبهه‌سز اوکیمسه خسته اولور . فقط ینه اوذات ، حمامك باغچه‌سنه چیقمیوبده صیجاق و محفوظ بریرده وجودینی صوغوقدن و جریاندن محافظه ایدرسه ، خسته اولمایه‌جنی کبی بالعکس واقعهٔ استحمامدن طولایی صحتجه پك بیوك استفاده ایدر . ایشته بربرینه ضد و متباین اولان بو ایکی نتیجه‌نك ایکیسی‌ده قدردر . جناب حق ، ازلده صحت مرضك اسباب مختلفه‌سنی تقدیر و تعیین بیورورایکن ،

شوڭ كراولنان ايكى حالدن برنجيسى اسباب مرضدن ، ايكنجيسى اسباب صحتدن اولمق اوزره تقدير بيورمشدر .

ايشته برى مرضك ، ديكرى صحتك سببى اولان بو ايكى سبب قدردر ، هر برى برقانون مقدر الهيدر. ونتيجه ومسببلرى هنوز وجوده كلمردن اول ازلده موجود و (لوح محفوظ) ده مكتوبدر . يعنى وجود علمى ايله علم ازلى الهيده موجود وثابتدر . لوح محفوظ تعبيرندن مقصد ، علم ازليدر . شو حالده حامدن چيقان بركيمسه ، بو ايكى سببدن هانكيسنه توسل ايدرسه آنك نتيجه‌سنه دوچار اولوركه بوده « قضا »در وعين زمانده مقتضاى تقدير اولدقنى ايچون بوده « قدر » در ، يعنى مقدردر .

ديكر برمثال : كذلك بر انسان ، شرائطنى جامع بر اراضيده فن زراعته موافق برصورتده اجراى زراعت ايدر ، تخم آتارسه او يردن محصول آلير. آتمازسه معطل براقيرسه برشى آلماز . آلماسى برقدر اولديغى كبى آلمامسى‌ده برقدردر . كذلك او يره بغداى اكرسه بغداى آلير ، آرپه اكرسه آرپه آلير. اوده قدردر، بوده قدردر. آرپه آلمق ايچون باقلا كوبده آرپه آلمامسى‌ده برقدردر. ايشته بو مثاللرك مثبت جهتى هم قدر وهم قضادر. فقط منفى جهتى ينه قدردر ، اما قضا دكلدر . چونكه قوه‌ده قالوب بالفعل ساحهٔ وجوده چيقمامشدر . (وان من شئ الا عندنا خزائنه ومانزله الا بقدر معلوم) آيت جليله‌سنده بوسويلدكلرمه اشارت واردر .

ايشته شو ايضاحاتدن (قضا وقدر) مفهوملرينك نه‌دن عبارت اولدقلرى مع زيادة آكلاشلمشدر ، ظن ايده‌رم . شمدى‌ده قضا وقدرك افعال وحيات بشريه اوزرنده‌كى درجهٔ تأثير وشمولنى ايضاح ايده‌لم .

قضا وقدرك افعال وحيات بشريه‌یه درجهٔ تأثیر وشمولی

ایضاحات سابقه‌دن مستبان اولمشدرکه قدر ، مسبباتی اسبابه ربط ایتمك ومسببات ایله اسباب آره‌سنده‌کی مناسبات وروابطی وآنلرك شرائطنی تثبیت ایتمکدر . بناءً علیه حیاتده وعلى العموم موجودات وکائناتده هیچ بر حادثه هیچ برشی یوقدرکه ازلده تقدیر آلهی ایله مقدر ولایزالده قضاء آلهی ایله مقضی وموجود اولماسون. هرشی ازلده بتون اسباب وشرائطیله احوال واوصاف معینه‌سیله ، زمان ومکانیله تقدیر بیورلمش ولایزالده بر مقتضای تقدیر زمانی حلول ایدنجه قضاء آلهی ایله ساحهٔ وجوده کلمکده بولنمشدر.

مادی ومعنوی هرحادثه ، کندندن اول برحادثه‌یه ، بتون مسببات آنلرك حصولنده آز چوق تأثیری بولونان اسباب معینه‌یه ، او اسبابده کندیلرندن اول دیکر اسبابه ربط ایدلمش، بواسباب ومسببات ایچونده استعدادلر، قابلیتلر کبی برطاقم قوت، خاصیت وشرطلر وضع اولونمشدر. بونك ایچوندرکه بوعالمده هرنه‌زمان برحادثه ساحهٔ وجوده کلیر ، تکون ایدر ، برحقیقت کسب ایلرسه مطلقا اونك برسببی ، او سببك‌ده قریب وبعید دیکر سببی واردر .

ایشته بواسباب ایله مسببات آراسنده‌کی شوروابط ومناسباتك جمله‌سی، قادر مطلق اولان جناب خلاق عظیم الشان طرفندن ازلده تقدیر ، تعیین و وضع ایدلمش قوانین الهیه‌درکه احکامی لایتغیردر. بونلر بر ر دستورقانون وتکوینیدرلر. حیات وبتون کائنات بوقانونلر ایله قائمدر . هیچ برحادثه بو قانونلرك تأثیرندن آزاده اولاماز . عادت الهیه بودر ، بویله جاری اولا کلمشدر. بودستورلره ، حیاتك بوالهی قانونلرینه قرآن کریم ، (سنت الهیه) تسمیه ایدییور و(لن تجد لسنة الله تبدیلا) دییور ، یعنی سن اللهك سنت وعادتی ایچون تبدیل وتبدل بولامازسك بیوریور .

حکمانك ، فلاسفه‌نك طبیعت وقوانین طبیعیه دیدکلری شی ، ایشته بو (سنت الهیه)دن باشقه برشی دکلدر. طبیعیونك « طبیعت » اطلاق ایتدکلری شی نه‌در ؟ اشیاده موجود اولان قوتلر، قابلیتلر ، استعدادلر، اشیا آراسنده‌کی

مناسبتلر ، ضرورتلر دکلمی ؟ ایشته بز مسلمانلر ، بونلره سنت الٓهیه ، عادت الٓهیه وقوانین الٓهیه دیرز . و بونلرله برابر بالعموم کائنات وحادثاته ، بالجمله احوال عوالمه (مقدرات) اطلاق ایدرز .

مثلا زراعت ایدلمه‌ین ، تخم آتلمایان اراضیدن ، نه‌قدر چوق قوهٔ انباتیه‌یی حائز اولورسه اولسون ، محصول آلینه‌ماز . چونکه سنت الٓهیه بو وجه ایله جاری اولمامشدر . سنت الٓهیه بونك عکسنه‌در . یعنی اراضی قوهٔ انباتیه‌یی حائز اولمق شرطیله حراست ایدیلیر ، تخم آتیلیر ، مطلوب درجه‌ده یاغمور یاغار ویاخود اراضی صاحبی طرفندن کافی درجه‌ده صولانیرسه ، اولوقت محصول استحصال اولونور. وهانکی تخم آتیلیرسه آنجق اونك نوعندن محصول النیر. عکسی تقدیرده مطلوب اولان محصولات حصوله کلمز . چونکه تقدیر ازلی بوصورتله تقرر ایتمشدر. برچفتجی، تارلاسنی زراعت ایتمیوبده دعا ایله، عبادت ایله اوندن محصول المق فکر واعتقادنده بولونورسه، قیامته قدر انتظار ایتسه الینه محرومیتدن باشقه بر شی کچمز . چفتجینك بو انتظار واعتقادی ، حقایق ازلیه‌یه وسنت الٓهیه‌یه منافیدر . سنت الٓهیه تبدل ایتمز .

(ولن تجد لسنة‌الله تبدیلا) . بو نقطه‌ده طبیعیون ایله آرامزده بر فرق یوقدر . اونلرك طبیعت دیدکلرینه بزده طبیعت دیرز . بزده اونلر کبی قوای طبیعیه‌نك تأثیرینه قائل اولورز . فقط اونلر کبی تأثیری طوغریدن طوغری‌یه رأساً وابتداءً طبیعته ویرمه‌یز . اونلر جناب حقك وجودینی انکار ایتدکلری ایچون تأثیرات طبیعیه‌یی طبیعته ، ماهیات اشیایه عطف واسناد ایتمکه مجبور اولمشلردر . لکن بز اومجبوریتده بولونمیورز . بز محیرالعقول اولان بو بدایع مصنوعاتك برصانع حقیقیسی ، برمبدأ فیاضی بولوندیغنه ، هرشیئی یوقدن وار ایتمکه قادر بر (الله) ك وجوب وجودینه قائل ومعتقد اولدیغمز ایچون ، او تأثیرات‌طبیعیه‌یی طوغریدن‌طوغری‌یه طبایع اشیایه دکل، جناب واجب‌الوجوده اسناد ایدرز . مؤثر حقیقی اودر ، طبایعه بوتأثیراتی بخش ایدن اودر .

آنکچون بوتأثیرات، تأثیرات عادیه‌در، یعنی جناب حقك عادت‌الٓهیه‌سندن

متولددر . جناب حق اویله عادت ایتمشدر ، قرآن کریمك صراحتی موجبنجه عادت الٓهیه تبدل ایتمز دیرز . مع هذا اوقوانین طبیعیه یی، بوسنت وعادتی وضع ایدن وقدرت مطلقه سی ممکن اولان هرشیئه شامل بولونان جناب حق اولدیغی ایچون دیلرسه بو قوانین طبیعیه نك احکامنی تغییر ، تأثیراتنی ازاله ایده بیلیر اعتقادنده دخی بولونورز . وبوکا (خرق عادت) دیرز . معجزه اظهاری کبی بیوك بر مقصد الٓهی ایچون اویله خارق العاده بر کیفیتك امکان ظهورینه ایمان ایده رز . ایشته بزم طبیعیونلدن آیرلدیغمز نقطه بودر . بونقطه ده اونلرله بزم آرامزده بویله بر فرق واردر. اونلر بونك امکاننه قائل اولمازلر. چونکه حاشا اللهك وجودینه اینانمازلر. بونکله برابر بز مسلمانلر ، دیدیکم کبی بو (خرق عادت)ك اویله بیوك والٓهی برمقصد ایچون ممکن وواقع اولدیغنه قائل اولورز. یوقسه علی العاده جاری اولان حیاتده (ولن تجد لسنة الله تبدیلا) آیت جلیله سی منطوقنجه اوقوانین ومؤثرات طبیعیه نك، اوسنت الٓهیه نك تبدیل وتبدل قبول ایتمیه جکنی اعتقاد ایده رز .

خلاصه ، بوتون کائناتده ، اجرام علویه و سفلیه ده ، جمادات ، نباتات وحیواناتده وبونلرك احوال واوصافنده هپ بروجه مشروح برطاقم معین ومقدر قوانین ازلیه احکامی جاریدر . یرده ، هواده ، بحرده جاری اولان بوقوانین ازلیه ، انسانلرده وانسانلرك افعال وحرکاتنده وفردلرك ، ملتلرك ودولتلرك باشلرینه کلن شیلرده دخی جاریدر . یعنی حیات مادیه ، ناصل برطاقم معین ولایتغیر قوانین ازلیه ایله قائم ایسه فردی، اجتماعی وسیاسی حیات بشریه دخی اویله ازلده تثبیت ایدلمش ، عین نتیجه یی ویرر . معین ولایتزلزل قانونلر ایله قائمدر. حادثات مادیه نك ناصل معین اسبابی وارسه، حادثات اجتماعیه وسیاسیه نك دخی معین اسبابی واردر . بو اسبابك بعضیلری حیات مادیه ایله حیات بشریه آراسنده مشترکدر ، بعضیلری ده بوایکی حیاتدن برینه عائد وآکا مخصوصدر. بعضیلری یکدیکرینککنه مشابه ، بعضیلری ده مختلفدر . بونکله برابر ایستر متشابه ، ایستر متخالف اولسون هر ایکی حیاتده جاری اولان اسباب ، عین

نتیجه‌یی ویرمك اوزره تقدیر وتعیین ایدلمش اولدیغندن هر ایکی حیاتده‌ده تکررلری حالنده عین نتایجی تولید ایدرلر .

ایشته (عین سبب ، عین نتیجه‌یی تولید ایدر .) سوزینك معناسی بودر . کرك حیات مادیه‌ده وکرك حیات بشریه‌ده معین برمسبب ، برنتیجه ایچون معین برسبب تقدیر وتعیین بیورلمش اولدیغندن ، عین سبب تحقق وتکرر ایدنجه ، عین مسبب ونتیجه دخی تحقق وتکرر ایدر . چونکه مقتضای تقدیردر ، سنت الهیه‌نك حکمی بودر . بونك ایچوندرکه نه‌یه دائر اولورسه اولسون ، هرهانکی برحادثه حقنده اوحادثه‌نك قبل الوقوع سببنی کشف ایتمش اولان ذکی وتجربه‌دیده بر ذات ، اوحادثه‌نك وقوعنی‌ده کشف ایتمش اولور . على العموم مخترعات وکشفیات فنیه ، هپ بوصورتله واقع اولور ، هپ بالتجربه تعین ایدن سببلرینی کشف ایتمکله حاصل اولور. عواقب اموری کورمك دیمك‌ده ، اسبابنی کورمك دیمکدر . کرك فردی ، کرك اجتماعی وسیاسی حیاتده حسن تدبیرده بودر ، حادثاتك اسبابنی اولدن کشف ایدوب آکا کوره حرکت ایتمکدر . یعنی حسن تدبیر ، تقدیره توفیق حرکتدر . انسان ، حرکاتنی تقدیره توفیق ایدر ، یعنی مطلوب اولان شیئك اسبابنه توسل ایدرسه مطلوب حصوله کلیر . عکس تقدیرده عکسی نتیجه حاصل اولور . بوندن طولاییدرکه خلیفهٔ اول ابوبکر صدیق ، (سوء التدبیر سبب التدمیر = سوء تدبیر ، سبب تدمیردر .) بیورمشدر . احادیث معتبره میاننده‌ده (لا عقل کالتدبیر ± تدبیر کبی عقل اولماز.) و (خذالامر بالتدبیر = ایشیکی تدبیر ایله طوت) کبی حسن تدبیری ثنا وتوصیه ایدن حدیث شریفلر وارد اولمشدر .

ایشته بعض معتزله علماسنك «انسان ، کندی مقدراتنی کندی تعین ایدر. انسانك قدری کندی النده‌در. انسان آلننك یازیسنی کندی الیله یازار . » کبی سوزلری ، شو ایضاحاتدن نشأت ایتمشدر. اونلر ، بو کبی سوزلریله برمعنایی قصد ایتمشلردر . یوقسه اویله ظن اولوندیغی کبی (قدر) ی ، یعنی ازلده وقوع بولان تقدیر الهی‌یی انکار ایتدکلرندن دکلدر. اونلرده قدره قائل اولورلر. فقط

اویله جبریه واشعریه کبی افعال بشریه‌یی جبری و اضطراری قیلان قدر متحتم ومجبره قائل اولمازلر . شو بوقاریکی ایضاحات دائره‌سنده ماتریدیه‌نك تلقیسی وجه‌ایله قائل‌اولورلر . ماتریدیلر ایله معتزله آراسنده‌کی فرق ، افعال بشریه‌نك رأساً وابتداءً جناب حق طرفندن مخلوق اولوب اولمامسنده‌در . (اراده) بحثنده‌در سویله‌مشدم که‌ماتریدیلر، افعال بشریه‌مخلوقدر، مخلوق اولمایان یالکز ارادهٔ جزئیه نامی ویریلان قصد واختیار کیفیتی‌در دیرلر . معتزله ایسه هم‌قصد واختیارك و هم افعالك طوغریدن طوغری‌یه ابتداءً مخلوق اولمدیغنه ، جناب حقك اقدار وتمکینیله انسانك اثر صنعی اولدیغنه قائل اولورلرکه (قدر) بحثنده بو ایکی فکرك ایکیسی‌ده نتیجه اعتباریله بردر ، ایکیسی‌ده برنتیجه‌یه واریر . معتزله‌ده، (قدر)ی طبقی ماتریدیلر کبی تفسیر وتعریف ایدییورلر . نته‌کیم بو جهت ، مذهب اعتزاله سالك اولان (امامیه) فرقه‌سندن محقق طوسی‌نك (تجرید) نامیله معروف کتابنده مذکور اولدیغی کبی ، معتزله علماسنك الك بیوکلرندن مشهور (تفسیر کشاف) صاحبی علامه محمودزمخشری‌ده، (انا کل شیٔ خلقناه بقدر = بزهرشیئی قدرله خلق ایتدك .) آیت جلیله‌سنك تفسیرنده (قدر)ی ماتریدیلرك تعریفی کبی تعریف وتفسیر ایدییور .

ایشته زمانمزده پك زیاده زبانزد اولان (هرملت کندی مقدراتنه حاکم اولملیدر .) کبی سوزلر، شوایضاح ایتدیکم معنایه آلینجه طوغری اولور . وبوصورتده یعنی‌بومقامده استعمال ایدیلان « قدر » و « مقدر » کلمه‌لری، خلق ومخلوق معنالرینه آلنمادیغی تقدیرده‌بوکبی‌سوزلرده شرعه مخالف برجهت‌یوقدر. حقیقةً فردلرکده ، ملتلرکده کندی سعادت وفلاکتلرینه باعث اولان ، ینه کندیلریدر . برفرد کندی وسائط معیشتنی استحصاله چالیشیر ، شرائطنی جامع برصورتده واقفانه اسبابنه توسل ایدرسه ، باشقه بر مانع بولونمدیغی صورتده باذن‌الله‌مقصدینه‌نائل‌اولور بالعکس چالشمازه‌عطالت وبطالت‌ایچنده‌اوتورر ، هیچ شبهه‌سز ذات ومسکنت ، فقر وضرورت ایچنده قالیر . چونکه اسباب سعادتك سعادت حصوله کتیرمه‌سی مقتضای تقدیر اولدیغی کبی ، اسباب فلاکتك فلاکت

تولید ایتمه‌سی‌ده مقتضای تقدیردر هرایکیسی‌ده مقدردر .

فردلر حقنده بویله‌اولدیغی کبی ، ملتلر وجمعیتلر حقنده‌ده بویله‌در . جمعیتلرده عین قانونا زلی‌یه تابعدر. آنك ایچوندرکه هرهانکی برملت ، برجمعیت افرادی، حسن اخلاق ایله متصف اولور ، یکدیکرلرینك حقوقنه رعایت ایده‌رك عدالت وحقانیت دائره‌سنده چالیشیرلرده زراعت ، تجارت وصناعت کبی اسباب ترقی واعتلایه مجتمعاً صرف مقدرت ایدرلرسه، شبهه‌سزاوملت واوجمعیت مظهر سعادت اولور . عکس تقدیرده دوچار ذات ومسکنت اولور ، واو ذلت ومسکنتی موجب اولان حال بطالت وجهالت ایچنده دوام ایتمدکجه نهایت منقرض اولور کیدر . تاریخ بوبابده شاهد عادل اولدیغی کبی ، (ان الله لایغیر مابقوم حتی یغیروا مابانفسهم= برقومك افرادی کندی‌صفوت وسجیه‌لرینی تغییر وفساده تبدیل ایتمدکجه ، الله اوقومك نعمت و سعادتی تغییر ایتمز .) آیت منیفه‌سی‌ده بو خصوصده ازلی برقانون الهیدر .

برمملکتك بقاسی عدل ایله ، اهالیسنك حقوقه حرمت و رعایت ایتمه‌سیله قائم اولوب برمملکتك کفر ایله دکل، ظلم واعتساف ایله محو ومنقرض اوله جغنه دائر قرآن کریمده (وما کان ربك لیهلك القری بظلم واهلها مصلحون = اهالیسی بینلرنده‌کی معاملاتده مصالح وحقوقه رعایتکار اولدقلری حالده ، مجرد اونلرك کفر وشرکلری سببیله مملکتلرینی محو وتباه ایتمك ، سنك ربكك شان وحکمتندن دکلدر) کبی متعدد آیات کریمه شرفوارد اولمشدر. (قرآن کریمده کفر وشرکه ظلم اطلاق اولوندیغی کبی بو آیتك صوکنده « مصلحون» قیدی‌ده بولوندیغندن امام فخرالدین رازی وسائره کبی برقسم مفسرین ، بو آیتده‌کی (ظلم) کلمه‌سنی کفر وشرك ایله تفسیر ایتمشلردرکه بزده اونلرك تفسیرینه کوره ترجمه ایتدك .) کرك ملتلرك تاریخنده و کرك بو کونکی حیات امده جاری وموجود اولان حقایق‌ده بونی مؤیددر . بو حقیقته مبنیدرکه (الملك یبقی مع الکفر ولایبقی مع الظالم = ملك وسلطنت کفر ایله باقی قالیر ، فقط ظلم ایله باقی قالماز .) کلام کباری ، جمل حکمیه صره‌سنه کچمشدر .

ایشته شو ایضاحاتدن پك ایی آكلاشلمش اوله جقدركه (هر ملت كندی مقدراتنه حاكم اولمالیدر .) دیمك ، هر ملت شو ذكر اولونان اسباب اقبال وادبارندن هرهانكیسنی دیلرسه كندیسی او كا توسل ایتمه‌لیدر دیمكدر. بعض معتزله علماسنك (انسان كندی مقدراتنی كندی تعیین ایدر) دیمه‌سی ده ، بو معنایه كوره‌در. مسئله بو نقطهٔ نظردن ملاحظه ایدیلنجه بو كبی تعبیرلرده بر محذور شرعی اولمادیغی كورولور. بزم ده سوزی بو قدر اوزاتمقدن مقصدمزده بودر.

خلاصه امام فخرالدین رازی‌نك (تفسیر كبیر) نده ، (والذین اجتنبوا الطاغوت.... الخ) آیت جلیله‌سنك تفسیرنده بیان ایندیكی اوزره « جناب حق ، خلق وتكوین خصوصنده اشیایی ایكی قسمه آییرمشدر . بر قسمنی طوغریدن طوغری‌یه بلاواسطه وبلاسبب تكوین وایجاد بیورمشدر. دیكر قسمنی بالواسطه وبرسبب تحتنده خلق واحداث بیورمشدر . برنجی قسم ، عالم اعلانك وعالم روحانیاتك اشیا و حادثاتیدر . ایكنجی قسم ده بزم عالممز اولان عالم اسفلك حادثاتیدر . بناءً علیه جناب حق ، بزم عالممزده ، بو دنیاده اشیا وحادثاتك وجود وحدوثنی ، برطاقم معین ومعلو اسبابك حصولنه معلق قیلمشدر .

شوحالده هرهانكی بركیمسه بوعالم حادثاتی، بودنیا امور ومطالبنی، جناب حقك اونلرك حصول وحدوثی ایچون تعیین وتخصیص بیورمش اولدیغی اسبابه توسل ایتمیوبده ، طوغریدن طوغری‌یه بلاسبب خلق وایجاد بیورمه‌سنی جناب حقدن طلب ایده‌جك اولورسه ، اوكیمسه جناب حقه حكمتنده منازعه وتدبیر وتقدیرنده مخالفت ایتمش اولور . چونكه واجب الوجود حضرتلری بو طلب اولونان اشیانك آنلره مخصوص اولان اسباب معلومه‌نك حصولیله وجود بولماسنی ازلده حكم ایتمشدر . سن ایسه اونلرك بلاسبب وبلاواسطه حصوله كلمه‌سنی طلب ایدییورسك‌كه تقدیر ازلی‌یه منافیدر . »

حقایق اشیایه پك مطابق اولان بو مطالعات حكیمانه‌یی، مشار الیه فخرالدین رازی حضرتلری، اثنای نصیحتنده كندیسنه (قضا وقدره اعتماد واجب اولوب جد واجتهاده ، سعی وغیرته اعتماد جائز اولمادیغی) درمیان ایدن بر چوجغه

سویلدیکنی و « سن بو حق ، بو طوغری سوزی ایشیتمشسك ، اما معناسنی آکلامامشسك . » دیدیکنی بیان ایدییور . شمدی بونی احادیث صحیحه ایله مؤید برایکی مثال ایله تنویر ایدهلم :

مثلا خستهلقلری خلق وایجاد ایدن جناب حق ، اونلری معین اسباب تحتنده خلق ایتدیکی کبی، اونلرك دوا-نی، ازاله-سی اسبابنی دخی خلق ایتمشدر. بناءً علیه ازاله-سی ممکن اولان برخستهلغه کرفتار اولان برذات، برطبیب حاذق معرفتیله خستهلغك تداویسنه توسل ایدر و دواسنه اصابت ایدیلیرسه باذن‌الله اکتساب عافیت ایدر . بوحقیقت تجارب مختلفه ایله ثابت اولدیغی کبی، (صحیح مسلم)ده موجود (لکل داءٍ دواء فاذا اصیب دواء‌الداء برأ باذن‌الله عز وجل = هرخستهلغك بردواسی واردر . اکر خستهلغك دواسنه اصابت ایدیلیرسه باذن‌الله اکتساب برأ وعافیت ایلر) حدیث شریفیلهده ثابتدر .

اسبابنه ، تداویسنه توسل ایله علل وامراضدن شفایاب اولمق مقتضای قدر اولدیغی کبی، علل وامراضی داعی احواله معروض قالان ذاتك خسته اولماسی و میقروبلر واسطهسیله بعض امراضك باشقهلرینه سرایت ایتمسی دخی مقتضای قدردر . بو جهتله امراضی اصول و قواعد طبیه ایله تداوی شرعاً مستحب اولدیغی کبی، امراض ساریه اصحابنك یانلرینه صوقولمامقده مستحبدر. (کذا فی‌الرقة للمحقق البرکوی) . حتی امام غزالی (احیاءالعلوم) نامندهکی کتاب مبجلنده علم طب تحصیلنك فرض کفایه اولدیغنی بیان ایدییور .

(صحیح بخاری)ده مذکور (فر من‌المجذوم کما تفر من‌الاسد = آرسلاندن ناصل قاچارسهك « جذام » علتنه مبتلا اولان کیمسهدندە اویله قاچ .) وهم (صحیح بخاری) ، همده (صحیح مسلم)ده موجود وبناءً علیه صحتی متفق‌علیه اولان (لایورد ممرض علی مصح = خسته صاحبی دوهلرینی صاغلام وسالم دوه صاحبنك دوهلرینك یاننه کوتورمز ، یعنی کوتورمهسین .) [١] کبی

[١] مفعول (لایورد) محذوف ای لایورد ابله المراض . الممرض صاحب الابل المراض والمصح صاحب‌الابل الصحاح فمعنی الحدیث لایورد صاحب الابل المراض علی ابل صاحب الابل الصحاح لانه ربما اصابها المرض بفعل الله وقدره لابطبعها والنفی بمعنی‌النهی (کذا فی‌شرح مسلم) .

متعدد احادیث شریفه ، مدعامزك صدقنی اثباتنه کافیدر . بو صوك ایکی حدیث ایله شمدی بیان ایده‌جکم (وبا = طاعون) حدیثی ، دین اسلامجه‌ده بعض امراضك ساری اولدیغنی صراحةً افاده ایدییور . بو حدیثلر اك موثوق واك صحیح حدیثلردندر .

حضرت « عمر فاروق » ایله حضرت « امام علی » نك (قدر) مفهومنی صورت تلقیلری

علی العموم علمای اسلام ایچنده هرمسئلهٔ شرعیه‌ده اولدیغی کبی ، بو (قضا وقدر) مسئله‌سنده دخی مقصد شارعی هرکسدن اول اك ای آکلایان ، وهرکسدن اول اك ای آکلاتان ، بوامتك مسائل دینیه‌ده اك بیوك ایکی عالمی اولان خلیفهٔ ثانی حضرت (عمر فاروق) ایله‌خلیفهٔ رابع جناب (امام علی) اولمشدر . (رضی الله عنهما)

اعتراف ایده‌رم‌که اگر بن ، مشارالیه جناب فاروقك لفظاً مؤجز اولدیغی قدر معنیً معجزاولان بیانات حکیمانه‌لرینی کتب احادیثده کورمه‌مش اولسه‌یدم ، (بوقضا وقدر) مسئله‌سنك حقیله ذوقنه وارمامش اولاجقدم .

حضرت عمرك صورت تلقیسی

مشارالیه حضرت عمر ، عهد خلافتلرنده هجرتك اون‌سکزنجی سنه‌سنده برای تفتیش (شام) ه کیتمك ایستر . مدینهٔ منوره‌ده بولونان اصحاب کرامك برقسمنی معیت عالیلرینه آلارق مدینه‌دن چیقار . شام جوارنده (شرغ) دینلان قریه‌یه مواصلت ایدنجه ، شام والیسی وسوریه اوردوسی قوماندانی اعاظم صحابیدن و « عشرهٔ مبشره » دن مشهور (ابو عبیدة بن الجراح) حضرتلری ، بعض‌امرای عسکریه ایله برلکده حضرت عمرك استقبالنه‌کلیر ، وشامده (وبا= طاعون) اولدیغنی خبر ویرر .

بو خبر اوزرینه جناب عمر ، مشاهیر فقهای اصحابدن امام المفسرین‌عبدالله بن عباس) حضرتلری واسطه‌سیله معیت سنیه‌لرنده بولونان اصحاب کرامی قدم

صره‌سیله آیری آیری وقسم ، قسم حضور خلافتپناهیلرینه دعوت ایدر . اولا مهاجرین اولینی، صوکره انصاری یعنی مدینه منوره اهالی اصلیه‌سندن اولانلری، دها صوکره‌ده مکۀ مکرمه‌نك فتحندن صوکره مدینه‌یه هجرت ایدن مشایخ قریشی دعوت ایدر. وشامده (وبا) بولوندیغنی خبر ویره‌رك كیدوب كیتمه‌مك خصوصنده اونلرله استشاره ایلر . بر قسمی متوكلاً علی‌الله یوللرینه دوام ایله شامه عزیمت ، دیكر قسمی‌ده وبا تهلكه‌سنه معروض قالمامق ایچون مدینه‌یه عودت رأینده بولونور. حضرت عمر، اونلری حضورندن چیقاردقدن صوكره ایكنجی رأیی ترجیح ایله مدینۀ منوره‌یه عودته قرار ویرر وبوقراری مهمیلری اركاننه تبلیغ ایلر .

بونك اوزرینه سالف الذكر شام والیسی (ابوعبیدة بن الجراح) حضرتلری، بوقراره اعتراض ایله حضرت عمره (افراراً من قدرالله = اللهك قدرندن‌می فرار ایدییورسكز ؟) دیر .

خلیفۀ كزین جناب عمر فاروق ، جواباً (كاشكی یا اباعبیده ، بوسوزی سندن باشقه‌سی سویله‌سه‌یدی) دیدكدن صوكره (نعم نفر من قدرالله الی قدرالله = أوت ، اللهك قدرندن ینه اللهك قدرینه فرار ایدییورز.) دیر، وحقیقت مسئله‌یی تنویر ایچون (رأیك نه‌در ، سویله باقالم ؟ سنك دوه‌لرك اولسه‌یدی‌ده برطرفی اوتلی وچمنزار، دیكرطرفی چوراق وشوره‌زار بردره‌یه ایتمش اولسه‌یدی. شیمدی سن ، او دوه‌لری اوتلی جهتده رعی ایدر وقارنلرینی طویورورسه‌ك اللهك قدریله رعی ایتمش وبالعكس چوراق وقوری طرفده رعی ایلر ، آچ براقیرسه‌ك ینه اللهك قدریله رعی ایتمش اولمازمیسیك؟)دیر وبوجواب حكیمانه‌سیله حضرت ابو عبیده‌یی اسكات والزام ایلر .

حضرت عمر ، صوك جمله‌یی سویلدیكی صره‌ده مقدما بعض خصوصات ذاتیه‌سی ایچون غیبوبت ایتمش اولان ینه اعاظم اصحابدن وابو عبیده كبی « عشرۀ مبشره »دن (عبدالرحمان بن عوف) حضرتلری كلیر ومسئله‌یه واقف اولونجه « بنم بوبابده معلومات مخصوصه‌م واردر . رسول اكرم صلی‌الله علیه وسلم

افندمز حضرتلرندن ایشیتمشدم : (اذا سمعتم به بارض فلا تقدموا علیه واذا وقع بارض وانتم بها فلا تخرجوا فراراً منه = بریرده (وبا) اولدیغنی ایشتدیککز زمان اویره ، اونك اوزرینه کیتمییکز . وبریرده سز بولوندیغیکز حالده « وبا » ظهور ایدنجه‌ده اوندن فراراً اویردن چیقماییکز .) بیورمشلردر ، دیر .

امیرالمؤمنین حضرت عمر ، بوحدیثی ایشیدنجه رأی واجتهادینك بوحدیثه ، بو حکم شارعه تماماً موافق دوشمش اولماسندن طولایی جناب حقه حمد وثنا ایدر وکرك کندی قراری و کرك بو حدیثك حکمی وجه ایله مدینۀ منوره‌یه عودت ایلر ...

بوحدیث ، هم (بخاریٔ شریف)ده وهم (صحیح مسلم)ده عیناًموجوددر وبناءً علیه صحتی ائمۀ حدیث عندنده متفق علیهدر . حدیث مذکور بخارینك (کتاب الطب)نده ومسلمك (باب الطب)نده محرردر .

ایشـته حق ایله باطلی تفریق خصوصنده درین برنفوذ نظره ، بك بیوك اصابت رأیه مالك اولدیغی ایچون جناب پیغمبر طرفندن (فاروق) لقبیله تلقیب وبوصورتله قدر عرفانی اعلا ایدیلن حضرت عمر ، محضر اصحابده واقع شو بیانات عارفانه‌لریله « قدر »ك ماهیت حقیقیه‌سی حقنده هم‌یارانی ، هم اخلافی تنویر وارشاد ایله‌مشدر .

مشارالیه حضرتلری ، اوتلی ویااوتسز محلده دوه‌نك رعی‌مثالیله شوحقیقتی بیلدیرمك ایسته‌یورلرکه قدر دینیلن سر الٰهی مسبباتك اسبابه ربطندن عبارتدر . خارجده سبب تحقق ایدنجه ، برمانع بولونمادیغی صورتده مسبب‌ده تحقق‌ایدر . سبب تحقق ایتمزسه مسبب‌ده تحقق ایتمز . بوجهتله انسانك قدرت و اراده‌سی تعلق ایده‌بیلن خصوصاتده قدرك بری مثبت ، دیکری منفی ایکی جهتی‌واردر . وانسان کندی اراده‌سیله بوایکی جهتدن هانکیسنه توسل ایدرسه اوجهت‌تعین ایدر . وبناءً علیه لهنه ویاعلیهنه قدرك تحققنه کندیسی سببیت ویرمش اولور . ایشته بوحقیقت ازلیه‌یه بناءً درکه قدردن فرار واحتراز ممکندر . یعنی کندی ضررینه اولان سببك تحققنه میدان ویرمه‌مك انسانك ید اختیارنده‌در . جناب حق طرفندن بویله تقدیر اولونمشدر .

ایشته بوملاحظه‌یه مبنی حضرت عمر ، شامه گیتمکدن صرف‌نظر ایله‌مشدر. چونکه شامه گیتمکله وبایه طوتلمق قدرینك تحققنه میدان ویرمش اوله‌جق . زیرا شامه گیدنجه وبایه مصاب اولمق سببنه معروض قالینه‌جق ، اوسبب تحقق ایدر و اجرای تأثیر ایتمسنه‌ده بر مانع بولونمازسه ، (بنیه‌نك وبا میقروبنه غلبه ایده‌جك قدر قوتلی بولونمه‌سی کبی) وبایه مصاب‌اولمق‌مسببی‌ده تحقق ایده‌جك که قدردر، مقتضای تقدیردر . بوقدری تحقق ایتدیرمه‌مك ایچون شامه گیتمکدن صرف‌نظر ایتمش وبوصورتله سببك تحققنه میدان ویرمه‌مشدرکه بوده قدردر.

اماشامه گیدلمش‌اولسه‌یدی‌حقیقةً وبایه مصاب‌اولورلرمیدی، اولمازلرمیدی؟ بو جهت مجهول . معلوم اولان برشی وارسه اوده ، گیدلمدیکندن طولایی معیت خلافتپناهیلرنده بولنانلردن هیچ بریسنك وبایه مصاب اولماسیدر . حالبوکه شامه عودت ایدن سالف‌الذکر امرای عسکریه‌دن بعضیلری وبایه طوتوله‌رق وفات ایتمشدر. احتمالکه شامه گیدلسه‌یدی اونلردن بعضیلری وفات ایتمسه‌لربیله خفیف برصورتده مصاب‌اولورلر ویاخود هیچ اولمازلردی. بوراسی بیلینه‌میه‌جکی ویا او وبانك شدتله حکم سوردیکی بریره گیتمك تهلکه‌لی اولدیغی ایچون حضرت عمر ، گیتمکدن صرف نظر ایتمشدر . چونکه قرآن کریم (ولاتلقوا بایدیکم الی التهلکة) آیت کریمه‌سیله تهلکه‌یه القاء نفس ایتمکدن اهل اسلامی منع ایتمشدر .

ایشته حضرت عمر ، قدری بویله آکلایور . بوقاریکی ایضاحاتدن مستبان اولدیغی اوزره ماتریدیلرده بویله آکلامشلردی . حتی معتزله‌نك آکلادیغی‌ده باشقه برشی دکلدر . حضرت عمرك ذکر اولونان کلامی پك واضح ، سیاق وسباق‌قرینه‌سیله تأویلی غیرقابل‌صورتده قطعی اولدیغی‌حالده، اغرب‌الغرائبدرکه ینه بعض علماء مشارالیهك بوسوزلرینی ـ صحیح مسلم شارحی امام نووی‌نك دیدیکی کبی ـ پك معناسز وزیروا تأویللرله تأویله قیام ایتمشلردر . ایشته بوده اشعریه ذهنیتندن متولد پك یاکلش برتلقی نتیجه‌سیدر .

حضرت امام (علی) نك « قدر » مفهومنی صورت تلقیسی

(شرح مقاصد) ، (شرح تجرید) و (شرح مسایره) کبی اك معتبر کتب کلامیه‌ده محرر اولدیغی اوزره خلیفهٔ رابع حضرت امام‌علی « کرم الله‌وجهه »، مشهور (صفین) محاربه‌سندن عودت بیوردقلری اثناده معیت خلافتپناهیلرنده بولونان اختیار برذات ایله بینلرنده شویولده برمحاوره جریان ایدر :

اختیار — نه‌بیوررسکز ؟ شامه یعنی (صفین)ه کیدیشیمز ، جناب حقك قضا وقدریله‌می واقع اولمشدر ؟

امام‌علی — دانه‌یی یاروب ایچندن فیلیز چیقاران وهیچ یوقدن ذی‌شعور نفسلر ، انسانلر یارادان جناب خلاق عظیم الشانه قسم ایده‌رم‌که بز برمحله آیاق باصمادق، بردره‌یه اینمدك وبربایره چیقمادق؛ آنجق جناب‌حقك قضا وقدریله باصدق ، ایندك وچیقدق .

اختیار — چکدیکم زحمت و مشقته مقابل عندالله مظهر مکافات اولمق ایسترم . حالبوکه بن کندم ایچون هیچ بر اجر وثواب کورمیورم .

امام‌علی — صوص ، اختیار ! (صفین) ه کیدر ایکن کیدیشیکز ایچون سزه جناب حق ، اجرعظیم احسان بیورمشدر . سزحالات و حرکاتکزدن هیچ برشیده مجبور ومکره اولمادیکز ، واوحالاته مضطر بولونمادیکز .

اختیار — ناصل ؟! هانی یا ، بزی قضا وقدر شوق ایتمشدی یا !!..

امام علی — زواللی اختیار ! غالبا سن « قضا وقدر » ی انسانلری افعال وحرکاتنه مجبور قیلان قضاءلازم وقدر حتم (یعنی موجب ومجبر) ظن ایتدك ، اویله‌می ؟

اگر اویله اولسه‌یدی ، اووقت‌ثواب وعقاب ، وعد و وعید ، امر ونهی باطل اولور وجناب‌حق طرفندن هیچ برگناهکاره لوم‌وتقبیح وهیچ برمحسن ومطیعه مدح و تحسین وارد اولماز ، وایییلك ایدن فنالق ایدندن زیاده مدحه، فنالق ایدن‌ده اییلك ایدندن زیاده ذمه لایق بولونمازدی .

اویله برعقیده ، عبدهٔ اوثان‌وعونهٔ‌شیطانك ، شهود زورك وحقی باطلدن،

خطایی صوابدن تفریق وتمییزه مقتدر اولمایان اصحاب جهل وعمانك سوزیدر. اونلر ، بوامتك قدریه‌سی ومجوسیدر. جناب حق، تخییراً امر ایدوب تحذیراً نهی ایتمش وقولای اولانی تکلیف ایله‌مشدر. وکندیسنه مغلوب ومجبور اوله‌رق معصیت ومکره اوله‌رق اطاعت ایدلمه‌مشدر. پیغمبران عظامی قوللرینه عبث اوله‌رق بعث وارسال ایتمه‌مش وسماوات وارضی و بینلرنده‌کی موجوداتی باطل اوله‌رق خلق وایجاد ایلمه‌مش. اوتلق ، بواعتقاد اصحاب کفرك ظن باطلیدر. عذاب ناردن ویل ، او اصحاب کفره ...

اختیار — اوحالده بزم کندیسیله سیروحرکت ایتدیکمز قضا وقدر نه‌در؟

امام علی — او ، آنجق اللهك امری وصاحب حکمك حکمیدر = « هوالامر من الله والحکم من ذی الحکم ».

حضرت امام ، اختیاره بوجوابی ویردکدن صوکره « سنك ربك یالکز کندیسنه عبادت ایتمه‌کزه حکم ایتمشدر. » مألنده اولان (وقضی ربك الاتعبد و الا ایاه) آیت کریمه‌سنی تلاوت بیورمش وبونکله (قضا)نك امر وحکم معناسنه کلدیکنه استشهاد ایله‌مشدر ...

کوروليورکه اصحاب کرامك اك بیوك عالم وفقیهی اولان وحقایق آموز امم افندمز حضرتلرینك تحت تعلیم وتربیتنده بیومك صورتیله طوغری‌دن طوغری‌یه مشکات نبوتدن اقتباس انوار فیوضات ایلین حضرت امام علی ، (قضا وقدر) لفظلرینی الفاظ مترادفه قبیلندن عد ایده‌رك ، انسانلرك افعال وحرکاتنه تعلق ایدن یرلرده هرایکیسندن‌ده مقصود اولان معنانك «امر وحکم» معناسی اولدیغنی وبونك ارادهٔ بشریه اوزرنده جبریه واشعریه‌نك ظن ایتدکاری کبی مجبورماجی برتأثیری حائز اولمادیغنی صراحةً بیان واویله برعقیدهٔ موهومه‌یی پك شدتلی بر صورتده رد و جرح ایله‌یور.

(٨٠٠) سکز یوزسنه‌سندن صوکره کان علی‌العموم علمای حنفیه ایچنده تدقیق وتتبع ، نفوذ نظر ووسعت معلومات خصوصلرنده برمثلی دها کلمه‌مش اولان وحله فقهده رتبهٔ اجتهادی احراز ایله‌ین بیوك محقق امام « ابن همام »،

(میبایره) سنده مشارالیه امام علی‌نك بو تلقیسنی قبول وترجیح ایدییور ، وبوتلقی‌یه کوره حکم ازلیٔ آلهیدن عبارت دیمك اولان قضا وقدری ، جناب حقك (علم) صفتنه ارجاع ایله‌یور . شو حالده قضا وقدر ، بالجمله اشیاوحادثاتك لایزالده نه‌صورتله وقوع بوله‌جقلرینی علم قدیمیله ازلده بیلمه‌سی دیمك اولور .

ایشته حضرت عمر ایله حضرت علی‌نك « قضا وقدر » مفهومی حقنده‌کی صورت تلقیلری بوندن عبارتدر . بوایکی تلقی آراسنده برفرق یوق کیبدر. هر ایکی تلقی‌یی‌ده براصله ارجاع قابلدر .

تلخیص

شو اوزون تحقیقات وایضاحاتدن پك آچیق برصورتده کورولیورکه(قضا وقدر) کلمه‌لرندن مقصودشارعك نه‌اولدیغنی تعیینده علماءاسلام حیرتده‌قالمشلردر. هربری کندی آکلایشنه کوره معنی ویرمش ، بوندن طولاییدرکه معین بر معناده اتفاق ایده‌مه‌مشلردر . بونك‌ده سببی ، کرك نصوص قرآنیه‌ده وکرك احادیث نبویه‌ده بوایکی کلمه‌نك مختلف ومتعدد معنالرده وارد اولماسیدر .

مع‌هذا شوجهت تحقق ایدییورکه حضرت پیغمبردن صوکره بوامت اسلامیه ایچندن حقایق اسلامیه‌یه دائر بیاناتده بولنمغه هرکسدن زیاده صلاحیتدار اولان ایکی بیوك ذاته ، حضرت عمر فاروق ایله جناب امام علی‌یه کوره قضا وقدر، اویله جبریه واشعریه‌نك تلقیلری کبی انسانلری افعال و حرکاتنده مجبور ومضطر قیلان قضاءملزم وقدر مبرم دکلدر . بلکه قدر معلقدر ، یعنی بشرك افعال وحرکاتنی کندی اختیارلرینه ربط وتعلیق ایدن تقدیر ازلیدر .

باشده‌امام اعظم حضرتلری اولدیغی‌حالده علی‌العموم فقهای‌حنفیه وعلمای ماتریدیه، بومسئله‌ده مشارالیهما حضر عمر وحضرت علی‌یه پیرو اوله‌رق‌اونلرك فکیرلرینی قبول ایتمشلر وبوصورتله اشعریه‌دن آیرلمشلردر . هرکون کوزلرمز اوکنده بیکلرجه مثالی‌جریان ایتمکده اولان حقایق اشیاده، ماتریدلرله برابردر، اونلرك صدق عقیده‌لرینه شهادت ایتمکده‌در .

بو عقیده‌نك خلاصه‌سی شوندن عبارتدر : قدر ، ازلده مسبباتك اسبابه ربطندن، علی‌العموم اشیا وحادثاتك حدوثنی معین سببلر اوزرینه ترتیب ایتمکدن عبارتدر . شو حالده لایزالده، خارجده سبب تحقق ایدنجه مسبب‌ده تحقق ایدر، وبالعکس سبب تحقق ایتمزسه مسبب‌ده تحقق ایتمز . افعال اختیاریه‌نك سببنی خارجده تحقق ایتدیرمك، انسانك النده‌در. چونکه جناب حق، ارادهٔ جزئیه‌یی، تعبیر دیگرله قصد وعزمی افعال بشریه‌نك وقوعنه سبب اولمق اوزره تعیین وتقدیر بیورمشدر . بو جهتله انسان معین برفعلك وقوعنی قصد ایدنجه جناب حق او فعلی خلق وایجاد ایدر ، قصد ایتمینجه‌ده خلق ایتمز . جناب حق ، ازلده بویله تقدیر بیورمش، بویله حکم ایتمشدر. حادثات خارجیه‌نك حدوثی ایچون برطاقم معین سببلر اولدیغی کبی، افعال اختیاریه‌نك‌ده معین برسببی واردر اوده دیدیکم کبی انسانك قصد واختیاریدر .

واقعا افعال بشریه‌نك انفسی وآفاقی دها باشقه سببلری واردر . انسان بو سببلردن طولایی برفعلك اجرا ویا عدم اجراسنی قصد ایدر ، بو جهت منکر دکلدر. فقط فعلك اصل سببی قصددر. او سببلر قصدك صدورینه باعث اولان دواعیدر . وا کثریا مقاومتلری قابل اولان شیلردر . حتی زمانمزده آچلقله انتحاره قرار ویرن بربلدیه رئیسنك برآیدن زیاده آچلغك تضییقنه قارشی مقاومت ایتدیکی واولمه‌مسی ایچون دولتجه رسماً صرف ایدیلن برچوق مساعی‌یه رغماً ینه عزمنده ثبات ایده‌رك قراری وجهله اولوب کیتدیکی کورولمشدر. آنکچون افعال بشریه‌نك اصل معین سببی قصد و اختیاردر ، عزم مصممدر . بونك خارجنده قالان عوامل ودواعی، قصدك اسباب محرکه‌سیدر وقابل مقاومتدر . قصدك صدوری اوزرنده‌کی تأثیرلری انکار اولونه‌مازه درجات متفاوته‌ده اولمق اوزره آز چوق تأثیرلری واردر . آنکچون مواد جزائیه‌ده بو جهت نظر اعتباره آلنمق ، بناءً علیه بعضاً اودواعی‌یی اسباب مخففه‌دن عد ایتمك لازمدر. حتی بعضاً بتون بتون اسباب معافیتدن بیله معدود اولمق لازم کلیر . لکن بو جهت بویله اولمقله برابر ینه بونلر اکثریا انسانك قدرت حرمتی کلیاً سلب ایده‌جك

وبناءً عليه بتون افعال بشريه‌ده انسانلری معذور كوستره‌جك شيلر دكلدرلر .

آنك ايچوندركه هيچ بر فرد كندی قصورينی ، كندی تدبيرسزلكنی قدره حمل ايده‌رك ، كنديسنی معذور كوسترمكده حقلی اولاماز. معهذا شايد بعض حركاتنده صورت قطعيه‌ده مجبور ومضطر قالديغی ، كلياً مسلوب الاختيار بولونديغی اولور ايسه ، شبهه‌سز اوكبی حركاتندن مسئول اولماز . فقط اكثر حركاتی اويله دكلدر ، اونلرك وقوعنه كندی قصد واختياری ، سببيت ويرمشدر. نته‌كيم بو جهت يوقاريده مثاللريله ايضاح اولونمشدی .

ايشته بو حقيقته مبنی قدری بر انسانك قدرت واراده‌سنك تعلق ايده‌بيله‌جكی افعاله ، ديكری قدرت وارادهٔ بشريه‌نك تعلقی خارجنده قالان حادثاته عائد اولمق اوزره ايكی قسمه آييرمق اقتضا ايديور . برنجيسی ، انسانلرك اختيارلرينه مربوط ومعلق اولان مقدراتدر . بو قسمك خارجده تحققنه انسان كنديسی سببيت ويرر ، صرف كنديسنك حسن تدبيری ويا سوء تدبيريله حاصل اولور. تارلايه تخم اكوب اكمه‌مك صورتيله محصول آلوب آلماسی كبی. ايكنجيسی ايسه ، بويله دكلدر ، انسانلرك قدرت واراده‌سی تعلق ايتمين مقدراتدر. ايشته بو قسم مقدرات ، صرف قضاء لازم وقدر متحتمدر ، بزم (طالع) وشانس ديديكمز شيلردر. بزه كوره آب آنسزين ظهور ايدن آفات سماويه‌دن حصوله كلن خسارات كبی. بعضيلرمزك جيلز ، ضعيف وخسته‌لقلی اوله‌رق ياراديلشمز وبونلره مماثل حالات سائره كبی .

ايشته بو ايكی نوع مقدراتدن برنجيسنده انسان كندی قدرينی كندی تعيين ايدر . تقدير ازلی بويله تقرر ايتمشدر اختياری اولان افعالك همان جمله‌سی بو قسمده داخلدر . موضوع بحثمز اولان قدردن اصل مقصدده بو برنجی نوع قدردر . ايكنجی نوع مقدرات ، قدرت واراده‌مزك خارجنده اولديغی ايچون موضوع بحثمزدن خارجدر بونلرك برقسمی صرف اثر تصادفدر ، بعضيلری ده معين بر حسن طالع ويا سوء طالع نتيجه‌سيدر. واسبابی بزجه مجهولدر . ايشته اصل سر آلهی اولان (قدر) ده بودر. وبو سر آلهی‌يه وقوف بزم ايچون مستحيلدر.

مع‌هذا کرك برنجی نوعدن اولان وکرك ایکنجی نوعدن بولونان مقدراتك کافه‌سی ، ازلده علم الٰهیده معلومدر. کافه‌سی ده او علم ازلی‌یه کوره تقدیر وقضا اولونمشدر . فقط بوندن طولایی انسانلرك کندی فعل وحرکتلرنده مضطر ومسلوب الاختیار اولملری لازم کلمز ، چونکه یوقاریده (اراده) بحثنده ده سویله‌مشدم‌که جناب حقك لایزالده اشیایی خلق وایجادی، ازلده‌کی تقدیرینه، تقدیری اراده‌سنه ، اراده‌سی ده علمنه تابعدر . علم ازلیٔ الٰهی ده لایزالده‌کی معلومه تابعدر. معلوم ایسه، بزم کندی اختیارمزله صادر اوله‌جق افعالمزدر.

جناب حق ، بزه بخش ایتمش اولدیغی قدرت واراده صفتلریله بزم نه کبی افعالی اختیار ایده‌جکمزی ازلده علم قدیمیله کشف ایتمش وکشف ایتدیکی کبی اراده بیورمش. یعنی ناصل ایسترسه‌ك اویله قصد واختیار ایتمه‌مزی اراده ایتمش وبناءً علیه افعالمزك کندی طرفندن خلق وایجادینی کندی اختیارلرمزه معلق اوله‌رق تقدیر بیورمشدرکه بو اراده وتقدیر ، بزم اختیارمزك ینه اختیاری اوله‌رق بزدن صدورینه منافی دکلدر . نته‌کیم بوکیفیت (اراده) بحثنده مثالیله ایضاح اولونمشدی . اورایه مراجعت اولونه .

ایشته (قضا وقدر) و (ارادهٔ بشر) مسئله‌لرنده ماتریدیه فرقه‌سنك ، یعنی باشده امام اعظم حضرتلری اولدیغی حالده بتون علمای حنفیه‌نك فکر وتلقیسی بودر . محققین حنبلیه‌دن (ابن‌تیمیه) نك (منهاج السنة) سنده و (ابن قیم) ك (شفاء العلیل) نده بیانلرینه کوره مذاهب سائرهٔ فقهیه‌سنك اکثریسی ده، بومسئله‌لرده حنفیلرله برابردرلر . حقوق ومسئولیت نقطهٔ نظرندن بر حقوقجی ایچون یا بوماتریدیه فکرینی ویاخود معتزله فکرینی قبولدن باشقه‌ده چاره یوقدر. ذاتاً ماتریدیلرله معتزله آراسنده‌کی فرق ، پك اوقدر بیوك بر فرق دکلدر. معتزله، قدرك هم قصد واختیار اوزرنده ، هم ده افعال اختیاریه اوزرنده تأثیری یوقدر دیرلر . ماتریدیلر ایسه یالکز قصد واختیار اوزرنده تأثیری یوقدر ، فقط افعال اوزرنده تأثیری واردر . یعنی انسان کندی افعالنك قاصدوکاسبیدر وجناب حق خالقیدر دیرلر . بو ایکی فکرك برنتیجه‌یه واره‌جغی درکاردر ،

آراده‌کی نزاع ، نزاع لفظی قبیلندندر .

جبریه ایله اشعریه‌یه کلنجه : بونلرك هرهانکیسنك فکرینی قبول ایتمك هم حقایق اشیایی وهم مسئولیت حقوقیه فکرینی انکار ایتمك اولور. چونکه یوقاریده (اراده) بحثنده کورولدیکی وجهله جبریه قدرت واراده‌ٔ بشریه‌یی تا اساسندن وکلیاً انکار ایدییور . اشعریه ، قدرت واراده‌ٔ بشریه‌نك اساسنی انکار ایتمه‌یور سه‌ده ، تأثیرلرینی انکار ایدییور . شو حالده هرایکی فرقه‌یه کوره‌ده قدرك افعال بشریه‌یه تعلق ایدن قسمی‌ده ، انسانلری حرکتلرنده مضطر قیلان قدر مجبر و مبرم دیمك اولور .

ایشته روحلری اویوشدیران ، قانلری قوروتان ، اعتماد نفسی و عزم واراده‌یی اساسندن ییقان ، انسانلری عطالت وبطالته سوق ایدن فکر ، بو فکردر . عالم بشریته بوندن دها مضر بر فکر تصور اولوناماز . بوفکره کوره بتون ظلمه‌یی وبالجمله اصحاب جنایتی ، هیئت اجتماعیه‌ده حاوی اولان فنالقلری معذور وحتی مشروع کورمك ، علی العموم انسانلری حیوانلر کبی باشی بوش کندی حاللرینه ترك ایتمك ، محکمه‌لری قپامق ، حکومتلری لغو ایتمك وبتون مؤسسات صناعیه و فنیه‌یی بیله قالدیرمق لازم کلیر . واقعا اشعریه ، بویله سویله‌میور . انسانلرك مکلفیتنه قائل اولویور . اولویور اما ، تکلیف مالایطاق قبیلندن اولمق اوزره قائل اولویور . نته‌کیم بومسئله آشاغیده آیریجه ایضاح اولونه‌جقدر .

شو اوزونجه سورن « مقدمه »نك فرق اسلامیه ، اراده و قدر مباحثنه متعلق اولمق اوزره محتوی اولدیغی مسائل سالفه‌یی، بوصورتله تدقیق ایتدکدن صوکره اصل مسائل اصولیه‌یی، یعنی حکم ، حاکم، محکوم به و محکوم علیه حقنده‌کی مسائلی ایضاح ایده‌لم :

— ١ —

حکم

کچن سنه‌کی درسلرده ، علم اصول فقهك تعریفنی ایضاح صددنده‌ده سویله‌مشدك . (حکم) لفظی ، فی‌الاصل منع معناسنه‌در لغةً و عرفاً فصل خصومت واجرای حکومت کبی دیکر معنالرده استعمالی ، منع معناسنی تضمن ایتدکلرندندر . عرف فقهاده « حکم » قضا معناسنده مستعمل اولدیغی کبی « برشیئ اوزرینه ترتب ایدن اثر » معناسنده دخی مستعملدر . بیعك حکمی ملکیتدر دینیلیرکه عقد بیع اوزرینه ترتب ایدن اثر ، ملکیتدر دیمکدر .

«حکم شرعی»ده ، خطاب شارعك اثری اولدیغی ایچون اوکا حکم اطلاق اولونمشدر . آنك ایچون حکم شرعی ، « افعال مکلفینه تعلق ایدن خطاب شارعك اثریدر. یعنی خطاب شارعله ثابت اولان شیدر. » دیه تعریف اولونور. (الحکم ماثبت بخطاب الشارع المتعلق بافعال المکلفین) بزم بوراده ایضاح ایده‌جکمز حکم‌ده ، ایشته بو حکم شرعیدر . بزم برده اثنای محاورده‌ده « بو بویله‌در ، خایر اویله دکلدر » دیه واقع اولان حکممز واردرکه بو ، حکم

بو وثمابعدی فورمه‌لر استانبول دارالفنونی « طلبهٔ حقوق جمعیتی » طرفندن نشر ایدیلمشدر (١٣٣٩) .

منطقیدر ، درسمزدن خارجدر. خطاب شارعك اثری اولان بوحکم شرعی، اول امرده ایکی قسمه تفریق اولونور .

١ — حکم تکلیفی .

٢ — حکم وضعی .

حکم تکلیفی ، تعبیردنده آکلاشلدیغی وجهله انسانلر ایچون مکلفیت شرعیه‌یی کوسترن ، یعنی بر فعلك یاپیلماسنك ویا یاپیلمامسنك لازم اولدیغنی ، صحیح ویا غیر صحیح بولوندیغنی بیلدیرن حکملردر . حکم وضعی‌ده ، افعال شرعیه‌نك اوصاف وشرائط لازمه‌سنی بیلدیرن حکملردر . افعال شرعیه دیه عقود وفسوخه، یعنی بیع واجاره کبی عقدلره واونلری اقاله کبی فسخلره دینیر.

حکم تکلیفی ، یا فعل مکلفك صفتیدر . وجوب ، حرمت، صحت وبطلان کبی . ویاخود فعل مکلفك اثریدر . ملك رقبه ، ملك منفعت کبی . چونکه ملکیت ، بیع واجاره ، هبه کبی بر عقدك اثریدر، آنك اوزرینه ترتب ایدر. علی‌العموم عقدلرایسه مکلفك فعلیدر، صفتی دکلدر. حالبوکه وجوب وحرمت، صحت وفساد کبی حکم شرعیلر ، فعل مکلفك صفتیدر . آنك ایچون بو فعل واجبدر ، بو ایش حرامدر ، بو عقد صحیح ویا فاسددر دینیلیر .

فعل مکلفك صفتی اولان حکملرده ، احکام دنیویه واحکام اخرویه ناملریله ایکی قسمه آیریلیر . احکام دنیویه ، کندیلرنده اولاً وبالذات مقاصد دنیویه معتبر اولان حکملردر . صحت ، فساد ، انعقاد ، بطلان ، نفاذ ، لزوم کبی . چونکه بونلردن اول امرده مقصود اولان شی – عباداتده تفریغ ذمت وعهده‌دن خروج، معاملاتده ملکیت کبی – امور دنیویه‌در . بواحکام دنیویه اعتباریله فعل مکلف ، صحیح و فاسد ، باطل ، منعقد ، غیر منعقد ، نافذ ، غیر نافذ ، لازم وغیر لازم کبی قسملره آیریلیر .

احکام اخرویه ، کندیلرنده اولاً وبالذات مقاصد اخرویه اعتبار اولونان حکملردر . وجوب ، حرمت ، اباحه کبی حکملردرکه زیرده ایضاح اولونه‌جقدر . بو احکام اخرویه‌دن اول امرده مقصود اولان شی ، ثواب و عقاب

کبی امور اخرویه‌در . آنك ایچون بونلره احکام اخرویه اطلاق اولونمشدر . شمدی صره‌سیله اولا احکام دنیویه‌یی ، صوکره‌ده احکام اخرویه‌یی بر بر بر بر ایضاح ایده‌لم .

احکام دنیویه، صحت ، بطلان ، فساد ، انعقاد ، عدم انعقاد، نفاذ ، عدم نفاذ ، لزوم وعدم لزومدن عبارتدر. بوحکملر اعتباریله فعل مکلفده صحیح، باطل ، فاسد ، منعقد ، غیر منعقد ، لازم و غیر لازم قسملرینه منقسم اولور.

صحت ــ بر فعل مکلفك مقصود دنیوی‌یه موصل اولمه‌سنه (صحت) واو فعله (صحیح) دینیر . بو ، او فعلك اصلاً و وصفاً یعنی هم ذاتی اعتباریله ، هم‌ده اوصاف خارجیه‌سی اعتباریله مشروع اولمه‌سیله تحقق ایدر . بو جهتله صحت ، بر فعل اصلاً ووصفاً مشروع اولمقدر دیه‌ده تعریف اولونور .

بطلان ــ بر فعل مکلفك مقصود دنیوی‌یه اصلا موصل اولمامسنه‌ده (بطلان) واو فعله (باطل) اطلاق اولونور . بو ، او فعلك اصلا و ذاتی اعتباریله مشروع اولمامسیله اولورکه هم وصفاً، هم‌ده ذاتاً واصلاً غیرمشروع اولمق دیمکدر. اصلا صحیح اولمایان (بیع باطل) کبی که اصل وذاتی اعتباریله، یعنی ارکان وشرائط اصلیه‌سی اعتباریله وجود بولامامش دیمکدر .

فساد ــ بر فعلك مقصود دنیوی‌یه اصلاً موصل اولوبده وصفاً موصل اولمامسنه، تعبیر دیکرله برفعلك اصلاً مشروع ، وصفاً غیر مشروع اولماسنه (فساد) واو فعله (فاسد) تسمیه اولونور . بوده ، ارکان وشرائط اصلیه‌سی اعتباریله مشروع وفقط اوصاف و شرائط خارجیه‌سی اعتباریله غیر مشروع اولمقله حاصل اولور . بیع فاسد ، اجارهٔ فاسده کبی .

انعقاد ــ انعقاد ، بر فعلك و عقد کبی بر تصرف شرعی‌نك متعلقنده اثری ظاهر اوله‌جق وجهله وجود بولمه‌سیدر. تعریف دیکرله انعقاد ، ایجاب و قبولك متعلقنده اثری ظاهر اوله‌جق وجهله یکدیکره تعلق و ارتباطندن عبارتدر . او فعله ، او تصرف شرعی‌یه (منعقد) دینیر . اجزاء تصرفك ، یعنی ایجاب و قبولك اولوجهله عدم ارتباطنه‌ده (عدم انعقاد) واو فعل

وتصرفه‌ده (غیر منعقد) اطلاق اولونور .

اجزاء تصرفك ، ایجاب وقبولك یكدیگره تعلق وارتباطی ایكی درلودر. بری متعلقنده اثری ظاهر اوله‌جق ، دیگری اولمایه‌جق صورتده اولور. مثلا بیعده ایجاب وقبولك متعلقی، مبیع ایله ثمندر . ظاهر اوله‌جق اثر ایسه بایعك ثمنه ، مشتری‌نك مبیعه مالك اولمه‌لریدر . بیع غیر منعقدده ایجاب و قبولك بربریله ارتباطی ، متعلقنده اثری ظاهر اوله‌جق صورتده اولمادیغندن یعنی بایعك ثمنه و مشتری‌نك مبیعه مالكیتلرینی افاده ایتمدیكندن ایجاب و قبولك یكدیگره تعلقی اولسه بیله انعقاد یوقدر. فقط بیع منعقد بویله دكلدر. اونده ایجاب وقبولك یكدیگره اتصال و تعلقی ، متعلقنده اثری یعنی ملكیت ظاهر اوله‌جق وجهله وقوعبولمشدر . بوده شارعك وضع ایتمش اولدیغی شرائط انعقادك تحققیله حاصل اولور . بناءً علیه بو صورتله حصوله گلن بیع منعقد، اثری اولان « ملكیت »ی افاده ایدر .

نفاذ — بر فعل وتصرفك مقصودینه فی‌الحال موصل اولمه‌سنه ، تعبیر دیگرله برفعل و تصرف اوزرینه اثرینك فی الحال ترتب ایتمه‌سنه (نفاذ) واو فعل وتصرفه (نافذ) تسمیه ایدیلیر . مثلا بیع نافذده اثری اولان ملكیت، همان وفی‌الحال ترتب ایدر . یعنی بیع ، منعقد اولور اولماز درحال بایعك ثمنه، مشتری‌نك مبیعه مالك اولمه‌سی لازم گلیر . غیرك حقی تعلق ایدن بیع موقوف ایسه بویله دكلدر . او منعقد اولمقله برابر اثری اولان ملكیت فی‌الحال ترتب ایتمز . صاحب حقك اجازتنه موقوف قالیر. اجازت ویررسه اولوقت او بیع، نافذاولور وبناءً علیه ملكیت ترتب وتحقق ایدر. اجازت ویرمزسه بیع منفسخ اولور .

لزوم — لزوم، برفعل وتصرفك تراضیٔ طرفین اولمقسزین رفع والغاسی ممكن اولمایه‌جق صورتده واقع اولمه‌سیدر . اوفعل وتصرفه (لازم) اطلاق اولنور . خیاراتدن عاری اولان عقد بیع كبی . بر فعل وتصرفك عاقدیندن یالكز بری طرفندن رفع والغاسی ممكن اوله‌جق صورتده واقع اولمه‌سنه‌ده (عدم

لزوم) واو فعلهده (غیر لازم) دینیر . کندیسنده خیاراتدن بری بولونان عقد بیع کبی که جائزاولدیغی مخیریته بناءً طرفین عاقدیندن یالکنز بری طرفندن فسخ والغا ایدیله‌بیلیر . افعال سائره‌ده بویله‌در . هرهانکی برفعل مکلف ، او فعلی ایلریده رفع والغا ایتدیره‌بیله‌جك شروط و قیوددن خالی اولور ایسه ، اوفعله لازم دینور . عکسی تقدیرده غیرلازم اطلاق اولنور .

شو ایضاحاتدن آکلاشلمشدرکه انعقاد ، صحت ، نفاذ ولزوم باشقه باشقه وصفلردر . انعقاد ، صحت ونفاذ ولزومدن هیچ بری مستلزم دکلدر . یعنی انعقادك وجودی ، صحت ، نفاذ ولزومنك وجودینه متوقف دکلدر . انعقاد بولنوزده اونلر بولونمایه‌بیلیر . صحت‌ده نفاذ و لزومی ونفاذده لزومی استلزام ایتمز . بناءً علیه بیع منعقد ، صحیح اوله‌جغی کبی فاسدده اولابیلیر . فقط بونلری عکسنه آلنجه اولوقت صحت ، انعقادده ، نفاذ هم صحت وهم انعقاده ، لزوم ایسه بونلرك اوچنه‌ده متوقفدر . یعنی انعقاد تحقق ایتمدکجه صحت،صحت وجود بولمادقجه نفاذ ، نفاذ حاصل اولمادقجه لزوم تحقق ایده‌من .

بیع ، اجاره وهبه کبی افعال وعقودده (تصرفات شرعیه) اطلاق اولونور . بیعده «ملك رقبه» ، اجاره‌ده «ملك منفعت» ، نکاحده «ملك متعه» وطلاقده بینونت کبی احکامه و مقاصد دنیویه‌یه‌ده (اختصاصات شرعیه) دینیر . بو اختصاصات شرعیه‌نك هر بری ، برعقد ویا فسخ ورفع عقد اوزرینه ترتب ایدر وآنکله حصوله کلیر . مثلا ملك رقبه ، عقد بیع ویا هبه اوزرینه ترتب ایدروآنلرك بریله حاصل اولور . ملك منفعت‌ده یااجاره ویا اعاره ایله حصول بولور . بوکبی احکام مترتبه ، حیاتده انسانلر ایچون برطاقم اغراض ومقاصد مخصوصه اولدیغندن شرع شریف ، اونلرك هر برینك حصولنی برعقده تخصیص ایله‌مش ، بو صورتله هر بری بر عقده مختص اولمشدر . آنکچون بو مقاصد دنیویه‌یه ، بو احکام مترتبه‌یه (اختصاصات شرعیه) دنیلمشدر .

احكام اخرویه

گچن درسده احکام اخرویه‌یی ، « کندیلرنده اولاً ویا بالذات مقاصد اخرویه معتبر اولان حکملردر. » دیه تعریف ایتمشدك. ایشته بو احکام اخرویه بشدر : وجوب ، ندب، اباحه ، حرمت وکراهت . بونلر کورولدیکی وجهله بش حکمدن عبارت اولدیغی ایچون بونلره « احکام خمسهٔ اخرویه » اطلاق اولنور . وفعل مکلف ، بو احکام خمسه اعتباریله واجب ، مندوب ، مباح ، حرام ومکروه قسملرینه منقسم اولور . شویله‌که :

بر فعل مکلفك ایشلنوب ایشلنمه‌مسی ، نظر شارعده یا مساویدر ویا دکلدر . مساوی ایسه اوفعل ، مباحدر . مساوی دکلسه یا ایشلنمه‌سی راجح ومطلوبدر، یاخود ترکی راجح ومطلوبدر. ایشلنمه‌سی مطلوب اولدیغی صورتده اکر طلب جازم ایله مطلوب و بناءً علیه ترکی ممنوع ایسه اوفعل ، واجبدر . یوق اکر طلب غیر جازم ایله مطلوب اولوب ترکی ممنوع دکل ایسه مندوب دیمکدر . ترکی راجح ومطلوب اولدیغی تقدیرده اکر ایشلنمسی منع اولونمش ایسه بو فعل حرامدر . منع اولونمامش ایسه مکروهدر .

شو تقسیمدن منفهم اولیورکه «واجب» نظر شارعده ایشلنمه‌سی مطلوب وترکی ممنوع اولان فعلدر. «مندوب» ایشلنمه‌سی مطلوب وفقط ترکی غیرممنوع اولان فعلدر. «حرام» ترکی مطلوب وایشلنمه‌سی ممنوع اولان فعلدر. «مکروه» ترکی مطلوب وفقط ایشلنمه‌سی غیرممنوع اولان فعلدر . «مباح» ایسه ایشلنوب ایشلنمه‌مسی مساوی اولان فعلدر. حرام واجبك، مکروه‌ده مندوبك ضدیدر.

فقهای حنفیه عندنده واجب ایکی قسمدر. بری دلیل قطعی ایله، دیکری دلیل ظنی ایله ثابت اولان واجبدر . اولکیسنه فرض ، ایکنجیسنه ساده‌جه واجب اطلاق ایدرلر . فرضده هم عمل، هم‌ده حق اولدیغنی اعتقاد لازمدر. واجبده ایسه یالکز عمل لازم اولوب حق اولدیغنی اعتقاد لازم دکلدر. بوندن آکلاشیلیورکه واجب تعبیرینك ایکی معناسی واردر. بری معنای اعمی دیکری

معنای اخصیدر . اصولیون عندنده عندالاطلاق معنای اعمی قصد اولونور . واجبك معنای اعمندن مقصدده ، ایستر دلیل قطعی ایله اولسون ، ایستر دلیل ظنی ایله اولسون علی الاطلاق ایشلنمسی مطلوب وترکی ممنوع اولان فعل دیمکدر. مکروه‌ده هم کراهت تحریمیه ایله ، هم‌ده کراهت تنزیهیه ایله مکروهه شاملدر.

وجوب ، ایجاب و امر شارعك وحرمت ، تحریم ونهی شارعك موجب واثریدر . بناءً علیه واجب مأمور به ، حرام منهی عنهدر . واجبی ترك ، امر شارعه وحرامی ارتکاب نهی شارعه عدم اطاعت دیمك اولدیغندن جناب حقه قارشی معصیت وبوسببله مستوجب عقوبتدر . .

ندب وکراهت ، ایجاب وتحریم دیمك اولمایوب آنلرك دوننده‌در. آنکچون معنای اصطلاحیجه مندوب مأمور به ، مکروه منهی عنه دکلدر . بتون فقها واصولیونك اتفاقیله مندوبی ترك ایتمك وتنزیهاً مکروهی ارتکاب ایله‌مك ، معصیت تشکیل ایله‌مز وبو جهتله مستلزم عقوبت اولماز .

شوحالده واجبك فاعلی مظهر ثواب ، تارکی مستحق عقاب اولور. حرامك فاعلی مستحق عقاب وتارکی مثاب اولور . مندوبك فاعلی نائل ثواب اولور ایسه‌ده تارکی مستحق عقاب اولماز شوقدر وارکه مندوب اکر اوقات خمسه‌ده قیلینان سنن مؤکده ورواتب کبی سنت هدی نوعندن ایسه تارکی اسانکار ولوم وتکدیره دوچار اولور . وبرده اذان واقامت ، جماعتله صلات کبی شعائر اسلامدن معدود اولان سنت هدالر ، واجب منزله‌سنده‌در. حتی برقریه اهالیسی بونلری ترکده اصرار ایدرلرسه ، سیاسةً قوۀ جبریه استعمالی ایله ایفایه سوق اولونورلر .

تحریماً مکروه ، حرامه قریبدر . لکن حرام دکلدر . فاعلی مستحق مجازات اولماز . یالکز لوم ومعاتبه‌یه کسب استحقاق ایتمش اولور . فقط ائمۀ حنفیه‌دن امام محمده کوره تحریماً مکروه ، حرام حکمنده‌در . تنزیهاً مکروه ایسه حلاله اقربدر . هرایکیسنك‌ده تارکی مظهر مکافات اولور . مباحه کلنجه اونك نه‌فاعلی ، نه‌ده تارکی ، ثواب وعقابه مستحق اولماز . فعل وترکی دنز

شارعده مساویدر. مباحه حلال وجائز دخی اطلاق اولونور. [ارشادالفحول]

اخطار — شو ذکر اولنان احکام خمسه‌نك جمله‌سنك احکام تکلیفیه‌دن عد اولونمه‌سی ، مسامحه‌یه مستند وتغلیب طریقیله‌در . فی‌الحقیقه وجوب ایله حرمت ، احکام تکلیفیه‌دن ایسه‌ده اباحه حکم تکلیفی دکلدر . زیرا اباحه‌ده تکلیف یوقدر . تکلیف مشقتلی بر ایشی الزامدر . اباحه ایسه تخییردر، الزام دکلدر . حتی جمهور اصولیونه کوره ندب وکراهت دخی ، احکام تکلیفیه‌دن معدود دکلدر . چونکه بونلرده‌ده الزام یوقدر . واقعا ندب ایله کراهتده طلب واردر . فقط بو طلب جازم وقطعی اولمادیغندن معنای الزامی متضمن دکلدر. بناءً علیه حقیقتده اباحه ایله ندب وکراهتده مکلفیت شرعیه یوقدر . بو جهتله مباح ، مندوب ومکروه تکالیف شرعیه‌دن خارجدرلر . [فصول البدایع وارشاد الفحول]

فرض، فرض عین وفرض کفایه تاملریله ایکی قسمه آیریلیر. اکر بر فرض، هرکس طرفندن ایفاسی لازم اولان فرائضدن ایسه اوکا «فرض عین» دینیر . یوق اکر او فرض ، محدود برقاچ کشی طرفندن ایفا ایدلمکله مقصد شارع حاصل اولان بر فرض ایسه ، اوکاده «فرض کفایه» اطلاق اولونور . مثلا جنازه نمازی بویله‌در ، یعنی فرض کفایه‌در. هیچ کیمسه بو نمازی قیلمیوبده جنازه اورته‌ده قاله‌جق اولورسه هرکس آثم اولور . فقط بعض اشخاص بو فریضه‌یی ادا ایدرسه مقصد حاصل اوله‌جغندن، آرتق دیکر اشخاص اوزرندن آرتق دیکر اشخاص اوزرندن بو فریضه ساقط اولور . و بناءً علیه هیچ بر کیمسه کناهکار اولمش اولماز . واجب‌ده بویله‌در . اوده واجب عین وواجب کفایه اولمق اوزره ایکی‌یه آیریلیر .

حرام لعینه ، حرام لغیره

حرام ایکی نوعدر : حرام لعینه ، حرام لغیره . حرام لعینه، عینی وذاتی حرام اولان شیدر. لاشه وقان کبی. حرام‌لغیره، ذاتی حرام اولمیوب ماهیتندن

خارج باشقه برسببدن طولایی حرام اولان شیدر. غیرك مالنی اکل ایتمك کبی.
برنجیسنده منشأ حرمت ، اول شیئك ذاتی وماهیتیدر. مثلا لاشه‌نك حرمتی،
کندی ماهیتیدر. اکله صالح اولمامقله برابر نفسه‌مضر وطبعه مغایر اولمه‌سیدر
حرام لغیره‌ده‌منشأ حرمت، حرام اولان شیئك ذاتی وماهیتی دگلدر، ماهیتندن
خارج باشقه برشیدر: مثلا باشقه‌سنك اکمکنی آنك اذنی اولمقسزین اکل‌ایتمك
حرامدر. لکن بونك حرام اولمه‌سی، اکمکك ماهیتندن متولد دکلدر. باشقه‌
سنك مالی اولمه‌سندن وبناءً علیه غیرك حقی تعلق ایتمه‌سندن ناشیدر . اکمکك
ذاتی ایسه ماهیتنه نظراً حرام دکلدر . بونك ایچوندرکه صاحبنه حلالدر .
حالبوکه حرام لعینه، صاحبنه‌ده حرامدر!. هیچ برکیمسه ایچون حلال اولماز.
مکرکه ضرورت تحقق ایده . مواقع ضرورت قواعد عمومیه‌دن مستثنادر.
علی‌العموم ممنوعات شرعیه بویله‌در . یعنی یالعینه ممنوعدر، یاخود لغیره ممنوعدر.
بونلرك اوچنجی بر شقی یوقدر .

یوقاریده تعریف وایضاح اولندیغی وجهله حکم شرعی، افعال مکلفینه
تعلق ایدن خطاب شارعك اثریدر. بو جهتله حل وحرمت کبی احکام شرعیه،
افعاله تعلق ایدر، اعیانه تعلق ایتمز. آنکچوندرکه احکام‌شرعیه افعالك‌صفتیدر.
اعیانك صفتی دکلدر . بونکچون شو فعل واجبدر ، بو فعل حرامدر، او
فعل‌ده مباحدر دینیر. شو حالده لاشه، قان وشاراب کبی شیلرده دخی حرمت ،
فعله نسبت اولونمق وبناءً علیه لاشه‌یی یمك حرامدر، شاراب ایچمك حرامدر
دیمك لازم کلیر. حالبوکه اکثریا حرمت کندیلرینه نسبت اولونورده لاشه
حرامدر دینیلیر. نته‌کیم (حرمت علیکم المیتة) و(حرمت علیکم امهاتکم)
کبی برچوق نصوص شرعیه‌ده دخی حل وحرمت، اشیانك عینلرینه نسبت
اولونمشدر. اکثر علمای اصوله‌کوره بو استعمال، فی الاصل مجاز طریقیله‌در.
اسناد‌ده‌مجازدر. یاخود مجاز حذفی‌قبیلندندر. ویاخود ذکر محل‌اراده‌ٔ حال قبیلندندر.
« لاشه حرامدر » دیمك، لاشه‌نك اکلی حرامدر دیمکدر . نته‌کیم « فلانك
اکمکی حرامدر » دیمك‌ده، اکمکنی یمك حرامدر دیمکدر.

فخر الاسلام بزدوی، شمس الائمهٔ سرخسی وصاحب میزان علاء الدین سمرقندی کبی بعض ائمهٔ اصول، حرام لعینه‌ده او صورتله نسبت واسنادك مجاز اولمیوب حقیقت اولدیغنه ذاهب اولمشلر و اوزون اوزادی‌یه توجیهنه قیام ایله‌مشلردر. مع هذا بو صورتله استعمال، آرتق بر حقیقت عرفیه اولمشدر.

مباح لعینه، مباح لغیره

بعض مباحلر، ضرورتدن متولد اولدیغی ایچون مباحی‌ده مباح لعینه، مباح لغیره تعبیر دیکرله «حلال لعینه»، «حلال لغیره» اولمق اوزره ایکی‌یه آییره‌بیلیرز. ذاتی وماهیتی اعتباریله مباح اولان افعال وحرکاته مباح لعینه دینیله‌جکی کبی، بر ضرورتدن ناشی ایفاسنه مساعده اولنان افعاله‌ده مباح لغیره دینیلیر. مثلا شاراب حرامدر. بونك حرمتی ماهیتندن متولد اولدیغی ایچون حرام لعینه‌ده داخلدر. فقط بوغازنده لقمه قالوبده بوغولمق تهلکه‌سنه معروض بولنان بر کیمسه، یاننده شارابدن ماعدا ایچه‌جك بر شی بولونمدیغی جهتله، لقمه‌یی بوغازندن ازاله مقصدینه مبنی او شارابدن بر مقدار ایچه‌جك اولسه بو، جائز اولور. ایشته بو جواز. بو اباحه نفسك تلف اولمسی تهلکه‌سنی دفع ایتمك ضرورتنه مبتنیدر. بو علته بناءً او شارابی ایچمك جائز ومباح اولمشدر. بو اباحه ایسه اباحهٔ ذاتیه دکل، اباحهٔ غیریه‌در. آشاغیکی ایضاحات، بو مسئله‌یی اطرافیله توضیح ایده‌جکدر.

عزیمت، رخصت

احکام اخرویه، عزیمت ورخصتناملریله آیریجه ایکی قسمه تقسیم اولونور، عزیمت، هیچ بر عذره مبتنی اولمایه‌رق رأساً وابتداءً تشریع اولونان حکمدر. بو کبی حکملر، حکم اصلیدرلر. رخصت، اعذار عباده مبنی ثانیاً مشروع قیلینان حکمدر. بو، مجرد یسر وسهولت، دفع مشقت مقصدیله مسامحه و مساعده‌دن

عبارتدر. آنكچون بو كبى حكملره « رخصت » تسميه اولونمشدر. دمينكى مثال، بو مسئله‌نك كوزل بر مثاليدر. يعنى شاراب ايچمك شرعاً حرامدر. بو حكم اصليدر، عزيمتدر. ابتداءً وبر عذره مبتنى اولميه‌رق وضع ايدلمشــدر. نفسى أولوم تهلكه‌سندن قورتارمق ضرورتنه مبنى شــارابى ايچمك ايســه مباحدر. عذره مبنى مشروع قيلنمشدر، رخصتدر. مساعده‌دن عبــارتدر، حكم اصلى دكلدر. رخصت، ايكى قسمدر :

١ — برنجيسى، حرمت ومحرم يعنى سبب حرمت، موجود وقائم اولمقله برابر حقنده مباح معامله‌سى اجرا اولونان شيدر. غيرك مالنى اتلافه اكراه ملجى ايله مكره اولان ذاتك اول مالى اتلاف ايتمه‌سى كبى. ايشته بو مسئله‌ده حرمت، بالكليه ساقط اولمامشدر، باقيدر. محرم يعنى سبب حرمت‌ده موجود وقائمدر. اوده اوماله غيرك حقى تعلق ايتمه‌سيدر. چونكه شريعت اســلاميه‌ده عصمت ملك هيچ بروجهله زائل اولماز. بركيمسه‌نك كندى مالنده‌كى حقك مصونيتى، دائما محترمدر. باشقه بر ذاتك ولوكه اكراه ملجى سببيله اولسون، بو عصمتى، بو مصونيتى اخلال وازاله‌يه حقى اولاماز. بو ظلمدر. ظلمك حرمتى ايسه مؤبددر، ابديدر. آنك ايچوندر كه بو مسئله‌ده حرمت ومحرم قائم وباقيدر. شوقدر واركه اكراه سببيله ضمان ومجازات كبى حكملر، اكراه اولونان ذاته توجه ايتمز. اونى اجبــار واكراه ايدن ذاته توجه ايدر. زيرا بو خصوصــده اكراه اولونان، اكراه ايدنك النده آلت ديمكدر.

بو جهتله مالى اتلاف ايدن فاعل مكره حقنده مباح معامله‌سى اجرا اولونور. يعنى اومالى اتلاف مباح اولمــاديغى حالده آنك حقنده كويا مبــاح ايمش كبى مسامحه ايديلير، مؤاخذه اولونماز. ضرر وزيانى تضمين واجراى مجازات كبى احكام، اكراه ايدن اوزرينه ترتب ايدر.

٢ — رخصتك ايكنجى نوعى‌ده، هم حرمت وهم محرم ســاقط اولان شيدر. بونده حرمت كلياً ساقط اولور. آچلقدن هلاك اولمه مرتبه‌سنه كلن ذاتك بو ضرورته بناءً بالمجبوريه لاشه يمه‌سى كبى. ايشته بو مسئله‌ده لاشه‌نك

حرمت اكلى ، كلياً ساقط اولمشدر . آرتق اوحرمتك مشروعيتى قالماميوب تماماً اباحه‌يه منقلب اولمشدر . چونكه لاشه‌نك حرام اولمه‌سى ، نفسى وصحت بدنى ضرردن صيانت ايچوندر. هلاكه معروض اولان نفسى قورتارمق ايچون صحت موضوع بحث اولاماز. حتى اوذات ، بو حكم شرعى‌يى يعنى بو رخصت شرعيه‌يى بيلديكى حالده ، تعصب كوستره‌رك لاشه‌يى اكل ايتميوب تلف اولسه آثم وكناهكار اوله‌رق وفات ايتمش اولور .

حالبوكه اولكى مسئله‌ده‌حكم بويله دكلدر . يعنى اومسئله‌ده قتل ايله تهديد واكراه اولونان ذات، حق‌الغيره، عصمت ملكه احتراماً اومالى اتلاف ايتمه‌سه و بوندن طولايى حقيقةً قتل ايدلمش اولسه عندالله مأجور اولور. چونكه اومسئله‌ده اومالى اتلاف ايتمك رخصت ايسه‌ده، حق الغيره حرمت ايتمك‌ده عزيمتدر . آنك ايچون اومسئله‌ده حرمت، بالكليه ساقط اولمامشدى . شو ذكر اولونان‌لاشه‌يى يمك مسئله‌سنده ايسه حرمت كلياً ساقط اولمش وعزيمت قالمامشدر .

اخطار — (الضرورات تبيح المحظورات = ضرورتلر ممنوع اولان شيلرى مباح قيلار) قاعدهٔ فقهيه‌سنده بوبحثى ؛ يعنى رخصتك شو ايكى قسمنى نظر اعتباره آلمق لازمدر . بو بحثدن مستبان اولويوركه ضرورتلر، هرممنوع اولان شيئى تماماً مباح قيلمايور . بعض ممنوعاتى حقيقةً وتماماً مباح قيلييور . بعض ممنوعاتى‌ده مباح حكمنده قيلييور . يعنى مؤاخذه‌يى ترك صورتيله مباح معامله‌سى ياپديرييور .

بعض حرمتلر ، ممنوع اولان شيلرده واردركه اونلرك حرمت وممنوعيتى، هيچ برعذر وبهانه ايله اصلا ساقط اولماز. بوجهتله ضرورتلر، بوكبى حرمت وممنوعيتلرى اسقاط ايدەمز . وبناءً عليه اونلرى مباح قيلاميه‌جنى كبى ، مباح معامله‌سى‌دهٔ ياپديراماز . بغير حق قتل نفس كبى . بونك حرمتى لايتغيردر . بونده رخصت جارى اولماز . شو حالده بر كيمسه ، صحيحاً تهديدينى ايقاعه قادر بر شخص ظالم طرفندن قتل واتلاف ايله تهديد و اكراه بناءً باشقه‌سنى

قتل ایده‌جك اولسه ، قطعیاً جائز وحلال اولماز . چونکه بوراده رخصتك دلیل وعلتی، تلف نفس قورقوسیدر . بونده ایسه قاتل ایله مقتول مساویدر. هیچ برکیمسه، کندی نفسنی اولومدن قورتارمق ایچون باشقه‌سنی اولدیرملك حقی حائز اولاماز. زنا، عرضه تجاوزده بویله‌در. بونك‌ده حرمت وممنوعیتی هیچ بر معذرتله ساقط اولماز . بو مسئله‌لر ، حقوق جزائیهٔ اسلامیه نقطهٔ نظرندن پك مهمدر. دائما خاطرده طوتولمه‌سی لازمه‌دندر. بورایه قدر واقع اولان ایضاحات ، هپ حکم تکلیفی‌نك اقسام وانواعی حقنده‌در . شمدی‌ده حکم وضعی‌نك اقسامنی ایضاح ایده‌لم :

حکم وضعی

حکم وضعی ، رکنیت ، علیت کبی برصورتله حکم تکلیفی‌یه تعلق اولان شیدر . وبروجه‌آتی درت قسمدر :

١ — رکن .
٢ — علت .
٣ — سبب .
٤ — شرط .

بونلرك برده بشنجیسی واردرکه اوده «علامت»در. فقط بونك‌درسمزده پك او قدر اهمیتی یوقدر .

١ — رکن : بر شیئك مابه التقومی اولان شیئه (رکن) دینیلیر . یعنی برشی،دیکر برشیله‌تقوم‌ایدر، قوامه کلیرسه ایکنجی شیئه‌رکن اطلاق اولونور. او ایکنجی شی ، برنجینك جزء داخلی و مستند الیهی دیمکدر . اونکچون برقاچ جزدن مرکب اولان برماهیتك اجزاسندن هربرینه رکن دینیر . بعضاً برشیئك ماهیتنه‌ده، یعنی اجزاء مرکبه‌سنك هیئت مجموعه‌سنه‌ده رکن اطلاق اولوندیغی واردر . فقط بو ، اطلاق مجازیدر ، مجاز طریقیله‌در . اصل رکن دیه برشیئك جزء مقومنه دینیر . اشبو رکن ایکی قسمه آیریلیر .

١ — رکن اصلی .
٢ — رکن زائد .

رکن اصلی — برشیئك رکننك انتفاسیله او شیءده منتفی اولور ایسه او رکن ، رکن اصلی دیمکدر .

رکن زائد — اکر بر رکننك انتفاسی حالنده اوشی منتفی اولماز، حکمی باقی قالیرسه بو رکنهده ، رکن زائد دینیر .

مثلا « ایمان » قلباً تصدیق ایله لساناً اقراردن مرکب بر ماهیتدر. دیمك ایمان ، بری تصدیق قلبی ، دیکری اقرار شفاهی اولمق اوزره ایکی جزدن مرکبدر. فقط ایمانك حقیقتی، تصدیقدن عبارت اولدیغی ایچون تصدیق قلبی، ایمانك رکن اصلیسیدر . بوندن طولاییدرکه بر انسان ، جناب حقك وجود و وحدانیتنی وحضرت پیغمبرك نبوتنی قلباً تصدیق ایتمدیکی حالده ، یالکز لساناً بالاقرار « کلمهٔ شهادتی » تلفظ ایتسه « مؤمن » اولماز .

بر انسان مؤمن اولابیلمك ایچون قلباً تصدیق ایتمك لازم کلیر . فقط تصدیق قلبی امورباطنهدن اولدیغیایچون دلیلظاهریسیله عملایتمك ضروریدر. آنکچون اقرار ، تصدیق مقامنه اقامه ایدلمشدر . بو جهتله حقیقتده الوهیتی وجناب پیغمبرك نبوتنی قلباً تصدیق ایتمهین بر ذات ، لساناً بن مسلمانم دیر وکلمهٔ شهادتی اتیان ایدرسه ، حقنده مسلمان معاملهسی اجرا اولونور .

اونك حقیقتده مسلمان اولوباولمادیغی کیفیتی، جنابحقه حوالهاولونور. احکام اسلامیهنك تطبیقی امرنده ایسه آنك اقراری نظر اعتباره آلینارق مادامکه مسلمان اولدیغنی اقرار ایدییور ، او حالده مسلماندر دینیر . آرتق اونك حقنده مسلمان معاملهسی اجرا اولونور. بناءًعلیه کندیسنه مسلمان قیز تزویج ایدیلیر . واونکله مسلمان اقرباسی آراسنده توارث جاری اولور . ووفاتنده مسلمان قبرستاننه دفن اولونور . خلاصه بتون احکام اسلامیه، آنك حقنده تطبیق ایدیلیر . ولوکه او ذات ، حقیقت حالده جناب حق و حضرت پیغمبری منکر اولسون . بزه کوره بوجهت مجهولدر .

تصديق قلبى . ايمانك كن اصليسى اولديغى ايچون هيچ بر حالده، هيچ بر عذر ايله سقوط تكليفى قبول ايتمز . بناءً عليه تصديق قلبى ، اكراه ملجى ايله ده ساقط اولماز. اقرار بويله دكلدر. اقرار، بر كره ركن در. يعنى اكراه عذرى اولمقسزين اصلا ساقط اولماز. بناءً عليه مؤمن اولان ذاتك حال اختيارده اقرار ايتمه سى شرطدر لكن اقرار ، عين زمانده ركن زائد اولديغندن حال اكراهده ساقط اولور .

٢ — علت

علت ، لغتده مرض وخسته لك ديمكدر . فقط اصل معناى لغويسى مغير ديمكدر. خسته لكده انسانك حالنى تغيير ايتديكى ايچون علت دنيلمشدر. علت شرعيه يه ده علت دينمه سى بوندندر . حكم شرعى يى عدمدن وجوده و ياخود « قياس » ده اولديغى كبى خصوصدن عمومه نقل ايتديكى ايچون حكمك حالنى تغيير ايديور ديمكدر . بوندن طولايى كنديسنه علت تسميه اولونمشدر .

بووجه تسميه كوستركه حكم شرعى ده اصل اولان عدمدر: برشى حقنده بر حكم درميان ايده بيلمك ايچون او حكمى عدمدن وجوده كتيره جك بر علت لازمدر . اويله بر علت موجود اولمازسه حكمده حال اصليسى اولان عدمده قالير . مثلا بر كيمسه ، باشقه سنك مالنه مالك اولابيلمك ايچون بيع، هبه كبى ملكيتى كنديسنه نقل ايده جك برعقدك يعنى برعلتك تحققى مقتضيدر. اويله بر علت تحقق ايتمدكجه مالك اولاماز .

علت ، اصطلاح فقهاده ثبوت حكم كنديسنه نسبت واضافت اولونان شيدر . ايشته برحكمى « وجوده كتيرن، تعبير ديكرله برحكمده مؤثر وعامل اولان شى نه ايسه، او شيئه علت اطلاق اولونور. چونكه بر حكمك ثبوتى، آنجق اونى وجوده كتيرن ، بو صورتله اونده عامل مؤثر اولان شيئه نسبت واضافت اولونور .

آشاغيده ايضاح ايديله جكى اوزره « سبب » ده ، بر نوع علتدر . لكن اصل حكمك علتى دكلدر . اولسه اولسه علتك علتيدر . بونك ايچوندركه

علت ایله سبب اجتماع ایتدکده حکم مباشره مضاف قیلینیر . سببه نسبت اولونماز . مجله‌نك « مباشر ایله متسبب اجتماع ایتدکده حکم مباشره مضاف قیلینیر » دیه‌سی بوندندر. مباشرعلت دیمکدر. متسبب‌ده سبب دیمکدر. خلاصه علت عامل مؤثردر. سبب واسطه‌دن عبارتدر، وحکمه ایصال ایدن برطریقدر. لکن حکمده مؤثر دکلدر . حکمده مؤثر اولان ، آنجق علتدر . بونك ایچوندرکه فقها ، [الحکم یدورمع العلة = حکم علتله دائردر .] دیرلر . یعنی علت ، حکمك مداریدر علت نره‌ده بولونورسه حکمده اوراده بولونور. علت بولونمازسه حکم‌ده بولونماز .

آشاغیده بحث مخصوصنده ایضاح ایدیله‌جکدرکه جمهور فقهایه کوره افعال الهیه، حکم ومصالحله معللدر. آنکچون [الاحکام مبنیة علی مصالح العباد = احکام شرعیه مصالح عباد اوزرینه مبتنیدر .] سوزی ، السنهٔ فقهاده دائر مثل سائر حکمنه کیرمشدر. بناءً علیه تشریع احکامدن، وضع شریعتدن شارعك مقصدی، انسانلر ایچون جلب منفعت ودفع مفسدت صورتیله حصول سعادت مصلحتیدر. بوده بر علتدر، بوکا حکمت تشریع ومقصد شارع دینیر.

بزم بوراده بحث ایتدیکمز علتدن مقصد، بودکلدر. بو موضوع بحثمزدن خارجدر. بوندن آشاغیده آیریجه بحث ایده‌جکز. بوراده موضوع بحث اولان علتدن مقصد، او علت غائیه‌نك، او حکمت ومصلحتك حصولی ایچون وضع وتشریع ایدیلن احکام شرعیه‌یی معرف اولان علتدر. بو علت، حکم شرعینك معرفیدر. چونکه بو علت بیلینجه اونك اوزرینه ترتب ایده‌جك اولان حکمك ده، نه‌دن عبارت اولدیغی بیلینیر . وشارع، حکم شرعی‌یی بوکا ربط وتعلیق ایتمش اولدیغندن بو علته « مناط حکم » دینیر. بو علت، « قیاس » ك ارکانندن اولان علته شامل اولدیغی کبی ، علی العموم عقود وفسوخه دخی شاملدر . چونکه عقدلرده برر علتدرلر . مثلا بیع و هبه ملك رقبه‌نك ، اجاره واعاره‌ده ملك منفعتك علتیدرلر . شارع ، بونلرك هر برینی بر حکمده مؤثر وآنك علتی اولق اوزره وضع ایتمش اولدیغندن ، بوکبی علتلره «علل وضعیه» اطلاق اولونور . بو علت ، ایکی نوعدر :

١ — علت تامه .

٢ — علت ناقصه .

١ — علت تامه : بر علت ، برحكم شرعيي افاده ايچون وضع ايدلمش واو حكمده مؤثر بولونمش اولمقله برابر آنك اوزرينه ترتب ايده‌جك اولان او حكم‌ده ، كنديسندن تراخي يعني تأخر ايتميه‌جك اولورسه بو علت ، علت تامه ديمكدر. فقهاى حنفيه، بونوع علته «اسماً ومعناً وحكماً علت» ديرلر. بو علت طرف شارعدن حكم مطلوبي افاده‌يه وضع ايدلديكي ايچون اسماً علتدر. حكمده مؤثر اولديغي ايچون معنى‌ده علتدر. حكم مطلوب كنديسندن تراخي وتأخر ايتمديكي ايچونده حكماً علتدر .

اسماً علت اولديغندن طولايي حكم كنديسنه نسبت واضافت اولونورده، «بو حكم شو علتك حكميدر.» دينيلير . حكمده تأثيري بولونديغي جهتله‌ده «بو حكمك مؤثر وعاملي شوعلتدر.» دينير. وحكم مطلوب، كنديسندن آيرلماديغي وتأخر ايتمديكي ايچون‌ده ، «بو علت تامه‌در » دينيلير ، ودرحال اوزرينه او حكم مطلوب ترتب ايدر. شرائط لازمه‌سني جامع اولان عقود ومقاولات كبي.

مثلا بيع صحيح، ملكيتي افاده ايچون شارع طرفندن علت اولمق اوزره وضع ايدلمشدر . آنك ايچون « بيعك حكمي ملكيتدر » دينير . شو حالده عقد بيع ، صحيح وغير موقوف و خياراتدن عارى و شرائط لازمه‌سني جامع اولارق منعقد اولورسه علت تمام اولمش اولور . و آرتق اونك اثرى ديمك اولان حكم‌ده ، يعني ملكيت‌ده درحال حاصل اولور ، مشترى مبيعه وبايع ثمنه مالك اولور . وبو ملكيتك حصولي ايچون تسليم وتسلم كبي باشقه برشيئه لزوم قالماز . مبيع هنوز بايعك يدنده اولوب مشترى‌يه تسليم ايدلمديكي حالده دخي ، مشترينك سلك ملكنه داخل اولمش بولونور . بونك ايچوندركه او دقيقه‌دن، يعني صاتش تاريخندن اعتباراً مبيعده حاصل اولان زوائد دخي مشترينك مالي اولور .

بایع ، قبل التسلیم مبیعده حاصل اولان میوه وسائره کبی زوائده بمدر دیپه‌ص. بوبویله اولدیغی کبی، مبیعك ثمنی اولان شی دخی عقد بیع تاریخندن اعتباراً بایعك ملکی اولور . شو قدر وارکه ثمن ، تعیین ایله تعین ایتمه‌یه‌جکی ایچون بایعه قارشی بورج اولمق اوزره مشترینك ذمتنده در حال ثابت اولور. وبناءً علیه مشتری او ثمن ایله بایعه مدیون اولمش اولور .

٢ — علت ناقصه : علت بعضاً بویله تمام اولماز ، بعض موانع بولونمش اولور . بو اعتبارله حکمك او علت اوزرینه ترتبی تأخر ایدر . او حالده بو علت، ناقص دیمکدر . چونکه معلول علتدن تخلف ایتمز. یعنی برشی، علتندن آیریله‌ماز . علت تحقق ایدنجه معلولی‌ده تحقق ایدر. بو جهتله عقلی اولسون، شرعی اولسون هر هانکی بر مسئله‌ده معلول علتندن آیریلیر ، اونك وجود وتحققی تأخر ایدرسه او علت ، موانع حسبیله نا تمام دیمك اولور . نه وقت مانع زائل اولورسه اوده کسب تمامیت ایدر واو زمان حکم اونك اوزرینه ترتب ایلر . بیع موقوف کبی .

بیع موقوف‌ده ، ملکیتی افاده‌ده علتدر . چونکه « بیع » در . شارع آنی‌ده افادهٔ ملکه علت اولمق اوزره وضع ایتمشدر . بو جهتله هم اسماً ، هم‌ده معنیً علتدر . حتی بونك ایچوندرکه مبیع ، صاحبنك او بیع موقوفه اجازتی وقوعنده عقد بیع تاریخندن اعتباراً مشترینك ملکنه داخل اولمش اولور. یوقسه تاریخ اجازتدن اعتباراً دکل آنکچون بیع موقوفده مال صاحبی بو بیعه واقف اوله‌رق اجازت ویرنجه ، مشتری وقت بیعدن اعتباراً مبیعده حاصل اولان کرك متصل وکرك منفصل زوائده دخی مالك اولور. چونکه بو ملکیتده مؤثر اولان بوعقد بیعدر . یوقسه مالکك اجازتی دکلدر .

کرچه حقیقتده اصل مؤثر ، مالکك اجازتیدر . اونك رضا واجازتنه انتظاراً بیع مذکور ، موقوف اولمشدر . فقط شارع، بوراده مال صاحبنك اجازتی وقت بیعده موجود فرض ایدییور. زیرا مال صاحبی اجازت ویرنجه، اولجه وقوع بولان بیع موقوفك حکمنه اجازت ویرمش دیمکدر . او جهتله

بيع موقوف، تاريخ انعادندن اعتباراً مؤثر اولمش اولور، وبناءً عليه مشتری‌ده بطريق الاستناد يعنی وقت بيعه استناداً بتون زوائديله برابر مبيعه مالك اولور. بيع مذكورك مالكك اجازتنه موقوف قالمه‌سنك سببی، بايعك فضولی اولمسی ايدی. مال صاحبی اجازت ويرنجه اورته‌دن فضولی قالقمش، بيع‌ده غير موقوف اولارق قالمش اولور. ايشته بوملاحظهٔ فقهيه‌يه بناءً بوكبی يرلرده استناد قاعده‌سی جاری اولور. يعنی عقدك حكمی تاريخ وقوعنه استناد ايدر، واو زماندن بدأ ايله جاری اعتبار اولنور. مال صاحبنك بوبيع حقنده اذن ورضاسی معلوم اولمادیغندن، آنك رضاسنه قدر عقدبيع حكمنی اجرا ايده‌مه‌مش واوكا موقوف قالمشدر. بونكله برابر عقد مذكور اساس اعتباريله مؤثر اوله‌رق موجود اولدیغی ايچون بعدالاجازه اوزرينه ترتب ايده‌جك اولان حكم، وقت وقوعدن اعتباراً اوعقده استناد ايله‌مشدر. خيار شرط ايله واقع اولان بيع‌ده بويله‌در، اجارهٔ مضافه‌ده بويله‌در.

علی العموم موانع بولنان يرلرده موجود علتلر، هپ علت ناقصه‌درلر. بوكبی يرلرده علتك درحال حكمنی اجرا ايده‌مه‌مسی مؤثر اولمامسندن دكلدر، بلكه تأثيرينی ايقاعه مانع بولونمه‌سندندر. علت حكمنی مقتضی ايسه‌ده اوحكمك وجوده كلمه‌سنه باشقه برشی مانع اولويور ديمكدر. « مانع ايله مقتضی تعارض ايتدكده مانع تقديم اولنور. » قاعدهٔ فقهيه‌سنه كوره مانع موجود اولدقجه مقتضی اولان علت، حكمنی اجرا ايده‌مز. چونكه مقتضی‌نك شرائطی تمام اولمامش ديمكدر. لكن مانع اورته‌دن قالقنجه، اولوقت مقتضی اولان علت، مانعك تاريخ زوالندن اعتباراً دكل بلكه كنديسنك تاريخ وجودندن اعتباراً حكمنی افاده ايدر.

سبب‌ده بعضاً علت مقامنه قائم اولور. يعنی سبب حد ذاتنده حكمده مؤثر اولمادیغی حالده اصل مؤثر اولان علت اورته‌ده موجود اولمادیغندن طولايی، آنك مقامنه اقامه اولنور. و آرتق علت كبی مؤثر عد اولنور، حكم‌ده آكا مضاف قيلينير. اصوليون حنفيه، بونی وامثالنی نظر اعتباره

آلارق «علت»ی یدی قسمه تفریق وهر برینی مثال مخصوص ایله توضیح ایدییورلر. لکن بونلرك بعضلری علت ناقصه‌ده داخل، بعضلری‌ده علت مقامنه قائم اولان اسباب جمله‌سندن معدود اولدیغندن بز بوراده اونلرك برر برر ذکر وایضاحندن صرف نظر ایتدك. خصوصیله برقسمی، قریباً زیرده اسباب میاننده ایضاح اولونه‌جقدر.

٣ — سبب

سبب، بلاتأثیر حکمه طریق موصل اولان شیدر. شو تعریفدن آکلاشلدیغنه کوره بر شی، بر حکمك سببی اولمق ایچون او حکمده دوغریدن طوغری‌یه مؤثر اولماسی لازمدر، مؤثر اولورسه او شیئه اصطلاحاً سبب دینیوب علت تسمیه اولنور. ذاتاً علتی سببدن تفریق ایدن شی‌ده بودر. یعنی تأثیردر. علت مؤثردر. سبب مؤثر دکلدر. سبب یالکز موصلدر. مع‌هذا بز محاوراتمزده چوق کره سبب کلمه‌سنی علت معناسنده استعمال ایده‌رز. حتی بعضاً آخرینه برده «موجب» لفظنی علاوه ایده‌رك سبب موجب واسباب موجبه دیرز. علت مؤثره دیمك اولور. بو استعمال سببك معنای اعمنه کوره‌در. چونکه سبب لفظی، بعضاً علی‌الاطلاق حکم شرعی‌یی معرف اولان شی معناسنده‌ده استعمال اولونور. بو معنی اعمدر، علته‌ده شاملدر.

خلاصه، سببده تأثیر یوقدر. او یالکز حکمه موصل اولان طریق ووسیله‌دن عبارتدر. بر مثال ایله ایضاح ایده‌لم. مثلا برکیمسه بر قویو حفر ایدوب دیکر بر کیمسه او قویویه بر حیوان القا ایتسه‌ده حیوان تلف اولسه ایشته بوراده حیوانك تلف اولمه‌سنده مؤثر اولان، حیوانی قویویه القا ایدندر، قویویی قازان دکلدر. چونکه حیوانی اتلافه بالفعل مباشرت ایدن، فاعل وعامل مؤثر اولان، حیوانی قویویه القا ایدندر. قویویی قازان، اتلاف فعلنده مباشر دکلدر. او متسببدر، یعنی حیوانك تلفنه مؤدی وموصل اولان سببی احداث ایتمشدرکه قویودر. کرچه قویو حفر ایدلمه‌مش اولسه‌یدی، بالطبع

حیوان القا ایدیله‌جك برچوقور بولونمش اولمازدی. بناءً علیه اوصورتله حیوان اتلاف ایدیله‌مزدی. آنك ایچون قویویی قازان، حیوانك تلفنه سببیت ویرمشدر. فقط بونکله برابر او، بوتلف خصوصنده مؤثر دکلدر. تلفده مؤثر اولان، حیوانی قویویه آتاندر. اتلاف فعلنده مباشردر، علتدر. حافر یعنی قویویی قازان ایسه سببدر، متسببدر.

ایشته علت ایله سبب آره‌سنده‌کی فرق بودر. بوفرقدن شونتیجهٔ حقوقیه حاصل اولورکه برفعلك وقوعنده سبب ایله علت اجتماع ایتدکده اوفعل اوزرینه ترتب ایده‌جك حکم، علته اضافت اولونور، سببه دکل. ایشته مجله‌ده اوقودیغکز (برفعلك حکمی فاعلنه مضاف قیلینیر) و (متسبب ایله مباشر مجتمع اولدقده حکم مباشره اضافت اولونور) قاعده‌لری، بو اساسدن استخراج ایدلمشدر. متسبب سبب، مباشرده علت دیمکدر. بوقاعده‌لر هریرده جاری ومطرددر. یعنی برفعلك حکمی، کندیسنه نسبت واضافت اولونه‌جق اورته‌ده بر علت، برفاعل مباشر بولندقجه حکم اوعلته واوفاعله اضافت اولونور واولونمق لازمدر. اوفاعلی نظر اعتباره آلمایوبده سببه، یعنی متسببه اضافت اولونمق جائز اولماز.

مثلا برکیمسه، دیکر برینك دلالتیله برباشقه‌سنك مالنی سرقت ایله‌سه، بوراده اصل فعل سرقتی ارتکاب ایدن شخص، فاعل مباشردر. بالذات وبالفعل اومال مسروقی اخذ ایدن اودر. دلالت ایدن ایسه بالفعل فعل سرقتی ایقاع ایتمه‌مش، یالکز سارقه یول کوسترمش وبو صورتله بلاتأثیر بر طریق موصل اولمشدر. بوده فعل سرقتده ذی مدخل ایسه‌ده، فاعل دکلدر، متسببدر. بوجهتله مال مسروق، بالفعل سرقته یعنی مال مسروقی اخذه مباشرت ایدن شخصه تضمین ایتدیرلمك لازم کلیر. متسببه یعنی سرقته دلالت ایدنه تضمین ایتدیرلمز. واقعا اوکاده جزا ویریلیر، فقط بو جزا سرقت فعلنك جزاسی دکلدر. دلالت فعلنك جزاسیدر. بو جهتله بوجزا، اصل سارقك جزاسندن دها خفیف اولمق اقتضا ایدر. مقتضای عدالت بودر. مکرکه سرقته دلالت ایدن شخص، یالکز دلالتله اکتفا ایتمیوب فعل سرقته اشتراك ایتمش اولسون.

اولوقت اوده سارق اولمش اولور وعين حكم اوكاده ترتب ايدر .

خلاصه بوراده ايكی فعل وار : بری دلالت فعلی ، ديكری سرقت فعلی. دلالت ايدن دلالت فعلنك فاعلی‌در ، آنده مؤثردر. فقط سرقت فعلنك فاعلی اولماديغندن بونده مؤثر دكلدر. مؤثر اولماديغی شونكله‌ده ثابتدركه اكرسرقت فعلنی بالذات اجرا ايدن شخص ، ايسته‌مش اولسه ايدی اوكا يول كوسترن ذاتك دلالتی موجود اولمقله برابر فعل سرقتی ايقاعدن صرفنظر ايده‌بيليردی وبوصورتده فعل سرقت‌ده واقع اولمازدی .

١ — سبب محض

٢ — علت حكمنده سبب

سبب ، سبب محض وعلت حكمنده سبب اولمق اوزره ايكی‌قسمه آيريلير. سبب محضه ، سبب حقيقی‌ده دينير . اولا شو جهت بيلنمليدركه سببله حكم آره‌سنده مطلقا بر علت تخلل وتوسط ايدر . چونكه بوقاريده سبب ، حكمه موصل برطريقدر، اونده مؤثر دكلدر ديمشدك. اوحالده حكم ايچون هرحالده برعلت‌مؤثره بولونمق لازمدر. علتك يالكز مؤثر اولماسی‌ده كافی‌دكلدر. حكم كنديسنه‌مضاف قيلنمغه‌ده صالح اولمسی مقتضيدر. شوحالده سببله حكم آره‌سنده حيلولت ايدن‌علت، ايكيدن خالی دكلدر. يا اوعلت سببه‌نسبت واضافت‌اولنور. ويا اولونمز. برنجيسی علت حكمنده سببدر، ايكنجيسی سبب محضدر. شمدی بوايكی نوع سببی ، شو صورتله تعريف ايده‌بيليرز :

سبب محض، كنديسيله حكم‌آره‌سنده حكمه مضاف‌اليه اولمغه صالح وسببه غير مضاف برعلت بولونان سببدر. بوقاريده كچن‌سرقته دلالت مثالنده‌اولديغی كبی . ايشته بومثالده‌كی سرقته دلالت فعلی ، سبب محضدر. چونكه بومسئله‌ده حكم سرقت ، كنديسنه مضاف قلنمغه صالح برعلت مؤثره واردر. اوده فاعل مطلق اولان سارقك فعل اختياريسيدر . وبوفعل اختياری، سببه يعنی دلالت فعلنه مضاف دكلدر. آنكچون دلالت فعلی‌سبب محض وبونك فاعلی‌ده متسبب حقيقی‌در . بوجهتله حكم ضمان يالكز سارقه مضاف قيلينير . يعنی بو وجهله

واقع اولان سرقتدن طولایی مال مسروقی تضمین ایتمك ، فعل سرقتك فاعلی اولان سارقه لازم کلیر. سرقته دلالت ایدن شخصه لازم کلمز. قویویی قازمقله حیوانی قویویه آتمق مثالنده‌ده حکم بویله‌در : اونده‌ده ضمان، حیوانی قویویه آتانه لازم کلیر . چونکه او ، علت مؤثره ومستقله‌در . قویویی قازان ایسه متسبب حقیقیدر . حیوانی قویویه آتمق فعلی ، بوکا اصلا نسبت اولونه‌ماز.

علت حکمنده سبب، علت حکم کندیسنه مضاف قیلینان سببدر. تعریف دیکرله کندیسیله حکم آراسنده مضاف الیه اولمغه صالح برعلت بولونمایان سببدر مثلا برکیمسه برحیوانی اوکنده سوق ایدر ویا آرقه‌سندن چکر ایکن حیوان برینك مالنه باصه‌رق تلف ایتسه، حیوانی سوق ایدن ویا چکن اومالك قیمتنی ضامن اولور . کرچه اومالی تلف ایدن حیواندر، علت مؤثره اودر . حیوانی سوق ایتمك ویا چکمك ، تلف فعلنه موضوع وآنده مؤثر دکلدر ، بلاتأثیر تلفه موصل برطریقدر، سببدر. فقط بورادە علت، برکره حکم ضمان کندیسنه مضاف قیلینمغه صالح برعلت دکلدر، چونکه حیواندر. صوکره حیوانك حرکتی آنی سوق ایده‌نك ویا چکه‌نك کیفنه تابعدر. بوجهتله بورادە علت یعنی حیوانك اومال اوزرینه باصمه‌سی، سببه یعنی حیوانی سوقه ویا چکمکه مضافدر . آنك ایچون بوسبب، علت حکمنده اولان سببدر. سائق ویا قائد اولان اوکیمسه‌ده فاعل مباشر حکمنده‌در . بناءً علیه او مالك قیمتنی ضامن اولمه‌سی لازم کلیر .

کذلك برکیمسه، طاوانه آصیلی اولان برآویزه‌نك ایپنی کسمکله او آویزه یره دوشه‌رك قیریلسه ، یاحود بر زیتون یاغی طولومنی یاروب یاغ دیشاری‌یه آقه‌رق تلف اولسه اوکیمسه، آویزه‌نك ویاغك قیمتنی ضامن اولور . واقعا اوکیمسه بالذات وبالفعل آویزه‌یی قیرمامش، آنی الیله طوتوب‌ده یره آتمامش یاغی‌ده الیله آقیتارق، طولومدن خارجه ایته‌رك تلف ایتمه‌مشدر. اویالکز ایپی کسمش، طولومی یارمشدر . آویزه‌نك یره دوشمه‌سی ، یاغك آقمه‌سی ایسه ثقلت و جاذبه قانونلرینك تأثیریله واقع اولمشدر . آنکچون کرك آویزه‌نك وکرك یاغك تلف اولمه سنده اصل وحقیقتده مؤثر اولان علت ، ارضك قوهٔ

جاذبه‌سیدر . ایپ کسمك وطولومی یارمق سببدر. تلفه طریق موصلدر. لکن بوراده ارضك قوهٔ جاذبه‌سی، حکمه مضاف الیه اولمغه صالح برعات دکلدر . حکم ضمان اوکا اضافت اولونه‌مز . اوانسان دکلدرکه ضرر واقع اوکا تضمین ایتدیریله‌بیلسین . اورته‌ده متسببك فعلندن بشقه برفعل اختیاری‌ده یوق .

کیفیت تلف، مجرد متسببك تسببی ایله حصوله کلمشدر. او سببیت ویرمش اولماسه‌یدی نه آویزه یره دوشه‌ردی، نه‌ده یاغ دوکولوردی. بوجهتله متسبب، یعنی بومثالده ایپ کسن وطولومی یاران ، فاعل مباشر حکمنده‌در . الحاصل هرهانکی برفعلك، حکمه مضاف‌الیه اولمغه صالح بر عاتی بولونمایه‌جق اولور ایسه آرتق اوفعل واونك حکمی، متسببه نسبت واضافت اولونور. واومتسبب علت وعامل مؤثر حکمنده طوتولور. بناءً علیه ضررواقع اوکا تضمین ایتدیریلیر. اوکا تضمین ایتدیرلمه‌سین دینیله‌مز . چونکه بوصورتده برشخصك مالی هدر ایدلمش اولور . حالبوکه عصمت ملك هیچ بروجهله زائل اولماز . وهیچ بر کیمسه‌نك مالی بلا سبب شرعی هدر ایدیله‌مز .

٤ — شرط

شرط ، تأثیر وافضا بولونمقسزین بر شیئك موقوف علیهی اولان شیدر . علت وسببده برشیئك موقوف علیهیدر . فقط کچن درسلرده‌ده ایضاح ایتمش ایدككه علتده تأثیر واردر . یعنی علت برشیئك موقوف علیهی اولمقله برابر او شیئك وجودبولمسنده عامل ومؤثردر. سببده برشیئك وجودنده مؤثراولمامقله برابر آکا مفضی وموصلدر . شرطه کلنجه، شرطده بویله نه‌تأثیر واردر، نه‌ده افضا . یعنی شرط ، بلاتأثیر وبلاافضا برشیئك یالکز موقوف علیهیدر. شرط بولونمادقجه مشروط اولان اوشی‌ده بولونماز. مشروط تحقق ایده‌بیلمك ایچون اوندن اول شرطك تحققی لازمدر .

بونکله برابر شرط ، مشروطك وجودنده مؤثر ومفضی دکلدر. ایشته بونك ایچوندرکه‌بز، شرطی تعریف ایدرکن (تأثیر وافضا بولونمقسزین) دیدك.

بوقیدلر قید احترازیدرلر. «تأثیر بولونمقسزین» قیدیله علت، تعریفدن خارج قالدیغی کبی، «افضا بولونمقسزین» قیدیله‌ده سبب تعریفدن خارج قالیر.

مثلا نکاح، شرعاً موجود اولابیلمك ایچون حین عقدده ایکی شاهدك حضوری شرطدر. بلاشهود عقدنکاح، شرعاً صحیح ومعتبر اولماز. زیرا شرط تحقق ایتمه‌مشدر. شرط تحقق ایتمدکجه مشروطده تحقق ایتمز. چونکه شرط بر شیئك موقوف علیهیدر. مادامکه شرط برشیئك، یعنی مشروطك موقوف علیهیدر. اوحالده شرط بولونمادقجه مشروطده بولونه‌ماز. آنکچون شهود حاضر اولمقسزین نکاح، ساحهٔ شریعتده وجوده کله‌مز. شرط، یا کندیسنده اصلا معنای علیت وسببیت بولونمایان شرطدر، یاخود علیت ویا سببیت معناسی بولونان شرطدر. برنجیسنه «شرط محض»، ایکنجیسنه «علت حکمنده‌شرط» واوچنجیسنه‌ده «سبب حکمنده شرط» دینیلیر. شرط محض، وشرط حقیقی شرط جعلی اولمق اوزره ایکی قسمه آیریلیر.

١ — شرط حقیقی

٢ — شرط جعلی

شرط حقیقی، نفس‌الامرده ویا نظر شرعده برشیئك وجودی کندیسنه توقف ایدن شرطدر. مثلا یره تخم آتمق اویردن محصول آلمه‌نك شرطیدر، شرط نفس‌الامریسیدر. چونکه قانون طبیعت اقتضاسنجه بر یردن محصول آلینه‌بیلمسی، او یره مطلوب اولان تخمی آتمغه متوقفدر. بو بویله اولدیغی کبی علی‌العموم عقودده وجودی آرانیلان برطاقم اوصاف وقیودده، اوعقودك شرعاً معتبر اولمه‌سنك شرطلریدر. زیرا قانون شریعت ایجابنجه برعقدك معتبر اولمه‌سی، او اوصاف وقیودك وجودینه وابسته‌در.

شرط جعلی، مکلفك اعتبار ودرمیان ایتدیکی شرطدر. بونی دوغریدن دوغری‌یه وابتداءً بالذات شخص مکلف، شرط قیلمش اولدیغی ایچون بوکا «شرط جعلی» اطلاق اولونمشدر. بوشرط جعلی، ایکی نوعدر. بری شرط تعلیقی، دیکری شرط تقییدیدر.

١ — شرط تعليقی

٢ — شرط تقییدی

شرط تعلیقی ، برشیئك وجودی کندیسنه تعلیق اولونان شرطدر . بو ، « اکر » و «ایسه» کبی ادات شرط وصیغهٔ شرطیه ایله ویا تعلیقه دلالت ایدن برعباره ایله ذکر اولونور. فلان ایش وقوع بولورسه بومالی سکا بیك غروشه صاتدم کبی. شرط تقییدی، (شرطیله) ویا (اولمق اوزره) کبی تقییدی مفید برصورتله درمیان اولونان قید وشرطدن عبارتدر . بدلی برآی صوکره تأدیه ایدلمك شرطیله ویا ایدلمك اوزره بومالی سندن بیك غروشه صاتون آلدم کبی .

عقد بیع کبی تملیکاتك شرطه تعلیقی اصلا صحیح اولماز . مثلا یوقاریده‌کی برنجی مثالده اولدیغی کبی بر کیمسه دیکرینه فلان ایش اولورسه بو خانه‌یی سکا اوچ بیك ایرایه صاتدم دیسه ، بو بیع منعقد اولماز . چونکه تعلیق ، علتك ، تعبیر دیکرله تصرف شرعیك علیتنه یعنی تأثیرینی اجرا ، حکمنی اقتضا ایده‌جك صورتده فی الحال انعقادینه مانع اولور . زیرا تعلیق ، علت اوزرینه داخل اولدیغی زمان ، او علتك محلنه اتصالنی منع ایدر . و علت تأثیرینی اجرا ایده‌مز . بر علت تأثیرینی اجرا ایده‌بیلمك وبر تصرف شرعی علت مؤثره اولابیلمك ایچون ، محلنه متصل اولمه‌سی ضروریدر . تعلیق ایسه بو اتصاله مانعدر. آنکچون برشرطه معلق اولان علتك زمان وجود وانعقادی، اول شرطك زمان تحققیدر . بناءً علیه شرط تحقق ایدنجه علت ده تحقق وانعقاد ایدر . وایشته آنجق اولوقت تأثیرینی اجرا ، حکمنی اقتضا ایلر .

حالبوکه بیع وشرا کبی تملیکاتدن اولان تصرف شرعیلر، فی الحال تملیك افاده ایتمه‌یه وضع اولونمشلردر . تعلیق بو ماهیتی تغییر ایده‌جکندن « بیع » کبی فی الحال منعقد اولمه‌سی لازم کلن عقدلرك ، شرطه تعلیقی جائز اولماز . حصوصیله او شرط ، تحقق وعدم تحققی محتمل اولان شیلردن ایسه او حالده بیعی اویله برشرطه تعلیق ایتمك، برنوع قمار اولور. قمار ایسه قطعیاً ممنوعدر. لکن شویوقاریده‌کی «تملیکات» قیدیله‌ده اشارت اولوندیغی وجهله بوحکم،

یعنی شرطه تعلیقك عدم جوازی ، اثباتاتده یعنی ملکیت اثبات ایدن عقودده جاریدر . اما طلاق وعتاق کبی اسقاطاتده شرطه تعلیق جائزدر . مثلا بر کیمسه دیکرینك کوله‌سنه «بن سنی صاتون آلیرسه‌م سنی آزاد ایتدم» دیسه، جائز اولور واونی صاتون آلدیغی زمان آزاد ایدلمش اولور . کذلك کفاله ووکالت کبی تملیکاتدن اولمایان عقودده دخی شرطه تعلیق جائزاولور. چونکه تعلیق ، بو کبی تصرفات وعقودك ماهیت شرعیه‌سنی تغییر ایتمز . ایشته مجله‌نك (٨٢) نجی ماده‌سنده مذکور اولان «شرطك ثبوتی عندنده اکا معلق اولان شیئك ثبوتی لازم اولور . » قاعدهٔ فقهیه‌سی ، بو کبی یرلرده جاری اولور .

*
* *

شرط تقییدی‌یه کلنجه: فقهای حنفیه بونی شرط جائز، شرط لغو وشرط مفسد اولمق اوزره اوچ قسمه آییریورلر . شرط جائز ، مقتضای عقددن اولان ویا مقتضای عقدی تأیید ایدن شرطدر . بویله بر شرطله بیع جائز وشرط معتبردر . مثلا بایع ثمنی قبض ایدنجه‌یه قدر مبیعی نزدنده حفظ ایتمك ویاخود مشتری رهن ویا کفیل ویرمك شرطیله بر مال صاتمق ، صحیح واو شرطه رعایت ایتمك لازم اولور. شرط لغو ، احد عاقدینه هیچ نفعی اولمایان شرطدر . مثلا باشقه‌سنه صاتمامق شرطیله بیع کبی . بویله بر شرطله بیع صحیح وفقط او شرط لغودر ، هیچ حکمی یوقدر ، کأن لم یکندر .

شرط مفسد ، مقتضای عقددن اولمامق ومقتضای عقدی تأیید ایتمه‌مکله برابر احد عاقدینه نفعی اولان شرطدر . مثلا بایع ایچنده بر مدت اقامت ایتمك ویا مشتری بایعه باشقه بر خانه‌یی اعاره ویا ایجار ایله‌مك شرطیله برخانه صاتمق کبی که بویله بر شرط نافعله بیع صحیح اولماز ، فاسد اولور . مکرکه بویله برشرط، بین‌الناس متعارف اولمش اولسون. اولوقت بیع صحیح وشرط معتبر اولور . مثلا کورکی قاپلامق و حیوانی یولاریله صاتمق شرطیله صاتمق صحیح وبایعك بوشرطله رعایت ایتمه‌سی لازم اولور .

لکن فقهای حنفیه‌نك رئیس اولی امام اعظم ابو حنیفه حضرتلرینك

معاصرلرندن واونك كبی مجتهد مستقلردن امام ابن‌شبرمه مذهبنه كوره متعارف اولسون ، اولماسون علی‌الاطلاق احد عاقدینه نفعی اولان شرطله دخی بیع صحیح و شرط معتبردر . مشاراليه ابن شبرمه‌نك اشبو اجتهادی ، [المسلمون عند شروطهم = مسلمانلر شرطلرنده ثابتدرلر] حدیث صحیحنه موافق كورونیور. ائمهٔ حدیثدن امام ترمذی حضرتلری، «كتب سته» ناميله معروف اولان آلتی معتبر حدیث كتابلرندن بری بولونان (جامع‌السنن) نده ، «باب الصلح» ده بو حدیثی ، [و المسلمون علی شروطهم الا شرطاً حرم حلالاً اواحل حراماً = مسلمانلر ، حلالی حرام ویا حرامی حلال قیلان شرطدن ماعدا شرطلری اوزرنده ثابتدرلر] طرزنده تخریج ایدییور و « بو حدیث حسندر ، صحیحدر » دییور .

قرآن كريمك ظاهری‌ده ، ابن شبرمه مذهبنی تأیید ایدییور . چونكه [یا ایها‌الذین آمنوا اوفوا بالعقود] و [اوفوا بالعهود] آیت جلیله‌لرنده «العقود» و« العهود » لفظلری ، عام اولارق شرفنازل اولمشدر . فضله اولارق احد عاقدینه نفعی‌اولان شرطله بیعك صحتی، فعل پیغمبری ایله‌ده مؤیددر. چونكه (بخاری شریف) ده وسائر امهات كتب احادیثده بر تفصیل محرر اولدیغی اوزره بعض غزواتدن عودت نبویه اثناسنده جناب رسالتمآب افندمز، اصحاب كرامدن « جابر بن عبدالله » ك دوه‌سنی ، حضرت جابر مدینهٔ منوره‌یه قدر اوزرینه بینملك شرطیله صاتون آلمشدی . اكر احد عاقدینه نفعی اولان شرطله بیع فاسد وغیر جائز اولسه‌یدی، حضرت پیغمبر بومعاملهٔ بیعی اجرا ایتمزدی. وحضرت جابر، بوشرطی درمیان ایدنجه قبول‌ایتمك شویله‌دورسون، درحال اویله بر شرط ایله بیعك جائز اولمایه‌جغنی بیان بیوروردی . چونكه وظیفهٔ تشریعیه‌لری بونی مقتضیدر . عكسی تقدیرده وظیفه‌سنی ایفا ایتمه‌مش اولورکه تصوری بیله محالدر .

« مبسوط سرخسی » ده وامام طحاوی‌نك (شرح معانی‌الآثار) نده بو حدیثی تأویلاً « رسالتپناه افندمزك بو معاملهٔ بیعیه‌لری ، مجرد جابر بن

عبداللهی تلطیف مقصدیله واقع اولمش برلطیفه‌دن عبارتدر. یوقسه جدی دکلدر. نته‌کیم مدینهٔ منوره‌یه مواصلتلرنده یالکز دوه‌نك بدلنی دکل، دوه‌یی ده برابر مشارالیه جابره احسان و اعاده بیورمشلردی. » طرزنده بر مطالعه درمیان اولونیور. فقط بو مطالعه، صرف مذهب حنفی‌یی مدافعه غیرتیله درمیان اولونان تأویلات بعیده‌دندر. و هیچ بر وجهله شارعك وظیفهٔ تشریعیه‌سنه توافق ایتمز. اکر اویله اولسه‌یدی رسالتپناه افندمز، بدلیله برابر دوه‌یی احسان واعاده بیوررکن، هیچ اولمازسه مقصدك صرف لطیفه‌دن عبارت اولدیغنی وچونکه احد عاقدینه نافع اولان اویله برشرطله بیعك جائز اولمایه‌جغنی تصریح بیوررلردی. زیرا معرض تشریعده سکوتك جوازه دلالت ومشروعیتی تقریر ایده‌جکنی، هرکسدن زیاده بیلیرلردی.

کرچه امام اعظم حضرتلری ده شرطایله بیعك عدم جوازینه دلالت ایدن باشقه بر حدیث شریف روایت ایله‌یور. فقط بو حدیثك دلالتی صریح وقطعی اولمامقله برابر شو ذکر اولونان حدیثلرله تعارض ایدییور. حدیثلر متعارض اولدقلرندن طولایی آرادن چیقاریله‌جق اولورلرسه، یوقاریده استشهاد اولونان آیت جلیله‌لرك اطلاق وعمومی، معارضسز قالیر. بو صورتله ینه ابن شبرمه حق قازانیر. حصوصیله محققین حنبلیه‌دن مشهور « ابن قیم »ك (اعلام الموقعین)ده دیدیکی کبی، علی‌العموم عقود ومعاملاتده اصل اولان صحتدر. جمهور فقهایه کوره اشیاده اصل اولان اباحه وافعالده اصل اولان عدم مکلفیتدر. آنکچون هرهانکی بر فعلك شرعاً غیر مشروع اولدیغنی بر دلیل شرعی ایله اثبات ایتمك لازم کلیر. اثبات ایدیله‌مدیکی صورتده او فعل، جواز اصلیسنده قالیر.

قوجه، قوجه اماملر آراسنده جاری اولان بو بحثی، حدمزه باقمایه‌رق کمال عجزمزله محاکمه‌یه قالقشمقدن مقصدمز شودرکه زمانمزده معاملات مدنیه‌نك اساسی، (سربستیٔ مقاوله) قاعده‌سی تشکیل ایدییور. مملکتمزده انکشاف ملینك ده بوکا پك بیوك احتیاجی وار. آنکچون مجله‌نك شرطله بیع فصلنه

شرط نافع ايله‌ده بيعك جائز و شرطك معتبر اوله‌جغنه دائر بر ماده علاوه ايتمك صورتيله معاملات ناسه وسعت ويرمك ، مدنى واجتماعى بر ضرورتدر. بو ، ابن شبرمه مذهبنه موافق اولديغى كبى ، مذهب حنفى‌يه‌ده منافى دوشمز . چونكه فقه حنفيجه حاجت عمومى اولسون ، خصوصى اولسون ضرورت منزله‌سنه تنزيل اولونور . ضرورتلرده ، ممنوع اولان شيلرى مباح قيلار . حالبوكه شرط نافع ايله بيع معامله‌سى ، شرعاً ممنوع‌ده دكلدر. بالعكس دمين ذكر اولونان نصوص قرآنيه واحاديث نبويه‌نك ظاهرينه‌ده موافقدر .

علت حكمنده اولان شرط

بر فعلده ، بر حادثهٔ حقوقيه‌ده حكم كنديسنه اضافت اولونمه‌يه صالح بر علت وبر سبب بولونماييده يالكز شرط بولونه‌جق اولورسه، اوشرطه «علت حكمنده شرط» دينير . مثلا بر كيمسه طريق عامده ويا باشقه‌سنك ملكنده بر چوقور ، بر قويو آچوبده بالآخره اونك ايچينه بر انسان دوشه‌رك تلف اولسه ، ايشته بو مثالده چوقور آچمق كيفيتى ، تلف فعلنك شرطنى احداث ايتمك ديمكدر . چونكه چوقورك وجودى ، تلفك شرطيدر . چوقور اولماسه‌يدى انسان دوشوب تلف اولمازدى . لكن بو تلف فعلنك ، كنديسنه اضافت ايدلمه‌سنه صالح نه بر علتى ، نه‌ده بر سببى واردر . چونكه بوراده او انسانى بو چوقوره فلان ذات القا ايتمشدر ديه‌جك بر كيمسه يوقدر. اورته‌ده يالكز چوقورى آچان ذات واردر. بوذات ايسه اونى بالذات وبالفعل او چوقوره سوق والقا ايتمه‌مشدر. او انسان كنديلكندن دوشمشدر .

او انسانك بوسقوطى ايسه تلف فعلنك، كنديسنه نسبت اولونمسنه صالح دكلدر . زيرا او انسان كندى اختياريله كنديسنى او چوقوره آتمامشدر . بيلميه‌رك ، كورميه‌رك سقوط ايتمشدر . اونك چوقوره دوغرو يورومه‌سى ايسه ممنوع دكلدر ، مباحدر . بو جهتله چوقوره دوغرو يورومك ، اورايه دوشمه‌نك سببى اولمقله برابر ، حكم كنديسنه اضافت اولونمغه صالح دكلدر .

آنکچون چوقوری آچان ، هر نه قدر تلف فعلنده فاعل مؤثر دکلسه‌ده ، او حکمده اولان شرطك فاعلیدر. اوجهتله تلف اولان شخصك دیتنی ضامن اولمه‌سی لازم کلیر .

اصول فقه کتابلرنده بو مسئله‌ده‌کی چوقور قازمق کیفیتی، تقریر اولوندیغی وجهله «علت حکمنده شرط» مثال اولمق اوزره ایراد اولونیورسه‌ده، فکر عاجزانه‌مجه بو دوغرو دکلدر . بو ، اولسه اولسه سبب حکمنده شرط اولا-بیلیر . دها دوغروسی علت حکمنده سببدر . واقعا چوقوره دوشن ذاتك چوقور اوزرینه یورومه‌سی‌ده بر سببدر. فقط بو ، مباح اولمقله برابر قصدی اولمادیغندن حکم، کندیسنه اسناد اولونمایوب سبب بعیده یعنی چوقوری قازان متسببه اضافت اولونمشدر .

معلومدرکه تسببك موجب ضمان اولمه‌سنده تعدی شرطدر . یعنی متسببك بر ضرری ضامن اولمه‌سی، او ضرره مفضی اولان فعلی حقسز اولارق یاپمش اولمه‌سیله مشروطدر . آنکچون یوقاریکی مثالده « بر کیمسه طریق عامده ویا باشقه‌سنك ملکنده بر چوقور آچوبده الخ . » دیدك . چونکه هیچ برفردك طریق عامده ویا غیرك ملکنده خودبخود تصرفه حقی یوقدر . اما برکیمسه، کندی ملکنده بر قویو قازوبده اونك ایچینه باشقه‌سنك بر حیوانی دوشه‌رك تلف اولسه، او کیمسه اوحیوانك قیمتنی ضامن اولماز. چونکه اونك کندی ملکنده قویو قازمغه حقی واردر وجواز شرعی ضمانه منافیدر. آنکچوندرکه مجله‌نك (۹۳) نجی ماده‌سنده (متسبب متعمد اولمادقجه ضامن اولماز .) دنیلمشدر . بو ماده‌ده‌کی « متعمد » تعبیری ، متعدی دیمکدر .

سبب حکمنده شرط

سبب حکمنده اولان شرطه کلنجه : بو شرط ، کندیسیله مشروطی آره‌سنده کندیسنه نسبت و اضافت اولونامایان برفعل اختیاری حیلولت ایدن شرطدر . ایچنده قوش بولونان قفسك ویا ایچنده حیوان بولونان آخورك

قابوسنی آچمق کبی . ایشته برکیمسه ، بر قفسك ویا آخورك قپوسنی آچارده ، ایچنده‌کی قوش ویا بارکیر قاچارسه ، اوکیمسه قوشك ویا بارکیرك قیمتنی ضامن اولماز . چونکه بوراده قوشك ویا بارکیرك فراریله حاصل اولان ضررك علتی ، فرار فعلیدر . بوایسه قوشك ویا بارکیرك کندی فعل اختیاریسیدر . وقابویی آچمق فعلنه منسوب ومضاف دکلدر . چونکه قاپی آچلمقله برابر قوش ویا بارکیر قاچه‌بیلیردی . قابویی آچان ، قوشی ویا بارکیری قووالامق کبی برصورتله بالفعل قاچیرمامشدر . اونلر کندیلکندن قاچمشلردر . اونلرده انسان کبی فاعل مختاردر .

هرنه‌قدر حیواناتك عقللی یوقسه‌ده ، عقلك اولمامسی اختیاره منافی دکلدر . اونك ایچون حیواناتك اختیار واراده‌لری صحیحدر . واونك ایچوندرکه قاچمه‌لری متصور وممکندر ، حتی واقعدر فقط قابویی آچان ، یالکز آچمقله اکتفا ایتمیوبده فضله اوله‌رق اونلری قووالامش ایسه ، اولوقت فاعل مباشر دیمك اوله‌جغندن ضامن اولور .

بوحکم ، قفسك ویا آخورك قاپیسنی آچانه ضمان لازم کلمه‌سی ، امام اعظم ایله امام ابو یوسفه کوره‌در . فقط ائمهٔ حنفیه‌دن امام محمد ایله مذهب شافعی مؤسسی امام شافعی‌یه کوره اوکیمسه‌یه ضمان لازم کلیر . چونکه هر نه قدر بارکیرك فراری وقوشك اوچمه‌سی ، کندی اختیاریله واقع اولان برفعل وحرکت ایسه‌ده ، بوفعل اختیاری حیوانات ایچون حال طبیعیدر ، یعنی قفسك قاپوسی آچیلنجه قوشك اوچمه‌سی ، آخورك قاپوسی آچیلنجه بارکیرك فراری ، اونلرك مقتضای طبیعتیدر . بوکبی احوال وحرکات طبیعیه‌دن احتراز ایسه ، غیرممکن کبیدر . بوجهتله بومسئله‌ده موجود اولان فعل اختیاری ، یوق حکمنده‌در . آنکچون قابویی آچان ذات ، فاعل مباشر حکمنده اولان متسبب متعدیدر ، ضامن اولمه‌سی لازم کلیر . مجله‌ده امام محمدك بورأیی قبول وترجیح ایتدیکندن (٩٢٢) نجی ماده‌نك فقرهٔ اخیره‌سی بو رأیه کوره تحریر اولونمشدر .

— ٢ —

حاكم

بوندن اولكی فصلده (حكم)ك و انواعنك نه‌دن عبارت اولدیغنی بر تفصیل ایضاح ایله‌دك. شمدی‌ده او احكامی وضع ایدن (حاكم)ك كیم اولدیغنی ایضاح ایده‌لم. بو احكام بحثنك بدایتنده دیمشدك كه بو مبحثده حكمدن، حاكمدن، محكوم بهدن و محكوم علیهدن بحث اولونه‌جقدر. مادام كه اورته‌ده وجوب و حرمت كبی بر طاقم احكام واردر. شبهه‌سز اونك بر حاكمی یعنی واضعی بولونمق مقتضیدر.

وجوب، حرمت و اباحه كبی احكام شرعیه‌یی وضع ایدن، هیچ شبهه یوقدر كه شارعدر. فقط عجبا عقل انسانی‌ده بو حكملری وضع ایده‌مزمی؟.

عقلك وضع ایده‌جكی احكامی بر دین، بر شریعت تأیید ایتمیه‌جك اولور ایسه او احكامك عموم افراد بشر اوزرنده هیچ بر نفوذی اولماز. حكومتلر خارجی قوتلر كبی نفوذ مادیسی اولسه‌ده، نفوذ معنویسی اولاماز. نفوذ معنویسی اولمایان احكام ایسه، بشری جدال و قتالدن، كیزلی كیزلی فنالقلردن قورتاراماز. خصوصیله عقول بشر متفاوت اولدیغندن برینك وضع ایتدیكی و ایده‌جكی احكامی، دیكری مناسب كورمز. بر مسئله‌ده كوچ حال ایله اتفاق ایدرلرسه، بیك مسئله‌ده اختلاف ایدرلر.

آنك ایچوندر كه كرك اخلاقك و كرك حقوقك، تعبیر فقهی ایله كرك احكام دیانیه‌نك و كرك احكام قضائیه‌نك معنوی بر قوة مؤیده‌سی بولونمق لابددر. احكام قضائیه‌نك حكومتلر قوة مؤیده‌سی اولابیلیرسه‌ده، احكام دیانیه‌نك

يعنى وجدانيات و اخلاقياتك قوهٔ مؤيدهسى اولامازلر. حتى حكومتلر، احكام حقوقيهنك تام معناسيله قوهٔ مؤيدهسى اولاميور. دينسز و طبعاً اييى يارادلمامش بر انسان ، خلقك وحكومتك اطلاعى متعذر وحتى متعسر اولان يرلرده هر درلو فنالغى ارتكابدن خالى قالمايور .

انسان ، احتراصاتنه مغلوب بر حيواندر . حتى حيوانات مفترسهدندر . آزى ديشلرى واردر، آكل اللحومدر . آنكچون انسانلر، بر دينه، صميمى بر عقيدهيه ربط ايدلميهجك اولورلرسه، فرصت بولدقجه هر نوع فنالغى اختياردن فراغت ايتمزلر فنلر ، علملر ، مدنيتلر ، انسانلرك اخلاقنى تهذيب ايدهميور. تهذيب شويله دورسون ، بالعكس افساد ايدييور. چونكه علوم وفنون تكمل ايدهرك مدنيت ترقى ايتدكجه، انسانلرك احتياجاتىده او نسبتده تزايد ايدييور. يكى يكى كورهنكلر، مودهلر، مدنى احتياجلر حاصل اولويور. ايشته بو احتياجلر انسانلرى حيله ودسيسهلره وبر چوق مدنى فنالقلره سوق ايدييور .

آنك ايچوندر كه اخلاقى تهذيب و حقوقى تثبيت خصوصنده معارف مدنيهنك اصلا تأثيرى اولمايور . واقعا اديان صحيحهدن بر دينه سالك اولان يك چوق انسانلرده ، فنالقدن كيرى قالمايورلر . دينده بر چوق انسانلر اوزرنده تأثيرينى كوسترهميور . لكن او كبى اشخاص حقيله تدقيق ايديلهجك اولورسه كورولور كه اونلرك يا بمقده اولدقلرى فنالقلر صلابت دينيهنك نقصاننده متولددر. اييى بر تربيهٔ دينيه ويرلهمسندندر. اكر اونلر حقيقةً وكمال صميميتله ديندار اولسهلردى ، او فنالقلرى ارتكاب ايتمزلردى .

خلاصه ، بتون افراد انسانيهيى عين احكام ايله مكلف طوتهبيلمك ، اونلرى عين احكامه حرمت و رعايت ايتديرهبيلمك ايچون ، دينك وجودينه احتياج بديهيدر. بناءً عليه كرك اخلاقك وكرك حقوقك حقيقى قوهٔ مؤيدهسى ديندر . فقط عجبا حضرت شارعك وضع ايدهجكى اخلاقى وحقوقى احكامى، عقل بشر ادراك ايدهمزمى ؟ يعنى شريعت وضعندن اول ادراك ايدهمزمى ؟ بو حسن وقبح مسئلهسيدر. علماء اسلامك بونده اختلافى واردر. ايضاح ايدهلم:

مبحث حسن وقبح

يعنى

ايیلك ، کوتولك

بو حسن وقبح تعبيرلرى ، تعبير اصطلاحيدر . نيك وبد ، خير وشر ، حق وباطل كبى فضائل ورذائل بشرى ، محاسن ومساوئ اخلاقيه‌يى افاده ايدن نه قدر كله‌لر وارسه جمله‌سنك مدلوللرى ، بو حسن و قبح تعبيرلرنده داخلدر . بناءً عليه بو بحثده (حسن وقبح) دن ، مقصد ، ايیلك كوتولكدر . يوقسه هر شيئه شامل اولمق اوزره كوزللك چيركينلك ديمك دكلدر . افعال بشريه‌ده كوزللك وچيركينلكدركه ايیلك وكوتولك ديمكدر .

براز دها ايضاح ايده‌لم . لغةً كوزللك ، چيركينلك معنالرينه موضوع اولان (حسن وقبح) كله‌لرى ، بش معناده استعمال اولونور .

برنجيسى ، غرضه موافق ويا مخالف اولمقدر . غرضه موافق اولانه كوزل دينير ، عدالت كبى . غرضه مخالف اولانه چركين دينير ، ظلم كبى .

ايكنجيسى ، طبعه ملايم ويا منافى اولمقدر . طبعه ملايم اولانه كوزل دينير ، طاتلى كبى . طبعه منافى اولانه چركين دينير ، آجى كبى .

اوچنجيسى ، صفت كمال ويا نقصان اولمقدر . صفت كمال اولانه كوزل دينير ، علم كبى . صفت نقصان اولانه چركين دينير ، جهل كبى .

دردنجيسى ، بين الناس مدح وثنايى ويا ذم وقدحى موجب اولمقدر . مدح وثنايى موجب اولانه كوزل دينير ، سماحت كبى . ذم وقدحى موجب اولانه چركين دينير ، بخل وامساك كبى . ايكنجى ، اوچنجى و دردنجى معنالرى ، برنجى معنايه ارجاع قابلدر . آنك ايچون امام غزالى حضرتلرى ، اصول فقهدن (المستصفى) نام كتاب كزيننده يالكز برنجى معنا ايله اكتفا ايتمشدر .

بشنجيسى ، عندالله مدح و ثوابه ويا ذم و عقابه مستحق اولمقدر . مدح

ونوابه استحقاقی مستلزم اولان فعله کوزل دینیر. اللهه ایمان، عبادات وعدل واحسان کبی . ذم وعقابه استحقاقی استلزام ایدن فعلەده چرکین دینیر. کفر وظلم وعد وان کبی. بوراده « حسن وقبح » تعبیرلرندن مقصوداولان معنی، ایشته بو بشنجی معنادر . بو معنایه کوره « حسن و قبح » لفظلرینی کوزللك، چرکینلك دیه دکل ، ایيلك کوتولك دیه ترجمه ایتمك دها دوغرو اولور .

ایشته بومعناجه حسن وقبح ، عقلیمیدر. شرعیمیدر؟ یعنی نفس‌الامرده وحد ذاتنده افعال بشریەده ایيلك کوتولك وارمیدر ، یوقمیدر ؟ شریعتدن قطع نظر ایدلدکده عقل، کندی باشنه ایيلك وکوتولك دینیلن شیلری ادراك ایدەبیلیرمی ؟ یوقسه بو وصفلر ، صرف موضوعات شرعیەدنمیدر ؟ ایشته بو مسئله‌یه (حسن وقبح مسئله‌سی) دینیرکه کرك علم کلامك وکرك علم اصول فقهك الکمهم مباحثندندر. وعین زمانده هم اخلاق، هم‌ده حقوق فلسفه‌سنك اس‌الاساسیدر .

ارادهٔ بشر وقضا وقدر مسئله‌لرنده اولدیغی کبی علماء اسلام، بومسئله‌دەده اختلافه دوشمشلردر . ذاتاً بو حسن و قبح مسئله‌سی ، اراده مسئله‌سنك تمامندندر . آنك ایچوندرکه ارادهٔ بشری انکار ویا اضطراری اولدیغنی ادعا ایدنلر ، نفس‌الامرده ایيلك وکوتولکك وجودینی انکار ایتمشلردر . بالعکس ارادهٔ بشرك وجودینه و غیر اضطراری اولدیغنه قائل اولانلرده ، حسن وقبحك نفس الامرده موجود اولدیغنه ذاهب اولمشلردر. بناءً علیه بو مسئله‌ده اشعریلر جبریه‌ایله، ماتریدلرده معتزله ایله برلشمشلردر. کرچه ماتریدیلرله‌معتزله آراسنده اراده مسئله‌سنده اولدیغی کبی، اوفاق بر اختلاف‌نظر واردر. فقط بو، ذکره شایان اولمیه‌جق درجه‌ده‌اهمیتدن‌عاریدر. وحقیقی اولمقدن زیاده‌لفظیدر. نزاع لفظی قبیلندندر .

جبریه واشعریه نظریه‌سی

جبریه ایله اشعریه نظرنده ذکر اولونان معنایه کوره حسن وقبح، یعنی ایيلك کوتولك عقلی ونفس الامری دکلدر، شرعیدر . شریعتدن قطع نظر

ایدلدیکی صورتده اساساً ونفس الامرده افعال وحرکات بشریه‌ده ایلك کوتولك یوقدر. ایلك کوتولك، خطابات شرعیه‌نك افعال مکلفینه تعلقی ایله حاصل اولان موضوعات شرعیه‌دندر. شرعك ورودندن اول عقل بشر، منفرداً و ومستقلاً افعالك حسن وقبحنی ادراك ایده‌مز.

آنکچون حسن امر شارعك، قبحده نهی شارعك موجب واثریدر. یعنی مأموربه اولان افعال، جناب حق طرفندن امر اولوندیغی ایچون ایی وکوزل اولمشدر. منهی عنه اولان افعالده، نهی اولوندیغی ایچون چرکین اولمشدر. یوقسه اساساً وحد ذاتنده کوزل ویا چرکین اولدیغی ایچون امر ویا نهی اولونمش دکلدر. عقلك بوبابده اصلا دخل وتأثیری یوقدر. عقل آنجق خطابات شرعیه‌یی فهم وادراکه آلتدر. ایشته بو مسئله‌ده جبریه ایله اشعریلرك دعواسی بودر.

معتزله وماتریدیه نظریه‌سی

معتزله ایله ماتریدیه عندنده ایسه امر بر عکسدر. یعنی ایلك کوتولك عقلیدر ونفس الامرده موجوددر. موضوعات شرعیه‌دن عبارت دکلدر. افعالك حسن وقبح ایله اتصافی شرعك ورودینه توقف ایتمز. عقل اویله مجرد خطابات شارعی فهم وادراکه آلت دکلدر. بلکه جناب حقك وجود ووحدانیتنه عرفان وایمان، عدل واحسان، منعمه قارشی عرض شکران وتخلیص جان کبی بعض افعال واردرکه عقل آنلرك حسننی، یالکز شرعك ورودینه دکل، حتی نظر واستدلاله بیله مفتقر اولمقسزین بالبداهه ادراك ایدر. کذلك کفر، کذب مضر، ظلم وغدر، ایلکه قارشی کوتولك بغیر حق بر معصومی قتل وجرح کبی بعض افعالده واردرکه آنلرك قبحنیده، ینه او صورتله ادراك ایدر.

اعلای حق ایچون جهادك، بر جانینك الندن بر معصومك حیاتنی تخلیص ایچون اختیار اولونان کذبك حسنی، مجرد بر منفعت شخصیه ایچون کیمسه‌یه ضرر ایراث ایتمه‌ین کذبك قبحی کبی بعض افعالك حسن وقبحنیده نظر واستدلال

ایله ادراك ایدر. ایشته عقل، بو کبی افعالك حسن و قبحنی ادراك خصوصنده شرعه محتاج اولماز.

فقط حسن وقبحی خفی اولان انواع واشکال عبادات، بین الناس جاری اولان عقود ومعاملات کبی دیکرلری. چونکه افعالك حسن وقبحنی ادراکده شرعه محتاج اولور. بو جهتله بو کبی افعالك حسن وقبحنیده، شرعك ارشاداتیله ادراك ایلر. شرع شریفده بالعموم فرق اسلامیه‌نك اتفاقی اوزره وجوب وحرمت کبی احکام ایله حاکم اولمقله برابر، عقلك مدرکاتنده افعالك حسن وقبحنی تأکید وتأیید وعقلك ادراك ایتمدیکی یرلرده حسن وقبحی تبیین ایدر.

خلاصه، ایییلك امر شارعك، کوتولکده نهی شارعك مدلولیدر. یوقسه موجبی واثری دکلدر یعنی مأمور به اولان افعال، اساساً وماهیةً کوزل اولدیغی ایچون شرعاً امر اولونمشدر. منهی عنه اولان افعالده، نفس الامرده چیرکین اولدیغی ایچون نهی اولونمشدر. یوقسه اشعریه‌نك دیدکاری کبی امر ویا نهی اولوندیغی ایچون کوزل ویا چیرکین اولمش دکلدر. ایشته بو حسن وقبح مسئله‌سنده معتزله ایله ماتریدیلرك فکری ده بودر. هر ایکی طرفده مدعالرینی اثبات ایچون بر طاقم دلائله استناد ایدییور.

*
* *

اخطار — ذکر اولونان دلائلی ایضاح ایتمزدن اول، مهم بر نقطه‌یی اخطار وبو بابده یك یاکلش اوله‌رق معتزله حقنده حاصل اولان بر ذهابی تصحیح ایتمك اقتضا ایدییور. شویله که: ایجاب وتحریم یعنی واجب قیلمق، حرام قیلمق معناسنه «حکم»، آنجق واضع شریعت اولان جناب حقه مخصوصدر. بو خصوصده جناب حقدن باشقه حاکم یوقدر. عقل بو معناجه حاکم دکلدر. بونده معتزله دخی داخل اولدیغی حالده دین اسلامه انتساب دعاسنده بولونان هیچ بر فرقه‌نك اختلافی یوقدر.

واقعا منلا خسرو وابن کمال کبی بعض متأخرین علما طرفندن معتزله‌نك بوبابده عقلی حاکم قیلدیغی بیان اولونیورسه‌ده، دوغرو دکلدر. بونلر معتزله‌نك

نه کتابلرینی کورمشلر ، نده مقصدلرینی آکلامشلر . تحقیق وتتبعلری غایت سطحیدر. هر معناسیله کرچکدن محقق اولان ابن همام ، علامهٔ بنانی و «مسلم الثبوت» صاحبی کبی محققینك تحقیقاتنه کوره معتزله‌نك بو مسئله‌ده مخالفتی یوقدر. ذاتاً باشقه د لو ده اولاماز. چونکه معنای مذکورجه عقلی حاکم قیلمق دیمك، عقلی واضع شریعت یاپمق ودین وشریعتدن مستغنی قیلمق دیمك‌اولورکه مسلم الثبوت شارحنك‌ده دیدیکی کبی مسلمانلق ادعاسنده بولونانلرك لسانینه یاقشماز.

اما حکم ، «بو فعل کوزلدر ، شو فعل چیرکیندر» کبی کلام اخباریده‌کی نسبت خبریه‌یی ادراك و اذعان معناسنه آلینیرسه بو تقدیرده عقل ، معتزله‌یه کوره حسن وقبیح ایله حاکم اولابیلیر. لکن بوصورتده حاکم لفظنك معناسی واجب قیلان ، حرام قیلان ، تعبیر دیکرله احکام شرعیه وضع ایدن دیمك اولمایوب بلکه حسن وقبحی ادراك ایدن دیمك اولور. وآنفاً بیان اولوندیغی اوزره بونده معتزله یالکزدکلدر. جمهور ماتریدیه، یعنی بالعموم فقهای حنفیه دخی اونلرله برابردر.

اوت ، بو بحثده معتزله ، ماتریدیلردن آیریله‌رق باشقه بر طریق التزام ایتمشلر وبناءً علیه حسن وقبحك انسانلرحقنده شرعك ورودندن‌اقدم وجوب وحرمت کبی احکام الهیه‌یی استلزام‌ایده‌جکنه قائل اولمشلردر. لکن بونظریه‌یه قائل اولمقله عقلك حقیقتده وجوب وحرمت کبی احکام ایله حاکمیتنه قائل اولمق لازم کلمز . خصوصیله معتزله ، بو فکرده‌ده یالکز دکلدر . آشاغیده مفصلاً تحلیل و توضیح اولونه‌جنی وجهله معرفت الهیه‌نك وجوبی کیفیتنده باشده امام اهل سنت اولان علم‌الهدی شیخ ابو منصور ماتریدی حضرتلری اولدیغی حالده جمهور ماتریدیه دخی معتزله ایله هم فکردر . ایشته مسائل مذکوره‌یی بو صورتله تحلیل وتفریق ایده‌رك بربرینه قارشدیرماملیدر .

بو جهت بو صورتله تصحیح ایدلدکدن صوکره ، اصل بحثه رجوع ایله منازع فیه اولان مسائلی تلخیص وطرفینك دلائلی توضیح ایده‌لم .

تلخيص مسائل

ابن همام حضرتلرينك (تحرير) نام تأليف بهينده بيان اولونديغى وجه ايله بو بحثده محل نزاع اولان مسائل اوچدر .

برنجيسى، افعال اختياريه‌نك نفس الامرده حسن وقبح ايله متصف اولوب اولمامسى ، تعبير ديكرله حسن وقبحك عقلى ويا شرعى اولوب اولمامسيدر .

ايكنجيسى ، اتصاف مذكورك ، شرعك ورودندن اول احكام آلهيه‌نك افعاله تعلقنى استلزام ايدوب ايتمه‌مسيدر .

اوچنجيسى، حسن وقبحك، تعذيب مطيع وتكليف مالايطاق قضيه‌لرينك عدم جوازينى اقتضا ايدوب ايتمه‌مسيدر .

ايشته بو اوچ مسئله‌نك اوچنده‌ده اشاعره ايله معتزله ، يكديكرينه ضد باشقه باشقه نظريه‌لر تعقيب ايتمشلردر . جمهور ماتريديه ايسه برنجى مسئله ايله اوچنجى مسئله‌ده معتزله ايله همفكردر، ايكنجى مسئله‌ده يالكز اساس اعتباريله معرفت آلهيه‌نك وجوبنده معتزله‌ايله برابر اولوب‌ديكر افعال حقنده على العموم ماتريديلر اشعريلرله برابردرلر. جبريه‌يه‌كلنجه، بونلر بواوچ مسئله‌نك اوچنده‌ده اشعريلرله متفقدرلر. شمدى بومسئله‌لرى صره‌سيله برر برر توضيح و دلائلنى تبيين ايده‌لم :

برنجى مسئله حقنده اشعريلرك دلائلى

برنجى مسئله‌كه حسن وقبح عقليميدر ، شرعيميدر؟ مسئله‌سيدر ، بالاده بيان اولونديغى وجه ايله جبريه ايله اشعريه ، شرعى اولديغنى ادعا ايديـيور . بونلره كوره افعال بشريه حقيقتده ونفس الامرده حسن و قبح ايله متصف دكلدر . كوزللك چركينلك ، ايبلك كوتولك ، افعالك نه ذاتندن وماهيتندن، نه‌ده افعال ايله قائم بر وصف ذتيدن نشأت ايتمشدر . بلكه شريعتك ورودیله احكام شرعيه‌نك افعاله تعلقندن حاصل اولان بر كيفيتدر . بوجهتله حقيقتده افعال بشريه‌ده كوزللك چركينلك ، ايبلك فنالق يوقدر . آنك ايچوندركه

شریعتدن قطع نظر ایدیله جك اولور ایسه عقل مستقلاً افعالك حسن وقبحنی ادراك ایده‌مز . ایشته جبریه ایله اشعریه ، بو مسئله حقنده‌كی بو فكرینی بو صورتله بیان ایتدكدن صوكره بونی ، بر وجه آتی دلائل ایله اثبات ایتمك ایسته‌یورلر .

١ — چونكه اولا ، حسن و قبح شو یوقاریده درمیان اولونان بش معنادن هانكی معنایه آلینیرسه آلینسین، افعالده ثابت ومستمر اوصاف ذاتیه‌دن دكلدر . بالعكس امور اضافیه واعتباریه‌دندر. آنك ایچون اضافات واعتبارانك اختلافیله تبدل واختلاف ایدر. مثلا غرضه ویا طبعه موافقت ومخالفت معناسنه حسن و قبح ، اغراض و طبایعك تبدلیله تبدل و تخلف ایدر . بر ایش بر شخصك غرض و طبعنه موافق اولورده ، دیكر بر شخصك غرض و طبعنه مخالف اولور . بو حالده او ایش غرض و طبعنه توافق ایدن شخصه نظراً محاسندن عد اولونورده ، دیكر شخصه نظراً قبایحدن معدود بولونور .

انسان ایسه فطرةً كندی نفسنه اعتبار وباشقه‌سنی استحقار ایدراولدیغندن هر فرد بر ایشك كوزل ویا چیركین اولمه‌سنده كندی غرض وطبعنی اساس ومقیاس اتخاذ ایلر . وبناءً علیه غرضنه ویا طبعنه ملایم اولان افعالك حسننه ، منافی دوشه‌ن افعالك‌ده قبحنه حكم ایدر. بوبابده باشقه‌لرینی اصلا نظر اعتباره آلماز ، بتون عالمك كندی غرضنه تابع اولمه‌سنی آرزو ایلر . كویاكه عالمده كندی غرض ومقصدندن باشقه شایان اعتبار اغراض ومقاصد یوقمش، صانكه بتون عالم كندندن عبارتمش كبی حركت ایتمك ایستر. ایشته فطری وجبلی اولان شو حالت نفسیه سببیله‌دركه انسان ، بعضاً بر شیئك صورت مطلقه‌ده قبحنه ، فنالغنه حكم ایدر . بعضاً‌ده چیركینلكی وفنالغی اوشیئك ذاتنه نسبت ایدرده ، بوشی بنفسه چیركیندر دیر.

بشرك حالات روحیه‌سی حقیله تحلیل وتتبع ایدیله جك اولورسه كوروله‌ركه افعال حسنه و قبیحه دینیلن ، كوزل ویا چیركین ، ایی ویا كوتو ، علوی ویا سفلی دینیلن افعال وحركاتده عامل وسائق اولان مؤثرات، ایكی اصله راجعدر.

۱ — حب نفس
۲ — رقت جنسیه

حب نفس سائقه‌سیله‌در که برانسان، خلقك مدح وستایشنه کسب استحقاق ایتمك مقصدیله برچوق فدا کارلقلرده بولونور. حالبوکه ینه اوذات، کیمسه‌نك اطلاعی قابل اولمایه‌جق یرلرده اوکبی فدا کارلغی اصلا اختیار ایتمز، بلکه‌ده عکسنی التزام ایدر. شاعرك،

خلق عالم سرتسر حب وطن مجبولیدر
بیك کلستانه دکشمز بوم بر ویرانه‌یی

بیتیله تصویر ایتمك ایسته‌دیکی محبت وطنیه، مسقط رأس محبتی‌ده، عین حسدن متولددر. نفسك او وطنك برجزئی اولمه‌سندن، حیات معصومانه‌نك اوراده کچمش بولونمه‌سندن، هرکسجه پك معزز اولان خاطراتدن ناشیدر. بوخاطرات وحسیات ایسه نه‌قدر معزز ونه‌قدر مقدس عد ایدیلیرسه ایدلسین، نهایت حب نفسه دایانیر.

وحبب اوطان الرجال الیهم　　مآرب قضاها الشباب هنالکا
اذا ذکروا اوطانهم ذکرتهم　　عهود الصبا فیها فحنوا لذلکا

رقت جنسیه تأثیریله‌ده انسان هم‌جنسنه قارشی پك رحیم وشفیق اولور. آنك ایچوندر که بنی نوعندن بریسنك بوغولمق اوزره اولدیغنی کورسه، تهلکه‌یی کوزه آله‌رق درحال صویه آتیلوب اونی تخلیصه شتاب ایلر. سن اونك بو حرکتندن طولایی اوکا، «نه عالیجناب، نه شفقتلی برذات» دیرسك. حالبوکه او نه عالیجناب ونه‌ده حقیقی شفقت صاحبیدر. اکر اویله اولسه یدی، بو حس شفقت وعلوجنابی، بنی نوعندن اولمایان وفقط کندیسی قدر بو عالمده یاشامق حقنه مالك بولونان حیواناته قارشی‌ده دویمش اولوردی. حالبوکه او، حیواناته قارشی قلبنده اویله برشفقت ورقت حس ایتمك شویله دورسون، بالعکس پك بی‌رحمانه وغدارانه برصورتده حرکت ایدر. آنکیچون ابنای جنسی حقنده پك رحیم وشفیق اولان نیجه انسانلر واردرکه آوه چیقمه‌یی کندیلری ایچون

پك بويوك بر ذوق و اكلنجه عد ايدرلر . واو كيمسه‌يه اصلا ضررى اولمايان معصوم حيوانجقلر حقنده ياپمش اولدقلرى ظلم و وحشتى كمال تفاخرله يكديكرلرينه نقل و حكايه ايدرلر . ايدرلرده قلبلرنده ذره قدر تأثر دويمازلر . بالعكس ذوق آليرلر . هانى يا ، او عاليجناب و پك شفقتلى بر ذات ايدى ! اونك علوجنابى ، رحم و شفقتى نره‌ده قالدى ؟!!...

نره‌ده قالاجق ؟ ذاتاً حقيقتده او تصور اولونان علويت ، رحم و شفقت يوق ايدى كه اونك نره‌ده قالديغنى آرايه‌لم . اونك او رحم و شفقتى هم جنسنه مخصوص و منحصر ايدى . بوده ، مجرد اونك أغو ئيستلكندن ، حب نفس حسندن نشأت ايتمشدى . چونكه او ، بوغولقده اولان ذاتى او حالده كورونجه درحال و بر آن غير منقسمده اوندن كندى نفسنه انتقال ايتدى ، كنديسنك ده اويله بر تهلكه‌يه دوشديكى زمان حالنك نه اولاجغنى دوشونه‌رك تتره‌دى ، عقلى باشندن كيتدى و بر آن غير منقسمده ذهنندن كچن بو دوشونجه‌نك سوقيله همان كنديسنى دكزه آتارق اونى قورتارمغه شتابان اولدى . بونك ايچوندر كه رقت جنسيه ديديكمز حس شفقت‌ده ، نتيجه اعتباريله حب نفسه راجعدر ، اوندن متولددر . خلاصه بتون افعال و حركات بشريه‌ده ، بالعموم محاسن و مساويده ، فضائل و رذائلده حاكم اولان ، ايشته بو ايكى حسدر . حب نفس و رقت جنسيه حسيدر . و ايكنجيسنك منشأى برنجيسيدر . برنجيسى ايسه بر امر جبلى و فطريدر .

والظلمُ من شيم النفوس فان تجد
ذا عفةٍ فلعلةٍ لا يظلمُ

بو خصوصده وهمك ، محيطك ، كوره‌نكك ، اعتياداتك ، چوجقلقدن برى آلينان تربيه و تلقيناتك ده پك بيوك دخل و تأثيرى واردر . بو اسبابه مبنيدر كه برقومه ، برملته كوره محاسندن عد اولنان برشى ديكر برقومه ، ديكر بر ملته كوره قبايحدن معدود اولور . كذلك بر مملكتده ، بر محيطده مكارمدن معدود اولان برايش ديكر بر مملكتده ديكر بر محيطده مساويدن عد اولونور .

اوت بزده تسليم ايده‌رز . بعض افعال واردر كه هر زمانده ، هر يرده هر كس طرفندن محاسندن ويا قبايحدن عد اولونور . فقط بوندن حسن وقبحك ايبلك وكوتولكك اوافعالك ذاتندن ماهيت حقيقيه‌سندن نشأت ايتمش اولمه‌سى وبناءً عليه نفس الامرده حسن وقبحك موجود بولونمه‌سى لازم كله‌جكنى تسليم ايتمه‌يز . بز اشعريلر ديرزكه افعال مذكوره‌نك عموم نظرنده حسن وقبح ايله اتصافى ذكر اولونان اغراض و مقاصد عموميه‌نك اتحاد ايتمه‌سندن وياخود بر دين ايله تدين ايدلمه‌سندن تولد ايتمشدر .

ديكر مثاللره كوره اولان حسن وقبح‌ده بويله‌در . اشخاصك، احوالك، طبايعك ، اغراض ومقاصدك اختلافيله تبدل ايدر . اضافات واعتباراته تابع اولور . افعالك ذاتنده ثابت ومستقر دكلدر .

اشعريلرك ايكنجى دليلى : اكر حسن وقبح ، افعالك ذاتنده ثابت اوصافدن اولسه‌يدى ، اصلا تخلف ايتمه‌مسى لازم كليردى . حالبوكه اويله دكلدر ، دائما تخلف ايدييور . مثلا كذب ، يالان سويله‌مك ، قبايحدن معدود اولديغى حالده بر معصومك حياتى آنى قتله تصدى ايدن ظالمك الندن تخليص ايچون اختيار اولونورسه محاسندن عد اولونور ، حتى واجب اولور . اكر كذبك قبحى نفس الامرده ثابت بر وصف ذاتى اولسه يدى ، بو مسئله‌ده‌ده محاسندن عد اولونمامق وشرعاً واجب اولمامق اقتضا ايدردى. چونكه اوصاف ذاتيه، احواله اضافتله تبدل ايتمز . خلقك اعتبارانك دكشمه‌سيله دكشمز . [بونلرك [جوابلرى ماتريديه‌نك دلائلى ايضاح اولوندقدن صوكره ايراد اولونه‌جق سلسله‌ٔ كلامى بوزمامق ايچون شمديدن جوابلرى ذكر اولونمامشدر.]

۳ — اشعريلرك اوچنجى دليلى: وبرده افعال بشر، اختيارى اولمايوب اضطراريدر. چونكه بحث مخصوصنده بسط وبيان اولونديغى اوزره انسانلرك ارادهٔ جزئيه‌سى‌ده ارادهٔ كليه‌سى كبى جناب حق طرفندن مخلوقدر . ارادهٔ جزئيه‌نك مخلوقيتى تسليم ايدلميه‌جك اولور ايسه ديرزكه انسانى افعال وحركاته

سوق ایدن، ارادهٔ جزئیه‌نك صدورینه باعث اولان عوامل ودواعی مخلوقدر. بونلرده مخلوق دکلدر دینیله‌من . زیرا بو تقدیرده دور ویا تسلسل لازم‌کلیرکه سزجه‌ده بطلانی مسلمدر . شو حالده نتیجه اعتباریله افعال‌بشریه‌نك اختیاری ظن‌اولونان قسمی‌ده اضطراری اولمقدن قورتولاماز .چونکه‌ارادهٔ جزئیه ، او دواعی‌نك تحت تأثیرنده زبون و مقهور و بناءً علیه انسان افعال و حرکاتنده مضطر و مجبوردر. افعال اضطراریه‌ده ایسه حسن‌وقبح تصور اولوناماز .

مع‌مافیه شوراسنی اخطار ایدملم‌که بز اشعریلر ، حسن و قبحك نفس‌الامرده ثابت اولمایوب امور اضافیه‌دن اولدیغنه قائل اولمقله برابر ، مجاریٔ عاداتده ناس بیننده حسن و قبحه دائر واقع اولان اطلاقاتی عقلك ادراك ایده‌جکنی انکار ایتمه‌یز . بز آنجق جناب حقه نسبتله مدح وثوابه ویا ذم وعقابه استحقاق معناسنه اولان حسن و قبحك عقلاً ادراك اولونه‌بیله‌جکنی انکار ایدییورز . [اشعریلردن مشهور امام غزالی‌نك (مستصفی) سنده وقاضی بیضاوی‌نك (منهاج) نده بو صورتله محرردر .]

ماتریدیه‌نك دلائلی

یوقاریده بیان ایتمشدك‌که معتزله ایله ماتریدیه عندنده ـ اشعریه فکرینك تماماً ضدی اولارق ـ حسن وقبح عقلیدر ، شرعی دکلدر . شریعتدن قطع نظر ایدلدیکی تقدیرده عقل ، مستقلاً افعال اختیاریه‌نك حسن وقبحنی ادراك ایدر. شوقدرکه یوقاریده مثاللریله بیان ایدلدیکی وجه ایله بعض افعالك حسن وقبحنی بالبداهه ، بعض افعالك حسن وقبحنی‌ده تأمل و استدلال ایله ادراك ایدر . دیکر بعض افعالك حسن و قبحنی‌ده خفاسی حسبیله شرع شریفك ارشادیله ادراك ایلر . معتزله ایله ماتریدیه آراسنده شو قدر بر فرق واردرکه معتزله‌نك برقسمی، حسن وقبحك افعالك ذاتندن متولد صفت ذاتیه اولدیغنه، برقسمی‌ده افعالك ماهیتندن خارج برصفتدن نشأت ایتدیکنه ذاهب‌اولمشلردر.

ماتریدیه عندنده ایسه مطلقدر . ایستر فعلك ذاتندن متولد اوصاف ذاتیه‌دن اولسون ، ایستر باشقه بر وصف وسببدن نشأت ایتسین مساویدر . بو جهتله اشعریه‌نك بالاده ذکر اولونان دلائلندن بر قسمی معتزله حقنده وارد اولدیغی حالده ، ماتریدیه‌یه قارشی وارد دکلدر . ماتریدیه‌نك دلیللری بروجه‌آتیدر :

١ — ماتریدیلرك برنجی دلیلی : حسن و قبح ، اکر حقیقتده ونفس‌الامرده موجود اولمایوب‌ده مجرد دین وشرعك ورود و اعتباری ایله کسب وجود ایتسه‌یدی ، شرعك ورودندن اول مثلا صدق ایله کذب بیننده حسن وقبح جهتیله مساوات تامه بولونمق اقتضا ایدردی . بو حالده مؤخراً شرعك صدقی واجب وکذبی حرام قیلمه‌سی، عکسنی التزامدن اولی اولمازدی. بویله ایلك فنالق اعتباریله تماماً بربرینه مساوی اولوب آرالرنده هیچ برفرق بولونمایان ایکی شیدن برینی واجب ، دیکرینی حرام قیلمق ایسه عبثدر. حکیم اولان حضرت شارعك حکمت جلیلهٔ صمدانیه‌سنه منافیدر .

٢ — ماتریدیلرك ایکنجی دلیلی : حسن وقبح ، اکر حد ذاتنده موجود وعقلاً معلوم اولماسه‌یدی بشریتده محاسن ومساوی نامنه هیچ برشی بولونمامق ایجاب ایدردی . بو تقدیرده انسانلری بر دین و شریعته تابع طوتمامق ، حیوانات سائره کبی مطلق‌العنان اولارق سربست براقق ، بیهوده یره حرکات بشریه‌یی تقیید و تحدید ایتمه‌مك لازم کلیردی . چونکه عکسی معامله انسانلری بلاموجب بر چوق لذائذ حیاتیه‌دن محرومیتله تضییق وبلا فائده حریتلرینی تقیید اولورکه عبثله اشتغال دیمکدر .

خصوصیله احکام شرعیه‌یه رعایت ایتمدکلرندن طولایی آنلری الك آغیر جزا ایله تجزیه وتعذیب ایتمکده هیچ بر معنی قالماز . بو ایسه شان الوهیته هیچ بر وجهله لایق اولماز . حالبوکه حقیقت بویله دکلدر . دین و شریعت وضعنده حکمت‌عظیمه وفوائد کثیره واردر. بونك انکاری ضرورت عقلیه‌یی

انكاردر . بر چوق آیات قرآنیه بو بابده شاهد عادلدر . حتی قرآن کریم ، وضع شریعت و تأسیس نبوت خصوصنك محضا رحمت الٓهیه اولدیغی ناطقدر .

٣ — **ماتریدیلرك اوچنجی دلیلی** : عدل و احسانك حسنی ، ظلم وعدوانك ، ایلکه قارشی کفرانك قبحی ، بتون عقول سلیمه اصحابی عندنده متفق علیهدر . حتی هیچ بر دینه ایله متدین اولمایانلر بیله عادتلری ، کوره‌نكلری ، غرض ومقصدلری باشقه‌باشقه اولدیغی حالده بونده اختلاف ایتمه‌مشلردر . اکر بو کی افعالك حسن وقبحی عقلاً وضرورةً ادراك ایدلمه‌مش اولسه‌یدی دینلی دینسز بتون اصحاب عقولك بو اتفاقی حصوله کلمزدی . هر زمانده کرهٔ ارض اوزرنده بولونان بتون اصحاب عقولك شو ذکر اولونان فعللرك حسن وقبح ایله اتصافنده متفق اولمه‌لرندن آکلاشیلیرکه بو کبی فعللرده کوزللك ، چرکینلك دینیلن صفتلر ، او فعللرك صفات ذاتیه‌سندندر . دوغرودن دوغرویه فعلك ذاتندن نشأت ایتمشدر . ذاتاً اصحاب عقولك بو اتفاقلرینه باعث اولان کیفیت‌ده بودر ، یعنی کوزللك چیرکینلك وصفلرینك او فعللرك برر وصف ذاتیسی اولمه‌سیدر . چونکه مثلا ظلمك قبحی آنك وصف ذاتیسی اولماسه‌یدی (ظلم چرکیندر) قضیه‌سنده دینلی ، دینسز کافهٔ عقلا اتفاق ایتمزدی . زیرا بو صورتده بالجمله اصحاب عقولی بو حکمده اتفاقه سوق ایده‌جك بر سائق بولونمازدی .

بو دلیله قارشی ، « سالف الذکر افعالك حسن وقبحی افعال مذکوره‌نك ذاتندن نشأت ایتمیوب بلکه او افعالده عمومك اعراض ومقاصدی اتفاق ایتمش اولدیغندن و ذکر اولونان افعالك مصالح عمومیهٔ ناسه موافقت ویا مخالفتندن تولد ایتمشدر . » طرزنده اعتراض ایدیله‌جك اولورسه بو اعتراض ، حسن و قبحك ذات فعلك مقتضاسی اولدیغی ادعا ایدن بعض علمای معتزله حقنده وارد اولور . فقط بزم حقمزده وارد اولماز . چونکه بز کوزللك ، چیرکینلك ، ایلك ، کوتولك دینیلن وصفلرك همه حال ذات فعلك مقتضاسی اولدیغی

و یاخود اولمه‌سی لازم کلدیکنی ادعا ایتمیورز . اونی بعض علماء معتزله ادعا ایدییور . بزه کوره بر فعلك حسن وقبح ایله اتصافنده مصالح عمومیهٔ ناسه موافقت ومخالفتی کافیدر .

بو مقامده بزم (ذاتی) تعبیرندن مقصدمزده بودر . یعنی فعلك مقاصد ومصالح عامه‌یه موافقت ویا مخالفتیدر. یترکه عقل ، مجرد برفعلی تصور ایتمکله بو وصف موافقت ویا مخالفتك او فعل ایچون ثبوتنه جزماً حکم ایتمش اولسون . ایشته بو وصف اعتباریله‌درکه بو فعل عدالتدر ، کوزلدر . شو فعل ظلمدر ، چیرکیندر دینیر . اما بو وصف ، فعلك حقیقةً ذاتیاتندن اولمایوب بر امر خارجی ایمش . وحسن و قبح‌ده بو امر خارجیدن نشأت ایدییورمش . وارسین اویله اولسون ، بونده بر بأس یوقدر . مادامکه بو وصفی وبو اعتبار ایله حسن وقبحی ادرا کده کافهٔ اصحاب عقول تردد ایتمه‌یور ، بو کافیدر. وآرتق کرك او وصف وکرك اونك لازمی اولان حسن و قبح ، اوصاف ذاتیه‌دن دیمکدر . بو بابده باشقه برشی آرامغه لزوم یوقدر . چونکه چونکه اساس دعوی ، حسن وقبحك عقلاً قابل‌ادراك اولوب شرعه متوقف اولمامسیدر . بو دعوی ایسه بالعموم اصحاب عقل واذعانك بروجه مشروح حسن وقبحی ادرا کده اتفاق ایتمه‌سیله ثابت اولویور . [هکذا استفید من التحریر ومسلم‌الثبوت] بو مقامده سویلنه‌جك دها بعض سوزلر وارسه‌ده ، اونلری بروجه‌آتی اشعریلرك دلیللرینه ویریله‌جك جوابده سویلیه‌جکمزدن بوراده اونلرك ذکرندن صرف نظر اولونمشدر .

اشعریلرك دلیللرینه ماتریدیلرك جوابی

١ — برنجی دلیلك جوابی : حسن و قبح مسئله‌سنده برشخصك ، بر جماعتك ، بر قومك غرض وطبعی ، مدح وذمی اساس اتخاذ ایدیله‌جك اولورسه بزده تسلیم ایده‌رزکه بو اساسه کوره حسن و قبح ثابت ولایتغیر بر

وصف اولماز. اشخاص واغراضه، احوال وعاداته، زمان ومكانه تابع وآنلرك تحوليله متحول اوصاف نسبيه وامور اعتباريه‌دن اولور .

لكن انكار اولنه‌بيليرمی كه كائناتده هر شيئك كنديسنه كوره برغرض اصليسی ، بر غايه‌سی اولديغی كبی انسانلقده بر غرض اصليسی ، بر غايه‌سی واردر . بشريت دائما اوغايه‌يه متوجهدر . دينلر ، شريعتلرده هپ او غايه‌يی استحصال ايچون وارد اولمشلردر. بو غايه ايسه دائم وانسانلق ايله قائمدر . افرادك ، احوال وعاداتك ، زمان ومكانك تبدلی ايله متبدل دكلدر . آنلر نه قدر تبدل ايدرسه ايتسين اودائما ثابت ، اصلا تحول قبول ايتمز ، لايتغير بر حقيقتدر. بوغايه‌ده ، بشرك حائز اولديغی استعداده كوره مطلوب اولان منتهای كماله وصوليدر . يعنی تام بر مدنيت فاضله‌يه وصوليله حقيقی سعادت بشريه‌نك حصوليدر .

شوحالده بواساس، افعال حركاتك حسن وقبحنده مقياس اتخاذايديليرسه، بوتقديرده اييلك كوتولك ثابت وغير متحول برحقيقت ماهيتنی اكتساب ايدر. انسانلق بر ، غايه‌ده بر اولديغی ايچون بونده اوبله كوره‌نه‌كك ، تربيه‌نك ، محيطك ، اعتيادات وتلقيناتك اصلا دخل وتأثيری اولاماز بناءً عليه بو غايه‌يه موافق و آكا موصل اولان هرنوع افعال و حركات ، هر يرده وهر زمانده محاسندن وبالعكس بوغايه‌يه مخالف وآنی مخل اولان بالجمله حركات‌ده قبايحدن عد اولونور .

بو حقيقته مبنيدركه هيچ برغرض شخصی ونفع خصوصی‌يه تابع اولمايان انسانی فدا كارلقلرك ، فضائل ومعالی اخلاقيه‌نك ، صانع عالمه و حقايق اشيايه متعلق علم ومعرفتك ، عدل واحسانك ، هركسه شامل افاضهٔ نعمك حسننده هيچ بر عاقل تردد ايتمز . بوكبی افعال ، دنيانك هريرنده بويوكلكدن معدود اولور. بونك ايچوندركه بوكبی مآثرعاليه هردين وشريعتده مظهر تحسين اولمش وهيچ بر دين حقيقی طرفندن تقبيح اولونمامشدر .

بوتون نصوص دينيه واحكام شرعيه برر برر تحليل ايديله‌جك اولورسه

كورولوركه بو اساس، شريعتده‌ده اصل الاصولدر . دينك‌ده شريعتك‌ده هدف اتخاذ ايله‌ديكى غايه‌بودر . آنك ايچوندركه بو معناجه حسن وقبح ، مناز ع فيه اولان حسن وقبحك يعنى شارعك مدح و ثوابنه ويا ذم و عقابنه استحقاق معناسنه اولان حسن وقبحك اساسى و مبنى عليهيدر . بو جهتله بو ، اونك لازم غير فارقيدر . اعاظم اشعريه‌دن مشهور امام غزالى حضرتلرى ، اصول فقهه دائراولان (المستصفى) نام اثر جليلنده عقلك بوحقيقتى، حقايق شرعيه‌دن اقتباس ايتمش اولديغنى بيان ايله جواب ويرييورسه‌ده ، اويله اولسه‌يدى حقيقت مذكوره هيچ بر دينه سالك اولمايان عقول مجرده اصحابى عندنده مظهر حسن قبول اولمازدى . حالبوكه امر بر عكسدر . متدين وغير متدين بوتون ارباب عقول بو مسئله‌ده متفقدر .

قالديكه صدق و كذب كبى بعض افعالده واردركه بونلرك كوزللكى چيركينلكى دوغرودن دوغرويه ذاتلرندن ، ماهيتلرندن تولد ايدر . مثلا يالان ذاتنده وماهيتنده چيركين برشيدر. بونك چيركينلكى كندى ماهيتندن، كندى مفهومندن متولددر . ذكر اولنان غايه‌يه مخالفتى حسبيله‌ده چيركين ايسه‌ده ، اوندن قطع نظر ايدلديكى صورتده دخى مجرد ماهيتى اعتباريله‌ده چيركيندر . آنكچون يالان ، يالان اولمق حيثيتيله چيركين بر شيدر . بناءً عليه چيركينلك آنك ذاتنده مندمج بر وصف ذاتيدر . عدل ، ظلم وصدق مفهوملرى‌ده بويله‌در. بومفهوملر دوشونوله‌جك اولورسه كورولوركه بونلرك حسن وقبحى‌ده ذاتلرنده مندمجدر . آنكچون بونلرك حسن وقبحى هيچ بر وقت، هيچ بر سببله كنديلرندن تخلف ايتمز .

٢ — اشعريه‌نك ايكنجى دليلنه جواب : اشعريلر نه‌ديورلردى ؟ «اكر حسن وقبح افعالك اوصاف ذاتيه‌سندن اولسه‌يدى. اصلا تخلف ايتمه‌مسى لازم كليردى . حالبوكه تخلف ايديور . مثلا كذب ، قبايحدن معدود اولديغى حالده بر معصومى ، اونى اولديرمك ايسته‌ين ظالمك ألندن قورتارمق ايچون اختيار اولونورسه محاسندن عد اولونور . حتى شرعاً واجب اولور . اكر

كذبك قبحی سزك دیدیككز كبی كندیسنك ذاتیاتندن بر وصف ذاتی اولسه.
یدی ، بومسئله‌ده حسن ایله متصف اولماسی اقتضا ایدردی . » دییورلردی،
دكلمی ؟

محققین علمای حنفیه بوكا بروجه‌آتی جواب ویرییورلر : بوتصویر اولونان
مسئله‌ده چیركینلك كذبدن تخلف ایتمش دكلدر . یالان دائما قبیحدر ، آنك
قبحی بو مسئله‌ده دخی باقیدر . بوراده اختیار كذب اولونمه‌سنك وجوبی دها
بیوك بر قبیحك ارتكاب اولونماسی ضرورتنه مبتنیدر . اهون شرینی اختیار
قبیلندندر . بومسئله‌ده ایكی فساد ، ایكی قبیح تعارض ایدییور . بری یالان
سویله‌مك . دیكری بر مظلومك حیاتی قورتارمامقدر. ایشـك دوغروسی
سویلنه‌جك اولسه هم اومعصومك حیاتی بغیرحق هدر اولاجق ، هم‌ده‌اونی
تعقیب وتحری ایدن شخص متهور بر جنایت عظیمه‌ارتكاب ایده‌جك . وبو
تقدیرده‌یعنی دوغروسی ومثلا اومعصومك نره‌یه كیزلندیكی سویلندیكی‌صورتده
دها بیوك بر مفسدت ارتكاب ایدلمش اولاجق . ایشته بوندن احترازاً مسئلهٔ
مذكوره‌ده یالان سویله‌مك اضطراری حاصل اولمشدر . بوندن چیركینلكك
كذبدن تخلفی لازم كلمز . آچلقدن اولمه مرتبه‌سنه كلن بر شخصك دیكرینك
مالنی، مثلا اكمكنی جبراً آلارق ییه‌سی‌ده بو قبیلدندرر . وبونك امثالی پك
چوقدر .

سؤال — بو مسئله‌ده یالان سویله‌مك ، شرعاً واجب اولویور. مأمور به
اولان هر واجبك حسن ایله متصف اولمه‌سی لازم كله‌جكی قضیه‌ی ایسه ،
سزجه‌ده مسلمدر . او حالده بوراده كذبك حسن ایله اتصاف ایتمه‌سی لازم
كلزمی ؟ . .

جواب — أوت ، مسئلهٔ معروضه‌ده كذب ، فی‌الواقع حسن ایله اتصاف
ایدر. فقط بوحسن، حسن‌اصلی دكل.حسن طاریدر. یالان سویله‌مك حقیقتده
ونفسنده چیركیندر . آنك بو مسئله‌ده‌كی كوزللكی باشقه بر سـببدن بالواسطه
حاصل اولمشـدركه اوده ، معصومك حیاتی تخلیص كیفیتیدر . كذب ، لذاته

قبیح اولدیغی حالده بوراده باشقه بر واسطه‌دن اکتساب حسن ایدییور. بویله اساساً چیرکین اولوبده باشقه بر واسطهٔ حسنك توسطیله کوزللك اکتساب ایدن افعاله (حسن لغیره) دینیر. نته‌کیم آشاغیده آیریجه بحث اولونه‌جقدر.

بونده بر بأس یوقدر وامثالی‌ده پك چوقدر. چونکه حسن غیری قبح ذاتی‌یه، تعبیر دیکرله بالواسطه کوزل اولمق بالذات چیرکین اولمغه منافی دکلدر. جهتلر، اعتبارلر باشقه باشقه اولونجه کوزللك، چیرکینلك ایکیسی‌ده برشیده اجتماع ایده‌بیلیر.

ایشته (ضرورتلر ممنوع اولان شیلری مباح قیلار) قاعدهٔ فقهیه‌سنك معناسی‌ده بودر. یعنی بالذات قبیح اولان برشی، صوکره‌دن عارض اولان ضرورتك دفعی واسطه‌سیله اکتساب حسن ایدر. و آنده مباح معامله‌سی اجرا اولونور.

اهون شرین اختیار اولونور.

ایکی فساد تعارض ایتدکده اخفی ارتکاب ایله اعظمنك دفعی چاره‌سنه باقیلیر.

ضرر اشد، ضرر اخف ایله ازاله اولونور.

کبی قواعد فقهیه، هپ بو اساسك باشقه باشقه صورتلرله افاده‌سیدر. [کذافی مسلم الثبوت وشرحه]

۳ — اشعریه‌نك اوچنجی دلیلنه جواب: یوقاریده (اراده) بحثنده بر تفصیل ایضاح ایتمشدك‌که اشعریلر، ارادهٔ جزئیه‌یی‌ده ارادهٔ کلیه کبی رأساً وابتداءً جناب حق طرفندن مخلوق ویاخود بر طاقم دواعی‌نك تحت تأثیرنده مضطر ومقهور اعتقاد ایلرلر. وبونك نتیجه‌سی اولمق اوزره افعال وحرکات بشریه‌یی افعال اضطراریه جمله‌سندن عد ایدرلر. ایشته بو اعتقاد، اشعریلری افعال بشریه‌ده حسن و قبحك وجودینی انکاره سوق ایتمشدر. چونکه شبهه‌سز افعال اضطراریه‌ده حسن وقبح تصور اولوناماز.

ینه (اراده) بحثنده تفصیل ایتمشدك‌که ماتریدیه کوره «قصد» و «اختیار» کلمه‌لریله افاده ایتمك ایستدیکمز (ارادهٔ جزئیه)، اویله رأساً و ابتداءً جناب

حق طرفندن مخلوق اولمدیغی کبی ، بر طاقم دواعی‌نك تحت تأثیرنده مضطر و مقهورده دکلدر . چونکه ارادهٔ جزئیه‌نك مخلوق اولدیغی قبول ایدیله‌جك اولورسه ، انسانلرك افعالی‌ده ، اراده‌لری‌ده جناب حقك افعالی دیمك اولور. بو صورتده انسانلری تکالیف شرعیه ایله مکلف طوتمق ، اللهه مخصوص اولان افعالك اجراسنی انسانلردن ایسته‌مك دیمك اولورکه بطلانی بدیهیدر .

اراده اوزرنده مؤثر اولان دواعی‌یه کلنجه ، بونلر اراده‌یی بالکلیه سلب ایده‌جك و بناءً علیه مقاومت قابل اولمایه‌جق درجه‌ده مؤثر دکلدر . نته‌کیم بحث مخصوصنده مثاللیله ایضاح اولونمشدی. خلاصه، قصد واختیارك وجودی بداهت عقلیه ایله ثابتدر. اختیار ایسه اضطراره مانعدر. بناءً علیه افعال بشریه اضطراری دکل، اختیاریدر. عکسنی ادعا ، ضرورت عقلیه‌یه قارشی مکابره‌دن باشقه برشی دکلدر .

دلائل مذکوره‌نك ایکی اصله ارجاعی

طرفینك بو بابده دها بعض دلائلی وارسه‌ده اطنابدن احترازاً ذکرندن صرف نظر اولونمشدر . ذاتاً بو بحثده متقابلاً ایراد ایدیلن دلائل ، تعمیق نظرله تحلیل ایدلدیکی صورتده کافه‌سنك ایکی اصله راجع اولدیغی تظاهر ایدر . بری ارادهٔ جزئیه ، دیکری حکمت الهیه نظریه‌لریدر .

اکابر علماء اسلامیه طرفندن کرك علم کلامه و کرك علم اصول فقهه متدائر تدوین اولونان اك بیوك مؤلفات امعان ایله تتبع ایدیله‌جك اولورسه ، کورولورکه حسن و قبحده منشأ اختلاف بو ایکی نظریه‌ده‌کی اختلافدر . او جهتله حسن وقبح مسئله‌سی فرعدر ، اصل اولان بو ایکی نظریه‌در . آنك ایچون ارادهٔ جزئیه‌یی وحکمت الهیه‌یی انکار ایدنلر، حسن وقبح عقلی‌یی‌ده انکار ایتمشلردر . بالعکس ارادهٔ جزئیه و حکمت الهیه‌یه قائل اولانلرده ، ایيلك وکوتولکك عقلی ونفس الامری اولدیغنه ذاهب اولمشلردر .

ایشته جبریه بالذات و اشعریه بالواسطه اراده‌یی انکار ایتدکلری کبی ،

جناب حقك افعالنده وامر و نهيده حكمت و مصلحتك لزومنىده انكار ايتدكلرندن حسن و قبح حقيقى مسئله‌سنده دخى بالضروره انكار جهتنى التزام ايتمشلر وبالنتيجه افعالك حسن وقبحنى شرعك موضوعات واعتباراتندن عد ايله‌مشلردر . معتزله ايله ماتريديه ايسه هم اراده‌نك وجودينه ، هم‌ده حكمت الٓهيه‌نك لزومنه قائل اولدقلرندن حقيقتده حسن و قبحك وجودينه وعقلاً قابل ادراك بولنديغنه ذاهب اولمشلردر . بوحكمت الٓهيه مسئله‌سى‌ده، پك مهم بر مسئله اولديغى ايچون بوندن آشاغيده آيريجه بحث ايده‌جكز .

منازع فيه ايكنجى مسئله

حسن وقبح ، احكامك افعاله تعلقنى استلزام ايدرمى ، ايتمزمى ؟

اشعريه حسن وقبح عقلى‌يى، يعنى حقيقتده ونفس الامرده اييلك وكوتولكى انكار ايتدكلرى ايچون آنلرك نظريه‌سنه كوره شرعك ورودندن، دين وشريعت وضعندن اول افعال بشريه‌يه وجوب ، حرمت كبى احكام الٓهيه تعلق ايتمز . بناءً عليه انسانلر قبل الشرع تكاليف شرعيه ايله مكلف اولمازلر .

معتزله ، حسن وقبح عقلى مناط حكمدر . بو سببله افعال بشريه‌نك حسن وقبح ايله اتصافى، احكامك افعاله تعلقنى استلزام ايدر ديرلر. بونظريه‌يه بناءً معتزله‌يه كوره حسن و قبحى ظاهر و عقلاً معلوم اولان افعاله احكام مذكوره تعلق ايدر . بنابرين مدركات عقليه‌دن اولمايان مسائلده فى الواقع مكلفيت شرعيه بولونماز. امامدركات عقليه‌دن اولان مسائلده امر برعكسدر. بو كبى عقلك حسن وقبحنى ادراك ايتديكى افعال وحركاتده ، شريعتدن قطع نظر ايدلديكى تقديرده دخى انسانلر تكاليف الٓهيه ايله مكلفدرلر .

ماتريديه يعنى حنفيه‌يه كلنجه ، مشايخ حنفيه بو مسئله‌ده اساس اعتباريله ايكى قسمه آيرلمشلردر . بر قسمى اشعريه‌نك فكرينى قبول ايتمش و بناءً عليه بعثت نبويه‌دن اول مكلفيت شرعيه يوقدر ديمشلر . ديكر بر قسمى‌ده ، يالكز

معرفت الهیه‌نك وجوبی مسئله‌سنده معتزله‌نك رأیی قبول ایتمشلر. فقط مسائل سائره‌ده برنجی قسمله برلشه‌رك اشعریه فکرینه ذاهب اولمشلردر . شو حالده بونلره کوره بعثت نبویه‌دن اول جناب حقك وجود و وحدانیتنه و صفات کمالیه‌سنه ایمان ایتمك واجب ، کفر ، کذب و ظلم وسفه کبی افعال قبیحه‌نك جناب حقه اسنادی حرامدر .

ایضاح

حسن وقبح بحثنك ابتداسندن بورایه قدر جریان ایدن مباحثات، حسن وقبحك شرعك ورودینه احتیاج مس ایتمکسزین عقلاً ادراك اولونوب اولونامیه‌جغنه دائر ایدی. بو شمدیکی بحث ایسه، وجوب وحرمت، فسادوبطلان کبی احکام شرعیه‌نك افعال بشره تعلقنی، دین‌وشریعته مفتقر اولمقسزین عقلك کندی باشنه ادراك ایدوب ایده‌میه‌جکنه متعلقدر .

یوقاریده بیان اولوندیغی اوزره بو مسئله، حسن وقبح بحثنه متدائر فرق اسلامیه آراسنده موجب اختلاف اولان اوچ مسئله‌نك ایکنجیسیدر . وحسن وقبح نظریه‌سنك نتایجندن وعین زمانده اختلاف واقعك ثمراتندندر .

اشعریلر، نفس الامرده افعال بشریه‌ده حسن وقبحك وجودینی انکار ایتمشلردی. طبیعی بو فکرك نتیجه‌سی اولمق اوزره بو مسئله‌ده دخی عقل بشر، قبل الشرع احکامك افعاله تعلقنی ادراك ایده‌من دییورلر. بو جهتله اشعریلره کوره ابناء بشر، بعثت نبویه‌دن یعنی طرف الهیدن بر پیغمبر بعث وارسال اولونمق صورتیله قانون شریعت وضع اولونمازدن اول ، تکالیف الهیه ایله مکلف طوتولاماز. بناءً علیه نه صبی عاقله، نه‌ده سن رشده واصل اولان اصحاب فکرته ایمان واجب، کفر حرام اولماز .

برکره عقل بشر مستقلاً ومنفرداً افعالك کوزللك وچیرکینلکنی ادراك ایده‌میه‌جکی نظریه‌سی اساس اولارق قبول ایدیلنجه بالنتیجه احکام شرعیه‌نك

افعال بشریه‌یه تعلقنی عقلك ادراك ایده‌میه‌جکی قضیه‌سنی دخی اولویتـله قبول ایتمك ضروریدر. بو ایکنجی مسئله برنجینك نتیجهٔ منطقیه‌سیدر. بونده سوز یوقدر.

لکن برنجی مسئله اساساً قبول ایدلمزده، معتزله وماتریدیه‌نك قائل اولدقلری وجه ایله عکسی ادعا ایدیلیر وبناءً علیه قبل الشرع افعالك حسن وقبحی عقلاً ادراك اولونابیلیر دینیلیرسه، بو نظریه‌دن عقل بشر شرعه محتـاج اولمقسزین احکام الٓهیه‌نك افعاله تعلقنی ادراك ایدر حکم منطقیسی، نتیجـه اوله‌رق لازم کلیرمی، کلمزمی؟ یعنی او نظریه‌دن بو نتیجه چیقارمی، چیقمازمی؟ ایشته اصل تدقیقه شایان اولان جهت بودر.

برنجی مسئله‌ده، یعنی نفس الامرده افعال بشریه‌ده حسن وقبح عقلی‌نك وجودی نظریه‌سنده معتزله ایله ماتریدیه متفق اولدقلری حالده اشبو ایکنجی مسئله‌ده بربرلرندن آیرلمشلردر. معتزله ایکنجی مسئله‌یی برنجینك نتیجهٔ ضرو- ریه‌سی تلقی ایدییور. ماتریدیه ایسه بو تلقی‌یی مطلق برصورتده قبول ایتمه‌یور، مسئله‌یی تفصیل ایدییور. اهمیتنه بناءً برر برر ایضاح ایده‌لم، شویله‌که:

معتزله، «حسن وقبحده اولدیغی کبی بو مسئله‌ده‌دخی عقل، مستقلاً احکامك افعاله تعلقنی ادراك ایدر. چونکه افعالك حد ذاتنده حسن وقبح ایله اتصافی وجوب وحرمت کبی احکامك افعال بشریه‌یه تعلقنی استلزام ایدر. زیرا حسن وقبح، ایلك فنالق، احکامك مناط ومداریدر. فضله اولارق جناب حق عادل مطلقدر. عدالت مطلقه اقتضاسی ایسه بودر. بناءً علیه بعثت نبویه‌دن وبر پیغمبر مبعوث طرفندن واقع اولان دعوت وتبلیغات دینیه‌نك وصولندن مقدم دخی، انسانلر تکالیف الٓهیه ایله مکلفدرلر.» دییورلر.

شو نظریه‌یه کوره مثلا بحر محیطده، قطب نقطه‌لرنده صیت نبی، یعنی طرف الٓهیدن مبعوث بر پیغمبرك دعوت وتبلیغاتی اصلا واصل اولمایان برآطه‌ده‌ساکن بولونان انسانلر، احکام شرعیه ایله مکلف اولورلر. شو حالده بونلر، افعال حسنه‌یی ترك وافعال قبیحه‌یی ارتکاب ایله عقاب اخروی‌یه مؤبداً دوچار اولورلر.

معتزله دییورکه وجوب وحرمت ، ندب وکراهت کبی احکام اخرویه‌ده عقلك منشـأ ادرا کی ، افعال بشریه‌نك مصلحت ویا مفسدتی اشتمالدر . زیرا افعالك حسن وقبحی، مصلحت ومفسدته تابعدر . عقلك بو خصوصی ادرا کی ایسه ظاهردر. ایشته معتزله، احکام مذکوره‌یی بو اعتبار ایله تعریف ایدییورلر دییورلرکه :

افعال بشریه‌دن بر ایشك فعلی مصلحتی وترکی مفسدتی متضمن اولورسه او فعل واجبدر. عدالت کبی. فعلی مصلحتی متضمن اولوبده ترکی مفسدتی مشتمل اولمازسه او فعل مندوبدر. احسان کبی. بالعکس بر ایشك فعلی مفسدتی متضمن اولور ایسه اوفعل حرامدر. ظلم کبی. فعلی مفسدتی موجب اولمایوبده ترکی مصلحتی متضمن اولور ایسـه او فعل مکروهدر. اکر فعلی‌ده، ترکی‌ده‌نه مصلحتی ونه مفسدتی مشتمل اولمازسه اوفعل‌ده مباحدر . [کذافی جمع الجوامع وشرحه]

ماتریدیه‌یه کلنجه : ابن همامك تحقیقنه کوره ائمهٔ حنفیه، بو بحثده اولاً اساس اعتباریله ایکی قسمه آیرلمشلردر . بر قسمی‌که ـ بخاراده نشـأت ایدن مشایخ حنفیه‌در ـ اشعریه ایله همفکر اولارق احکامك افعاله تعلقی عقلاً ادراك اولوناماز دییور . فقط بونلرك بو مسئله‌ده اشعریلرله برلشمه‌لری نتیجه اعتباریله‌در . یوقسـه اساسده اونلرله متفق دکلدرلر . اشعریلر ، حسن و قبح عقلی‌یی انکار ایتدکاری ایچون بو نتیجه‌یه واصل اولمشلردی . مشایخ بخارا ایسـه حسن وقبح عقلی‌نك وجودنده دیکر فقهای حنفیه‌دن آیرلمامشلردر . بالعموم علماء حنفیه، نفس الامرده وحد ذاتنده حسن وقبح عقلینك وجودنده متحددرلر. ذکر اولونان مشایخ بخارانك ، احکامك افعاله تعلق وعدم تعلق مسئله‌سـنده اشعریه‌نك فکرنی قبول ایتمه‌لری ، حسن و قبح عقلی‌یی انکار ایتدکلرندن دکلدر . بلکه نفس الامرده حسن و قبحك وجودی احکامك افعاله تعلقنی استلزام ایده‌جکنی تسلیم ایتمدکلرندندر .

بونلر دییورلرکه افعال بشریه‌نك نفس الامرده حسن وقبح ایله اتصافی ، وجوب وحرمت کبی احکامك ثبوتنی استلزام ایتمز . یالکز حکمه استحقاقی

يعنى افعال حسنه‌نك وجوبه ، افعال سيئه‌نك حرمته مستحق اولمه‌سنى استلزام ايدر . استحقاق حكم ايسه ثبوت حكمى مستلزم دكلدر . بونلر باشقه باشقه شيلر اولمقله برابر بينلرنده ملازمت يوقدر. يعنى وجوب ايله‌لك، حرمت‌ده كوتولكك لازم غير مفارقى دكلدر . جناب حقك انسانلرى احكام شرعيه ايله مكلف طوتمامسى جائزدر . زيرا عدم تكليف ، جناب حق حقنده قبيح دكلدر . بناءً عليه بر فعل كوزل وايى اولمقله برابر واجب وبرايش فنا اولمقله برابر حرام قيلنمايه‌بيلير . خلاصه ، حسن وقبح اعم ، وجوب وحرمت كبى احكام ايسه اخصدر . چونكه واجب ديه فاعلى مظهر مدح وثواب وتاركى مستحق عقاب اولان فعله دينير . كوزل و ايى ديه‌ده يالكز فاعلى مستحق مدح وثواب اولان فعله دينيركه واجبه ومندوبه‌ده شاملدر. قبيح‌ده هم حرامه وهم مكروهه عام وشاملدر. آنكچون حسن وقبح مفهومى، وجوب وحرمت مفهومندن اعمدر. اعمك ثبوتندن اخصك ثبوتى لازم كليه‌جكى قضيه‌سى ايسه محتاج تأمل دكلدر . بونك ايچوندركه شريعت وارد اولمادقجه احكام شرعيه ثابت اولاماز. [وما كنا معذبين حتى نبعث رسولا = بز پيغمبر كوندرمدكجه انسانلرى تعذيب ايتمه‌يز] آيت جليله‌سنك ظاهر معناسى‌ده بونى مؤيددر. محقق ابن همام ، بو فكرى ترجيح واختيار ايله‌مشدر .

مشايخ حنفيه‌نك ديكر قسمى‌ده ، يالكز معرفت الٓهيه مسئله‌سنده يعنى جناب حقك وجود وَوحدانيتنه ايمان وآكا عرض عبوديت و شكران ايتمك، كفردن و ذات الوهيتنه كذب ، ظلم ، عبث وسفه كبى افعال قبيحه اسنادندن اجتناب ايله‌مك كبى بعض افعالده معتزله ايله برلشه‌رك قبل الشرع بو مثللى افعال ايله انسانلرك مكلفيتنه ذاهب اولمشلردر . فقط افعال سائره‌ده بونلرده مشايخ بخارا ايله همفكردرلر . بونلر ، اشبو معرفت الٓهيه بحثنده عقلك حكم شرعى‌يى ادرا كه كافى اولديغنه ، لكن افعال سائرهٔ بشريه‌ده ، ازجمله معاملات ومناسبات اجتماعيه‌ده ايسه عاجز وغير كافى بولونديغنه قائل اولمشلردر. بونلر ، آنفاً ذكر اولونان [وما كنا معذبين حتى نبعث رسولا] آيت جليله‌سنده‌كى

تعذيبي ، تعذيب دنيوی‌یه حصر و تخصيص و بناءً عليه آيت مذكوره‌يى بو صورتله تأويل ايديبيورلر .

فقط بونلرده بو مسئله‌ده بوصورتله اتفاق ايتدكدن صوكره، صبى عاقلك دخى معرفت الٓهيه ايله مكلف اولوب اولماديغنده اختلاف ايتمشلردر. بعضيلری صبى عاقل اوزرينه دخى جناب حقك وجودينه وصفات كاليه‌سنه ايمان واجب، كفر حرامدر ديمشلر . بو فكر ماتريديه‌نك پيشواسى اولان امام ابو منصور ماتريدى حضرتلرى ايله آكا پيرو اولان مشايخ عراقك فكريدر .

علم اصول فقهك اوچ ركن ركينى اولان امام ابو زيد دبوسى ، فخر الاسلام بزدوی وشمس الائمۀ سرخسى حضراتى ، بو مسئله‌ده مشاراليه امام امام ابو منصور ماتريديدن آيرلمشلر و اكثر علماى حنفيه‌ده بونلره پيرو اولمشلردر . بونلره كوره بركره صبى عاقل ايمان ايله مكلف دكلدر . سن بلوغه واصل اولانلر ايچونده اشبو مكلفيتده تجربه‌دن خالى اولان عقل مجرد كافى دكلدر. عقل تجربى لازمدر. بوده حادثات وموجوداتك احوال واوصافنى امعان ايله تدقيق ايده‌رك اثردن مؤثره استدلال طريقيله مؤثر حقيقى اولان صانع عالمك وجودينى اذعان ايده‌بيله‌جك قدر بر مدتك مرورى ايله حاصل اولور. بوجهتله سن بلوغه واصل اولانلر ايچونده معرفت الٓهيه‌نك وجوبنده اشبو مدت تجربه‌نك مرورى شرطدر . شو قدر واركه مدت مذكوره‌نك مروروندن اول كفر و شركى معتقد اولارق وفات ايدن ، مجازات الٓهيه‌يه كرفتار اولور. چونكه اونك كفر وشركى اعتقاد ايتمه‌سى، قلبنه جناب خالقك خطور ايتديكنه وبر نوع استدلالك وقوعنه دالدر . آرتق اولبابده‌كى جهلى معذرت تشكيل ايتمز .

مؤسس مذهب امام اعظم ابو حنيفه حضرتلرندن بو مسئله حقنده نقل ايديلن عباره‌نك صراحتنه نظراً مشاراليه حضرتلرينك بو نقطه‌ده ابو منصور ماتريدينك فكرنده اولدیغنى آكلاشيليور . عبارهٔ مذكوره شودر : [لولم يبعث الله للناس رسولا لوجب عليهم معرفته بعقولهم = جناب حق ، انسانلره

پیغمبر ارسال ایتمه‌مش اولسه‌یدی بیله ینه اونلرك اوزرینه جناب حقی کندی عقللری ایله بیلمك واجب اولوردی .] نقل اولونان دیکر بر عباره‌سی‌ده شودر : [لاعذر لاحد فی‌الجهل بخالقه‌لمایری من خلق السماوات و الارض وخلق نفسه = سماوات و ارضك وکندی نفسنك صورت خلق و ایجادینی کورن برذات‌ایچون خالقنی وصانع عالمی بیلمه‌مك خصوصنده هیچ برمعذرت شایان قبول اولاماز] .

مشایخ بخارا و آنلرك رأینی قبول ایدن ابن همام ، حضرت امامك بو بابده‌کی نقطهٔ نظرینی کندی فکرلرینه موافق ظن ایتدکلری ایچون برنجی عباره‌ده‌کی (واجب اولوردی) سوزینی ، « لایق اولوردی » معناسنه حمل ایتدکلری کبی ، ایکنجی عباره‌نك حکمنی‌ده بعثت نبویه‌دن صوکره‌یه حمل ایدییورلر . لکن عباره‌لرك ظاهر معناسی وشرعك ورودندن اول احکام‌فرعیه ایله مکلفیتده انسانلرك معذور اولاجغنه دائر مشار الیه امام اعظمدن منقول دیکر برروایت صحیحه‌نك وجودی ، تأویل مذکوره مانعدر . [هذا مااستفید من تحریر ابن همام ومنلا خسرو لمرأت تحقیق هذاالمقام] .

متنازع فیه اولان اوچنجی مسئله

تعذیب مطیع وتکلیف مالایطاق جائزمیدر ، دکلمیدر ؟

عمرینی طاعات وعبادات ایچنده افنا ایدن، هیچ بر فنالنی ارتکاب ایتمه‌ین برذاتی ، جناب حقك تعذیب ایتمه‌سی، کذا طاقت بشر فوقنده اولان برایشك اجراسنی انسانلره تکلیف ایله‌مسی ، اشعریلر عندنده شرعاً جائز دکلسه‌ده ، عقلاً جائزدر .

دییورلرکه جناب حق ، هر شیئك خالقی و بتون موجوداتك مالك مطلقیدر . دیلدیکی کبی تصرف ایدر ، ایسته‌دیکنی امر وارده ایلر. اراده‌سنی دافع ، حکمنه مانع یوقدر . حکمتندن وهیچ بر فعلندن سؤال اولوناماز . قدرت مطلقه‌سی بی نهایه‌در، هیچ برصورتله تقیید وتحدید ایدیله‌مز . واوزرینه هیچ برشی واجب وهیچ برفعلی قبیح اولماز .

معتزله ایله ماتریدیه‌یه کوره نه تعذیب مطیع ، نه‌ده تکلیف مالا یطاق قضیه‌لری ، شرعاً‌ده، عقلاً‌ده اصلا جائز دکلدر ، محالدر . دیبورلرکه مطیعی تعذیب، محسن‌ایله مسیء ، ایيلك ایدن ایله فنالق ایدن آراسنی عدم‌تفریقدرکه بونك قبحنده والوهیت ایچون نقیصه اولاجغنده‌شبهه ایدیله‌مز . کذلك قدرت بشریه‌نك تعلق ایده‌میه‌جکی بر شی ایله تکلیف ، وقوعی محال اولان برشیئك ایقاعنی طلب ایتمکدرکه عبث و سفهدر . یالکز جناب حق ایچون دکل ، فطرت سلیمه اصحابی ایچون بیله بر نقیصه‌در . عدالت ، حکمت وکمال آلهی‌یه کلیاً منافیدر . حکیم اولان جناب فیاض مطلق ، بوکبی قبایح ونقایصدن منزه ومتعالیدر .

ایضاح

تکلیف ، لغتده کلفتلی بر ایشی بر کیمسه‌یه الزامدر . اصطلاحده تعجیز قصدی اولمقسزین کلفتلی بر فعلك اجراسنی طلب والزامدر . مخاطبی عاجز براقق ، آنك عجزینی و عدم اقتدارینی اظهار ایله‌مك قصدیله واقع اولان تکلیفلر ، تکلیف حقیقی دکلدر . مخاطبك عجزینی اثباتدر . بونلردن احترازاً تکلیفك تعریفنده « تعجیز قصدی اولمقسزین » قیدی علاوه اولونمشدر .

مالا یطاق ، قدرت وطاقت بشر خارجنده اولان شی دیمکدر . علماء اسلام ، مالا یطاقی اوچ مرتبه‌یه تقسیم ایدییورلر . ادنی ، اوسط واقصی..

ادنی مرتبه‌سی — مالا یطاقك ادنی مرتبه‌سی ، عقلاً وعادةً ممکن و انسانك تحت قدرتنده اولمقله برابر عدم وقوعی جناب حقك علمندن ویا اراده‌سندن ویاخود اخبارندن ناشی وقوعی ممتنع اولاندر . اصحاب معصیتك طاعتی و ارباب کفرك ایمانی کبی : بوقبیل افعال ایله تکلیف هم واقع وهم جائزدر . بونده اختلاف یوقدر . چونکه بو مثللی افعال ، اساساً وعادةً انسانك قدرتی داخلنده‌در . ذات فعل ممتنع دکلدر .

بو كبي افعالك ممتنع اولمه‌سی ، علم آلهی‌نك تعلقندن نشات ایتمشدر . علم آلهینك تعلقی ایسه اوفعلی لذاته ممتنع قیلماز. زیرا علم ، معلومه تابعدر، معلومك انكشافندن عبارتدر. یوقسه معلومك سبب مؤثر ومغیری دكلدر . آنكچون علم ، معلومك ماهیتنی تغییر ایتمز . معلوم حد ذاتنده نه ایسه ینه اودر. ممكن ایسه ینه ممكندر ، ممتنع ایسه ینه ممتنعدر . كذا اخبار وارادهٔ آلهیه‌نك تعلقی دخی اوفعلی نفسنده محال قیلماز. چونكه كرك اخبار و كرك اراده، هرایكیسی ده علمه تابعدر . نته‌كیم بو كون اوامر آلهیه‌یه اطاعت ایتمین اصحاب كفر ومعصیتك ایمان واطاعت ایتمیه‌جكلری نزدالوهیتده معلومدر واویله اراده بیورلمشــدر . بوندن اونلرك ایمان واطاعتلری محال اولمق لازم كلمز .

زیرا اونلرك كفر ومعصیتلری كندی اراده واختیارلریله وقوع بولمشدر. طبیعی جناب حقك علم ازلیسی بو صورته تعلق ایتمشــدر . یعنی جناب حق ، اونلرك كندی اراده و اختیارلریله ارتكاب كفر ومعصیت ایده‌جكلرینی ازلده بیلمشدر. وبیلدیكی كبی اراده بیورمشدر. یعنی وارسین ارتكاب كفرومعصیت ایتسینلر دیه اراده بیورمشدر . یوقسه اونلری بوكا اجبار ایتمه‌مشــدر . آنك ایچوندركه بالعموم اصحاب كفر ومعصیت عاصی عد اولونورلر . خلاصه معلوم اصــل ، علم فرع وتابعدر . اونوتمامليدركه علم معلومك اولدیغی كبی كشف وانكشافندن باشقه برشی دكلدر . عكس تقدیرده اوكا علم دینمز، جهل دینیر. بو مسئله یوقاریده (اراده) بحثنده‌ده كچمشدی . اورایه مراجعت ایدلسین.

اوسط مرتبه‌سی — مالا یطاقك اوسط مرتبه‌سی ، اســاساً و عقلاً ممكن اولوبده عادةً وقدرت بشره نظراً ممتنع اولاندر . خلق اجسام و سمایه صعود كبی. خلق اجسام، قدرت بشره نظراً محالدر . سمایه صعود دخی انسان ایچون عادةً محالدر . وجود انسانك صورت تشكلی بوكا مساعد دكلدر . هر ایكیسی‌ده قدرت بشریه‌یه كوره ممتنع ایســه‌ده قدرت بشریه، خلق اجســامه ساساً تعلق ایده‌مز. سمایه صعود كیفیتنه‌ده عادةً، یعنی یارادیلیشنه نظراً تعلق

ایده‌مز . ظن ایتمك ایسته‌مم که مقام اعتراضده « انسانده، قوللرینه ایکی یابمه قناد طاقه‌رق ویا طیاره‌یه بینه‌رك سمایه صعود ایده‌بیلیر. » طرزنده خاطره کزه بر سؤال وارد اولسون . »

اقصی مرتبه‌سی — مالایطاقك اقصی مرتبه‌سی ، اساساً وعقلاً ممتنع اولاندر. ایشته اصل ممتنع ومحال دیه بوکا دینیر. جمع ضدین ، اجتماع نقیضین وقلب حقایق کبی. جمع ضدین، بیاض ایله سیاهك برشیده وبرزمانده اجتماعی کبی شیلره دینیر. اجتماع نقیضین‌ده، بر شیئك بر زمانده وبر مکانده هم موجود وهم غیرموجود اولمه‌سیدر. موجود ایسه غیرموجود اولاماز. غیرموجود ایسه موجود اولاماز . خلاصه ، بر شیئك بر آنده منفی ومثبت جهتلرینك اجتماعنه اجتماع نقیضین دینیرکه عقلاً محالدر. «قلب حقایق» دن مقصد ، ممکنی محال، واجبی ویا محالی ممکن قیلمقده‌در .

ایشته بوکبی ممتنعات ، هم عادةً وهم عقلاً محال اولان شیلردر. ذاتلری وماهیتلری اعتباریله محالدر. مثلا بیوك برشی ، بیوکلکنی محافظه ایتمك شرطیله کندندن کوچوك اولان بر شیدن دها کوچوك اولاماز. چونکه قلب حقایق لازم کلیرکه محالدر . آنك ایچوندرکه دوه‌یی ایکنه دلیکندن کچیرمك ممتنعدر. اوت ایکنه دلیکی غایت کنیشلر ویاخود دوه میقروب قدر کوچولورسه ، اولوقت کچیرمك ممکن اولور. اما اوده‌لیکه ایکنه دلیکی دینه‌میه‌جکی کبی او دوه‌یه‌ده دوه دیمز ، میقروب دینیر . خلاصه بیوك بیوکلکنی کوچوکده کوچوکلکنی محافظه ایتمك شرطیله بیوك ، کوچوکدن دها کوچوك اولاماز. بونی اولدیرمغه چالشمق محالی ممکن یاپه‌بیلمکله اوغراشمقدرکه ماهیةً وعقلاً ممتنعدر .

بونلره قدرت بشر تعلق ایده‌مز. حتی علماء اسلام، بوکبی ممتناته قدرت آلهیه دخی تعلق ایده‌مز دیرلر . خلق اجسام قضیه‌سی بویله دکلدر . او بزم قدرتمزه نظراً عادةً محالدر. یوقسه ذاتنه نظراً عقلاً محالی دکلدر ، ممکندر .

آنکچون قدرت آلهیه اوکا تعلق ایدر . نته کیم جناب خلاق عظیم‌الشان، بو کائناتی یوقدن یاراتمشدر . چونکه حدذاتنده ممکندر . امتناع عقلی ایله ممتنع دکلدر . بو مقامده (واجب) دن مقصد، ممکن ایله ممتنع مقابلیدرکه وجودی ضروری اولان شی دیمکدر. بو کائناتك بویله‌جه موجود اولابیلمه‌سی ایچون جناب حقك موجود اولمه‌سی کبی . آنکچون جناب حقه « واجب‌الوجود » دینیر . (ممتنع) ده عدمی ضروری اولان شیدر . شریك باری کبی ، یعنی ایکنجی برالله‌ك موجود اولمه‌سی کبی . ممتنعه ، محال ومستحیل ومتعذر دخی اطلاق اولنور . (ممکن) ایسه نه وجودی ، نه‌ده عدمی ضروری اولمایان شیدر . کائنات کبی .

بعضیلری « مالا یطاق » ك شو اقصی مرتبه‌سیله تکلیفك عدم جوازنده بین‌العلما اختلاف یوقدر دیمشلرسه‌ده ، (کشف بزدوی) صاحبنك بیانه کوره، مالا یطاقك هم اوسط وهم اقصی مرتبه‌سیله تکلیفك جوازنده اختلاف اولونمشدر . بعض اشعریه علی‌الاطلاق وامام غزالی کبی بعضیلری‌ده اوسط مرتبه‌سیله تکلیفك جوازینه قائل اولمشلردر . شوقدر وارکه بو اختلاف ، تکلیف مالایطاقك عقلاً جائز اولوب اولمامسنده‌در . اشعریلرك عقلی، بونی تجویز ایدییور. فقط بوتکلیفك شرعاً واقع وجائز اولمادیغنده اختلاف یوقدر. بالعموم علماء اسلام بونده متفقدر . (لا یکلف الله نفساً الا وسعها) آیت جلیله‌سی، بو بابده شاهد عادلدر .

ایشته بو اختلافك ، تکلیف مالا یطاقك عقلاً جائز اولوب اولمادیغی حقنده‌کی اختلافك منشأی ، حسن وقبح مسئله‌سیدر . حسن قبح عقلی‌یی وافعال آلهیه‌ده حکمت و مصلحتك وجودینی انکار ایدنلر ، تعذیب مطیع وتکلیف مالایطاق قضیه‌لرینك عقلاً جوازینه ذاهب اولمشلردر . خصوصیله جبریه ایله اشعریه ، اساساً جبره وارادهٔ بشریه‌نك مخلوقیتنه ویا اضطراری اولدوغنه ذاهب اولدقلری ایچون ، بونلر تکلیف مالا یطاق مسئله‌سنك عقلاً جوازینه قائل اولمقده مضطر قالمشلردر . چونکه جبریه‌یه کوره حد ذاتنده

بشریه مقصود ، اشعریه‌یه کوره‌ده مخلوق ویا مجبور اولدیغندن بویله حر و مختار بر اراده‌یه مالك اولمیان بر انسانه بر ایشی تکلیف ایتمك ، قدرت واراده‌سی خارجنده برشی تکلیف ایتمك دیمکدر . دها دوغروسی جناب حقه مخصوص و آنك فعلی دیمك اولان بر ایشك اجراسنی انسانه تحمیل ایله‌مك دیمك اولور که تکلیف مالایطاقدن باشقه برشی دکلدر .

ایشته شو ملاحظه‌یه نظراً آرتق تکلیف مالایطاق بحثنده بر فعلك قدرت بشر خارجنده اولوب اولمادیغنی آراشدیرمغه لزوم قالماز . بوتون تکالیف شرعیه ، تکلیف مالایطاق قبیلندن اولور . الحاصل ، حسن وقبح ، قدرت واراده ، حکمت الٓهیه بحثلرنده اشعریلرك قبول ایلدکاری اساسلره کوره تعذیب مطیع وتکلیف مالایطاق کبی مسائلك جوازینه ذاهب اولمه‌لری ضروریدر . عکس تقدیرده پرنسیپلرندن آیرلمه‌لری اقتضا ایدر . چونکه بو مسائل ، او پرنسیپلرك نتایج طبیعیه‌سیدر .

معتزله ایله ماتریدیه‌یه کلنجه : اونلرك عندنده اشبو تعذیب مطیع وتکلیف مالایطاق قضیه‌لری ، قطعیاً جائز اولماز . یوقاریده تفصیلاً ایضاح ایلدیکی اوزره اونلر ، مباحث مذکوره‌ده اشعریلره مخالف اولارق نفس الامرده حسن وقبحك وجودی ، ارادهٔ بشریه‌نك حریت ومختاریتی ، حکمت الٓهیه‌نك لزوم ثبوتی اساسلرینی قبول ایتمشلردر . مبحوث‌عنه ایکی مسئله ایسه ، اشبو اساسلر ایله قابل تألیف دکلدر . آنکچون معتزله ایله ماتریدیه ، یک‌زبان اولارق نه «تعذیب مطیع» غریبه‌سنی ، « نه‌ده مالایطاق » اعجوبه‌سنی اصلا تجویز ایتمه‌مشلردر .

معتزله ، بو ایکی مسئله‌یی تجویز ایتمه‌مکله قالمامشدر . فضله اولارق اصلح عباده مراعاتك ومطیعه مکافات ، عاصی‌یه مجازات ترتیبنك جناب حق اوزرینه وجوب ولزومنه‌ده قائل اولمشدرکه ماتریدیلر ، بونقطه‌ده اونلردن آیرلمشلردر .

اخطار — بوراده دقت اولونه‌جق بر نقطه وار . اوده بو مقامده جناب حق حقنده استعمال اولونان قبح لفظنك معناسیدر . بوراده قبح ، ذم وعقابه استحقاق معناسنه دکلدر واولاماز . چونکه بو معناجه قبحك جناب واجب الوجودك حق مقدسلرنده تصور اولونه‌میه‌جغی بدیهیدر . او جهتله بوراده

قبحك دیکر ایکی معناسی مقصوددر . بری « عقاب » قیدینی طی ایله یالکز ذمه استحقاق معناسی ، دیکری صفت نقصان اولمق معناسیدر . اشعریلر ، بو بو ایکی معناجه دخی تعذیب مطیع وتکلیف مالایطاقك جناب حق حقنده قبیح اولمادیغنی ادعا ایدییورلر .

حكمت تشريع و مقاصد شارع

— ١ —

حكمت تشريع

اسلامیتك غایه‌سی ، بشریتی مدنیت فاضله‌یه ایصال وبو صورتله سعادت حقیقیه‌یی استحصالدر .

بو بحث، علم اصول فقهك اك مهم مباحثندندر، دها دوغروسی اك مهمیدر. بو بحثی تحلیله کیریشمزدن اول ، بو مقامده مستعمل اولان « حکمت » ، « غایه » و « علت غائیه » کبی کلمه‌لرك معنالرینی ایضاح ایتمك اقتضا ایدییور .

« حکمت » لغتده وعرف ناسده متعدد معنالرده قوللانیلیر . (مفردات راغب) ده بیان اولوندیغی اوزره حکمت لفظی ، فی‌الاصل برشیئی اصلاح مقصدیله منع معناسنه اولان « حکم » دن مأخوذدر. حیوانك آغزینه داقیلان « کم » حیوانی صاغه صوله انحرافدن منع ایتدیکی ایچون آکا لسان عربده حکمت اطلاق اولونمشدر . بالآخره علت ، فائده ، مصلحت ، حقایق اشیایه وقوف ، حقه اصابت معنالرنده استعمال ایدلمشدر . حکمت ، عین زمانده اسماء حسنادندر . جناب حقه « حکیم » اطلاق اولونور . حکمت بو صورتله جناب حق حقنده استعمال ایدلدیکی وقت، ازلده حقایق اشیایی بیلمك وآنلری صوك درجه‌ده احکام واتقان ایله ایجاد ایله‌مك معناسنه کلیر . انسانلر حقنده استعمال ایدلدیکی صورتده‌ده معرفت موجودات وفعل خیرات معناسنه کلیرکه حقایق اشیایی بیلمك وبوبیلکی ایله عامل اولمق دیمکدر . « فقه » و «فقاهت»

كلمه‌لرينك لغتده معناسی ده بودر. [من يُؤت الحكمةَ فقد اوتِيَ خيراً كثيرا = كيمه حكمت اعطا اولونمشسه شبهه‌سز اوكا خير كثير اعطا اولونمشدر] آيت جليله‌سنده‌كی « حكمت لفظی‌ده ، بو معنايه‌در . بعضاً مقتضای حكمته ، موافق مصلحت اولان شيئه و بر فائده وحقيقت اجتماعيه‌يه‌ده حكمت اطلاق اولونور . (سنن ترمذی) ده موجود [الحكمة ضالة المؤمن حيثما وجدها فهوا حق بها = حكمت ، مؤمنك غيب ايدوب‌ده آرامقده اولديغی اوز ماليدر. نره‌ده‌بولورسه آنی آلمغه جمله‌دن زياده مستحقدر.] حديث صحيحنده‌كی « حكمت » لفظی‌ده بو معنايه‌در. فقط بو بحثده حكمت لفظندن مقصود اولان برنجی معنادر . يعنی فائده ومصلحت معناسيدر .

خلاصه ، بر فعل اوزرينه ترتب ايدن حكمت ومصلحت ، درت درلو تسميه اولونور : غايه ، فائده ، غرض ، علت غائيه . بو درت شی حد ذاتنده متحد بر شيدن عبارت اولديغی حالده ، بالاعتبار يعنی جهتلرك اختلافيله بر بر-لرندن آيريليرلر . آنكچون بو كبی مفهوملره بالذات متحد وبالاعتبار مختلفدر دينير . شويله‌كه :

بر فعل اوزرينه ترتب ايدن حكمت ومصلحت ، او فعلك نهايتنده واقع اولمق اعتباريله (غايت وغايه) ، فعلك نتيجه وثمره‌سی اولمق اعتباريله (فائده) فاعل ايچون او فعلدن مطلوب اولمق اعتباريله (غرض) ، فاعلی اوفعل اوزرينه اقدامه باعث وسائق اولمق اعتباريله‌ده (علت غائيه) تسميه اولونور . ايشته شو ايضاحدن آكلاشلديغی وجهله بو مفهوملر ذاتاً متحد وفقط اعتباراً مختلفدرلر.

بو مناسبتله شو جهتی‌ده عرض ايده‌يم‌كه فلسفه‌ده وعلم كلامده (علت) تعبيری ، درت معناده استعمال اولونور وبو صورتله درت قسمه تفريق ايديليرر: علت فاعليه ، علت ماديه ، علت صوريه وعلت غائيه.. بر ايشك فاعلنه (علت فاعليه) ، او ايشدن مقصد نه ايسه اوكاده (علت غائيه) ، ايشله‌نن ويا پيلان شيئك اجزای مركبه‌سنه (علت ماديه) واونك شكل وصورتنه‌ده (علت صوريه) اطلاق اولونور . مثلا كرسی‌يی ياپان ذات علت فاعليه ، بو كرسينك

تخته وچیوی کبی اجزاء مرکبه‌سی علت مادیه ، یاپیلدقدن صوکره حاصل اولان شوشکل وصورتی علت صوریه واوزرنده درس تقریر ایتمك مقصد ومصلحتی ده علت غائیه‌در . ایشته بو علت غائیه ، خارجده دیگر علتلردن صوکره وجود بولورسه‌ده ذهنده جمله‌سندن مقدمدر . چونکه فاعل اولا بونی ، بو مقصد ومصلحتی دوشونور ، صوکره اونك سوقیله فعله مباشرت ایدر . بونك ایچوندرکه علما « علت غائیه ذهناً مقدم ، فعلاً وخارجاً مؤخردر » دیرلر .

یوقاریده سبب وعلت بحثنده کچن « علت » دن مقصد ، علت فاعلیه‌در . فقها ، فاعل مباشره علت دیدکاری کبی اونك فعلنه‌ده علت دیرلر . آنکچون مکلفك فعلندن عبارت اولان بیع واجاره کبی عقدلره‌ده علت اطلاق ایدرلر . شو حالده مکلفیندن صادر اولان علی العموم افعال وعقود علت فاعلیه‌درکه فاعلك اسم و وصفی کندی فعلنه اسناد اولونمشدر . او عقدلردن مقصود اولان ملك رقبه ، ملك منفعت کبی مصلحتلرده علت غائیه‌در . بونلری بو صورتله تفریق ایدوب بربرینه قاریشدرمامليدر . وعلت لفظی ، فاعلیه وغائیه کبی قیدلردن مجرد اولارق « علت » صورتنده مطلق ذکر ایدلدیکی زمان ، بونلردن هانکیسی مراد ایدلمش اولدیغنه دقت ایدلمه‌لیدر ، بوده مقام وسیاق وسباق قرینه‌سیله آکلاشیلیر . ایشته بزم بو بحثده ، بو درسده ذکر ایده‌جکمز « علت » دن مقصد ، علت غائیه‌در . شمدی بو مقدمه‌دن صوکره مقصده شروع ایده‌لم :

افعال آله حکم ومصالح ایله معللدر

بالجمله علما وحکما ، « افعال عباد ، معلل بالاغراضدر . » دیرلر . یعنی انسانلرك افعال و حرکاتی بر طاقم اغراض ومقاصده مستندر . عاقل هیچ بر انسان تصور اولونامازکه هرهانکی برفعل وحرکتنده مادی ویامعنوی برمقصد مخصوص تعقیب ایتمش اولماسین . هیچ اولمازسه خیالی ویاپك اهمیتسز اولسون برمقصدی واردر . مقصدسز حرکت عبثدر ، مقصد غیرصحیحه مستند حرکت ده سفهدر ومجنونلرك کاریدر . بونده اختلاف یوقدر . بو دینلی ، دینسز عموم اصحاب عقل واذعان عندنده متفق علیه بر قضیه‌در .

فقط عجبا افعال آلهیه‌ده بویله‌میدر ؟ یعنی جناب حقك ارادات وافعالی‌ده، حکم ومصالح ومقاصد مخصوصه اوزرینه مبتنیمیدر؟ ایشته بونده اختلاف اولونمشدر.

ینه جبریه ایله اشعریه، یکزبان اولارق علی‌الاطلاق حکمت آلهیه‌یی ومقاصد شارعی انکار ایدییورلر. دییورلرکه افعال آلهیه‌نك غرض وحکمت ایله معلل اولمه‌سی، شان الوهیته منافیدر. چونکه بو بر نقیصه‌در. زیرا بر فعلی بر غرض وحکمته مبنی ایشله‌مك دیمك، او غرضله استکمال نقصان ایله‌مك دیمکدر. بو تقدیرده فاعل وغرضله مستکمل، غرض‌ده آنی مکمل اولور. جناب حق ایسه بو کبی نقایصدن منزهدر وبرده بز، عالم وجودده امراض مستولیه وحیوانات مضره کبی وجودنده هیچ بر حکمت وفائده متصور اولمایان مخلوقاته تصادف ایدییورز. اگر افعال آلهیه‌نك حکمت ومصلحتی متضمن اولمه‌سی لازم کلسه‌یدی، آنلرك وجود بولمامسی اقتضا ایدردی. حالبوکه دنیاده او کبی مضر وفائده‌سز مخلوقلر پك چوقدر. بوندن‌ده آکلایورزکه ارادات وافعال آلهیه‌ده حکمت یوقدر...

معتزله وماتریدیه‌یه کوره ایسه افعال آلهیه، خفی وجلی بر چوق حکم ومصالح اوزرینه مبتنی‌در. بونلر، جبریه‌ایله اشعریه‌یه جواباً دییورلرکه ارادات وافعال آلهیه‌یی حکمت ومصلحت ایله تعلیلك شان‌الوهیته منافی اولاجغنی اصلا تسلیم ایتمه‌یز. بلکه عکسنی ادعا ایده‌رز. چونکه بر فعلك حکمت ومصلحتی مشتمل اولمه‌سی نقیصه دکل، بالعکس کمالدر. بر فاعل نه مرتبه حائز کمال اولورسه، افعالی‌ده او مرتبه حکمتی متضمن اولور. زیرا کمال، کمالی اقتضا ایدر. یعنی فاعلك فعلك کمالنی استلزام ایلر. فعلك کمالی‌ده، حکمت ومصلحتی متضمن اولمقله اولور. جناب فیاض مطلق ایسه کمال مطلقی حائزدر. او حالده افعالی‌ده کمالی وبناءً علیه حکمت بالغه‌یی مشتملدر. بر فاعل ایچون اصل نقیصه، افعالنك هیچ بر حکمته مقرون اولمامسی وکلیشی کوزل وجوده کلمه‌سیدرکه عبث وسفهدر. بو ایسه جناب حقه دکل، انسانلره بیله لایق دکلدر.

حیوانات مضره بحثنه کلنجه: أوت، عالمده بعض شیلر کورولیورکه ظاهراً

فائده‌سز وبلکه‌ده مضر ظن اولونور . حالبوکه اویله دکلدر . تدقیقات لازمه اجرا اولونجه بر چوق فوائدی اولدیغی تبین ایدییور . عقل بشر ، بالعموم حادثات وموجوداتك مشتمل اولدیغی حکمت الٰهیه‌یی حقیله کشف وادراکه کافی ومقتدر دکلدر . علممز پك ناقص وکندی عالممزه مخصوص ومنحصردر . اونده بیله عجزمز ظاهردر . نته‌کیم اولجه فائده‌سز ظن اولونان بعض اعضای داخلیه‌مزك ، بالآخره اجرا ایدیلن تدقیقات فنیه نتیجه‌سنده پك مهم وظیفه وفائده‌سی بولوندیغی تحقق ایتمشدر .

ایشته امراض مستولیه وحیوانات مضره وآنلره مماثل اولان احوال سائره هپ بو قبیلدندر . بونلرك وجودنده هیچ بر حکمت وفائده یوقدر دینیله‌مز . آنلرك حکمت وفائده‌سنی عقل قاصرمزك ادراك ایتمه‌مسی باشقه‌در ، حقیقتده ونفس الامرده موجود اولمامسی باشقه‌در . بر شیئك وجودینی عقلك ادراك ایتمه‌مسندن ، اول شیئك حقیقتده موجود اولمامسی لازم کلمز .

مع هذا بو عالمده مضر وشر اولان شیلرده بولونه‌بیلیر . بو جناب حقك خلق وایجادنده حکمت ومصلحت بولونمادیغنه دلالت ایتمز . چونکه بو عالمده خیر ، شردن چوقدر . شر قلیلی دفع ایچون خیر کثیر ترك اولونماز . هیچ شر ومضر برشیده یارادلمامیلیدی . دینیله‌مز . زیرا جناب حق اویله بر عالم ، اویله کندیسنده هیچ شر بولونمایان ، خیر محضدن عبارت اولان بر عالمده یاراتمشدر . اوده عالم علییندن ، عالم لاهوتدن عبارتدر .

بو بحثده شو نقطه‌یی قید و اخطار ایتمك اقتضا ایدییورکه افعال الٰهیه‌نك مشتمل اولدیغی حکم ومصالح ، قوللرینه ومخلوقاتنه راجعدر . یوقسه جناب خلاق عظیم الشان ، هر درلو حکمت و فائده‌دن مستغنیدر . آنکچون افعال الٰهیه‌نك ، خصوصیله احکام شرعیه‌نك حکمت و مصلحتله معلل اولمه‌سندن جناب حقك استکمال ذات ایتمه‌سی لازم کلمز . او حکمت ومصلحتله استکمال ذات ایدن ، بز قوللریز . یوقسه فیاض مطلق اولان جناب حق دکل .

الحاصل ، اشبو حکمت الٰهیه بحثی ، کرك علم کلامك وکرك علم اصول فقهك مباحثِ مهمه‌سندندر . وپك چوق مسائل اعتقادیه واحکام اصلیه‌نك

اصل الاصولیدر . حسن و قبح ، ایالك كوتولك بحثنكده اساسی تشكیل ایدر . دینك ، شریعتك ، احكام فرعیه وحقوقیه‌یه متعلق بتون اسباب وعلل شرعیه‌نك ، افعال مكلفین ایله احكام شرعیه آراسنده‌كی مناسباتك ، خلاصه بالجمله تكالیف شرعیه‌نك اس‌الاساس ایشته بو مسئله‌در .

ایشته جبریه‌یه كوره حد ذاتنده ونفس‌الامرده حكمت ومصلحت بولونما‌دیغندن ، اساساً كائناتك خلق وایجادنده سبب و حكمت اولمادیغی كبی ، دین و شریعت وضعنده‌ده حكمت ومصلحت یوقدر . جبریه عندنده اعمال، ثواب وعقابه علامت محضه‌در ، اسباب مقتضیه دكلدر . اشعریلره كلنجه ، بونلرك برقسمی جبریه ایله همفكر ایسه‌ده، دیكر برقسمی تماماً همفكر دكلدر. بونلر، افعال الهیه‌ده وبخصوص دین وشریعت وضعنده حكمت ومصلحتك وجودینی انكار ایتمزلر. یالكز علیتنی انكار ایدرلر. یعنی افعال الهیه‌ده وتشریع احكامده حكمت ومصلحت واردر. اما او حكمت ومصلحت، جناب حق خلق وایجادینه و تشریع احكامه سائق علت موجبهٔ غائیه دكلدر ، بلكه افعال و احكامی اوزرینه ترتب ایدن تأثیردن خالی غایات مجرده‌در دیرلر .

معتزله ایله ماتریدیه عندنده علی‌العموم افعال الهیه، حكم ومصالح ومقاصد مخصوصه ایله معلل اولدیغندن، بونلره كوره عالمده هیچ برشی علت وحكمتسز وجوده كلمز . اڭ كوچوك واهمیتسز ظن اولونان شیلره قدر هر شیده ، هر حادثهٔ كونیه‌ده بر چوق حكمت صمدانیه مندمجدر . ساحهٔ وجودده وقانون تكوینده بویله اولدیغی كبی ، ساحهٔ شریعتده و قانون تشریعده دخی بویله‌در. بناءً علیه حكمت تشریع مقتضاسی اولارق «احكام شرعیه مصالح عباده تابعدر» . دین وشریعت وضعندن مطلوب اولان اصل حكمت وغایه، «بشریتی بر مدنیت فاضله‌یه ایصال وبو صورتله عموم انسانلر ایچون دنیوی و اخروی سعادت حقیقیه‌یی استحصالدر» . [١]

---

[١] بورایه‌قدر واقع اولان افاداتك جمله‌سی، كتب كلامیه‌ده واصول فقه كتابلرندن ابن همامك (تحریر)نده محقق هندی ابن عبدالشكورك (مسلم‌الثبوت)نده و ابن تیمیه‌نك (منهاج السنه) و (جواب اهل‌العلم) نام كتابلرنده وابن قیمك (شفاءالعلیل)نده بو صورتله محرردر .

فقط بورادە معتزلە ایلە ماتریدیە آراسندە اوفاق بر فرق واردر . نتەکیم ارادۀ جزئیۀ مسئلەسندەدە بونلر آراسندە اویلە بر فرق واردی . شویلەکە معتزلە ، تشریع احکامدە حکمت و مصلحتك علی سبیل الوجوب لزومنە قائل اولورلر . وفضلە اولارق اصلح عبادە رعایت ، جناب شارع اوزرینە واجبدر دیرلر. ماتریدیە ایسە ، بو حکمت تشریعیەنك علی وجە التفضّل لزومنە ذاهب اولورلر یعنی معتزلە ، تشریع احکامدە حکمت و مصلحتە رعایت ، جناب حق اوزرینە واجبدر دیرلر . ماتریدیە ایسە واجب دکلدر ، مقتضای فضل وکالیدر دیرلر. واصلح عبادە یعنی انسانلرە اك زیادە صالح اولان شیئە رعایتك وجوبنە قائل اولمازلر .

معهذا معتزلە ماتریدیە آراسندەکی بو فرق ، حقیقی دکلدر ، نزاع لفظی قبیلندندر. چونکە معتزلەنك بورادەکی «وجوب» تعبیرندن مقصدلری، خارجدن جناب حق اوزرینە عارض اولان برقوۀ مجبرەنك جبر والزامندن متولد وجوب دکلدر . بوکا « وجوب علی اللە » دینیرکە مقصد ، بو وجوب دکلدر . بلکە جناب حقك ذات وکمال الوهیتندن نشأت ایدن وجوبدر. بوکادە «وجوب عن اللە» دینیرکە ماتریدیلرك « مقتضای فضل وکمالیدر » دیدکاری لزومك معناسی دە بودر . حتی اشعریلرك علم اصول فقهە دائر اولان کتابلری تتبع ایدیلیرسە کورولورکە اونلرك دە بو مقامدە استعمال ایتدکاری « تاثیردن خالی غایە » و«علامت» کبی تعبیرلرك معناسی دە بوندن باشقە برشی دکلدر. «جملەنك مقصودی بر امار، وایت مختلف. »

تنبیه ــ فحول محققین حنبلیەدن مشهور ابن تیمیەنك (منهاج السنە) نامندەکی کتاب کزیندە وینە مشاهیر محققین حنبلیەدن مشارالیهك تلمیذ ممتازی (ابن قیم)ك (شفاء العلیل) اسمیلە مسمی تألیف جهیلندە بیانلرینە کورە امام مالك، امام شافعی وامام احمد بن حنبل حضراتی ایلە آنلرە پیرو اولان عامۀ فقها و بالجملە مجتهدین و کافۀ سلف صالحین والحاصل جبریە ایلە بر قسم قلیل اشعریەدن ماعدا جمهور اهل سنت ، بو بحثدە « ماتریدیە » یعنی باشدە امام

المجتهدين امام اعظم ابو حنیفه حضرتلری « رضی الله عنه » اولدیغی حالده فقهای حنفیه ایله متحد المساندرلر .

بناءً علیه جمهور فقها واهل سنت عندنده افعال الٓهیه و احکام شرعیه ، حکم و مصالحی مشتملدر . آنك ایچوندرکه [الاحکام مبنیة علی مصالح العباد = احکام شرعیه مصالح عباد اوزرینه مبنیدر . » سوزی ، السنهٔ فقهاده دائر مثل سائر حکمنه کیرمشدر .

ذاتاً باشقه درلوده اولاماز . چونکه حضرت قرآن ، [ولکم فی القصاص حیاة = سزك ایچون قصاصده حیات واردر .] کبی ، احکام شرعیه نك حکمت ومصلحت اوزرینه مبتنی اولدیغنی افاده ایدن بیکلرجه آیات کریمه ایله دولودر . نه حاجت ؟ [وما ارسلناك الا رحمة للعالمین] آیت منیفه سی ، جناب پیغمبر افندمزك انسانلره محضا رحمت الٓهیه اولمق اوزره بعث وارسال بیورلمش اولدیغنی بیان بیوریبور . بو ایسه آنجق رسالتپناه افندمزك تبلیغ بیوردقلری شریعت اسلامیه نك ، بشرك صلاح وسعادتنی کافل احکامی محتوی اولمه سیله اولور . آیت مشارالیها ، بو معنایی افاده ایتدیکی کبی ، عین زمانده ارسال رسول و وضع شریعتدن انسانلرك صلاح و سعادتی مقصود اولدیغی معناسنی ده افاده ایدییور . وبونی نفی واثبات طریقیله صورت قطعیه ده بیان ایدیبور .

بونك ایچوندرکه اشعریه دن مشهور « علامهٔ تفتازانی » ، ناصلسه انصافه کله رك (شرح مقاصد) نده « بعض افعال الٓهیه نك وبتخصیص تشریع احکامك حکم ومصالح ایله معلل اولمه سی درکاردر . علمانك اجماع درجه سنده اکثریت عظیمه سی ، بو بابده متفقدر . قیاسك دلیل شرعی اولابیلمه سی ده بوکا وابسته در . » دییور .

— نتیجه —

فی الحقیقه حکمت تشریعیه نك لزوم و وجودینی انکار نظریه سنه کوره (قیاس) ی ادلهٔ شرعیه دن عد ایتمه مك اقتضا ایدر . نته کیم بو نظریه یه ذاهب اولانلرك بر قسمی قیاسی کلیاً انکار ایتمشدر . بر قسمی ایسه قیاسی ادلهٔ

شرعیه‌دن عد ایدیبورسه‌ده ، علل شرعیه‌یی احکامك علامات و امارات مجرده‌سندن عبارت قیلیور و احکام شرعیه‌ده جلب مصلحت و دفع مفسدت کبی علت و حکمت بوقدر دییور .

حکمت تشریعیه‌نك لزومی نظریه‌سنه کوره‌ده بالضروره احکام شرعیه‌نك مصالح عباده تابع اولمه‌سی اقتضا ایدر. بوندن‌ده «قیاس»ك دلیل شرعی اولمه‌سی لازم کلیر . نته‌کیم بو فکره قائل اولان جمهور فقها عندنده اثبات احکام خصوصنده قیاس ، ادلهٔ شرعیه‌دن بر دلیل معتبردر . علل شرعیه‌ده اویله مجرد احکامك علامات وامارات مخصوصه‌سندن عبارت دکلدر. بالعکس جلب منافع ودفع مفاسد کبی حکمت ومصلحت عامه‌یی مشتمل علل صحیحه‌در .

علت شرعیه ، حکمك مجرد علامت و امارهٔ محضه‌سی اولسه‌یدی احکام شرعیه‌ده قیاس ، جاری اولمامق اقتضا ایدردی . چونکه قیاسك حکمی تعدیه‌در. یعنی اصل ومقیس‌علیه اولان مسئله‌ده‌کی حکم شرعینك فرع ومقیس اولان مسئله‌یه تعدی ایتدیرلمه‌سیدر . علامت محضه‌ده ایسه تعدیه متصور اولمادیغندن آکا مبنی اولان قیاسده دخی تعدیه تصور اولوناماز. او حالده‌ده احکام شرعیه‌ده قیاس جاری اولاماز .

قیاس وقیاسده تعدیه جاری اولابیلمك ایچون اولا علل شرعیه‌نك مؤثر اولمه‌سی، صوکره‌ده تشریع احکامدن مقصود اولان حکمت ومصلحتله مناسبتی بولونمه‌سی ایجاب ایدر . بوراده مناسبتدن مقصد ، علتك تشریع حکمدن شارعك مقصودی اولان مصلحتی مشتمل اولمه‌سیدر. ایشته علم اصول فقهده بر علتك بو صورتله مصلحت مطلوبه‌یی اشتماله (مناسبت) واو علته (وصف مناسب) اطلاق اولونور . علتك مطلوب اولان مصلحتی مشتمل اولمه‌سی دیمك‌ده ، حکم شرعی‌نك او علت اوزرینه ترتبی، مصلحت مقصوده‌یی محصل اولمه‌سی دیمکدر .

علتك مؤثر اولمسی دیمکده ، جناب شارع ایچون وضع و ترتیب حکمه باعث اولمسی دیمکدر . مثلا چوجقلرك اموالی اوزرنده بابالك حق ولایتی ثابت اولمسی بر حکم شرعیدر . شارعك بو حکمی وضع و تشریعنه باعث اولان علتده ، چوجغك چوجقلق حسبیله کندی اموالی محافظه‌دن عجزیدر . او حکم شرعینك بو علت اوزرینه ترتیب ایدلمسندن مقصود شارع ایسه ، چوجغك اموالی حفظ و صیانت مصلحتیدر . ایشته بو مصلحت ، حکمت تشریعدر . اوحکم شرعینك علت غائیه‌سیدر . چوجغك عجزی ایسه اوحکمك علت فاعلیه‌سی مثابه‌سنده‌در . بو ایکی علتك ایکیسی‌ده ، تشریع حکمه باعث ایسه‌ده برنجیسی ، ایکنجیسنك علیتنك یعنی علت اولمسنك علتیدر . علة العله دیمکدر . ایشته حکمت تشریعدن مقصد ، بو علت غائیه‌در ، بو مصلحتدر . یعنی انسانلر ایچون جلب منفعت ودفع مضرتدر .

اصولیونك (وصف مناسب) دیدکاری علت ، او علت غائیه ، او حکمت ومصلحت دکلدر . بلکه ذکر اولونان « عجز » در . بو عجزك ثبوت ولایت حکمیله مناسبتی واردر . چونکه مصلحت مذکوره‌یی مشتملدر . یعنی بو حکمك اونك اوزرینه ترتب ایتمه‌سیله ، چوجغك مالی صیانت مقصد ومصلحتی حصوله کلش اولور . آنکچون بو حکم شرعی‌نك وضع و ترتیبنه مناسب اولان وصف وعلت ، عجز کیفیتیدر . یوقسه چوجغك مثلا بیاض ویا سیاه ، کوزل ویا چیرکین اولمه‌سی کبی اوصافی دکلدر . بو کبی وصفلرك ذکر اولونان حکم شرعی ایله هیچ مناسبتی یوقدر . دیکر علت شرعیه‌لرده بویله‌در . جمله‌سنده‌ده کندیلریله حکملری و اونلرك مصلحتلری آراسنده بالاده بیان اولونان « مناسبت » ك موجود اولمه‌سی لازمدر .

ایشته (قیاس)ده مناط حکم اولان علت ، بومناسبتی حائز اولان وصفدر ، وصف مناسبدر . یوقسه راست کله هر هانکی بر وصف دکلدر . شو حالده اکر او وصف مناسب ، مورد نص اولان مسئلهٔ اصلیه‌دن باشقه برمسئله‌ده‌ده موجود اولور ایسه حکم منصوص او مسئله‌یه تعدی ایدر . موجود اولماز ایسه

علت قاصره دیمك اولاجقدن ذکر اولونان حکم منصوص، موردینه منحصر قالیر . مثلا شراب ایچمك حرامدر . علتی سکر وصف مناسبیدر. حکمتی ده عقلك موازنه‌سنی حفظ ایله دفع مفسدت مصلحتیدر . ذکر اولونان علت یعنی سکر وصف مناسبی ، دیگر مسکرانده دخی موجود اولدیغندن حکم حرمت آنلره سرایت وتعدی ایدر . بناءً علیه شرابه قیاساً بتون مسکرات حرامدر دینیر . و بو صورتله شرابك تحریمندن مقصود اولان حکمت و مصلحت ده ، تام اولارق حصوله کلمش اولور . عکسی تقدیرده مقصد تمام اولماز .

بوقاریده ذکر اولونان بابانك اولاد صغاری حقنده‌کی وجوب ولایت مسئله‌سنده‌ده حکم بویله‌در . او مسئله‌ده بابانك ثبوت ولایتنه باعث اولان علت چوجغك کندی اموالی حقنده نفع وضررینی تمییزدن عاجز اولمه‌سی دکلمیدی؟ ایشته بو عجزك نوعی، مجنون ومعتوهده دخی موجوددر. او حالده عین ولایت، مجنون ومعتوه اولان اولاد کبار حقنده دخی جاریدر .

ایشته شو ایضاحاتدن آکلاشلمشدرکه مناط حکم اولان علل شرعیه ، اویله علامات مجرده‌دن عبارت دکلدر . بلکه تشریع احکامه باعث اولان علل مؤثره‌در . بعض اصولیون حنفیه‌نك علتی نصك حکمنه علامت قیلینان شیدر دیه تعریف ایتمه‌لری ، معتزله ایله ماتریدیه آراسنده‌کی فرقه اشارت ایچوندر. زیرا معتزله‌یه کوره علل شرعیه ، مؤثرات حقیقیه وعلل موجبه‌در. ماتریدیه عندنده ایسه علت شرعیه ، نه اشعریه‌نك دیدیکی کبی علامت محضه‌در ، نه ده معتزله‌نك دیدیکی کبی مؤثر حقیقی وعلت موجبه‌در. بلکه علت عادیه‌در. یعنی عادت الٰهیه مقتضاسیدر. کرچه علت شرعیه تشریع احکامده مؤثردر، فقط آنك تأثیری بزه نسبتله‌در. یوقسه حقیقتده تأثیر، جناب شارع اعظمه مخصوصدر و بناءً علیه مؤثر حقیقی ایجاب الٰهیدر. علت شرعیه ایسه تشریع احکامه باعث، سبب ومؤثر عادیدر، مقتضای سنت الٰهیه‌در . ناصل که دیگر علت مادیه وعقلیه‌ده بویله‌در. ایشته بو نکته‌یه اشارت ایچون بعض مشایخ حنفیه، علتی اوصورتله تعریف ایتمشلردر. [کذا فی الکشف والتوضیح]

اخطار — (٢٧٢) تاریخنده بغدادده وفات ایدن امام «داود ظاهری»نك تأسیس ایتمش اولدیغی مذهب ظاهری‌یه منسوب فقهای اهل حدیث، «قیاس» ی ادلهٔ شرعیه‌دن عد ایتمزلر. بعض علمای معتزله ایله شیعه‌دن (امامیه) فرقه‌سی‌ده بو فکرده‌در، بونلرده قیاسی اثبات حکمده احتجاجه صالح عد ایتمه‌یورلر. فقط بونلرك قیاسی ادلهٔ شرعیه‌دن عد ایتمه‌ملری، حکمت تشریعی انکار ایتدکلرندن دکلدر بالعکس حکمت ومصلحته قیاسدن زیاده اعتبار ایتدکلرندندر. آنکچون بونلرده جمهور فقها کبی احکام شرعیه‌نك حکم ومصالحله معلل اولدیغنه قائلدرلر. قیاسی انکار ایتمه‌لری باشقه نقطهٔ نظردندر. بوراده «قیاس» دن مقصد، وجهی پك ظاهر وذهنه واضحاً متبادر اولان قیاس جلی دکلدر. اونلر بوکا قیاس دیمزلر، بونی نصك مفهومنه ارجاع ایدرلر.

مقصدلری، (رأی) دن، فقیهك آکلایشندن عبارت اولان قیاسدر. بونی ادلهٔ شرعیه‌دن عد ایتمزلر و «اثبات احکامده بویله بر قیاس ایله عملك لزوم و وجوبنه دائر صریح وقطعی هیچ بر نص شرعی یوقدر. بو بر رأیدر، رأی ایله تدین جائز اولماز. خصوصیله شریعتده مسکوت‌عنه اولان مسائلده مکلفیت شرعیه یوقدر. اشیاده اصل اولان اباحه وافعالده اصل اولاده عدم تکلیفدر.» دیرلر. ایشته بو ملاحظه‌یه مبنی بونلر، بوکبی مسائل قیاسیه‌ده قیاسه التفات ایتمیوب مصلحتله عمل ایدرلر.

— ٣ —

مقاصد شارع

مصلحت دينيه ، مصلحت دنيويه

مصلحت دينيه

مصلحت، اعتبارات مختلفه ايله تقسيم اولونور. (توضيح)ده بيان اولونديغى وجه ايله مصلحت، بر كره دينى ودنيوى اولمق اوزره ايكى يه آيريلير. مصلحت دينيه ، ذهنى خرافاتدن وافكار باطله‌دن تجريد ايله روحى تصفيه ، فكرى تنميه نفسى رياضت وتزكيه ، عزم واراده‌يى تقويه، اخلاقى تهذيب وتربيه‌در . ايشته اعتقاداته ، عبادات واخلاقه دائر وضع ايديلن احكام دينيه، بومصالح ومقاصده مبنى وضع اولونمشدر .

ايمان كامل ، انسانى اللهدن قورقودور. كيمسه‌يه فنالق ايتديرمز. هركسه ايلك ايتمكه، عدالته وحقوقه رعايت وحرمته سوق ايدر. نفسى ايچون سوديكى شيلرى ديكرلرى ايچون‌ده سوديرر . نفسى ايچون چيركين كورديكى شيلرى باشقه‌لرى ايچون‌ده چيركين كورديرر . وبو صورتله حب نفسى ، خودكاملغى تعديل ، حب غيرى و ديكر انديشلكى تحصيل ايدر . اللهه توكل واعتمادى تأسيس ايله عزم واراده‌يى تقويه ايلر . خلاصه حقيقى وصميمى ايمان كامل ، انسانى حيوانيتدن ملكيته، سفليتدن علويته ايصال ايدر وعالم انسانيت ايچون مفيد وخيرلى برعنصر نافع قيلار .

عبادات وازجمله صلات، جناب حقه عرض عبوديت ومنعم حقيقى اولان اللهه كمال خشوع وتذلل ايله بيان شكر و محمدت اولمقله برابر برچوق محاسن اخلاقيه، اجتماعيه وسياسيه‌يى دخى جامعدر. روحى تصفيه، نفسى تربيه واخلاقى

تهذیب ایدر. انسانی احتراصات وافتراسلاندن ، فواحش ومنکراتدن منع ایلر. جماعتله قیلینان نمازلرله جمعه وبایرام نمازلرینده محاسن مذکوره‌دن ماعدا بین المسلمین تعارف وتساندی ، اخوت واتحادی تأمین ایدر . هله فریضهٔ حج ، بو محاسن ومصالحی دها واسع برصورتده تأمین ایده‌جکی کبی، سیاسی واقتصادی برچوق مصالح ومقاصدک حصولنی دخی تأمین ایدر . اوروج ، نفس اماره‌یی قهر وتربیه ایله انسانی نفسه حاکمیته آلیشدیرر. زکات وصدقهٔ فطر کبی مالی فریضه وعبادتلرده ، اصحاب فقر واحتیاجی ذلت ومسکنتدن تخلیص ایله رفاه عمومی‌یی تأسیده خدمت ایدر .

اخلاقه متعلق وضع ایدیلن احکام شرعیه‌یه کلنجه: بونلرک برر برر تعدادی قابل دکلدر . وبونلرک یری بوراسی دکل ، علم اخلاق کتابلریدر . یالکز شو قدرینی عرض ایده‌یم که اخلاق اسلامیه ، حقیقةً وجداً پک یوکسک، پک عالیدر . فضیلت صرفه ، علویت محضه‌در . نه قدر معالیٔ انسانیه وفضائل عالیه وارسه اونلر، اخلاق اسلامیه‌ده داخل ومرغوبدر. حتی برچوقلری وجائبدن معدوددر. نه‌قدر مساویٔ بشریه‌ده وارسه اونلرده، رذائلدن معدود وممنوعدر.

اسلامیت برکره عقل وعرفانه پک بیوک قیمت ویرر . عقلی الٓهی برحجت ومشعل هدایت، علم وحکمتی (ضالة المؤمن) یعنی مؤمنک غیب ایدوبده آرامقده اولدیغی اوز مالی عد ایدر . جهلدن ، کوری کورینه تقلیدجیلکدن‌ده او نسبتده نفرت ایلر . صوکره تعاون وتناصره، اخوت واتحاده وبو صورتله ملی واجتماعی تسانده نهایت درجه‌ده عطف اهمیت ایدر . او جهتله حسد ، استرقاب ، غیبت ، بهتان ونمیمه یعنی قوغوجیلق کبی بین الناس تنافری ، بغض وعداوتی وبالنتیجه تفرقه‌یی موجب احوال وافعالی شدتله منع ایتمشدر . بونلره مقابل سوشمک ، عفو وصفح ایله معامله ایتمک ، کرم، فدا کارلق وعلوجناب کبی تساندی تقویه ایدن افعال وحرکاتی‌ده بالعکس ایمان کامل اوصافندن عد ایله‌مشدر.

خلاصه اسلامیت ، بتون بونلرله برابر سیرتده استقامتی ، یعنی هر حال

وكارده دوغرولغى ويالانجيلقدن ، غل وغشدن فسق وفجوردن، حيله وفساددن اجتنابى ، عدالتى وهر نوع حقوقه حرمت ورعايتى ، صداقت ووفاكارلغى وبونلره مماثل سائر فضائل انسانيه‌يى ، مسلمانلغك شعارى عد ايتمشدر.

بونلردن باشقه فردى، وملى حيات معيشته متعلق احلاق اسلاميه يه كلنجه : بونده‌ده قورقاق ، جبين ، جسارت مدنيه‌دن ، نفوذ وقدرتدن عارى بعض امم سالفه حقنده شرفنازل [وضربت عليهم الذلة والمسكنه = اونلرك اوزرينه ذلت ومسكنت ضرب اولونمشدر.] آيت جليله سنك مضمون منيفندن ده واضحاً آكلاشيله جغى وجه ايله اسلاميت، جبانتدن وذلت ومسكنتدن پك زياده نفرت ايدر . بناءً عليه [لاينبغى للمؤمن ان يذل نفسه = نفسنى ذليل ايتمك مؤمنه ياقيشماز] و [عز المؤمن استغناؤه عن الناس = مؤمنك عزتى ، ناسدن استغناسيدر .] حديث صحيحلرى مفادنجه نفسى ذلت ومسكنتدن قورتارمق ، دائما عزت نفسى محافظه ايتمك ، [فاذاعزمت فتوكل على الله = بر ايشه عزم ايدنجه اللهه دايان ، عزمكده ثبات ايت .] آيت منيفه‌سى مدلولنجه ، هر ايشده جناب حقه دايانمق صورتيله قدرتلى عزم واداره‌يه واعتماد نفسه مالك اولمق ، [وان ليس للانسان الا ماسعى = انسان ايچون ثمرهٔ سعيندن باشقه بر شى يوقدر .] نص مبينى مضمونجه‌ده ، عطالت و بطالتى ، اولو و اويوشوق بر حياتى ترك ايله فعال و جانلى بر حياته آتلمق ، مسلمانلغك اك برنجى وظائف اخلاقيه‌سندندر .

« حديث » اولمق اوزره هركسك لساننده دوران ايدن [الفقر فخرى وبه افتخر = فقر وضرورت بنم مدار مفخرتمدر ، اونكله افتخار ايدرم.] سوزى قطعياً يالاندر. افتراى محضدر ، كافهٔ اهل حديثك اتفاقيله موضوعدر. جاهل و حقايق شرعيه‌دن غافل زهد خشك اصحابى طرفندن صوكره‌دن اويديرلمش بر ارجوفه‌در. شريعت اسلاميه‌نك هيچ بر اصل واساسنه مستندده دكلدر . بالعكس رسالتپناه افندمز بر حديث صحيحنده [كادالفقر ان يكون كفراً = فقيرلك آز قالدى كفر اولاجقدى .] بيورمشدر .

ایشته اسلامیتك اخلاقی عمده‌لری، اساسلری بونلردر . غایهٔ اصلیه‌اولان مدنیت فاضله‌یه ودراینده سعادت حقیقیه‌یه وصولده. آنجق بو اساسلره‌رعایتله حاصل اولور . آنك ایچوندرکه جناب نبوتمآب افندمز ، [انما بعثت لاتمم مکارم الاخلاق = بن آنجق مکارم اخلاق اتمام ایچون بعث اولوندم .] بیورمشلر وبو افادهٔ رسالتپناهیلریله اسلامیتدن مقصود اصلی‌نك نه اولدیغنی بیان‌ایتمشلردر. مع‌التأسف عصرلردنبری بواساسلره رعایت ایدلمه‌یوب عن‌جهل عکسی‌التزام ایدلمش اولدیغندن بوکدن عالم‌اسلامك نره‌سنه‌باقیلسه‌فقروضرورتدن، ذلت ومسکنتدن باشقه برشی کورلمز . صانکه ملت اسلامیه‌نك ناصیهٔ مقدراتنه نمغای ذلت ومسکنت اورولمشدر ، بونك یکانه سببی جهلدر. حقایق شرعیه‌یی اصلا بیلمه‌مکدر. ذاتاً بر انسان وبرملت ایچون جهالتدن بیوك برمصیبت اولاماز.

— عدالت —

عدالت ، هم اخلاق وهم حقوق اك مهم بر اساس اولدیغندن اونك فلسفهٔ اسلامیه‌ده‌کی موقعنی ومقصد اصلی اولدیغنی کوسترمك ایچون بو مقامده (عدالت) مفهومی حقنده براز ایضاحات ویرمك اقتضا ایدییور. شویله‌که:

بو مقامده اوچ کلمه قوللانیرز : عدل ، عدالت ومعتدلت .. اوچی‌ده بر معنایه‌در . (مصباح) ده بیان اولوندیغی اوزره عدل ، فی الاصل اموردە اقتصاد معناسنه در ، یعنی بر ایشده افراط ایله تفریط بیننده امر متوسطدرکه اعتدال دیمکدر . ذاتاً « اقتصاد » لغتده اعتدال معناسنه‌در . عدل‌وعدالت ، بو معنی ایله برابر مساوات و موازنت معناسنی‌ده متضمندر، « عدل » مفهومنده مساوات و موازنت معناسی بولوندیغندن طولاییدرکه [و بالعدل قامت السماوات والارض = ارض و سماوات آنجق عدل ایله قائمدر .] حدیث شریفی ، ضرب مثل حکمنه کیرمشدر .

[ان الله یأمر بالعدل والاحسان = شبهه‌سز الله ، عدل واحسان ایله

امر ايدر .] آيت كريمه‌سنده‌كى « عدل » دن مقصود اولان معنى بودر. يعنى مكافات ومجازاتده مساوات وتوازندر . بناءً عليه خيره مقابل كميت وكيفيتجه مساوى خير ايله معامله عدلدر . فضله بر خير ايله مقابله اولونورسه احسان اولور . كذلك شره قارشى آكا مماثل شر ايله مقابله عدالتدر . فقط آندن دها آز شر ايله مقام احساندر . ايشته امر وعدالتده بو معناى مساواتى كوزه‌تمه‌نك لزومنى افاده ايچون [و جزاءُ سيئة سيئة مثلها = بر سيئه‌نك جزاسى ، آنك مثلى اولان سيئه‌در .] نص جليلى شرفوارد اولمشدر. [كذا فى مفردات الراغب]

شو ايضاحات ، عدالتك معناى لغويسنه كوره‌در . عدالتك برده معناى اخلاقى و فقهيسى واردر . شمدى‌ده صره‌سيله اونلرى ايضاح ايده‌لم :

(عدالتك) ك معناى اخلاقيسى

بوقاريده « عدالت » فى الاصل افراط ايله تفريط آراسنده امر متوسط معناسنه‌در ديمشدك . بو معنى ، عدالتك هم معناى اخلاقيسنده ، هم‌ده معناى فقهيسنده موجوددر . ذاتاً همان عموميتله معناى اصطلاحيلرده معناى لغويلر داخل بولونور. عدالتك معناى اخلاقيسنى ايجه آكلاده بيلمك ايچون مقدمه قبيلندن اولمق اوزره ايضاحات آتيه‌يى اعطايه مجبوريت واردر.

مؤلفات اصوليه‌دن (توضيح) ايله شرحى (تلويح) ده بيان اولونديغى وجهله حكماى اسلام نفس انسانيده اوچ قوت تصور ايدييورلر . برى قوهٔ عقليه ، ديكرى قوهٔ شهوانيه ، اوچنجيسى‌ده قوهٔ غضبيه‌در ، قوهٔ عقليه‌يه قوهٔ ملكيه، قوهٔ شهوانيه‌يه قوهٔ بهيميه ونفس اماره ، اوچنجيسنه يعنى قوهٔ غضبيه‌يه‌ده قوهٔ سبعيه دخى اطلاق ايديورلر .

قوهٔ عقليه ، حقايق وعواقبى ادراك و مصالح ايله مفاسد بيننى تميزك مبدأيدر . قوهٔ شهوانيه، جلب منافع وآرزوى لذائذك مبدأيدر . قوهٔ غضبيه‌ده،

قورقولو وتهلكه‌لی شیلره اقدامك وتسلط ترفعه میل وشوقك مبدأیدر.

قوۀ عقلیه‌نك اعتدالندن «حكمت»، قوۀ شهوانیه‌نك اعتدالندن «عفت»، قوۀ غضبیه‌نك اعتدالندنده «شجاعت» حاصل اولور. ایشته امهات فضائل، بو اوچ شیدن عبارتدر. یعنی حكمت، عفت وشجاعتدر. دیكر فضیلتلرهپ بونلردن تركب وتولد ایدر. وبو اوچ فضیلتك بری افراط، دیكری تفریط اولمق اوزره ایكی طرفی واردركه اونلره «رذیلت» وجمع صیغه‌سیله «رذائل» دەنیر. فضائلك ضدیدر، اخلاق مذمومه‌در.

بوراده «حكمت» دن مقصد، بقدرالاستطاعه حقایق اشیایی، اولدیغی كبی بیلمكدر. علم نافعده بودر. نفس انسانیتك لهنه و علیهنه اولان شیلری بیلمه‌سیدر دیه‌ده تفسیر اولونور. بوتفسیره كوره (فقه) دن اعم اولور. چونكه فقه، نفس انسانیتك لهنه وعلیهنه اولان احكام شرعیه‌یی بیلمه‌سیدر. حكمت ایسه ایستر احكام اولسون، ایستر حقایق سائره اولسون علی العموم لهه وعلیهه اولان شیلری بیلمكدر. بوجهتله بومعناجه حكمت اعم، فقه اخصدر

«حكمت» افراط طرفنه «جربزه»، تفریط جهتنه «غباوت» اطلاق اولونور. جزیره، فكری ادراكی قابل ویالایق اولمایان شیلرده لایق اولمایه‌جق وجهله استعمالدركه سفسطه‌وشارلاتانلغه منجر اولور. غباوت، قوۀفكریه‌یی معلومات نافعه اكتسابی صورتیله ایشلتمكدن تعطیلدركه حماقتی انتاج ایدر. وطبعاً موجود اولان ذكا واستعدادیده كورله‌دیر. بعضاده بر غباوت، فطری اولور. فقط قوۀ فكریه، اصولی دائره‌سنده حسن صورتله ایشله‌تیله‌رك تربیه ایدیلیرسه اكثریا انكشاف ایدر. اولوقت او فطری غباوت، ذكایه منقلب اولور.

عفت — عفت، قوۀ بهیمیه‌نك قوۀ ملكیه‌یه انقیادیدر. عفت، نفس انسانیده بر ملكۀ راسخه حالنی اكتساب ایدنجه آرتق انسان، بوملكۀعفت سببیله بالجمله هوسات نفسانیه‌یه وغیرمشروع حظوظات شهوانیه‌یه مغلوب اولمقدن

قورتولور . وعلى العموم حركات و تصرفاتى قوهٔ عقليه و ملكيه‌نك مقتضاسى اوزره واقع اولور .

عفتك ايكى جهتندن افراط جهتنده‌كى خصلته « خلاعه » تسميه‌اولونوركه عار وحيايى آتارق هرنوع كستاخلقى ، يوزسزلكى ارتكابدركه فجوردينكدر نوكى كيمسه‌لره (خليع العذار) اطلاق اولونور . بو خصلت ، قوهٔ بهيميه‌نك قوهٔ ملكيه‌يه غلبه‌سندن نشأت ايدر . عفتك تفريط جهته‌دم ، خانك ضميله « خمود » اطلاق اولونور . خمود ، لغتده آتشك قوزى سونميه‌رك يالكز آلوى سكون بولمق معناسنه‌در . بوراده عقل و شرعك تجويز ايتديكى اذواق ولذائذى طلب و آرزودن سكون معناسى مقصوددر . بو ، [خلق لكم مافى الارض جميعا = ير يوزنده بولونان شيلرك جمله‌سى سزك ايچون خلق اولونمشدر .] آيت كريمه‌سى منطوقنجه ، جناب حقك انسانلره بخش والحسان بيورمش اولديغى اذائذ حياتيه‌دن بلا سبب محروميته قاتلانمقدركه معناسزدر . عقلاده ، شرعاً ده مذمومدر . ايشته تكيه‌لره ، مناسترلره قپانوب نفسى هردرلو حظوظاتدن محروم قيلمق بو قبيلدندر .

شجاعت — شجاعت ، لغتده قوت قلب ديمكدر . يعنى قورقولاجق شيلره قارشى قلبك قوت ومتانتى ، مخوف وهولناك احوال وحركاتى هيجانسز وفتورسز قارشيلامه‌سيدر . فلسفهٔ اخلاقيه‌ده شجاعت قوهٔ سبعيه‌نك قوهٔ عقليه‌يه منطقه انقيادى ديمكدر . ايشته شجاعت ، اوپله على الاطلاق جسارت ، بلا تأمل هرشيئه درحال آتلمق ، جرأت كوسترمك ديمك دكلدر . عقل وبصيرتك رشدورويتك مقتضاسنه كوره جسارت و متانت قلبيه‌دركه حقيقى مردلك و قهرمانلقدر .

بناءً عليه سكون و تمكين ، آغر باشليلق ، هيجانه قاپلمامق ، صوغوققانليلق كبى كيفيتلر ، شجاعتك ماهيتى اقتضاسندندر . بو شجاعت ، بو قوت قلب سببيله‌دركه انسان ، قلبنده اضطراب و هيجان حس ايتمكسزين ، تلاشسز وفتورسز امورهائله‌يه اقدام ايدر . آنكچون شجاعت ، بيوك بر فضيلتدر .

شجاعتك طرفيندن افراط طرفنـه « تهور » ، تفريط جهتنده « جبين وجبانت » دينير . تهور ، اقدامى لايق اولمايان اهواله ، عاقبتنى دوشـونميه‌رك بلا رويت آتلمقدر . قوهٔ غضبيه‌نك عقل و حكمته غلبه‌سـيدر ، جبانت‌ده ، قورقاقلقدر . احترازايدلمه‌سى لايق اولمايان شيلردن احترازدر . هرايكيسى ده مذمومدر.

عدالت — عدالته كلنجه : عدالت ، شو اوچ فضيلتك يعنى حكمت ، عفت وشجاعتك اجتماع وامتزاجندن حصوله كلن بر ملكهٔ راسخه‌در . وآنلرك محصله‌سيدركه صراط مستقيم اوزره حركتده رسوخى اقتضا ايدر . بناءً عليه عدالت ، دوغرولقدر ، طريق حقده استقامتدر . دوغرولقدن ، حق يولندن آيرلمامقدر . ايشته (عدالت)ك معناى اخلاقيسى بودر .

شو افاداتى ، براز دها خلاصه ايتمك صورتيله تلخيص ايتمك اقتضا ايدرسه ديرزكه بتون فضائل انسـانيه ، افراط ايله تفريط آراسنده توسطه منحصر وآندن متحصل امور متوسطه‌در . چونكه رؤس فضائل دردتدر : حكمت ، عفت ، شجاعت وعدالتدر . حكمت ، قوهٔ عقليه‌نك اعتدالى ونتيجهٔ كماليدر . وجربزه ايله غباوت بيننده بر امر متوسطدر . بو توسطده ، قوهٔ عقليه‌نك ، عقل ايچون وصول ممكن اولان حده قدر كيدوب اوراده توقف ايتمه‌سى وآرتق او حدى تجاوز ايده‌رك شارلاتانلغه ، سفسطه‌يه صاپمامسيدر . عفت ، قوهٔ بهيميه‌نك نتيجهٔ تهذيبيدر . وخلاعه ايله خمود آراسنده متوسط بر كيفيتدر . شـجاعت‌ده ، قوهٔ غضبيه‌نك نتيجهٔ اعتداليدر . و تهور ايله جبانت بيننده بر خصلت متوسـطه‌در . عدالت ايسه ، بو اوچ فضيلتك يعنى حكمت ، عفت وشجاعتك هيئت مجموعه‌سنده توسطدر . يعنى اونلرك اجتماع وامتزاجندن حصوله كلن حالت متوسطه‌دركه بو اوچ فضيلتك محصله‌سى ديمكدر .

ايشـته بتون فضائل اخلاقيه‌نك منبعلرى ، اصللرى بو درت فضيلتدر . ديكر فضيلتلرك كافه‌سى ، بونلردن تولد ايدر . بعضيلرى بو درت فضـيلتدن يالكز برينك فرعى وآندن متولددر . بعضيلرى‌ده اونلرك تركبندن متحصلدر .

مثلا جسارت مدنیه ونوائب دهره قارشی متانتله صبر وتحمل فضیلتلری شجاعتدن متولد اولدیغی کبی کرم، علوجناب، حب غیر، مرحمت وشفقت کبی فضیلتلرده، حکمت وعفت وشجاعتك ترکبندن متحصلدرلر .

ایشته شـو تدقیقاتدن «عدالت»ك معنای اخلاقیسی تماماً آکلاشلمشدر ظن ایده‌رم . بو مناسبتله استطراد قبیلندن اولمق اوزره شـو جهتی‌ده عرض ایده‌یم که بو فضائل انسانیه‌نك جمله‌سنی ، عداله ارجاع قابلدر . یعنی بونلرك کافه‌سـنه وحتی کائناتی اداره ایدن قوتلره ، قوانین طبیعیه‌یه ، معنای لغویجه عدل وعدالت اطلاق صحیح اولور. چونکه کوردك که شودرت امهات فضائل، ذکر اولونان قوای انسانیه‌نك اعتداللرندن واو قوتلر آراسـنده موازنتدن عبارتدر. کائناتی اداره ایدن قانونلرده، قوای طبیعیه‌نك اعتداللرندن وبینلرنده‌کی توازندن باشقه برشی دکلدر . یوقاریده بیان اولونمشدی که «عدل»ك معنای لغویسی، امورده اعتدالدر ومساوات وموازنت معناسنی‌ده متضمندر. شوحالده بالعموم فضائل اخلاقیه وبالجمله قوانین طبیعیه عدالتدن عبارت دیمکدر .

بوندن‌ده شونتیجه حاصل اولورکه نه انسانلر، نه‌ده اجرام علویه وسفلیه، عدالتسز بقا پذیر اولاماز . بتون عوالمك انتظام و بقاسی ، عدالتله قائمدر . ایشته حقایق آموز امم افندمز حضرتلری، [وبالعدل قامت السماوات والارض =سماوات وارض، آنجق عدل ایله قائمدر.] حدیث حکمت اشتماللریله بونکته‌یه اشارت بیورمشلردر .

(عدالت)ك معنای فقهیسی

عدالت، لسان فقهده ، ایکی معناده استعمال اولونور. بری معنای اعمی، دیکری معنای اخصی‌در . معنای اعمی، سیرنده استقامتدر . بو معنی، عدالتك یوقاریده کچن معنای اخلاقیسیدر . سیرنده ، استقامتده ، محظورات دینیه‌دن مجانبتله حاصل اولور . تعبیر دیکرله کبائردن اجتناب وصغائرده عدم اصرار

ایله حصوله کلیر . ایشته حدیث روایتنده و شهادتك معتبر اولمه‌سنده مشروط اولان عدالت، بو معناجه اولان عدالتدر. بناءً علیه بو وجهله سیرنده مستقیم اولان ذاته عادل دینیر . مجله‌نك «عادل»ی ، « حسناتی سیئاتنه غالب اولان ذاتدر . » دیه تعریف ایتمه‌سی ، عدالتك معنای لازمیسنه کوره‌در . چونکه سیرنده استقامت، حسناتك سیئاته غلبه‌سنی استلزام ایدر. شبهه یوقدرکه سیرت اسلامیه‌ده مستقیم اولان ذاتك حسناتی سیئاتنه غالب اولور . بتون بتون سیئاتدن بری اولمق ایسه عقلاً ممکن اولسه‌ده ، عادةً متعذردر. زیرا بشریت بوکا مانعدر .

عدالتك معنای اخصی‌ده، حق ایله حکم ایتمك، احقاق حق وابطال باطل ایله‌مك دیمکدرکه حقه حرمت ورعایت ایله‌مك دیمك اولور . بومعنی، اولکی معناده داخل واونك بر قسمی اولدیغی ایچون ، آندن اخصدر. عدالتك شو ایکی معنادن برنجیسی ، علم فقه ایله علم اخلاق بیننده مشترکدر. ایکنجیسی ایسه علم فقهه مخصوصدر . واقعا بوده اخلاقی بر مسئله ایسه‌ده ، بوندن دوغرودن دوغرویه علم فقهده بحث اولونور . علم اخلاقده یالکز جهت اخلاقیه‌سی ذکر ایدیلیر . مع‌هذا کرك کتب فقهیه‌ده و کرك دیکر کتب اسلامیه‌ده «عدالت» کلمه‌سی، مطلق ذکر اولوندیغی زمان اکثریا برنجی معنی، یعنی سیرنده استقامت معناسی مراد اولونور . بو معناجه عدالتك ضدی «فسق» در. احقاق حق وابطال باطل ایله‌مك معناسنه اولان عدالتك ضدی‌ده، « ظلم » در . بونلر آراسنده‌کی فرق‌ده ، عدالتك برنجی و ایکنجی معناسی آراسنده‌کی فرق کبیدر . یعنی ظلم اخص ، فسق اعمدر . بناءً علیه هر ظلم ، فسقدر . اما هر فسق ظلم دکلدر . مثلا بر کیمسه ، شخصنه عائد ومنحصر اولمق اوزره کبائردن برینی ویا بر قاچنی ارتکاب ایتسه اوکا فاسق دینیر ، فقط ظالم دینمز . ظلم ، باشقه‌سنك حقنه تجاوزدر ، حقنی ابطالدر .

مسئله — عجبا عدالت ، هر زمانده ثابت ولایتغیر بر شیمیدر ؟ . . بو سؤاله دفعةً مثبت ویا منفی بر جواب ویریله‌مز . براز دوشونمك لازمدر .

بو ، حسن وقبح مسئله‌سیدر . اکر عدالت ، حقیقتده ونفس الامرده ثابت ولایتغیر بر حسن ایله متصفدر دیرسه‌ك ، اولوقت عدالتك لایتغیر اولدیغنه حکم ایتمه‌مز وبناءً علیه سؤال مذکوره مثبت بر جواب ویرمه‌مز دوغرو اولور. فقط حقیقةً عدالت ، اویله لایتغیر بوده بر حسن ایله متصفمیدر ؟ ایشته مسئله‌نك روحی بورا‌ده‌در . عدالتك یالکز مفهومنی نظر اعتباره آلیرسه‌ق آنك دائمی وغیر متحول بر حسن ایله متصف اولدیغنه شبهه ایتمه‌یز. نته‌کیم (حسن وقبح) بحثنده اویله بر حکمده بولونمشـدق. عدالت ، ذاتنده ثابت وحقیقی بر حسن ایله متصفدر دیمشدك .

فقط مسئله بونده دکل ، عدالت مفهومنك ماصَـدقی حقنده‌در . یعنی «عدالت» دینیلن افعال وحرکات حقنده‌در حاکمك حکمی، حکومتك اجراآتی کبی . ایشته مسئله‌یی بوصورتله تحلیل ایدنجه ، بوتحلیلدن ترکیبه کچه‌رك ذکر اولونان سؤاله بری مثبت، دیکری منفی اولمق اوزره ایکی شقلی جواب ویریرز. بناءً علیه بعض عدالتلرده واردرکه ثابت وهرزمانده لایتغیردر. واویله اولمه‌سی لازم کلیر . بعض عدالتلرده واردرکه اضافی واعتباریدر، زمانه واعتباره کوره ده کیشیر. برنجیسی عدالت مطلقه ، ایکنجیسی عدالت اضافیه‌در ،

١ — عدالت مطلقه

٢ — عدالت اضافیه

دیمك اولویورکه عدالت ، مطلق واضافی اولمق اوزره ایکی قسـمدر . عدالت مطلقه ، حسنی عقلاً ادراك اولونان وهیچ بر نقطهٔ نظردن کندیسنه حقسزلق وتعدی اسناد اولونامیان عدالتدر . ایبالکه ایبالك ، خیره خیر ایله مقابله ایتمك، اذا ایتمه‌ین ذاتدن کف اذیت ایله‌مك، هروجهله ثابت اولان حقی صاحبنه ایصال ایتمك کبی بوتعریفه کوره بونوع عدالتك حسنی مطلق اولوب هیچ برزمانده کندیسنه چرکینلك عارض اوله‌میه‌جغندن ، بونده نسخ جاری اولماز . آنکچون بر قبیل عدالت مطلقه ، هیچ بردین وشریعت طرفندن نسخ ایدلمز .

عدالت اضافیه، بویله دکلدر. آنلك حسنی وعدالت اولدیغی عقل کندی باشنه ادراك ایده‌مز اونی آنجق شریعت واسطه‌سیله ادراك ایدر. قصاص، دیت وعلی‌العموم جرائم وجنایاته عائد انواع مجازات ومقدارلری کبی. عقل بشر، بوکبی احکامك عدالت حقیقیه‌یه درجهٔ اصابتنی تعییندن عاجزدر. چونکه بویله یرلرده جرم ایله جزا آراسنده آرانلماسی لازم کلن نسبت عادله‌یی تعیین ایچون الده ثابت برمیزان عدالت یوقدر. آنکچون عقل، وبوکبی احکامك وحسنی وعدالته توافقنی، آنجق معرفت شریعتله بیلینیر.

ایشته‌نسخ، بومثللی احکامده جاری اولور. چونکه بووبوکبی احکام، زمانه کوره دکیشیر.

اعتباری واضافیدرلر. آنکچون شرع شریف، کرك عقوبانه وکرك‌عقود ومعاملاته دائر پك‌آز احکام وضع ایتمش، اکثریت عظیمه‌سنی زمانك ایجاباتنه واو ایجاباته کوره علمانك وحکومتك اجتهادینه ترك ایتمشدر. کتب فقهیه‌ده یالکز (بیع)ه دائر بیکلرجه مسئله واحکام فقهیه موجود اولدیغی حالده، قرأن کریمده ایکی اوچ آیتدن باشقه آیت یوقدر. اجاره حقنده ایسه یالکز ایکی آیت واردر. اونلرده اجارهٔ آدمی‌یه متعلقدر. بری مرضعه‌یه اجرت اعطاسنك لزومنه‌دائردر. ایکنجیسی‌ده حضرت موسی‌علیه السلامك قبل‌النبوه برمدت اجیر اولدیغی حکایه‌دن عبارتدر.

هله حواله، کفاله، مزارعه، مساقات وشرکت کبی دیکر عقودومعاملات حقنده دوغرودن دوغرویه اونلرك احکامنی بیلدیرمك ایچون نازل اولمش هیچ برآیت یوق کبیدر. بویله معاملاته متعلق حدیثلرده پك‌آزدر اونلرك‌ده چوغی متکرردر. مثلا «اجاره»یه دائر وارد اولان حدیث صحیحلرك عددی، یدی سکزدانه‌دن عبارتدر. اونلرده اجارهٔ آدمی حقنده‌در. زمانمزده پك‌زیاده حائز اهمیت اولان اجارهٔ عقار حقنده ایسه نه‌برآیت، نه بر حدیث واردر. بونك‌ده سببی، ایکیدر. بری دمین سویله‌دیکمز کبی جناب شارعك، بویله تبدلیله تبدل ایتمه‌سی لازم کلن احکامی، زمانك ایجاباتنه ترك ایتمه‌سیدر.

دیگری‌ده عصر سعادتده بین الناس اجارهٔ عقاره دائر معامله جاری اولمامشدر.

خلاصه، مطولات فقهیه‌ده محرر اولان مسائل فقهیه‌نك درتده اوچندن زیاده‌سی، همده پك چوق زیاده‌سی، فقهانك اجتهاداتندن عبارتدر. وا کثریسنده‌ده اختلاف اولونمش و یکدیکرینه ضد فکرلر حاصل اولمشدر. بونلرك هانکیسی موافق ویا مخالف معدلتدر بیلینه‌من. چونکه اَلده سالم وقطعی بر میزان عدالت یوقدر. اجتهادات واقعه (رأی) دن عبارتدر. بر رأیك ایسه دیکر رأی اوزرینه رجحانی یوقدر. شریعت ایسه، بوکبی مسائل اجتهادیه‌ده اختیار سکوت ایتمشدر. آنك ایچوندرکه جناب رسالتپناه افندمز، [استفت نفسك وان افتاك المفتون = مفتیلر فتوی ویرمش اولسه‌ده، سن ینه نفس ووجدانکدن استفتا ایت.] بیورمشلردر. بوندن‌ده آ کلاشیلیرکه عدالته درجهٔ موافقتی عقلاً کسدیریله‌مین مسائلده و خصوصیله موضوعات قانونیه‌ده عدالت، نسبی ومتحولدر. زمانك ومصلحت عامه‌نك ایجاباتنه کوره تحول ایدر. مصلحت عامه‌یی بحق تقدیر ایتمك‌ده قولای دکلدر. نیچه مسئله‌لر و فکر اجتهادیلر اولورکه ظاهراً مصلحته موافق ظن اولونورده، حقیقتده موافق اولمایه‌بیلیر.

عدالتك شریعت اسلامیه‌نك موقعی

عدالتك شریعت اسلامیه‌ده موقعی پك یوکسکدر. حتی برنوع عبادتدر وبر فریضهٔ محکمه‌در. بوحدیث شریفده [عدل ساعة خیر من عبادة ستین سنة = بر ساعت عدالت، آلتمش سنه عبادتدن خیرلیدر] بیورولمشدر. وقتیله داود علیه السلامه شرفوارد اولان خطاب عزتی حکایه ایدن [یا داود انا جعلناك خلیفة فی الارض فاحکم بین الناس بالحق = یاداود بز سنی بر یوزنده کندیمزه خلیفه قیلدق. او حالده بین الناس حق ایله حکم ایت.] آیت جلیله‌سی، نبوت ووضع شریعتدن مقصود اصلی‌نك احقاق حق واجرای عدالت اولدیغنی پك بارز بر صورتده افاده ایدییور. چونکه آیت مشار الیهاده‌کی برنجی جمله‌یی

تعقیب ایدن ایکنجی جمله ، (او حالده ، بناءً علیه ، اویله ایسه) کبی بر معنی افاده ایدن « فاء تفریقیه وتعقیبیه » ایله » ذکر اولونمشدر .

قرآن کریمده عدالتی امر ایدن و ظلم وجوری نهی ایله‌ین آیات جلیله ، پك چوقدر . هله بعضیلری پك زیاده شدت وتهدیدی محتویدر . [و سیعلم الذین ظلموا ای منقلب ینقلبون] آیت جلیله‌سی ، اوجمله‌دندر .

بو آیات قرآنیه تدقیق اولونورسه کورولورکه نزد الٓهیده امم و اقوامك هلاك وانقراضنه باعث اولان شی ، کفر و شرك دکلدر . بلکه بینلرنده ظلم واعتسافك انتشاریدر . [وما کان ربك لیهلك القری بظلم واهلها مصلحون = اهالیسی مصلح وحقوقه رعایتکار اولدیغی حالده ، مجرد اولانلرك کفری سببیله مملکتلری هلاك ایتمك ، سنك ربنك شاننده‌ن دکلدر .] آیت کریمه‌سی ، بو خصوصده پك صریحدر . بر سنت الٓهیه ، لایتغیر بر قانون ازلیدر . [١]

بو بویله اولدیغی کبی ، بر ملتك بقا و اعتلاسنه سبب اولان شیده ، او ملتك یالکز ایمان وتوحید ایله متصف اولمه‌سی ، نماز قیلوب اوروج طوتمه‌سی دکلدر . بلکه اونك ایجاباتندن اولان عدل ایله و حقوقه حرمتله اتصافیدر . عکس تقدیرده اوملت نه‌قدر مؤمن ونه‌قدر عبادتله متصف اولور ایسه اولسون ، نهایت انقراض واضمحلاله محکومدر . بوده ، حیات اممده جاری بر دستور الٓهیدر . « بز ، آنجق اهالیسی ظالم اولدیغی زمان مملکتلری هلاك وخراب ایدرز . » مألنده اولان [وما کنا مهلکی القری الا واهلها ظالمون] آیت منیفه‌سنده بوکا دلالت واردر . تاریخ وشؤون و حادثاتده بوبابده شاهد عادلدر . ایشته بو ایکی قانون ازلی‌یه مبتنیدرکه [الملك یبقی مع الکفر ولایبقی مع الظلم = ملك ودولت کفر ایله باقی قالیر ، اما ظلم ایله باقی قالماز] سوزی ، السنهٔ عقلاده مثل سائر حکمنی اکتساب ایتمشدر .

---

[١] تفسیر کبیرده بیان اولوندیغی اوزره بو آیتك بوصورتله تفسیر وترجمه‌سی اهل سنته کوره‌در . یعنی علماء اهل سنت بر آیتده‌کی (بظلم) تعبیرینی « کفر وشرك سببیله » دیه تفسیر ایتمشلردر .

ایشته (عدالت) حقنده‌کی ایضاحات بوندن عبارتدر. اوندن اول واقع اولان ایضاحات، مصلحت دینیه‌یه دائر ایدی. عدالت ایسه هم مصلحت دینیه‌یی، هم‌ده مصلحت دنیویه‌یی مشتملدر. شمدی‌ده مصلحت دنیویه‌یی ایضاح ایده‌لم:

* * *

مصلحت دنیویه

ضروریات، حاجیات، تحسینیات
یاخود
مصلحت ضروریه، مصلحت حاجیه، مصلحت تحسینیه

مصلحت دنیویه. اوچ قسمدر! مصلحت ضروریه، مصلحت حاجیه ومصلحت تحسینیه.. مصلحت ضروریه بشدر: نفسی، مالی، نسلی، دینی وعقلی حفظ وصیانتدن عبارتدر. بونلره ضروریات خمس، کلیات خمس ومقاصد خمسه اطلاق اولونور. بو بش شیئك محافظه‌سی خصوصنده‌کی احتیاج حد ضرورته بالغ اولدیغی ایچون بونلره ضروریات ومصالح ضروریه دنیلمشدر. چونکه بو بش شیدن هر هانکی بری محافظه ایدلمیه‌جك اولسه، امور دنیویه مختل وفساده منقلب وبالنتیجه حیات بشر کلیاً فوت اولور. بونك ایچوندرکه بونلری حفظ وصیانت، نزد شارعده مقصود اصلی اولان مصلحت اولدیغی کبی، بونلرك فوتی موجب فعل حرکت‌ده دخی واجب مفسده‌تدر.

ایشته خلقی اضلال وعقائد مسلمینی افساد ایدن برشخص مضل ومفسدی تجزیه ایتمك، دینی محافظه ایچون مشروع قیلندیغی کبی، امر جهادده هم دینی وهم اهل اسلامی محافظه ایچون مشروع قیلنمشدر. کذلك مالی وحق تملکی صیانت ایچون سارق وغاصبه مجازات وتضمینات، نسلی وعرض وناموسی

محافظه ایچون حدِ زنا وحد قذف ، سلامت عقلی محافظه ایچون‌ده حد شرب تشریع اولونمشدر . بعض علما عرض وناموسی محافظه کیفیتی آلتنجی بر مصلحت ضروریه اولمق اوزره ذکر ایدییورلرسه‌ده ، دیکرلری بونی (حفظ نسل) ماده‌سنه الحاق ایدییورلر. مناکحاتك مشروعیتی‌ده ، نسل ونسبی محافظه مقصدینه مبتنیدر .

مصلحت حاجیه یعنی احتیاجیه ، ناسك کندیسنه اولان احتیاجی حد ضرورته بالغ اولمایان مصلحتدر. بو کبی مصالح احتیاجیه ، ضرورت درجه‌سنه بالغ اولمدیغی جهتله بونلر اولمقسزین‌ده انسانلر ایچون یاشامق ممکن اولور . بونلرك فقدانندن طولانی حیات بشره فساد طاری اولمازسه‌ده ، امر معیشتده دارلق ومعاملات ناسده کوچلك ، عبادات ومناکحاتده خرج ومشقت حاصل اولور . بناءً علیه توسعه ورفع مشقت نقطهٔ نظرندن خلقك بو مثللی مصالح احتیاجیه مبتنی رخص وتخفیفاته احتیاجی درکاردر . ایشته مثلا معاملاتده سلم، استصناع ، بیع بالوفا ، مزارعه ، مساقات وانواع شرکت کبی عقودك جوازی حقنده‌کی احکام، بونوع مصالحك استحصالی ایچون مشروع قیلنمشدر . (مسلم الثبوت) صاحبی کبی بعض اصولیون ، بیع واجاره کبی معاملاته متعلق علی العموم عقودی ، مصالح احتیاجیه عدادینه ادخال ایدییورلر . « چونکه بو عقوددن هیچ بری مشروع اولمامقله ذکر اولونان مقاصد و مصالح ضروریه‌دن هیچ بری فوت اولماز . » دییورلر .

مصلحت تحسینیه ، نه ضروریاتدن ، نه‌ده حاجیات جمله‌سندن اولمایوب مجرد احسن اولی اولانی اختیار قیلنمقدن اولان مصلحتدر. قاذوراتك و لاشه وقاذورات اکل ایدن حیواناتك وعلی العموم حشرات مضره وخبائثك اکلی حرام اولمه‌سی کبی . چونکه بونلرك حرمتی نجاستلرندن و منصب آدمی‌نك علویتندن ناشیدر . جناب شارع ، انسانلری بو کبی خبائثدن تنزیه و مکارم اخلاقه سوق وتشویق ایچون بومثللی شیلری تحریم ایله‌مشدر. فقط سم قاتل کبی تلف نفسه بادی ویا صحته مضر اولان شیلرك حرمتی ، بوقبیلدن دکلدر . بلکه مصالح ضروریه ویا حاجیه میاننه داخلدر .

مصلحت معتبره ، مصلحت مردوده ، مصلحت مرسله

مصلحت، شرعاً اثبات حکمده معتبر اولوب اولمامق اعتباریله اوچ قسمه تقسیم اولونور . برنجیسی مصلحت معتبره ، ایکنجیسی مصلحت مردوده ، اوچنجیسیده مصلحت مرسله‌در . مصلحت معتبره ، اثبات و وضع حکمده شرع شریفك اعتبار ایتدیکی علت و مصلحتدر . مثلا مناط تکلیف اولان «عقل»ك محافظه‌سی ، شارعك مقصودی اولان بر مصلحتدر . بو مصلحت ملاحظه‌سنه مبنیدرکه شارع ، شارابی حرام قیلمشدر . چونکه شاراب ، سکر ویرمك صورتیله عقلی افساد وازاله ایدر .

شو حالده سکر ویرن نه قدر مشروبات و مأکولات وارسه ، جمله‌سنك حرام اولمه‌سی لازم کلیر . زیرا بو خصوصده اونلرله شاراب آراسنده برفرق یوقدر . اونلرده شاراب کبی مسکردر ، وعین مصلحت بونلرده‌ده موجوددر . یعنی بونلرده تحریم ایدلمیه‌جك اولورسه ، ذکر اولونان مصلحت مقصوده فوت ایدلمش اولور . ایشته شرعك اعتبار ایتدیکی بو مصلحت مقصوده‌یی محافظه ایچون بتون مسکراتك حرمتنه حکم اولونور .

خلاصه ، مصلحت معتبره بر حجت وبر دلیل شرعیدر وقیاسه راجعدر . زیرا قیاس ، نصك ویا اجماعك معنای معقولندن اقتباس حکمدن عبارتدر . آنکچون مصلحت معتبره ایله استدلالك بعض انواعی واردرکه (قیاس جلی)ده داخلدر . نته‌کیم بو جهت ، ذکر اولونان مثالده پك ظاهردر .

مصلحت مردوده — مصلحت مردوده، شرعك ابطال والغا ایتدیکی مصلحتدر . بونی برمثال ایله ایضاح ایده‌لم : برکمسه قصداً وبیله‌رك رمضان اوروجنی بوزارسه ، شرعاً بر نوع جزا اولمق اوزره «کفارت» ایتمه‌سی لازم کلیر . بو کفارتده ، استطاعت مالیه‌سی اولدیغی صورتده بر کوله ویا جاریه آزاد ایتمه‌سی ، بوکا مقتدر اولمدیغی تقدیرده بربری آردی صره متتابعاً

آلتمش کون اوروج طوتمق، بوکاده مقتدر بولونمازسه اولوقت آلتمش فقیری اطعام ایله‌مکدر . ایشته بو کفارت شرعاً معتبر اولمق ایچون بو ترتیبه رعایت ایتمك شرطدر . بو نص ایله ثابتدر .

حالبوکه وقتیله (اندلس) ده تأسس ایدن دولت امویه حکمدارلرندن « عبدالرحمان مرتضی » ، بر کون هیچ بر مجبوریتی اولمقسزین قصداً رمضان اوروجنی بوزمش اولدیغندن طولایی، اولوقت اندلسك اك بیوك فقیه و مجتهدی وفقه مالکی مؤسسی امام مالك حضرتلرینك شاکرد ممتازی مشهور امام « یحیی بن یحیی » ، ذکر اولونان حکمدارك آلتمش کون اوروج طوتمه‌سی واجب اولدیغنه دائر فتوی ویرمش . بعض علما طرفندن بو فتوانك حکم شرعه موافق اولمدیغندن وچونکه مومی الیهك استطاعت مالیه‌سی بولوندیغی ایچون بر کوله ویا جاریه آزاد ایتمکله فتوی ویرلمه‌سی لازم کله‌جکی مقام اعتراضده درمیان ایدیلنجه ، مشارالیه امام یحیی ، بو اعتراضه « کفارت ، زجر ایچون مشروع قیلنمشدر. حالبوکه بن اوکا اعتاق رقبه یعنی قول آزاد ایتمکله فتوی ویرسه‌یدم، بو اوکا پك قولای کلیردی. چونکه ثروت جسیمه‌سی حسبیله اونك ایچون هرکون کوله آزاد ایتمه‌نك هیچ اهمیتی یوقدر. شو حالده اونك حقنده کفارتدن مقصود اولان مصلحت زجری حاصل ایتمك ایچون، کفارتك ایکنجی شقنی بالترجیح آلتمش کون اوروج طوتمه‌سی لزومیله فتوی ویردم . زیرا اونك انزجار ، یعنی کفارتدن منزجر ومنتبه اولوب بر دها یاپمامسی ، آنجق بو حکمله حاصل اولور . » جوابنی ویرمش .

اصولیون ، بو جوابی قبول ایتمه‌یورلر . بو ، نص شارعه مخالفدر . شارع بو خصوصده زنکین ایله فقیری تفریق ایتمه‌مشدر . احکام کفارتی بروجه مشروح صورت مطلقه‌ده ترتیب ایله‌مشدر. بو ترتیبه رعایت ایتمه‌مك ، حکم نصه مخالف مصلحتله عمل ایتمکدرکه تجویز اولوناماز . بو قاپیی آچمق ، احوالك تغیری سببیله برچوق حدود شرعیه واحکام منصوصه‌نك تغییرینه مؤدی اولور . بو ایسه جائز دکلدر دییورلر . [کذا فی المستصفی للغزالی]

غربده ویریلن بو فتوانك بر عینی‌ده ، ینه اوزمانلرده شرقده ویریلمش .
ائمهٔ حنفیه‌دن امام محمدك مشاهیر طلبه‌سندن امام « عیسی بن ابان » ، خراسان امیری حقنده عین مسئله‌ده عین حکمله فتوی ویرمش . فقط بو ، فتواسنی مشارالیه امام یحیی‌نك علتنه ابتنا ایتدیرمه‌مش . باشقه ملاحظه‌یه مبنی اوصورتله افتا ایتمش . فتوی ، عین فتوی ایسه‌ده علتی باشـقه . عین اعتراض ، بوکاده درمیان ایدیلنجه جواباً دیمش‌که : « بوذاتك ـ یعنی خراسان امیرینك ثروتی اسباب مشروعه‌یه مستند دکلدر . جبراً وظلماً ، ارتشا طریقیله ویا باشـقه بر صورت غیر مشروعه ایله‌اخذ وجمع ایدلمش اموال مسلمیندن عبارتدر . جمله‌سنی اعاده ایتمك او اتلاف ایتدکارینی ضامن اولمه‌سی اقتضا ایدر . بو ، اونك اوزرینه شرعاً واجبدر . بناءً علیه مدیون مستغرقدر . فقیر حکمنده‌در . شودقیقه‌ده دیننی ادا و اموال موجوده‌سنی اصحابنه ویا بیت الماله اعاده وتسـلیم ایده‌جك اولسه ـ که ادا واعاده‌سی صورت قطعیه‌ده واجبدر ـ الٔنده برکوله ویا جاریه آزاد ایده‌جك قدر پاره‌سی قالماز . او ثروت ، اواموال جسیمه اونك دکلدر . اونك ایچون اوروج طوتمه‌سیله فتوی ویردم . »

اصولیون : بو جوابی تحسین ایدییورلر . « بو جواب ، پك دوغرودر . وشرعاً معتبر بر علت و مصلحتدر . بوندکه مشـار الیه امام یحیی‌نك اسـتناد ایتدیکی علت آراسنده بیوك بر فرق واردر . بونی اونکله قارشدیرمامليدر . بناءً علیه بو ، شرعك اعتبار ایتـدیکی مصـلحت مقبوله‌در . اما امام یحیی‌نككی شرعك الغا ایله‌دیکی مصلحت مردوده‌در . » دییورلر . شوراسنی اخطار ایده‌یم که خراسان والیسنك مسئله‌سی ، یمیننده حانث اولمق مسئله‌سیدر . مسئله‌لر باشقه باشقه ایسه‌ده حکملری بردر . هر ایکیسنده‌ده اوصورتله کفـارت ایتمك لازم کلیر . یالکز کفارت یمیننده اوروجك مقداری آزدر .

مصلحت مرسله — مصلحت مرسله دیه شرعك نه اعتبـاری ، نه‌ده ابطال و الغـاسی معلوم اولمـایان مصلحته دینیر . حقنده شرعاً التزام سکوت

اولنمش، کندی باشنه صالیویرلمش دیمك اولدیغندن بوقسم مصلحته ، مصلحت مرسله اطلاق اولونمشدر. سرقت جرمیله متهم اولان برکیمسه‌نك عندالاستنطاق جرمنی اقرار ایتمه‌سی ایچون تضییق وضرب ایدلمه کبی. امام مالك حضرتلری، بو مصلحت مرسله ایله عمل ایدییور . یعنی مشار الیهه کوره اثبات احکامده مصلحت مرسله دخی قیاس کبی بردلیل شرعیدر حتی بر چوق یرلرده قیاسه راجحدر .

بوجهتله سرقتله مظنون اولان برکیمسه‌یی، عندالاستجواب جرمنی اعتراف ایتدیرمك مصلحتنه مبنی ضرب ایتمك، امام مالکه کوره جائزدر . فقط اکثر اصولیون ، بونی تجویز ایتمه‌یورلر . دییورلر که « او مظنونك جرمدن بری ومعصوم اولمه‌سی محتملدر . بواحتمال آنی ضربه مانعدر . چونکه بو صورتده برمعصومی ضرب ایتمك احتمالی واردر . برمعصومی بغیرحق ضرب ایتمکدن ایسه، برمجرمی ضرب وتجزیه ایتمه‌مك اولی واهوندر . »

زمانمزده تنظیم قوانین ومعاملات ناسی توسیع خصوصنده، اشبو مصلحت مرسله ایله عمل واستدلالك پك بیوك اهمیتی واردر . آنکچون بو مسئله‌یی بروجه آتی بربحث مخصوص اولارق توضیح ایتمك لازمه‌دن کورلمشدر. واقعا یوقاریده ، ادله بحثنده بوندن‌ده بحث ایدلمشدی . فقط اوراده مختصراً بحث ایدلمش وفقهانك بومسئله حقنده‌کی نظروتلقیلری کوسترلمه‌مشدی. بوراده ایسه مسئله‌یی اطرافیله تفصیل وعلمانك بوبابده‌کی اختلاف افکارینی کوستره‌جکز .

مصلحت ایله عمل جائزمیدر ، دکلمیدر ؟

بومسئله ، اك غامض واك مغلق مسائل اصولیه‌دندر. وهنوز صورت قطعیه و واضحه‌ده حل ایدلمش دکلدر . اصولیونك بوبحث حقنده نظرلری ، اضطراب ایچنده‌در . سوزلری بربرینی طوتمه‌یور ؛ حنفیلرك اصطلاحلریله

شافعیلر لکی بر برینه قاریشیور . بو صورتله مسئله ، اویله کرفت وقاریشیق بر حاله کلمش که ایچندن چیقمق قابل دکل . اصولیونك بوبابده کی نظریاتیله فقهانك تطبیقات فقهیه‌سی ده یکدیکرینه اویمایور . حتی عینی ذات اصوله دائر یازدیغی کتابده باشقه ، فقهه دائر قلمه آلدیغی اثرده باشقه درلو سویله‌یور .

مثلا اعاظم فقهای شافعیه‌دن (امام الحرمین) لقبیله شهرتشعار بر عالم واردر . بومحترم ذات پك بیوك بر عالمدر . زماننده موجود عقلی ونقلی هر علمده ید طولا صاحبیدر ، استاد کل‌در . هرعلمدن ، متعدد ، مبجلی وفیاض کتابلری واردر . اصول فقهده‌ده ، فروع فقهده‌ده امامدر . حتی مجتهد مطلق درجه‌سنده قدرت فقهیه‌یه مالکدر . محققین مالکیه‌دن « قرافی » نك دیدیکی کبی ایشته بو بیوك ذات ، یعنی امام الحرمین حضرتلری ، اصول فقهه دائر تألیف ایتدیکی کتابلرنده علی الاطلاق « مصلحت مرسله » ایله عمل ایتدیکندن طولایی امام مالك علیهنه پك زیاده هجوم ایتدیکی حالده ، امور حکومت وادارهٔ مملکت حقنده قلمه آلمش اولدیغی (غیاثیه) نامیله معروف کتابنده اویله مسئله‌لرك جواز ومشروعیتنه قائل اولمشدرکه مصلحت مرسله ایله عمل ایدن فقهای مالکیه آنلری تجویزدن پك اوزاقدر .

فقهای حنفیه‌ده بویله‌در . اونلرده اصول کتابلرنده « مصلحت مرسله » ایله عمل جائز دکلدر دییورلرده ، صوکره فقه کتابلرنده یعنی تطبیقات فقهیه‌ده اویله مسئله‌لرك جوازینه حکم ایدییورلرکه بو حکملر ، مصلحت مرسله ایله عملدن باشقه برشی دکلدر . مثلا (مجله) ده مذکور اولان « بیع بالوفا » یی اله آلالم . بو، ماهیتنه نظراً حدذاتنده نه بیعدر ، نه ده رهندر . برکره بیع دکلدر . چونکه بیعده بایع ، مشترینك رضاسی اولمقسزین کندیلکندن بیعی فسخ واقاله ایده‌مز . بونده ایده‌بیلیور . رهنده دکلدر . چونکه رهنده دکلدر . چونکه رهنده مرتهن رهندن انتفاع ایده‌مز . بیع بالوفاده ایسه ایده‌بیلیر . شو حالده بو بیع وفا ، هر ایکی جهتدن فاسد وغیر جائز اولمق لازم کلیرکن ، فقهای حنفیه بونی تجویز ایتمشلردر . سبب وعاتی‌ده اقراض و استقراض

خصوصنده ناسك بوڭا اولان احتیاجیدر. مجله « بخارا اهالیسنده بورج تكثر ایتدكده كورولن احتیاج اوزرینه بو معامله، مرعی‌الاجرا اولمشدر » دییور. بوعلت ایسه، مالكیلرك عامل اولدقلری «مصلحت مرسله» قاعده‌سنه تمسكدن باشقه برشی دكلدر.

غریبدركه بیع‌بالوفایی تجویز ایدن حنفیلر، منفعتك مضمون اولمه‌سنی تجویز ایتمه‌یورلر. وبو صورتله بر چوق حقوقك ضیاعنه میدان ویرمش اولویورلر. نته‌كیم‌وقتیله مجله‌جمعیتی، حق وعدلی ناسك احتیاجنی اصلا دوشونمیوب صرف بر تعقیب مذهبی اثری اولمق اوزره بواساسی قبول ایتدیكندن مجله‌نك (٥٩٦) نجی ماده‌سی بواساسه كوره تنظیم ایدلمشدر. بوجهتله بوكون‌اخلاقسز وحیله‌كار بر ذات، بو ماده‌دن بالاستفاده هیچ بر اجرت ویرمیه‌رك اوته‌كینك بریكینك معدللاستغلال اولمایان خانه‌لرنده قرق سنه اقامت ایده‌بیلیر. علیهنه آلینان‌اعلاملر كسب‌قطعیت ایده‌رك اوتوردیغی خانه‌دن چیقارلدقجه، برتقریبله بلاعقد ومقاوله دیكرینك خانه‌سنه كیره‌رك بر مدتده اوراده اقامت ایدر. خانه صاحبنك ایشی یوقسه وپاره‌سی‌ده چوقسه، علیهنه اعلام آلاجغم دیه وكیللرك آرقه‌سندن محكمه‌لرده قوشدورسون دورسون.

حنفیلره، بیع بالوفا جائز اولویورده منفعتك مضمون اولمه‌سی نه‌دن جائز اولمایور. و اوكا ناسك احتیاجی وارده، بوكا یوقمیدر؟ دیه بر سؤال ایراد ایدیله‌جك اولسه، « منفعت مال دكلدر. مال اولمایان برشیئ ایسه مال ایله تضمین ایتمك جائز اولماز. چونكه ضمانده مماثلت شرطدر. مال ایله مال اولمایان منفعت آراسنده ایسه مماثلت یوقدر. آنكچون بز، منفعت مضمون دكلدر دیدك.»طرزنده جواب ویررلر. شافعیلره‌صوروارسه‌كز‌عكسنه جواب‌آلیرسكز. چونكه اونلره كوره منفعت مالدر. بناءً علیه فقه شافعیه كوره منفعت ایله مادی حال آراسنده قیمت ومالیت اعتباریله مماثلت واردر. آنكچون هذهب شافعیده منفعت مضموندر.

مالكیلره‌كانجه، اونلر بویله برسؤال واستفتا قارشیسنده بویله دولامباجلی

طریقلره کیتمزلر. مرشیدن اول« مصلحت بونی اقتضا ایدییورمی، ایتمیورمی؟» دیه بر سؤال ایراد ایدرلر . ایدییور جوابنی آلیرلروبوکا قناعت ایدرلرسه، اولوقت مصلحت مرسله قاعده‌سنه توفیقاً «اویله ایسه جائزدر» جواب وفتواسنی ویررلر . هیچ شبهه یوقدرکه حنفیلردن وقتیله «بیع وفا» نك جوازینه فتوی ویرن اوفقیه حکیم ، بو کون بر حیات اولسه‌یدی منفعتك مضمون اولاجغنه دائرده فتوی ویرردی . مجله‌نك سالف الذکر ماده‌سی‌ده اوصورتله تحریر اولونوردی . کیمسه‌ده برشی دیمزدی. حال‌بوکه وقتیله اویله برفتوی ویرلمه‌مش اولدیغی ایچون، مذهب شافعی‌یه توفیقاً تعدیلنه قیام ایدیله‌جك اولسه، درحال حقایق شرعیه‌دن غافل وصرف بوغنلقدن ناشی تعصب مذهبی ذهنیتیله متصف برچوق کیمسه‌لر طرفندن « شرعاً جائز دکلدر .» دینیلییور .

حالبوکه مذهب حنفی شریعتدرده، مذهب شافعی ویا مالکی شریعت دکلمش کبی . حقیقتده ایسه مجرد رأی واجتهاددن عبارت اولان مذاهب فقهیه‌نك هیچ بری ، شریعت دکلدر . جمله‌سنك شرع شریفه نسبتی مساویدر. شریعت دیه ، نصوص شارع ایله ثابت اولان احکامه دینیر . فقهانك رأی واجتهادندن تولد ایدن احکام فقهیه‌یه ، دینسه دینسه احکام شرعیه دینیرکه شریعته منسوب احکام دیمکدر. شریعته‌منسوب اولمق، عین‌شریعت اولمق ینه باشقه‌در. بونلری بربرینه قارشدیرمامليدر .

بو حقیقته بناءً درکه دولتجه تنظیم قوانین خصوصنده مذاهب فقهیه‌دن اقتباس احکام ایدیله‌جکی زمان ، تعصب مذهبی‌یه اصلا لزوم شرعی یوقدر . اونلردن هانکیسی احتیاج ناسه ومصلحت عصره اوفق ایسه ، همان وبلاتردد اونی ترجیح ایتملیدر . بو صورتله حرکت ، شرعاً دها زیاده شایان قبولدر . چونکه یوقاریده بیان ایتمشدك‌كه جمهور فقهایه کوره احکام شرعیه مصالح عباده تابعدر . بناءً علیه هانکی مجتهدك رأی وفکری مصلحت ناسه اوفق ایسه ، آنی ترجیح ایتمك حکمت تشریعه ومقصد شارعه دها موافق اولور. عکسنه حرکت ، معناسز جهل وتعصبدن عبارت اوله‌جغی کبی، فضله اولارق

معاملات ناسك تضييقى وبالنتيجه خلقك اسلاميتدن تنفيرينى موجب اولوركه حكمت ومقصد شارعه كلياً منافيدر .

مع هذا بوراده دقت ايديله‌جك بر نقطه واردركه مهمدر . اوده شودر : مصلحتله عمل ايده‌جكم‌ديه شرعاً بطلان والغاسى معلوم اولان مصلحت مردوده ايله عامل اولمغه قيام ايتمه‌مليدر، بوده دوغرو اولماز. اوته‌كى تفريط ايسه بوده افراطدر . هر ايكيسى‌ده طريق مستقيم حكمتدن ومقصد شارعدن انحرافدر. آنكچون « مصلحت » ناميله اورته‌يه بر مسئله وضع ايدلديكى زمان ، اول امرده آنك حقيقةً مصلحت اولوب اولماديغى ، صوكره‌ده مفسدتدن خالى ويا آكا راجح بولونوب بولونماديغى تدقيق ايدلمك اقتضا ايدر . نيجه مسئله‌لر وحكملر واردر واولابيليركه ظاهراً مصلحت ظن اولونورده، حقيقتده مفسدتدر. ياخود مفسدتى مصلحتندن دها بيوك ويا آكا مساوى‌در .

شبهه يوقدركه بوكبى مصلحتلرله عمل ايتمك جائز اولماز . چونكه شرعاً معتبر اولان مصلحت ، مفسدتدن كلياً خالى وياخود آندن دها بيوك وآكا راجح اولان مصلحتدر . اونوتمامليدركه بوراده ، يعنى مصلحت ايله عمل بحثنده «مصلحت» تعبيرندن مقصود اولان معنى، خلقدن دفع مفسدت صورتيله مقصود شارعى محافظه‌در . بوجهتله بر ايش وبر مصلحت ، خلقدن مفسدت ومضرتى دفع ايتمز ويا آندن دها بيوك بر منفعتى جلب ايله‌مزسه ، اونكله مقصود شارع محافظه ايدلمش اولماز . وبناءً عليه اونكله عمل جائز اولماز .

خلاصه، بر مصلحت ايله استدلال معتبر اولمق ايچون شرعاً مردود اولان مصلحتلردن اولمامليدر . بوده ايكى صورتدن بريله اولور . برى شرعك او مصلحته اعتبارى معلوم اولمق ، ديكرى نه اعتبارى ، نه‌ده رد والغاسى معلوم اولمايوب هرايكى جهتده مجهول بولونمقدر. شرعك بر مصلحته اعتبار ايتديكى ايسه ، شريعتده كلى ويا جزئى بر اصل معينك ، بر قاعدۀ شرعيه وبر حكم شرعينك او مصلحتك معتبر اولديغنه شهادت ودلالت ايتمه‌سيله معلوم اولور. وبو مصلحتلره «مصلحت معتبره» دينير. شرعك بو صورتله اعتبارى معلوم اولمامقله

برابر رد والغاسیده معلوم اولمایان، یعنی هم اعتباری وهم الغاسی مجهول اولان مصلحتلرده ، « مصلحت مرسله » اطلاق اولونور. معلوم الالغا اولان، یعنی شرعك رد والغاسی بر دلیل شرعی ایله معلوم اولان مصلحتلرده ، مصلحت مردوده‌در . نته‌کیم یوقاریده تعریف وتوضیح اولونمشدی .

شو ایضاحات، بوصورتله ضبط ایدلدکدن صوکره، شمدی‌ده علی‌الاطلاق مصلحتله عملك نه درجه‌یه قدر جائز اولاجغنی وعلماء اسلامك بو بابده نقطهٔ نظرلرینی توضیح وتفصیل ایده‌لم . « مصلحت » تعبیرینی مطلق ذکر ایده‌جك اولورسه‌ق ، مصلحت معتبره ، مردوده ومرسله‌یه شامل اولور . وبوصورتده صره‌سیله بونلردن بحث ایتمك اقتضا ایدر . او حالده بزده ، او صورتله ایضاح ایده‌لم :

— ١ —

مصلحت معتبره

یوقاریکی ایضاحاتدن آکلاشلمشدرکه بر کره بر مصلحت ، مصالح معتبره عدادینه داخل اولابیلمك ایچون اولا مصلحت صحیحه اولمه‌سی، یعنی مفسده‌دن خالی ویا آکا راجح بولونمه‌سی ، ثانیاً شریعتده کلی ویا جزئی بر اصل معینك، تعبیر دیکرله نص ویا اجماع ایله ثابت بر مسئلهٔ شرعیه‌نك او مصلحتك شرعاً معتبر اولدیغنه دلالت ایتمه‌سی شرطدر. بوایکنجی شرطه «شهادت اصل» دینیر.

ایشته بو شرائطی جامع اولان مصلحت ایله عملك جوازنده شبهه یوقدر. بتون فقهای اسلام بونده متفقدر « قیاس » ایله عملی تجویز ایتمین فقهای ظاهریه وعلمای امامیه بیله بونوع مصلحت ایله عملی تجویز ایدییورلر. قیاسك دلیل شرعی اولدیغنی قبول ایدن جمهور فقها ایسه ، بونی قیاسه ارجاع ایدییورلر . چونکه بونوع مصلحتله استدلال ایتمك دیمك، حد ذاتنده اونك اعتبارینه شهادت ایدن اصله قیاس ایتمك دیمکدر . هله بو قبیل استدلالاتدن

بعضیلرینك قیاسده داخل اولمه‌سی پك ظاهردر . وقیاس جلی انواعندندر .
مثلا سن بلوغه واصل اولمایان بر صغیرك اموالنده بابانك حق ولایتی واردر .
بو اجماع ایله ثابت بر مسئلهٔ شرعیه وبر اصل معیندر. علتی یعنی مناط حکمی
چوجغك کندی اموالنی محافظه‌دن عجزی، حکمتی ده آنك اموالنی محافظه‌در.
بو علت وحکمت ایسه مجنونك اموالنده‌ده موجوددر .

او حالده بو مسئله ، بو اصل معین ، مجنونك اموالنی محافظه مصلحتنك
شرعاً معتبر اولدیغنه شهادت ایدییور دیمکدر . بناءًعلیه بو مصلحت معتبره‌یه
استناداً «مجنونك اموالنده بابانك حق ولایتی واردر.» دینیلیر. ایشته مصلحت
معتبره ایله استدلالده اکثریا جهت‌قیاس ذکر اولونماز. ظهورینه‌مبنی عباره‌دن
طی اولونور . وشو حالده (قیاس مطوی) دیمك اولور. ایشته کتب فقهیه‌ده
مذکور تعلیلات فقهیه‌نك اکثریسی بو قبیلدندر . یعنی اصل ومقیس علیه
اولان مسئله ، عباره‌دن طی اولونوب یالکز علتی ذکر اولونان قیاس مطوی
جمله‌سندندر. افادات مذکوره، مصلحت معتبره‌یه باشقه بردلیل شرعی معارض
اولمادیغی صورتده‌در .

فقط عجبا مصلحت معتبره ، باشقه بر قیاس ویا نص کبی بر دلیل شرعی
ایله تعارض ایده‌جك اولورسه ، ینه او مصلحت ایله‌می عمل ایدلملیدر؟ یوقسه
آرتق او مصلحته التفات اولونمایوب قیاس ویا نصك مقتضاسنه کوره حرکت
ایتمك‌می اقتضا ایدر ؟..

ایشته اصل حلی مطلوب اولان مسئله بودر. بوکا دفعةً صورت مطلقه‌ده
مثبت ویا منفی جواب ویرمك دوغرو اولاماز . بوکا دوغرو بر جواب ویره‌
بیلمك ایچون مصلحتك درجهٔ قوتنی تدقیق و بناءًعلیه مسئله‌یی تفصیل ایتمك
اقتضا ایدر. یوقاریده مقاصد شارعك نه‌لردن عبارت‌اولدیغنی ومقاصد ومصالح
ضروریه، حاجیه وتحسینیه ناملریله اوچ قسمه، اوچ درجه‌یه آیرلدیغنی ایضاح
ایتمش ، براز اولده بوراده یعنی (مصلحتله عمل) بحثنده‌کی «مصلحت»
تعبیرندن مقصد شارعی محافظه معناسی مراد ایدلدیکنی سویله‌مشدم . ایشته

موضوع بحثمز اولان مسئله‌یه حقیله جواب ویره‌بیلمك ایچون اول امرده بو تقسیماتی ، بو جهتلری پیش تأمله آلمق مقتضیدر.

شو حالده بر کره بش ماده‌دن عبارت اولان مقاصد ضروریه‌یی محافظه یعنی نفسی ، مالی ، عرض ونسبی، دینی وعقلی محافظه معناسنه‌اولان مصلحت ایله عمل ، ضروریدر . چونکه بو نوع مصلحت ، حد ضرورته بالغ اولمش دیمکدر . یوقاریده (رخصت) بحثنده کورمشدك‌که شرع شریف ، تخفیف احکامده ومحرماتی استباحه خصوصنده ضرورته اعتبار ایتمش و آنی اك بیوك معذرت شرعیه اولارق قبول ایله‌مشدر. فقها ، موارد نصوصی‌بر بر تدقیق وتتبع ایده‌رك بر چوقلرنده شارعك ضرورته اعتبار ایله‌دیکنی ، یعنی رخص و تخفیفاتی ضرورت اوزرینه بنا ایتدیکنی کورمشلر وبوندن [ضرورتلر ممنوع اولان شیلری مباح قیلار] قاعده‌سنی استخراج ایله‌مشلردر .

ایشته بر چوق نصوص شرعیه ومسائل اصلیه‌نك شهادتیله ثابت اولدیغی اوزره بو نوع مصلحت ، شرعاً معتبر اولان مصلحتلرك باشنده اخذ موقع ایتمشدر . آنکچون مصلحت ضروریه ، علی‌العاده قیاس ایله تعارض ایتدکده قیاسه تقدیم وترجیح اولونه‌جغی کبی، نص ایله تعارض ایتدکده دخی بطریق التخصیص نصه‌ده تقدیم اولونور . یعنی نصك شمول حکمندن بو مصلحت ضروریه‌نك مقتضاسی اخراج و استثنا ایدیلیر . وآرتق نصك حکمی آندن ماعداسنه تخصیص اولونور . نته‌کیم آچلقدن تلف اولمه درجه‌سنه کلمش‌اولان بر کیمسه‌نك لاشه‌یی اکل ایتمه‌سی کبی که بونك جوازی ، حسب‌الضروره و تخصیص طریقیله «لاشه‌نك اکلی حرام اولمه‌سی» حکم عامندن اخراج واستثنا ایدلمشدر .

اخطار — بر دلیل عام ایله دیکر بر دلیل خاص قارشیلاشدقده، دلیل عامدن دلیل خاصك مقتضاسی اولان حکم خاصدن ماعداسی مراد اولونور .

واودليل عامك حكمى ، حكم خاصك ماعداسنه تخصيص ايديلير . بوبر اصول قاعده‌سيدر . وبوكا علم اصول فقه اصطلاحنجه « تخصيص » طلاق اولونوركه آشاغيده بحث مخصوصنده تفصيلاً ايضاح اولونه‌جقدر ...

مصلحت حاجيه ايله مصلحت تحسينيه‌يه كلنجه : امام غزالى ، (المستصفى) ناميله معروف اولان كتابنده [براصل شرعى بوكبى مصلحتلرى تأييدايتمدكجه مجرد بونلرله حكم وعمل ايتمك جائز اولماز ؛ مكركه ضرورت درجه‌سنه تابع اولالر .] ديبور . شبهه يوقدركه غزالى‌نك بوسوزى ، قياس جلى ويا بر نص قطعى ايله تعارض ايدن مصالح احتياجيه وتحسينيه حقنده‌در . چونكه قياسه ويا نصه معارض اولمايان بو قبيل مصلحتلر عمل جائز وبلكه‌ده لازمدر . زيرا مقصود شارعى محافظه‌در .

فقهاى حنفيه، بوبابده‌دها مساعد حركت‌ايدرك [حاجت‌عمومى‌اولسون، خصوصى اولسون ضرورت منزله‌سنه تنزيل اولنور.] ديمشلروبونى، بر قاعدهٔ فقهيه اولمق اوزره وضع ايده‌رك اوزرينه بر چوق احكام تفريع ايله‌مشلردر . از جمله بيع بالوفا ، مزارعه و مساقات كبى عقودك جوازى ، هپ بوقاعده اوزرينه متفرعدر. اصول شافعيه‌دن (جمع الجوامع) نام كتاب‌معتبرده بيان اولونديغى وجهله محققين شافعيه‌ده، [مشقت، تبشيرى جلب ايدر.] قاعده‌سنى، علم فقك مبنى عليهارى اولان بش قاعده‌دن برى عد ايتمشلردر . نته‌كيم يوقاريده « ادلهٔ تاليه » بحثنده ايضاح اولونمشدى .

شو حالده مصلحت حاجيه ، قياس ايله قارشيلاشه‌جق اولور ايسه، قياسك حكمى ترك ايديله‌رك اومصلحت ايله‌عمل اولونور . چونكه بوصورت حركت، مقصد شارعى دها زياده محافظه ايتمش اولور . بوكا غزالى‌ده موافقت ايدر . بو بويله اولديغى كبى ، شايد مصلحت حاجيه يعنى ناسك بر شيئه احتياجى ، ضرورت درجه‌سنده ويااكا قريب بر صورتده شديد اولور ايسه ، اولوقت مصلحت مذكوره ضرورت حكمنى اخذ ايدر . وبو تقديرده آكا معارض

اولان نصه دخی ، بطریق التخصیص تقدیم اولونور . بونده اختلاف یوقدر . بالجمله مذاهب اربعه فقهاسی بونده متفقدر . امام غزالی نك سالف الذکر کلامی دخی بوکا منافی دکلدر .

مصلحت مردوده — یوقاریده جمهور فقهایه کوره اویله شرعاً معلوم الالغا اولان مصلحت مردوده ایله عملك جائز اولمایه جغنی ذکر ایتمشدك . مثال اولمق اوزره ده وقتیله « اندلس » ده کی دولت امویه حکمدارلرندن « عبد الرحمن مرتضی » نك کفارت صوم حقنده وقوع بولان استفتاسی اوزرینه ، ائمهٔ مالکیه دن امام « یحیی بن یحیی » طرفندن مشار الیه عبدالرحمانك آلتمش کون اوروج طوتمه سی وجوبنه دائر ویریلان فتوانی نقل وایراد ایله مشدك .

بز هیچ ظن ایتمه یزکه شرعاً بطلانی صورت قطعیه ده مجزوم اولان بر مصلحت مردوده ایله عملك جوازینه ذاهب اولاجق بر فقیه بولونه بیلسین . مثلا خلقی زحمته صوقمامق ویاخود افرادك حظوظ واذواقنی اوقشامق ایچون بلامعذرت نماز قیلمامق ، اوروج طوتمامق ویا شراب ایچمك جائزدر دییه جك بر عالم تصور اولوناماز . بو مصلحت دکل ، مفسده تدر . حال بویله ایکن مشار الیه امام « یحیی » نك اویولده فتوی ویرمه سی ، اونك مصلحت مردوده اولدیغنی قبول ایتمه یوب بالعکس مصلحت معتبره ویا مرسله قبیلندن اولدیغنه ذاهب اولمه سندندر . فی الحقیقه بعض مصلحتلر ارلورکه اونك نوعی ، مصلحت مردوده می ، یوقسه مصلحت مقبوله می اولدیغنی تعیین ایتمك ، قولای دکلدر . خفاسی حسبیله اجتهاده ، آکلایشه کوره دکیشیر . شرع شریف ، نه کبی مصلحتلرك مصالح مردوده دن اولدیغنی ، هانکیلرینك معتبر بولوندیغنی صراحةً بیان وتعیین ایتمه مشدر . آنك ایچوندرکه علمای اصول ، مصلحت مرسله ایله استدلالك جوازنده اختلاف ایتمشلردر . شمدی ده اونی بیان ایده لم .

مصلحت مرسله ایله استدلال

مصلحت مرسله — یوقاریده‌ده تعریف ایتمشدك . «مصلحت مرسله» دیه، شرعاً اعتبار والغاسی مجهول اولان مصلحته دینیر . شو تعریفدن آکلا- شیلیورکه بونوع مصلحتك شرعاً معتبر اولدیغی معلوم اولمادیغی کبی، باطل وملغی اولدیغی‌ده معلوم دکلدر. چونکه نص ویا اجماع ایله ثابت احکام شرعیه میاننده کلی ویا جزئی براصل ، بونك اعتبارینه شهادت ایتمدیکی کبی ، بطلانته دلالت ایده‌جك بردلیل شرعی‌ده یوقدر . شریعت آنك حقنده ساکتدر. آنکچون شرعاً معتبر ویا مردود اولوب اولمادیغی مجهولدر .

ایشته بو «مصلحت مرسله» ایله عمل جائزمیدر ، دکلمیدر ؟ جائز ایسه نه‌درجه‌یه قدر جائزدر ؟ بو، مذاهب مختلفه‌یه منسوب علمای اصول عندنده مختلف فیه برمسئله‌در . وعلمانك بومسئله حقنده‌کی سوزلری پك مضطربدر. بوده ، کندیلرینك منسوب اولدقلری مذهب مؤسسلرینك بو مسئله حقنده‌کی نقطهٔ نظرلری ، صریح وقطعی برصورتده آکلاشیله‌مامسندن نشأت ایتمشدر . زمانمزده ایسه بو اساس فقهینك پك بیوك اهمیتی واردر . آنکچون مذاهب اربعه‌یه منسوب علمانك بوبابده‌کی فکرلرینی آیری آیری ذکر ایتمکی مناسب کوردك .

برکره باشلرنده امام مالك حضرتلری اولدیغی حالده فقهای مالکیه عندنده اشبو « مصلحت مرسله » ، قیاس کبی احتجاجه صالح بر دلیل شرعی ، بر اساس فقهیدر . اثبات احکام خصوصنده آنکله احتجاج اولونور . حتی بعضاً وبلکه‌ده اکثریا قیاسه ترجیح ایدیلیر . کرچه « ابن حاجب » و « قرطبی » کبی بعض علماء مالکیه ، بونك مذهب مالکیده مختار اولمادیغنی ادعا ایدییور. فقط بو ادعا دوغرو دکلدر . بو آنجق اونلرك کندی فکرلریدر . وتحقیقه مستند دکلدر . چونکه فقهای مالکیه‌نك اك بیوکلرندن اولان امام « ابوبکر

العربی » نك (احکام القرآن) نامنده کی کتاب مبجلنده صراحت قطعیه واردر. «امام مالکه کوره نصوص عامه مصلحت مرسله ایله تخصیص اولونور.» دیبور. وبوکا (استحسان) اطلاق ایدیور.

مشارالیه ، مذهب مالکیده مجتهد منتسب طبقه سنه داخل اولان ائمهٔ مالکیه دندر. وعلماده ، زماناده ابن حاجب ایله قرطبی دن اقدمدر. مشارالیه ابوبکر ابن العربی، مصلحت مرسله نك مذهب مالکیده بروجه معروض بر حجت شرعیه اولدیغنی بیان ایتدکدن صوکره [ولم یفهم الشریعة من لم یحکم بالمصلحة = مصلحتله حکم ایتمین ، شریعتی آکلامامشدر .] دیبور . [احکام القرآن له جلد اول ، صحیفه ٣١١] .

کذا فحول فقهای مالکیه دن شاطبی نك (الموافقات) نده ومحقق قرافی نك (تنقیح الفصول)نده مذهب مالکیده مصلحت مرسله نك حجت شرعیه اولدیغی مصرحدر . مذهب حنبلیده ده بویله در. یعنی فقهای حنبلیه عندنده ده مصلحت مرسله قیاسه راجح دلیل شرعیدر .

غزالی وفخر رازی کبی اصولیون شافعیه نك اکثریسی ، اشعری مسلك فلسفیسنه سالك اولدقلری ایچون اونلر ، مصلحت مرسله نك احتجاجه صالح براساس شرعی اولمه سنی قبول ایتمه یورلر . یوقاریده کورمشسدك که اشعریلر ، تشریع احکامده حکمت ومصلحتك علیتنی انکار ایدرلر . آنکچون اونلرك بو نظریه لرینه کوره مصلحت مرسله نك حجیتنی انکار ایتمه لری لازم کلیر. فقط عجبا فقهای شافعیه نك رئیسلری اولان امام شافعی حضرتلری ده، بو فکرده میدر؟ بوراسی ایچه آکلاشیلامیور . افاخم فقهای شافعیه دن یوقاریده اسمی کچن امام الحرمین ، [مصلحت مرسله ، مصالح معتبره یه شبیه وملایم اولور ایسه ، اولوقت امام شافعی ایله ائمهٔ حنفیه نك اکثریسی عندنده مابه الاحتجاج بر حجتدر، دیمش ، کندیسی ده بو فکری اختیار ایله مشدر . [کذا فی ارشاد الفحول وجمع الجوامع]

امام غزالی ، (المستصفی)سنده مصلحت مرسله نك احتجاجه صالح دلیل

شرعی اولابیلمه‌سی ایچون اوچ شرط درمیان ایدییور. بری ضرورت، دیگری کلیت ، اوچنجیسی‌ده قطعیتدر . بناءً علیه « مصلحت مرسله ضروری ، کلی یعنی عمومی وقطعی اولدیغی صورتده حجت اولور » دییور . وظن غالب ایله مظنون اولمه‌یی‌ده قطعیته الحاق ایدییور. مشهور تفسیر صاحبی قاضی بیضاوی‌ده علم اصوله تألیف ایتمش اولویغی (منهاج)نده غزالی‌نك بوفکرینی التزام ایله‌یور.

لکن بو صورتده اومصلحت ، آرتق مصلحت مرسله اولمقدن چیقوب یوقاریده ایضاح اولونان مصالح معتبره عدادینه داخل اولور . چونکه مادام‌که او مصلحت ، ضرورت صفتنی اکتساب ایتمشدر ، شبهه‌سز او آرتق مصالح معتبره جمله‌سندن اولمشدر . حتی مصالح معتبره‌نك برنجی درجه‌سنی اشغال ایدن مصالح ضروریه میانه داخل اولمش دیمکدر . آنك ایچون او شرائطی جامع اولان هرهانکی مصلحتله عمل آرتق واجب اولور . واوکا «مصلحت مرسله» دینمز . [کذا فی جمع الجوامع]

مذهب حنفی‌یه کلنجه: مدقق شهیر ابن همامك (تحریر)نده و(مسلم الثبوت)ده بیان اولوندیغی وجهله مصالح معتبره‌یه شبیه و ملایم اولان مصلحت مرسله ، فقهای حنفیه عندنده حجت شرعیه‌در . آنکله عمل صحیح اولور . علم اصول اصطلاحنده بوکبی مصلحتلره (مرسل ملایم) اطلاق اولونور . آنفاً ذکر اولوندیغی اوزره ائمهٔ شافعیه‌دن امام الحرمینك قبول ایتدیکی وامام شافعیدن قبولنی نقل ایله‌دیکی مصلحت ، ایشته بو نوع مصلحتدر .

بو «مرسل ملایم» دینیلن مصلحت ایله مالکیلرك قبول ایتدیکی «مصلحت مرسله» آراسنده ایجه فرق واردر. مالکیلرك مصلحت مرسله‌سنه علم اصول اصطلاحنده (مرسل غریب) تسمیه ایدیلیر. برفقیه طرفندن بر حکم شرعی‌یه علت ومناط اتخاذ اولونان بر مصلحت ، او حکمله برلکده بر اصل معینده یعنی شرعاً منصوص اولان بر مسئلهٔ معینه‌ده ثابت اولمامقله برابر، نظر شرعده اونك الغاسی معلوم اولماز وعین زمانده او علت و مصلحتك جنسی ویا عینی، جنس حکمده ویاخود جنسی عین حکمده شرعاً اعتبار ایدلمش اولدیغی معلوم

اولور ایسه ، او علت ومصلحته «مرسل ملایم» اطلاق اولونور. بو اعتباراتدن هیچ بری معلوم اولماز ایسه اولوقت «مرسل غریب» تسمیه ایدیلیر .

شو ایضاحدن آکلاشیلیورکه مصلحت مرسله ، ایکی نوعدر، بر مرسل ملایم ، دیکری مرسل غریبدر . برنجیسنه «ملایم» دینمه‌سی یوقاریده کچن مصالح معتبره‌یه شبیه وملایم اولمه‌سندندر . ایکنجیسنه «غریب» دنیلمه‌سی‌ده اعتبارات شارعدن تباعد ایتمه‌سی حسبیله حاصل اولان غرابتندندر . مع‌هذا عندالاطلاق «مصلحت مرسله» تعبیرندن اکثریا مرسل غریب دینیلن ایکنجی نوع مصلحت مرسله مراد اولونور .

ایشته بوایکنجی نوع مصلحت مرسله، مالکیلرایله حنبلیلرعندنده‌احتجاجه صالح حجتدر. فقط حنفیلرایله شافعیلر عندنده حجت دکلدر. اصول‌فقه کتابلرنده بیان اولوندیغنه کوره حنفیلرله بر قسم محققین شافعیه ، یالکز برنجی نوع مصلحت مرسله‌یی ، یعنی مرسل ملایمی احتجاجه صالح حجت عد ایدییورلر . لکن مالکیلرله حنبلیلرك قبول ایتدکلری ایکنجی نوع مصلحت مرسله‌یی ــ که اصل مصلحت مرسله اودر ــ احتجاجه صالح عد ایتمه‌یورلر . وبو نقطه‌ده اونلردن آیریلیورلر .

شوراسنی‌ده عرض‌ایده‌یم‌که حنفیلر، احتجاجه‌صالح عد ایتدکلری «مرسل ملایم» بر قسمنی قیاسه الحاق ایدییورلرده ، اوکا «قیاس» دییورلر . دیکر قسمنه‌ده «رأی ایله ثابت علت شرعیه ایله تعلیل» دییورلر . شویله که شرع شریفده او مرسل ملایمك عینی ویا جنسی عین حکمده اعتبار ایدلمش ایسه بو قیاسدر . چونکه بو صورتده عین علت ، کندیسنده موجود وبناءً‌علیه مقیس علیه اولابیله‌جك بر اصل معین وار دیمکدر . یوق اکر او مرسل ملایمك عینی ویا جنسی جنس حکمده اعتبار ایدلمش ایسه بوقسم مرسل ملایم ایله احتجاج ، قیاس دکلدر . بلکه رأی ایله ثابت علت شرعیه ایله تعلیل مجرددن عبارتدر . بو صورتده بو علت ومصلحت ، نص شرعی منزله‌سنده اولور . وبناءً‌علیه اوزرینه قیاس ایدیله‌جك بر اصل منصوصه ، برمقیس‌علیه

احتیاج مس ایتمز. مع هذا شمس الائمهٔ سرخسی وفخر الاسلام بزدوی کبی بعض ائمهٔ اصول ، بو قسم مرسل ملایم ایله احتجاجی ده قیاسه ارجاع ایدییورلر . ویوقاریده بیان ایتدیکمز قیاس مطوی نوعندن عد ایله یورلر. [کذا فی التحریر ومسلم الثبوت]

نظریات اصولیه جه بو ، بویله ایسه ده تطبیقاتده بویله دکلدر . کتب فقهیه تدقیق وتتبع اولونورسه کورولورکه فقها ، احکام فقهیه یی حادثات وواقعاته تطبیق خصوصنده مصلحت مرسله نك شو ذکر اولونان ایکی نوعنی تفریق ایتمه یورلر . بعضاً مالکیلرك عمل ایتدکاری ایکنجی نوع مصلحت مرسله یی ده نظر اعتباره آلییورلر . کچن سنه کی درسلرده ، (ادله) بحثنده تفصیلاً ایضاح ایتمشدك که فقهای حنفیه ، بوکبی مصلحتلرله احتجاجه (استحسان) اطلاق ایدرلر واستحسانی ، [ترك القیاس والاخذ بما هو اوفق للناس = قیاسی ترك ایله ناسه اوفق اولانی اختیار ایتمکدر .] دیه تعریف ایدییورلر . مالکیلرك حجت عد ایتدکاری مصلحت مرسله ، یعنی مرسل غریب ایله عمل ایسه ، بعضاً معاملات ناسه اوفق اولابیلیر. استحسانك ذکراولونان تعریفی مطلق اولدیغی ایچون بوکاده شاملدر .

بونك ایچوندرکه محقق قرافی ، (تنقیح الفصول) نده [مصلحت مرسله ایله عمل ایتمك ، مذاهب مالکینك خصائصندن اولمق اوزره اشتهار ایتمش ایسه ده بودوغرو دکلدر. لدی التحقیق عموم مذاهب فقهیه ده بونکله عمل ایدلمکده در] دییور . اعاظم فقهای شافعیه دن امام « ابن دقیق العید » ومحققین اصولیوندن « زرکشی » ده ، قرافی نك بو سوزینی تصدیق وتأیید ایدییورلر . مشار الیه ابن دقیق ، [بن اصل مصالح ایله عمل ایدن ذاتك علیهنده بولونمام . لکن مصالح مرسله ایله عمل خصوصنده توسع وآنك حقیقتنی تحقیق ، نظرسدیده محتاجدر . اولابیلیرکه بعضاً مصلحتله عامل اولایم دیرکن ، بتون بتون حدی تجاوز ایدلمش، مسئله چیغرندن چیقارلمش اولور. شهادت کاذبه یه وضع امضادن منع ایتمك مصلحتنه مبنی بر یالانجی شاهدك پارمقلرینی کسمك ، جائز اولوب

اولمایه‌جغی حقنده بعض احکام بمله‌استشاره ایتمشدی . بوکبی شیلر دین‌اسلامده منکرات عظیمه‌دندر . ومسلمینه اذاده واسترسال وتوسع قبیحدر.] دییور. [کذا فی ارشاد الفحول]

(جمع‌الجوامع) ده بیان اولوندیغی وجهله بر قسم علمای اصول‌ده، مصلحت مرسله‌نك عباداتده احتجاجه صالح بردلیل اولامیه‌جغنی بالبیان عباداتدن‌ماعدا عقود ومعاملاتده ؛ خلقك بربرلریله مناسباتنده وعقوباتنده مابه‌الاحتجاج بر حجت شرعیه اولدیغنه قائل اولمشلردر . دییورلرکه « عبادات شارعك حقیدر. بونده مصلحت جهتی نظر اعتباره آلنماز. فقط معاملات وعقوبات اویله دکلدر بونلرده مصلحته رعایت اولونمق لازمه‌دندر . چونکه بوکبی احکام ، مصلحته تابعدر». محققین حنبلیه‌دن علامه نجم‌الدین طوفی بوفکره ذاهب اولانلردندر.

تلخیص مقام وتبیین دلائل

شو تفصیلات تلخیص ایدیلنجه شو نتیجه حاصل اولورکه اعتبار والغاسنه بر دلیل شرعی دلالت ایتمه‌ین (مصلحت‌مرسله) نك قیاس کبی ادلهٔ شرعیه‌دن اولوب اولمادیغنده علمای اصول ، ایکی قسمه ایرلمشلردر . بر قسمی ادلهٔ شرعیه‌دن اولمادیغنه قائل اولمشلر ، دیکر قسمی‌ده بالعکس ادلهٔ شرعیه‌دن اولدیغنه ذاهب اولمشلردر .

برنجی قسم اشعریلرله آنلرك فکرینه پیرو اولانلردر . بونلر ، اساساً احکام شرعیه‌ده حکمت ومصلحتك علت‌مؤثره اولدیغنی انکار ایتدکلری‌ایچون یالکز مصلحت مرسله‌نك دکل ، یوقاریده بیان اولونان مصالح احتیاجیه‌نك یعنی « احتیاج ناس » قضیه‌سنك بیله احتجاجه صالح بر حجت اولدیغنی انکار ایدییورلر . دییورلرکه « بر شیئك شرعاً اثبات احکامده دلیل اولابیلمه‌سی ایچون‌شرع‌شریفك اوکا اعتبارایتدیکنه دلالت‌ایدن‌بر دلیل‌شرعی بولونمه‌لیدر. مصلحت مرسله‌نك نظر شارعده معتبر اولدیغنه دلالت ایده‌جك اویله بر دلیل

شرعی یوقدر . ذاتاً بو، اونك ماهیتی اقتضاسندندر. چونکه مصلحت مرسله، شرعاً اعتبار والغاسی معلوم اولمایان مصلحتدر . مکرکه بو نوع مصلحت ، ضرورت درجه‌سنه ارتقا ایتمش اولسون . اولوقت احتجاجه صالح مصالح معتبره‌دن اولور . زیرا شرع شریف ، تشریع احکامده ضرورته اعتبار ایتمشدر . »

مصلحت مرسله‌نك ادلهٔ شرعیه‌دن معدود بر دلیل وبر اساس شرعی اولدیغنه قائل اولانلرده، بو ادعالرینی اثبات ضمننده دیبورلرکه: « علی‌العموم ادیان وشرایع وبتخصیص شریعت‌اسلامیه تتبع واستقرا اولونورسه کورولورکه جناب شارع ، شریعتلری آنجاق مصالح عبادی تحصیل ایچون وضع ایتمش ومجرد بو مقصدله پیغمبرلر کوندرمشدر . بناءً‌علیه هرنه زمان بر مسئله‌ده بر مصلحت تحقق ایدرسه او مصلحتك مطلوب شارع اولدیغنه ظن غالب حاصل اولور . بر مجتهد وبر فقیهك احکام شرعیه استخراجنده استناد ایتدیکی دلیل ایسه هریرده آنجق بو ظن غالبدن عبارتدر . مجتهدك وظیفه‌سی‌ده بودر. یعنی احکام شرعیه‌یه ظن غالب حاصل ایتمکدر . زیرا اساساً اجتهاد ، هرهانکی بر مسئله‌ده حکم شرعینك نه اولابیله‌جکنه غلبهٔ ظن حصوله کتیرمکه چالشمقدن باشقه بر شی دکلدر .

صحابهٔ کرام حضراتنك بو بابده‌کی طرز حرکتلری‌ده، مصلحت مرسله‌نك مابه‌العمل حجت اولدیغنی تأکید وتأییدایدن دلائلدندر. چونکه خلفاء راشدین کبی اکابر اصحاب ، بر طاقم ایشلری مجرد مصلحته بناءً ایفا ایتمشلردر. بوقسه اونلرك شرعاً اعتبارینه شهادت ایدن بر شاهد اصلی ، بر دلیل معین شرعی بولوندیغندن طولایی دکل . مثلا ارتحال نبویدن صوکره مصحف شریفك ترتیب وتحریر ایدلمه‌سی ، حضرت ابو بکرك جناب عمری ولی عهد تعیین ایتمه‌سی، حضرت عمرك‌ده امر خلافتی (شوری) یه حواله ایله‌مسی، حبسخانه اتخاذ ایتمه‌سی، حضرت‌عثمانك مسجد نبوی‌یی توسیع مقصدیله اطرافنده‌بولونان اوقافی هدم‌ایله‌مسی وسکه ضرب ایدلمه‌سی کبی بر چوق ایشلرکه حضرت‌پیغمبر

زمانده بونلرك نظیری تقدم ایتمه‌مش ایدی. [كذا فی تنقیح الفصول للقرافی]

محققین حنبلیه‌دن ابن قیم جوزیه‌نك (اعلام الموقعین) نده تفصیلاً بیان اولوندیغی اوزره حضرت عمرك بو قبیل اجتهاد واجرا آتی پك چوقدر. از جمله جناب پیغمبر و ابو بكر زمانلرنده بر آغزدن طلاق ثلاثه ایله تطلیق ایتمك طلاق واحد عد اولوندیغی حالده حضرت عمر، كندی ایام خلافتنده خلقی بلا سبب صحیح زوجه‌لرینی تطلیقدن منع وزجر مقصدیله بویله دفعةً بر آغزدن وطلاق ثلاثه قیدیله واقع اولان طلاقلری، حقیقةً طلاق ثلاثه یرینه كچه‌جكنی اجتهاد وقضات وولاته او صورتله امر واراده ایتمش ایدی. كذلك دور رسالتده وعهد ابو بكرده (ام ولد) اولان جاریه‌لر آلینوب صاتیلیر ایكن جناب عمر، كندی عهد خلافتنده ام ولدلرك بیع وشراسنی منع ایتدی. بالآخره بر چوق فقهاده بو ایكی مسئله‌ده مشار الیهك اجتهادی وجهله فتوی ویردیلر. بعضیلری‌ده عهد رسالت وابو بكرده جاری اولدیغی كبی فتوی ویرمشلردر.

كذا حضرت عمر، (نصر بن حجاج) اسمنده فوق العاده حسن وجماله مالك اولان بر كنجی، كندی طرفندن هیچ سببیت ویرلمه‌مش اولدیغی حالده مجرد قادینلر آراسنده ایقاع فتنه‌یه وسیله اولماسی مقصدیله باشنی تراش ایده‌رك مدینه‌دن نفی وتبعید ایتمش، میخانه اتخاذ اولونان بر دكانی وحتی اهالیسی شرب خمر ایله مألوف اولان بر كویی كاملاً احراق ایله‌مش ایدی. حضرت امام علی‌ده، فعل شنیع لواطه‌یی ارتكاب ایدن بر شخصی یوكسك بر تپه‌دن باش آشاغی آتدیرمش ایدی. ایشته بو وبو كبی اجرا آتك جمله‌سی، مصلحت مرسله ایله عملدن باشقا بر شی دكلدر. هیچ برینك عهد رسالتپناهیده مقیس علیه اولاجق مثل ونظیری سبق ایتمه‌مشدر. حضرت عثمانك دیكر مصاحف شریفه‌یی یاقدیرماسی‌ده بو قبیلدندر.

بعضیلری، بوكا جواب اولمق اوزره « بو كبی افعال واجرا آت، ایجابات سیاسیه‌دندر » دیه‌رك طرق حكمی شریعت وسیاست ناملریله ایكی‌یه تقسیم ایتمشلر. سالف الذكر ابن قیم، بونی اصلا قبول ایتمه‌یور. دییوركه [بو

تقسیم ، بعضیلرینك دینی شریعت وحقیقت نام‌لریله ، دیگرلرینك‌ده کذا دینی عقل ونقل نام‌لریله ایکی‌یه تفریق ایتمه‌لرینه بکزر. حالبوکه بو تقسیماتك کافه‌سی باطلدر . حقیقتده ایسه سیاست ، حقیقت ، طریقت و عقل دینیلن شیلر ، صحیح و فاسد اولمق اوزره ایکی قسمه آیریلیرلر . بناءً علیه بونلرك صحیح اولان قسمی، اقسام شریعتدن بر قسمدر. یوقسه شریعتك قسیمی یعنی مقابلی وضدی دکلدر. اونلرك فاسد اولان قسمیدرکه شریعتك ضدی و مقابلیدر .

مشار الیه ابن قیم، (سیاست) ی — اعاظم فقهای حنبلیه‌دن «ابن‌عقیل» دن نقلاً — شو صورتله تعریف ایدییور : « سیاست ، اویله احکام وافعالدرکه آنکله خلق ، صلاحه دها زیاده تقرب و فساددن دها زیاده تباعد ایدر ولوکه شریعتده او احکام وافعال تشریع ایدلمش اولماسون » .

مشار الیه ، سیاستك شو تعریفنه دائر بعض ایضاحات ویردکدن صوکره دییورکه [جناب حق ، آنجق انسانلرك عدل وحق ایله قائم اولملری ایچون پیغمبرلر ارسال وکتب سماویه انزال بیورمشدر . بناءً علیه هرهانکی بر طریق ایله امارات حق ظاهر و ادلهٔ عدل قائم اولور ایسه ، شبهه‌سز او طریق ، جناب حقك دین‌وشریعتیدر وامر ورضاسنك مقتضاسیدر. جناب شارع طرق وادلهٔ عدلی بر نوع مخصوصه حصر ایله آندن اقوی واظهر اولان دیگر طریقلری ابطال ایتمه‌مشدر . بلکه وضع وتشریع بیوردیغی طریق ایله مقصود الهیه‌سنك عدل وحق اقامه‌دن و بناءً علیه ناسك عدل ایله قیامندن عبارت اولدیغنی تبیین بیورمشدر . آنکچون هرهانکی بر طریق ایله حق استخراج ومعرفت عدالت استحصال اولونورسه ، آرتق او طریقك مقتضاسیله حکم ایتمك واجب اولور . طرق احکام اسباب ووسائلدر ، لذاتها مقصود دکلدر. اصل مقصود اولان اونلرك غایه‌لریدرکه مقاصد شارع‌ده آنجق او غایه‌لردر.]

[کذا فی اعلام‌الموقعین ، جلد ثانی ، صحیفه ۳۱۲ و ۳۱۳].

حنبلیلرك اك بیوك مدققلرندن اولان نجم‌الدین طوفی‌ده ، بو یولده بیان مطالعه ایتدکدن وبر چوق نصوص قرآنیه ایله استشهاد ایله‌دکدن صوکره

دییورکه [شو دلائل ومطالعاتدن منفهم اولویورکه عبادات خارجنده قالان عادات ، معاملات و عقوباتده مصلحته رعایت ، اجماعدن دها قوتلی بر دلیل شرعیدر . آنك ایچوندرکه ظاهریه وبعض معتزله کبی قیاس واجماعك دلیل شرعی اولهسنی قبول ایتمهین بر قسم علماء اسلام ، مصلحتك اثبات احکامده حجت شرعیه اولدیغنی قبول ایتمشلردر. بوجهتله هرنه وقت مصلحت ایله اجماع ویا نص تعارض ایدرسه ، مصلحت تقدیم اولونور وبناءً علیه آرتق اجماع ویا نصك مقتضاسی ترك ایدیلهرك مصلحت ایله عمل اولونمق لازم کلیر .

مقام اعتراضده دینیلیرسه که سزك بوبابدهکی مذهبکزك حاصلی، ادلهٔشرعی وازجمله نصوص شرعیهیی تعطیلدر . جواباً دیرزکه « هذا وهم واشتباه ، من نائم بعدالانتباه = بو، اویقودهبولونان برذاتك بعدالانتباه وهم واشتباهیدر». بزم بو خصوصدهکی مذهبمز ، بر دلیل شرعی‌یه اوندن داها قوتلی اولان بر دلیلی تقدیمدن باشقه برشی دکلدر. ناصل که سزده اجماعی نصه تقدیم ایدییورسکز. بوندن نصوصی تعطیل لازم کلیورده ، مصلحتی تقدیمدن نهدن لازم کلییور؟]

مشار الیه دیمك ایستهیورکه نصوص شرعیهنك تخصیص وتأویله احتمالی واردر. قطعیتی تحقق ایدن مصلحتده ایسه اویله بر احتمال یوقدر . بوجهتله مصلحتی نصوصه تقدیم ایتمك دیمك ، نصوصك عموم وشمولنی تخصیص ومقتضاسنی بطریق التأویل بیان ایتمك دیمکدر . بو ایسه تعطیل دکل ، تبییندر . نتهکیم بو جهتی ، پك اوزون سورن مطالعاتی آراسنده تصریح ایدییور .

مشار الیه نجم الدین طوفی ، بو سوزلری سویلهدکدن صوکرهده شو یولده ادارهٔ کلام ایدییور : [جناب حق ، کندی مصالحمزی بیلمك ایچون بزه بر طریق مخصوص خلق واحسان بیورمشدر . بناءً علیه مصلحته طریق موصل اولوب اولمامقه احتمالی بولونان بر امر مبهم ایچون ، بز او طریق معرفتی ترك ایتمهیز] . [کذا فی رسالة « المصالح المرسله »]

باق ، بر کره شو حریت کلامه !! . وبرده زمانمزدهکی جهل وتعصبه باق !!.. مشار الیه فقهای حنبلیهنك اك بیوکلرندندر . بغدادلیدر . (طوفی)

بغداد کویلرندن بر کویك اسمیدر . (۷۱٦) تاریخنده قدسده وفات ایتمشدر. علوم متنوعه‌ده واز جمله علم تفسیر وعلم اصـولده امامدر ، استاد گلدر . بر کتبخانه تشکیل ایده‌جك قدربك قیمتلی آثار علمیه‌سی واردر . بعض اصولیون مشار الیه نجم‌الدین طوفی‌یی علم اصولده برمذهب مخصوص صاحبی کبار ائمه‌دن عد ایتمشدر . اعاظم اسلاف آراسنده بویله حریت افکاره ومطالعات حکیمانه‌یه پك چوق تصادف ایدلدیکی حالده مع‌التأسف زمانمز علماسی آره‌سـنده اصلا تصادف ایدیله‌میور . صانکه عصرمز علم عصری ، حکمت ومعرفت عصری اولاجق !.. بوکون برکیمسـه ، آثار اسلافدن اسـتشهاد ایتمکسزین صرف کندی مطالعات مدلله‌سنه استناداً بویله برفکر درمیان ایده‌جك اولسه‌، درحال « شرعاً جائز دکلدر . » زمزمه‌سیله قیامت قوپار ! حالبوکه اسـلافك کندی زمانلرنده تجویز ایتدکلری برشیء زمانمزده واجب اولمق لازم کلیر. تاکه محض حکمت وضیای حقیقت اولان اسـلامیت بغیر حق طعن وتشـنیعدن ، اهل اسلامده صرف تعصب جاهلانه سببیله شریعت غرا حقنده تنفیردن قورتارلمش اولسون . هرنه‌ایسه بز ینه صدده کله‌لم :

نجم‌الدین طوفی‌نك او سـوزی ، یعنی (یعنی نص ایله مصلحت تعارض ایدرسه بطریق‌التخصیص مصلحت تقدیم اولونور . سوزی ، ائمهٔ حنفیه‌دن امام ابو یوسف حضرتلرینك (عرفه مبتنی اولان احکام ، عرفك تبدلیله تبدل ایدر .) سوزینه بکزه‌یور . وفقهای حنفیه [عرف ایله نص تعارض ایتدکده عرف نصی تخصیص ایدر.] دییور. الك معتبر کتب حنفیه‌دن (ذخیرهٔ برهانیه) کتاب‌الاجاره‌سنك سکزنجی فصلنده [تعامل برحجتدرکه آنکله قیاس ترك ایدیلیر ونص تخصیص اولونور کورمزمیسك ؟ بز تعامله مبنی استصناعی تجویز ایتدك. حالبوکه استصناع ، برانسانك نزدنده موجود اولمایان شیئی (معدومی) بیعدرکه منهی عنهدر . تعامل سببیله استصناعی تجویزایسه ، بر انسانك نزدنده موجود اولمایان شیئك منع بیعی حقنده وارد اولان [لاتبع مالیس عندك = نزدکده موجود اولمایانی صاتمه .] نص شرعیسنی تخصیصدر . یوقسه اصلا اونصی ترك

وتعطيل دکلدر .] دیه محرردر . [کذا فی نشر العرف لابن عابدین]

بیانه حاجت یوقدرکه عرف وتعامل ، مصلحت جمله‌سندندر . شوقدر وارکه مصلحت ، عرف وتعاملدن اعمدر . عرف وعادته شامل اولدیغی کبی عرفدن متولد اولمایان دیکر مصالحه دخی شاملدر . بوصورتله حنفیلرك عرف وتعاملیله نجم الدین طوفی‌نك مصلحتی آراسنده فرق واردر ، مع هذا مصلحت ناسك محتاج اولدیغی مصالحدن ایسه اولوقت اومصلحت دخی ، حنفیلر عندنده نصی تخصیصه صالح بردلیل اولور . چونکه فقهای حنفیه‌یه کوره « حاجت عمومی اولسون ، خصوصی اولسون ضرورت منزله‌سنه تنزیل اولونور ».

ایشته بورایه قدر حنفیلر ، مالکی وحنبلیلرله برابر کیدییورلر . فقط بوندن صوکره اونلردن آیریلیورلر . شویله‌که ، حنفیلر ، مالکیلرله حنبلیلرك قبول وعمل ایتدکاری مصلحت مرسله‌یه باقیورلر ، اکر اومصلحت مرسله‌یوقاریده ایضاح اولونان مصالح معتبره‌یه‌شبیه وملایم ایسه قبول ایدییورلر . ملایم دکل ایسه اولوقت قبول ایتمیورلر . وقبول ایتدکاری مصلحت مرسله ، احتیاج درجه‌سنه بالغ اولمادقجه اونکله قیاسی ترکه ونصی تخصیصه قیام ایتمه‌یورلر . شافعیلره کلنجه ، بونلرك اشعریه فکرینه ذاهب اولمایان قسمی‌ده ، حنفیلر کبی حرکت ایدییورلر . شوقدر وارکه شافعیلر ، عرف وتعامله حنفیلر قدر اعتبار ایتمزلر ...

نتیجه — شوتحقیقاتدن خلاصة الخلاصه اولمق اوزره شونتیجه چیقییورکه علی الاطلاق مصلحت ، عمومی وقطعی اولدیغی صورتده ، اشعریلرله اونلره پیرو اولان برقسم مستثنا اولمق اوزره مختلف مذاهب فقهیه‌یه منسوب فقهانك همان جمله‌سی ، اومصلحته رعایت واونی قیاسه ترجیح ایدییورلر . ظن غالب ایله مظنون اولان مصلحت‌ده « قطعی » دیمکدر . زیرا احکام فرعیه‌ده ظن غالب ، شرعاً علم قطعی مقامنه قائمدر . شاید بووجهله عمومی وقطعی اولان مصلحت ، نص ایله تعارض ایده‌جك اولور ایسه اولوقتده یرینه ودرجه‌سنه کوره وعلی الخصوص عادات ومعاملاتده ، ناسك بربرلریله اولان عقود ومناسباتنده

وادارهٔ مملکت خصوصنده ینه مصلحته رعایت جهتی ، تخصیص وبیان طریقیله نصه تقدیم اولونور. وبوصورتله اونصك حکمی تخصیص وتأویل ایدلمش اولور.

ایشته کتب فقهیه‌ده [بو مسئله ویافلان حکم ، مصلحت عامه ملاحظه‌سنه مبنی تجویز اولونمشدر .] طرزنده جابجا تصادف ایدیلن عباره‌ده‌کی (مصلحت عامه) تعبیرندن مقصد، بونوع مصلحتدر. « مصلحت عصر » تعبیرندن مقصود اولان معنی‌ده بودر . مع هذا برمصلحت عامه معتبر اولمق ایچون احتماله مستند اولمایوب قطعی اولمه‌سی شرط اولدیغی کبی ، مفسده‌دن خالی ویا آکا راجح بولونمه‌سی‌ده شرطدر . بناءً علیه بر حکمده مصلحت ایله مفسدت اجتماع وتعارض ایتدکده مصلحت جهتی ترجیح اولونه‌بیلمك ایچون ، مفسدتدن دها بیوك ودها عمومی اولمه‌سی لازم کلیر . وبوصورتله مصلحتله عمل اولونور .

اما مفسدت ، مصلحتدن بیوك وآکا مساوی اولور ایسه اولوقت (دفع مفاسد جلب منافعدن اولادر) قاعدهٔ فقهیه‌سنه بناءً دفع مفسدت ایچون مصلحت جهتی ترك اولنور . زیرا مفسدت ، شرعاً منهیدر ؛ بناءً علیه مصلحت جهتنه رعایته مانعدر ، شرع شریفك منهیاته اعتناسی مأموراته اعتناسندن زیاده‌در . ومانع ایله مقتضی تعارض ایتدکده مانع تقدیم اولونور . فقهای حنفیه ، استقرا طریقیله بتون نصوص شرعیه‌یی وموارد احکامی برر برر تدقیق وتتبع ایده‌رك نه‌کبی یرلرده مصلحته رعایت ایدلمسی لازم کله‌جکنی کوسترمك مقصدیله شو قاعده‌لری استخراج ایله‌مشلردر :

١ — ضرورتلر ممنوع اولان شیلری مباح قیلار .

٢ — حاجت عمومی اولسون ، خصوصی اولسون ضرورت منزله‌سنه تنزیل اولونور .

٣ — مشقت تیسیری جلب ایدر .

٤ — بر ایش ضیق اولدقده متسع اولور .

٥ — ضرر ومقابله بالضرر یوقدر .

٦ — ضرر ازاله اولونور .

۷ — دفع مفاسد جلب منافعدن اولادر
۸ — اهون شرين اختيار اولونور .
۹ — ضرر عامی دفع ایچون ضرر خاص اختیار اولونور .
۱۰ — عادت محکمدر .
۱۱ — ناسك استعمالی بر حجتدرکه آنکله عمل واجب اولور .
۱۲ — رعیه اوزرینه تصرف مصلحته منوطدر .
۱۳ — معاملات ناسی فساده نسبتدن ایسه مهما امکن صحته حمل ایتمك اولادر .

ایشته الیوم محاکمده مابه‌العمل اولان اصـول محاکمات جزائیه وحقوقیه قانونلری ایله جزا وتجارت قانونلری وبونلره مماثل غیر مماثل ملکی وعسکری قوانین ونظامات سائره هپ بومصلحت اساسنه‌مبنی مشروعدر . وبوکون قانون مدنیمز اولان « مجـلهٔ احکام عدلیه » نك برچوق برلرینی ، عین اسـاسه بناءً تعدیل ایتمك لازمه‌دندر . اکر وقتیله مجله جمعیتی ، تعصـب مذهبی‌یی ترك ایله مختلف مذاهب‌فقیه‌دن اقتباس احکام‌ایتمش اولسه‌یدی، شبهه‌سز بوکونکی‌مجله‌دن دها مکمل و مصالح ناسه دها موافق بر قانون وجوده کتیرمش اولوردی ... آتیده‌کی ایکی مسئله . « مصلحت » اساسنه متفرع وآنی تنویره خادم ایکی‌مهم قاعده‌در . آنلره عطفی دقت ایتمك لازمه‌دندر .

*
* *

— ۱ —

قاعده

تشریع احکامده مقصود اولان حکمت ومصلحت جنسلرده نظر اعتباره آلینیر ، فردلره نظر اعتباره آلنماز .

بر فعل اوزرینه بر حکمك ترتیب وتشریعی صحیح ومعتبر اولمق ایچون بوتشریعدن مقصود اولان حکمت ومصلحتك هر فرد حقنده حصول وتحقق

شرط دکلدر . بر قسم افراده نظراً حصولی کافیدر. مثلا جزادن مقصدشارع انزجار واعتبار مصلحتیدر. یعنی مجرمك منزجر ومتنبه اولمه‌سی ، دیکرلرینك ده اوندن عبرت آلمه‌سیدر . حالبوکه برچوق مجرملر ، ایقاع ایتدکلری جرمدن طولایی تجزیه ایدلمکله منزجر اولمدقلری کبی ، اونلرك تجزیه ایدلدکلرینی کوردن دیکر بر چوق اشخاص‌ده اونلردن عبرت آلمه‌یورلر . بونکله برابر ینه افعال جرمیه‌ده علی‌العموم مجرمینه ترتیب ومجازات اولونور . چونکه بر قسم افراد منزجر ومتنبه اولماسه‌ده ، دیکر بر قسم افراد منزجر ومتنبه اولور . بوجهتله مقصود اولان حکمت ومصلحت‌ده آز چوق حصوله کلمش اولور .

مواد جزائیه‌ده بویله اولدیغی کبی ، عبادات ومعاملاتده وافعال سائره‌ده‌ده بویله‌در . مثلا شهر رمضانده حال سفرده بولونان اشخاص ایچون ــ صوکره قضا ایتمك اوزره ــ اوروج طوتمامق ، شرعاً جائزدر . بوحکم جوازدن مقصود اولان مصلحت‌ده ، سفردن متولد مشقت ضررینی دفع ایتمکدر . حالبوکه مرفهاً سفر ایدن اشخاص سیاحت واقعه‌لرندن مشقت حس ایتمك شویله دورسون ، بالعکس ذوق آلیرلر ووجودجه پك چوق استفاده ایدرلر . ینه اویله ایکن اونلرك‌ده اوروج طوتمامه‌لری مشروعدر. بونك سببی ، شودرکه تشریع حکمدن مقصود اولان حکمت ومصلحتك فردلرده وجودی امور خفیه‌دندر ، وعین زمانده غیرمنضبطدر ، اشخاص واحواله کوره دکیشیر . آنکچون حکم ، دائما ویا اکثریا حکمت ومصلحتله دوران‌ایدن ظاهر ومنضبط برفعل ووصفه نسبت واضافت اولونیور . برفعل ووصفك مقصود اولان حکمت ایله دوران ایتمه‌سی دیمك ، حکمك او فعل ووصف اوزرینه ترتبی ، او حکمت مطلوبه‌یی محصل اولمه‌سی دیمکدر . ایشته بومثالده « سفر » ظاهر ومضبط بر فعل ووصفدر . سفری اولان بر شخصك اوروج یمه‌سنك جوازی‌ده برحکم شرعیدر. مشقت سفریه‌دن متولد ضرر والمی دفع قضیه‌سی ایسه بوحکمدن مقصود اولان‌حکمت ومصلحتدر ، علت غائیه‌در. حکم مذکور بوعلت غائیه ، بو حکمت ومصلحتك حصولی ایچون ترتیب وتشریع اولونمشدر .

لكن مشقت سفريه، اشخاص واحواله كوره تبدل ايدن امور خفيه‌دن اولديغى ايچون، اونك دليل ظاهريسى اولان سفر فعل ووصفى، شرعاً مشقت مقامنه اقامه اولونمش و بناءً عليه ذكر اولونان حكم جواز، اونك اوزرينه ترتيب ايدلمشدر. بو جهتله « مادامكه سفر وصف وحالى موجوددر، مشقت ده موجود ديمكدر.» دينيلير. وآرتق حقيقةً مشقت وارميدر، يوقميدر؟ آرانماز. بتون احكام شرعيه ترتيبنده شارعك اتخاذ ايتديكى اصول تشريع بودر. بو جهتله قضاياى شرعيه هپ كلى اولارق وضع اولونور. يعنى مسائل شرعيه‌ده حكمك كلى اولارق وضع ايدلديكى كبى، او حكملرك وضع و تشريعندن مقصود اولان حكمت ومصلحتلرده كلى اولارق ملاحظه اولونور. بونكله برابر علت غائيه‌يه مؤدى اولان ظاهر ومنضبط افعال واوصافده، او علت غائيه مقامنه اقامه ايديلير. علم اصول فقه اصطلاحنده او افعال واوصافه « مظنه » اطلاق اولونور. مشقت مقامنه اقامه ايديلن سفر و سفريلك فعل ووصفى كبى كه مشقتك مظنه‌سيدر. يعنى وجود مشقت ظنى توليد ايدن سببدر. چونكه اكثرياً آنكله مشقت حاصل اولور. [كذا فى التوضيح ومسلم الثبوت]

اصوليون، تشريع حكمدن مقصود اولان مصلحتى حصول وعدم حصول اعتباريله بروجه آتى بش قسمه تفريق ايديورلركه موضوع بحثمز اولان يوقاريكى مسئله‌يى تفصيل وايضاح ديمكدر. شويله‌كه:

١ — برنجيسى، برحكمك برفعل اوزرينه ترتبندن يقيناً وصورت قطعيه‌ده حاصل اولان مصلحتدر. بيع وشرادن مقصود اولان ملكيت مصلحتى كبى‌كه مشروعيت حكمنك عقد بيع اوزرينه ترتبندن يقيناً حاصل اولور. چونكه شرائطى جامع عقد بيع تحقق ايدنجه، آندن مقصود شارع اولان ملكيت مصلحتى‌ده صورت قطعيه‌ده تحقق ايدر.

٢ — ايكنجيسى بروجه مشروح ترتب حكمدن ظنى اولاوق حصوله كلن مصلحتدر. قصاصدن مقصود اولان انزجار واعتبار مصلحتى كبى‌كه حصولى قطعى دكل، مظنوندر، ظنيدر. زيرا قصاص حكمنك ترتيب واجراسندن منزجر

ومتنبه اولانلر ، اولمايانلردن فضله‌در . فقط عمومی دكلدر . متنبه اولمايان ، عبرت آلمايانلرده واردر . آنكچون افراده نظراً مصلحت انزجارك حصولی، اكثری وبناءً عليه ظنيدر .

٣ — اوچنجيسی ، حصولی مشكوك اولان يعنی حصول وعدم حصولی مساوی بولنان مصلحتدر . شرب خمر اوزرينه وجوب حد حكمنك ترتبندن مقصود اولان انزجار حكمتی كبی كه حصول وعدم حصولی يكديكرينه مساويدر. چونكه حد شرب اجرا ايدلكله برابر ينه شراب ايچنلر، ايچميندلردن آز دكلدر. بلكه آنلرك عددينه مساوی درجه‌ده‌در .

٤ — دردنجيسی ، حصولی موهوم ومرجوح اولان مصلحتدر . آيسه‌نك يعنی سن اياسه وصولی حسبيله « حيض » دن كسيلان قادينله عقد نكاحدن مطلوب اولان ثبوت نسل ، چوجق تولدی كبی كه حصولی موهومدر ، عدم حصولی حصولنه راجحدر .

برنجی وايكنجی نوع مصلحتله تعليلك ، يعنی انلری حكمه علت اتخاذ ايده‌رك آنلرله عمل ايتمه‌نك وحكمی آنلر اوزرينه بنا قيلمه‌نك صحتنده شبهه يوقدر . بعضيلری اوچنجی ايله دردنجی نوع مصلحتله تعليلك صحتنی انكار ايتمشلرسه‌ده ، اكثر علماء اصول آنلرله دخی تعليل وحملك جواز وصحتنه قائل اولمشلردر. وبونلرده بالاده بيان وايضاح اولونان « مظنه »ی حكمت مقصوده مقامنه اقامه ايله‌مشلردر اقليتده قالانلر ديورلركه « اوچنجی نوع مصلحتك وجودی مشكوك، دردنجيسی‌ده موهومدركه هرايكيسنك‌ده حصولی مستبعددر. وبويله حصولی مستبعد اولان برحكمت ومصلحته بناء حكم ايتمك، حكيم اولان حضرت شارعه ياقشماز. چونكه بوحكمله فائدهٔ مطلوبه حصوله كليه‌جك ديمكدر. زيرا حصولی مشكوك ويا موهومدر . ذكر اولونان مثاللرده دوغرو دكلدر . چونكه اوچنجی مثالده‌كی مصلحت مقصوده مشكوك دكل، مظنوندر . دردنجی مثالده‌كی نكاح آيسه‌دن مقصدده، چوجق تولدينه منحصر دكلدر. آنده مقاصد سائره‌ده واردر . »

آكثريتده ديبورکه « شريعتده بونلرك نظيرلری واردر . ازجمله شهر رمضانده فوق العاده مرفه بر صورتده سفرده بولونان بر حكمدارك سفريلك سببيله اوروج طوتمه‌مسنك جوازی بوقبيلدندر. شبهه يوقدركه بوصورتله سفرده ظاهر اولان ، مشقتك عدم وجوديدر . ينه اويله ايكن مظنۀ مشقت اولان سفر حسبيله مشقت موجود فرض ايديله‌رك ، اوحكمدارك اوروج طوتمه‌مسی شرعاً تجويز ايدلمشدر. چونكه اوصورتله سفرده مشقت ، موهوم اولمقله برابر موجود اولمق احتمالی‌ده واردر . آنكچون بونده مصلحت مقصوده‌نك عدم وجودينه صورت قطعيه‌ده حكم اولوناماز . »

٥ — بشنجيسی، عدم‌وجودی صورت قطعيه‌ده معلوم اولان مصلحتدر. ايشته بونوع مصلحت، قطعياً معدوم اولديغندن بونی موجود فرض ايتمك ممكن اولاماز ، حقيقته منافی دوشر . بناءً عليه آرتق بونوع مصلحتك وجودينی فرض وتقدير ايده‌رك آنكله تعليل وعمل ايتمك ، جمهور فقهايه كوره صحيح اولماز ، زيرا بوكيفيت ، بلامصلحت تشريع حكم ديمكدركه معناسز اولور . شارع حكيمدن بويله معناسز ، عبث برحكم صادر اولماز . مثلا مشرقده مقيم برذات، مغربده اقامت ايدن برقادينی بر وكيل واسطه‌سيله تزوج ايتدكدن صوكره، آرالرنده اصلا ملاقات واقع اولمقسزين اوقادينندن بر چوجق تولد ايتسه ، بو چوجغك نسبی اوذاته الحاق اولوناماز. چونكه تزوجدن مقصود اولان ثبوت نسب مصلحتی، بومسئله‌ده قطعياًمعدوم وعادةً مستحيلدر. زيرا صورت مسئله‌يه كوره زوج ايله زوجه بيننده عدم ملاقات، صورت قطعيه‌ده معلومدر. كرامت احتمالی ايسه بعيددر ، اعتباره شايان دكلدر .

بوجهت بويله اولمقله برابر غريبدركه امام اعظم حضرتلری، مظنۀ مصلحت اولان عقد نكاحه بناءً بو مسئله‌ده دخی چوجغك نسبنی زوج مشرقی‌یه الحاق ايديور . لكن امام اعظمدن ماعدا جمهور فقهاء مشارٌاليهك بوفكرينی قبول ايتمه‌يورلر. « وصورت قطعيه‌ده حكمت ومصلحتك منتفی اولديغی يرده ، مظنه‌يه اعتبار يوقدر . » ديبورلر . حتی بوو بوكبی يرلرده [لاعبرة بالمظنه مع العلم بانتفاء

المثنة اى الحكمه] سوزى، لسان فقهاده ضرب مثل اولمشدر. امام ابويوسف ايله امام محمد دخى ، بو مسئلهده استادلرى مشاراليه امام اعظمدن آيريلهرق جمهورك فكرينه اشتراك ايلهمشلردر . [كذافى التحرير]

(مسلم الثبوت) صاحبى، امام اعظم حضرتلرينى مداقعة" دييوركه [مقاصد شارع ، يعنى تشريع احكامده حكمت و مصلحتلر ، كاى اولارق ملاحظه اولونور . بو جهتله حكمت مقصودده ، هر حالده حكمك جنسى اوزرينه ترتب ايدر وايتمهسى لازمدر. فقط هرحالده حكمك هر فردى اوزرينه ترتب ايتمهسى لازم دكلدر . بعض فردلرده حكمتك بولونمامسى جائزدر . آنك ايچون بز « حكمتك منتفى اولديغى يرده مظنهسنه اعتبار يوقدر . » سوزينى تسليم ايتمهيز . اوت مظنهيه اعتبار ايدلمز ، فقط حكمتك جنس حكمده دخى منتفى اولديغى يرده . يوقسه حكمت جنس حكمده موجود اولديغى حالده ، بعض فردى حكملرده موجود اولماديغندن طولايى مظنهٔ حكمته اعتبار يوقدر دينهمز .]

فقط دقت ايديليرسه كورولوركه مقام مدافعهده درميان اولونان بو سوزه حد ذاتنده دوغرو اولمقله برابر ، مدافعهيه صالح دكلدر . چونكه امام اعظم حضرتلرينك تجويز ايتديكى مسئلهدهكى مصلحتده ، حكمده كليدر. بناءً عليه او مثال، اساساً جنس حكمده موجود اولمايان مصلحته مثالدر. (مسلم الثبوت) صاحبى ايله شارحى بوندن غفلت ايتمشلردر . زيرا اومثالده بخصوصه برشخص معين ذكر ايديلهرك مسئله صورت جزئيهده تصوير ايدلمهيوب . « مشرقده مقيم بر ذات .... الخ » دينيوركه او ذات ، كيم اولورسه اولسون مطلقدر. تحتنده بر چوق اشخاص مندرجدر ، كليدر . او حالده مصلحتده ، حكمده كليدر. بونك ايچوندركه ابن همام كبى پك درين نفوذ نظره مالك وكرچكدن مدقق، بيوك بر فقيه بيله ، بو مسئلهده جمهوره قارشى اختيار سكوت ايدييور .

*
* *

قاعده

بر غایه‌یه مبنی مشروع قیلینان بر حکم ، بالاخره او غایه‌نك ضدینی مستلزم اولورسه لغو اولونور .

یوقاریده « بر مصلحت معتبر اولمق ایچون مفسدتدن خالی ویا آكا راجح اولمه‌سی شرطدر . بناءً علیه بر حکمده مصلحت ایله مفسدت اجتماع ایدوبده مفسدت ، مصلحته راجح ویامساوی اولورسه ، اولوقت دفع مفسدت ایچون مصلحت جهتی ترك اولونور . وآرتق او مصلحته عمل اولونماز . » دیمشدك . سببی‌ده ظاهردر . مانع ایله مقتضی تعارض ایدییور دیمکدر . شبهه‌سز مانع ترجیح وتقدیم اولونور . چونکه بر علت ، تأثیرینی اجرا ایده‌بیلمك ایچون موانعدن خالی اولمه‌سی ضروریدر . بناءً علیه بویله بر مفسدت راجحه ویا مساویه‌یی مستلزم اولان مصلحت اوزرینه بنای حکم جائز اولماز .

بو جهت ، بین الفقها متفق علیه اولمقله برابر ، آرتق او مصلحتك بتون بتون محو ومنعدم اولوب اولمادیغنده اصولیون اختلاف ایتمشلردر . بعضیلری آنك کلیاً باطل ومنعدم اولدیغنه قائل اولمشلردر . بوكا اصطلاحده (انخرام) دینیلیر که لغتده کسلمك ، شدائد دهر ایله هلاك اولمق معنالرینه کلیر . بورادەده مصلحت ، تأثیردن کسلدیکی ، شدت مفسدت آنی هلاك ایتدیکی ایچون مصلحتك بوصورتله کلیاً عملدن ساقط اولمه‌سی کیفیتنه « انخرام » اطلاق اولونمشدر . بعض علماء اصولده ذکر اولونان مصلحتك بتون بتون منخرم اولدیغنی قبول ایتمیورلر . « اوینه موجود وباقیدر . شو قدر وارکه مانعك وجودینه مبنی تأثیرینی اجرادن منقطعدر . مانع زائل اولورسه ینه تأثیرینی اجرا ایدر . دییورلرکه دوغروسی‌ده بودر . برنجی فکره یعنی مصلحتك کلیاً منعدم اولدیغنه ذاهب اولانلرده « کندیسنه راجح ویامساوی مفسدتك معارض اولمه‌سیله او مصلحت

اورتەدن قالقمش دیمکدر . آرتق اونك وجودندن بحث ایتمەنك معناسی قالماز ، دیبورلر .

بواختلاف ، نزاع لفظی قبیلندندر . نتیجەده ثمرء اختلاف یوقدر . هر ایکی طرفده اومصلحته بنا یدلەسی لازم کلن حکمك - مانع اولان مفسدتك وجودی حسبیله انتفاسنده متحددر . بونده اختلاف یوقدر . مقصد اصلی ایسە بودر . آرادەکی اختلاف وفرق ، انتفاء حکمك علتندەدر . برنجی فکرەذاهب اولانلره کوره حکمك علت انتفاسی ، مقتضی نك یعنی مصلحتك انتفاسیدر . ایکنجی فکره قائل اولانلره کوره ایسه علت انتفاء مانعك وجودیدر . اما مانع اولان مفسدت ، بالآخره زائل اولور ایسه اولوقت ینه او مصلحت تأثیرینی اجرا ایدرمی ، ایتمزمی ؟ بحثه کلنجه : اکر او مصلحت حالا اولانجه قوتیله موجود ایسه ، شبهەسز او مصلحت تأثیرینی اجرا ایدر . وبناءً علیه اونك مقتضاسیله عمل اولونور . بو صورتده برنجی فکره ذاهب اولانلره کوره او مصلحت یکیدن عودت ایتمش ، مفسدتدن خالی اولارق کسب وجود ایلەمش دیمك اولور . آنکچون بز ، بواختلافك ثمرەسی یوقدر دیدك .

— مهمه —

بومسئله ، شویلەجه سطحی بر نظرله مطالعه اولوندقده اهمیتی پك اوقدر نظر دقته چارپماز . حالبوکه بو مسئله ، فقهده وازجمله دولتجه تنظیم قوانین خصوصنده اوقدر اهمیتی حائز براساسدرکه کرك شریعت نامنه بیان رأی ایدن ایدن فقیهلك وکرك واضع قانونك برآن نظر دقتندن دور طوتمەسی لازم کلیر . او قدر مهم ، اوقدر اساسلیدر . چونکه هم حکمت تشریعك ، هم ده حکمت حکومتك ماهیتی اقتضاسیدر . ایضاحات آتیه ، بونك نەدرجەده مهم اولدیغنی کوستریر . شویلەکه ، فقها بو اساسدن شو ایکی مهم قاعدهٔ فقهیەیی استخراج ایلەمشلردر :

۱ — بر علت غائیەیه مبتنی اولان حکم ، اوعلتك انتفاسیله منتفی اولور .

٢ — بر فائدهٔ مطلوبه‌نك، بر مقصد ومصلحتك استحصالی ایچون تشریع اولونان بر حکم ، بالآخره اوفائده واو مقصدك ضدینی استلزام ایدر ایسه ساقط اولور .

علم منطقده ، بو ایکی قاعده‌یی تصدیق ایدر. چونکه برنده علت مفقود، دیکرنده مانع موجوددر . منطقاً علتك انتفاسی معلولك انتفاسنی استلزام ایده‌جکی کبی ، برعلت معلولنده مؤثر اولابیلمك ایچون‌ده اونك تأثیرینی منع ایده‌جك بر مانع بولونمامق اقتضا ایدر . ابن همام ، (فتح القدیر)نده برنجی قاعده‌یه اعتراض ایدییور: « برحکم، بر علته مبنی برکره کسب وجود ایتدکدن صوکره، آرتق او علتك انتفاسیله منتفی اولمه‌سی لازم کلمز . چونکه بر حکم، وجود بولابیلمك ایچون برعلتك وجودینه محتاج اولور ایسه ده بقاسی ایچون اوعلتك بقاسنه محتاج اولماز . علت ، بالآخره منتفی اولمقله برابر حکمی باقی قالابیلیر . احکام شرعیه میاننده بونك امثالی واردر، دییور. وبرایکی مثال‌ده ایراد ایدییور. لکن بواعتراض، مناط حکم اولان علت فاعلیه حقنده‌دوغرو اولابیلیرسه‌ده، آنك‌ده علتی اولان علت غائیه حقنده‌ده دوغرومیدر؟ بوجهت محتاج تأملدر. چونکه علت فاعلیه‌نك انتفاسی حالنده علت غائیه موجود وباقی قالیرایسه، اولوقت اوکا استناداً حکم‌ده باقی قالابیلیر. و بوصورتله بقاسنده علة العله اولازعلت غائیه‌یه استناد ایتدیکی ایچون، آرتق اوعلت فاعلیه‌نك وجودینه محتاج اولماز، آندن مستغنی اولور .

فقط علت غائیه‌ده منتفی اولور ایسه اولوقت حکم، بقاسی ایچون اورته‌ده طوتونه‌جق،استناد ایده‌جك برعلت بولاماز. واستنادسز بقاده تصور اولوناماز. حکم بقا خصوصنده هیچ بر علته محتاج دکلدر دینه‌من. چونکه بقا دینیلن شیء‌ده برنوع وجوددر، ایکی ویا زیاده زمانلرده وجود متکرردن عبارتدر . بونك ایچوندرکه مادی اولسون ، معنوی اولسون هرشی ، وجودنده بر علته محتاج اولدیغی کبی ، بقاسنده‌ده بر علته محتاجدر .

شوقدر وارکه وجودك علتی باشقه ، بقانك علتی باشقه اولابیلیر ،

اما هيچ برعلت بولونمقسزين بقا اولاماز ؛ ناصل كه قريباً (قدرت) بحثنده ايضاح اولونه‌جنى اوزره واجبات ماليه‌ده شرط اولان (قدرت ميسره)، علت حكمنده اولديغى ايچون فقهاء « قدرت‌ميسره، زائل ومنتفى اولورايسه واجبك ذمتده بقاسى ساقط ومنتفى‌اولور. زيرا علتك انتفاسيله معلول‌ده منتفى اولور.» ديبورلر. ايشته بوحقيقت منطقيه‌يه بنـاءً‌دركه شيخ اكمل الدين حضرتلرى ، (هدايه) شرحى (عنايه)ده سالف‌الذكر اعتراضى درميـان ايتدكدن صوكره [وفيه بحث قررناه فى التقرير = بو اعراض حقنده بحث واردر . بز اونى « تقرير » نام كتـابمزده تقرير ايتدك] ديه‌رك ، اعتراض مذكورك دوغرو اولماديغنه اشـارت ايدييور . مشـاراليهك ذكر اولونان (تقرير) ى مطبوع اولماديغى كبى،يازمه‌سى‌ده موجود اولماديغندن اوراده نه‌صورتله تقرير ايتديكنى بيلمه‌يورز . بيلديكمز برشى‌وارسه اوده، شو يوقاريده منطقه استنـاداً درميان ايتـديكمز مطالعـات ذاتيه‌در، اوده بوندن باشـقه بر صورتله تقرير ايتمش اولماسه كركدر .

الحاصل، برنجى قاعده حقنده اويولده براعتراض سرد ايدلمش ايسه‌ده ، ايكنجى قاعده حقنده هيچ براعتراض درميان ايدلمه‌مشدر . بوايكنجى قاعده، غايت قوتليدر . بتون فقهـا و اصوليون طرفندن حسن تلقى ايدلمش ، متفق عليه برقاعدهٔ اساسيه‌در. بونك پك كوزل وپك جانلى بر مثالنه خلفاء راشدين زماننده تصادف ايدييورز شويله‌كه :

(مدخل)ده،كچن سنه علم اصول فقهك تاريخنه متعلق درسلرمزده [دور الصحابه‌ده اصول فقه وارميدر ، يوقميدر ؟] بحثنده تفصيلاً ايضـاح ايتمشدك‌كه رسول‌اكرم صلى‌الله‌عليه وسلم افندمزحضرتلرى، (مؤلفهٔ قلوب)ناميله معروف اولان بعض‌صناديدقريش ورؤساى‌عربه، اهل اسلام‌اوزرندن فتنه وفسادلرينى دفع وازاله، قلبلرينى اسلاميته تقريب وتأليف وبو صورتله دين اسلامى اعزاز مقصد ومصلحتيله‌اموال‌بيت المالدن‌تخصيصات وعائدات‌مخصوصه‌تعيين بيورمشلر، آخرعمرلرينه قدرده تخصيصـات مذكوره‌يى اعطـا ايتمشلردى . ذاتاً بوكيفيت

[انما الصدقات للفقراء والمساكين والعاملين عليها والمؤلفة قلوبهم الخ] آيت جليله‌سيله منصوص بر حكم شرعی ايدی .

برنجی خليفه حضرت ابوبكر صديقك ايام خلافتنده ذكر اولونان مؤلفة قلوبدن بعضيلری، ذات حضرت خلافتپناهی‌يه مراجعتله برموجب نص جليل تخصيصات مذكوره‌لرينك عهد رسالتده اولديغی كبی كنديلرينه اعطاسنی استدعا و طرف خلافتپناهيدن بوبابده براعطا امرنامه‌سی استحصال ايتديلر. اولوقت حضرت عمر فاروق، خليفهٔ مشار اليهك هم قاضيسی، هم ده وزير اعظمی مثابه‌سنده ايدی. حضرت ابوبكر، همان هر ايشی اوكا حواله ايدردی. اوجهتله مؤلفهٔ قلوب، آلدقلری امرنامه‌يی حضرت عمره تقديم ايتديلر . مشار اليه جناب عمر ، امرنامه‌يی اوقودقدن صوكره ييرتوب آتدی . واونلرك وقوع بولان طلبلرينك ذكر اولونان نصه وفعل پيغمبری‌يه مستند اولديغی بيانلرينه قارشی [جناب پيغمبر، اوتخصيصاتی سزی اسلاميته تقريب وتأليف ايله‌دينی اعزاز ايچون اعطا ايدييوردی. بوكون جناب حق، دينی اعزاز وشوكت اسلامی اعلا بيورمشدر. آرتق سزه وسزی تأليف كبی شيلره احتياج قالمامشدر. اسلاميتده ثبات ايدرسه‌كز فبها، ايتمزسه‌كز سزكله آرامزده قيلنجدن باشقه برشی يوقدر.] جوابنی ويردی، تخصيصاتلرينی اعطا ايتمدی .

بونك اوزرينه مومی اليهم ، برای شكايت حضور خليفه‌يه كيدوب كيفيتی عرض ايتديلر و «خليفه سزميسكز، يوقسه عمرمی؟» ديديلر . خليفهٔ عاليتبار حضرت صديق اكبر (ر ، ض)، قلبنده دنيايه قارشی ذره قدر ميل وطمع اولمايوب ، عندنده خليفه اولمقله اولمامق مساوی اولديغی وبو خصوصده كنديسيله حضرت عمر آراسنده هيچ برفرق بولونماديغی كوسترمك مقصديله غايت مسكت و صميمی بر جواب ويردی . « ايسترسه عمردر . » ديدی . وبالآخره حضرت عمرك بالاده‌كی مطالعه‌سنی اوكره‌نجه آنك رأی واجتهادينه اشتراك ايتدی. علمای اصحابدن هيچ بری ده بوكا اعتراض ايتمدی. بوصورتله بروجه معروض نص ايله ثابت اولان عائدات مذكوره‌نك سقوطنده اجماع اصحاب منعقد اولدی .

بعض علما و مفسرین ، ذکر اولونان تخصیصاتك بو وجهله سقوطنه (نسخ) دیمك ایستهیور واجماع ایله حکم شرعینك جواز نسخنه ذاهب اولویورلر. حالبوکه (اجماع)ك نص ایله ثابت برحکم شرعی‌یی ناسخ اولا بیله‌جکنی، ائمهٔ اصولدن و متقدمین مشایخ حنفیه‌دن یالکز «عیسی بن ابان» ایله آکا پیرو اولان محدود بر قاچ علما تجویز ایتمشدر. جمهور فقهایه وعلمای اصوله کوره اجماع نه ناسخ ، نه‌ده منسوخ اولاماز. نسخ آنجق زمان پیغمبری‌یه وحضرت شارعه مخصوص ومنحصردر. بوکبی مسائل فقهیه‌ده فقهادن معدود اولمایان مفسرینك ودیکر علمانك سوزلرینه باقلماز. چونکه مسائل فقهیه‌ده معتمد ومعتبر اولان اقوال فقهادر ، اقوال مفسرین ومحدثین دکلدر.

(کشف بزدوی) و (تلویح) کبی الك معتبر اصول کتابلرنده ، هدایه شرحلری (عنایه)، (کفایه) و(فتح‌القدیر) کبی الك معتمد فقه کتابلرنده «زکات» بحثنده بیان اولوندیغی اوزره بو مسئله ، نسخ مسئله‌سی دکلدر. بلکه یوقاریده ذکراولوندیغی‌وجهله «علتك انتفاسیله معلولك‌ده منتفی‌اولاجغی» ویاخود «اوزرینه موضوع ومبتنی بولوندیغی مقصد و مصلحتك بالآخره ضد ونقیضنی استلزام‌ایدن حکمك سقوط ایده‌جکی» قاعده‌لرینه متفرع برمسئله‌در. نته‌کیم بوجهت، حضرت عمرك تخصیصات مذکوره‌یی نیچون ویرمدیکنه دائر صراحةً بیان‌ایتدیکی سبب وعلت موجبه‌دن تأویلی غیر قابل برصورتده منفهم اولویور. آرتق بو بابده مشارالیهك هر درلو شبهه وتردده محل براقمایه‌جق صورتده واقع اولان بیاناتنی نظر اعتباره آلمایوبده ، «حضرت عمر ، باشقه‌لرینك مطلع اولمدیغی برنص شرعی‌یه کسب وقوف ایتمش‌اولدیغی ایچون مؤلفهٔ قلوبه تخصیصاتلرینی ویرمه‌مشدر.» کبی ساده‌دلانه سوزلرله تأویله قیام ایتمك، پك کولونج اولور. اویله اولسه‌یدی مشارالیه اونصی ذکرایدر واخلافه روایت اولونوردی. حالبوکه حضرت عمر ، اویله بر نصدن بحث ایتمه‌یور ، بالاده نقل اولونان علت معقوله‌یی درمیان ایدییور.

بعض اصولیون ، بونی برنجی قاعده‌یه یعنی «برشیئك علتی منتهی اولونجه

او شیده منتهی اولور . » قاعده‌سنه تطبیق ایدییورلر . دییورلرکه « زمان رسالتده اهل کفرك کثرت وغلبه‌سی حسبیله دین اسلام ضعیف ایدی . دینی اعزاز وشوکت اسلامی اعلا ایچون هنوز اسلامه داخل اولمامش ویا لایقیله ایصینامش اولان رؤسای عربی تلطیف ایله اسلامیته تقریبه لزوم واردی . ایشته بو مقصده مبنی اونلره بیت‌المالدن تخصیصات ویریلیوردی. فقط بالآخره جناب‌حق دینی اعزاز وشوکت‌اسلامی اعلا ایله اهل اسلامی آنلردن مستغنی قیلنجه مقصد حصوله کلدی ، علت نهایت بولدی. وآرتق تخصیصات اعطاسنه محل قالمادی. بناءًعلیه اولبابده‌کی حکم منصوص‌ده ، بوصورتله نهایت بولارق ساقط اولدی . »

(کفایه) ده بیان اولوندیغی اوزره مشاهیر ائمهٔ اصولدن امام بدرالدین کردری، بو مسئله‌یی ایکنجی قاعده‌یه تطبیقی ترجیح ایدییور . دییورکه « کل شیءٌ یعود الی موضوعو بالنقض باطل = موضوعنی نقض ایدن، یعنی مقصدینه مقصدینه منافی دوشن هرشی ، باطلدر. شو حالده اکر بز ، مؤلفهٔ قلوبه کافی السابق تخصیصات‌اعطاسنك بقای جوازینه قائل اولورسه‌ق، بواغطا موضوعنی نقض‌ایتمش، مقصده منافی دوشمش‌اولور. چونکه‌اونلره ویریلن بوتخصیصات، آنجق اونلر طرفندن دینه ذل و حقارت وارد اولماق وبو صورتله (بیضهٔ اسلام) حمایه‌ایدلمش اولمق مقصدینه مبنی‌اونلرك شرینی‌دفع‌ایچون ویریلیوردی. بالآخره دین اسلام کسب عزت ایده‌رك اونلرك شرندن امنیت حاصل‌اولونجه، آرتق ینه اونلره تخصیصات اعطاسنه دوام ایتمك ، دین اسلام ایچون ذلت وحقارت اولور . بناءًعلیه آرتق اونلره تخصیصات ویرلمز . » بیانه حاجت یوقدرکه بو سوزك معناسی شودر : دین اسلامك ضعفی زماننده مؤلفهٔ قلوبه تخصیصات اعطاسی، دینی اعزاز مقصدینه مبتنی‌ایدی. شوکت‌اسلامك اعتلاسی زماننده‌ده اونلره تخصیصات‌اعطاسنه دوام ایتمك، آرتق اسلامیتی اعزاز دکل، بالعکس اذلال اولور. بو صورتده مقصود اولان مصلحت ، کلیاً فوت اولوب آنك یرینه‌ضدی اولان مفسدت قائم اولمش اولور. بوکا محل براقمامق ایچون حکم مذکور ، یعنی تخصیصات اعطاسنك جوازی ، ساقط اولمشدر .

(کشف بزدوی) صاحبی محقق شهیر عبدالعزیز بخاری‌ده، بو مسئله‌یی شو صورتله ایضاح ایدییور: [حضرت عمرك مؤلفة قلوبه تخصیصاتلرینی ویرمه‌مسی، عهد سعادتده موجود اولان مقصد و مصلحتی ـ اولدیغی کبی ـ تقریر وتثبیتدن باشقه برشی دکلدر. چونکه بوندن مقصد، اعزاز دیندر. اویله اسلامك ضعیف بولوندیغی بر زمانده بو مقصد، آنجق اونلرك شرینی دفع ایچون تخصیصات اعطاسیله حاصل اولا بیلیردی. بالآخره حال تبدل ایده‌رك دین اسلام کسب عزت ایدنجه، عین مقصد تخصیصات مذکوره‌نك قطعی ایجاب ایتدی. زیرا شوکت اسلامیه اعتلا ایتدیکی بر زمانده دینی اعزاز، اونلره تخصیصاتی منع ایتمکله اولور. تخصیصات مذکوره‌یی زمان پیغمبریده اعطا ایله دور صحابه‌ده منع ایتمك کیفیتلرینك هر ایکیسی‌ده، آلت وواسطه‌درلر. اصل مقصد، اعزاز دیندر. بو ایسه تبدل ایتمه‌مشدر، حالی اوزره باقیدر. تبدل ایدن، آنجق اونك آلتی اولان حکمدرکه اعطادن منعه تبدل ایتمشدر. آنك ایچون بو صورتله تبدل حکم، نسخ دکلدر. نسخ بویله اولماز.

بونك برنظیری‌ده (عاقله) [۱] اوزرینه ایجاب دیت مسئله‌سیدر. شویله که، دیت زمان پیغمبری‌ده قاتلك منسوب اولدیغی عشیرت اوزرینه واجب ایدی. صوکره دور صحابه‌ده «اهل دیوان» [۲] اوزرینه واجب اولدی. چونکه بینلرنده نصرت وانتصار سببیله عاقله اوزرینه ایجاب دیت، زمان نبوتده عشیرتده جاری ایدی. بالآخره اهل دیوانده جاری اولدی. بوصورتله جناب پیغمبردن صوکره اهل دیوان اوزرینه ایجاب دیت خصوصی، نسخ دکلدر. بلکه عاقله اوزرینه دیتك وجوبنی ایجاب ایدن سبب و علتی، کمافی‌السابق تقریردر. او سبب‌ده قاتل ایله عاقله‌سی آراسنده‌کی انتصاردر. «تخصیصات

[۱] عاقله دیه قاتلك عصبه‌دن اولان اقرباسی مجموعنه دینیرکه بونلر، قاتل طرفندن مقتولك دیتنی ادایه شرعاً مجبور طوتلمشلردر.

[۲] خلفای راشدین زماننده هرکس علی مراتبهم بیت المالدن تخصیصات سنویه آلیردی. حضرت عمر، ایام خلافتنده هرکس تخصیصاتی ثبت دفتر ایتدی. ایشته او دفترلره (دیوان) واونلرده اسملری مذکور اولان اشخاصه‌ده (اهل دیوان) دینیلیر.

مذكورەنك اعطا وعدم اعطاسی ، مسئلەسی‌دە ، طبقی بویلەدر . اودە ، بودە نسخ دكلدر . شیخ اكمل‌الدین ، بو سوزلری (عنایه)دە عیناً نقل ایتدكدن صوكرە [بو سوز ، كوزل بر سوزدر .] دیەرك تقدیر و تحسین ایدییور ...

یوقاریدە (مصالح مرسله) بحثندە اسمی وفكری كچن محققین حنبلیەدن امام نجم‌الدین طوفی ورفقاسنك [مصلحت ایله نص تعارض ایتدكدە مصلحت تقدیم اولونور .] سوزندن قصد ایتدكلری معنی‌دە بودر . « نصك موضوعی بولونان مقصد ومصلحت ، نهیی ایجاب ایدییورسە اونكلە عمل اولونور . شو حالدە بویلە بر تعارض وقوع بولدیغی زمان او نصك مبتنی بولوندیغی مقصد شارعە باقیلیر . اكر او مقصد ، ـ بالآخرە احوالك تبدلی حسبیلە ـ حكم منصوصك لغونی ایجاب ایدییورسە الغا ، تبدلی اقتضا ایدییورسە تبدیل اولونور . وبو صورتدە ینە او نص ایلە عمل ایدلمش دیمك اولور . چونكە بو صورتلە نصك روحی وشارعك مقصدی محافظە ایدلمش اولور . بو كیفیت ، نصی نسخ وتعطیل دكلدر . بلكە اونك ظاهراً افادە ایتدیكی عمومی و بتون ازمانە شمولی تخصیص وحكمنی بیاندر . نص ینە او نصدر وتأثیر واقتضاسی باقیدر . او دكشمەمشدر . دكیشن اونك حكمیدر . بو جهتلە دكیشن مقتضی دكل ، مقتضادر . یعنی نص واقتضاسی دكشمەیور ، او حالی اوزرە باقیدر . یالكز اونك مقتضاسی اولان حكم دكیشیور . اولكی حكم یرینە حسب‌الزمان باشقە حكم قائم اولویور . هر ایكی حكم‌دە ، ینە او نصك مقتضاسیدر . چونكە مقصد ، عین مقصددر . نصك مبتنی اولدیغی مصلحتدر . حكملر ، مقصد ومصلحتە موصل اولان آلات و وسائلدن عبارتدر ، مقصود بالذات دكلدر . بناءً علیه مقاصد شارعی محافظە شرطیلە حكملرك دكشمەلرندە بر محظور شرعی یوقدر . نسخ دكلدركە اویلە بر محظور بولونسون .. » دیمك ایستەیورلر .

حكمت تشریعك مقتضاسی‌دە بودكلیدر یا ؟ بر كرە وضع شریعتدە حكمت تشریعە ومقاصد شارعك وجودینە قائل اولدقدن صوكرە ، بو نتیجەیی قبول ایتمك ضروریدر . بونی قبول ایتمەمك ، حكمت تشریعی انكار ایتمك دیمكدر .

نتهکیم یوقاریده کوردك‌که علمای اسلام آراسنده حکمت تشریعی انکار ایدنلرده واردر. فقط ینه کوردك‌که جمهور فقها، متفقاً حکمت تشریعك وجودینه قائلدرلر. او حالده جمهور فقهانك بو نتیجه‌یی قبول ایتمه‌لری ضرورید‌ر. نته‌کیم تحقیقات سالفه‌دن قبول ایتدکلری آکلاشیلیور.

آنجق مصلحتك درجهٔ تأثیرینی تبیینده، ونص ایله تعارض ایتدیکی زمان مصلحتك تقدیمی لزومنده آرالماسی لازم کلن شرائطك تعیینی خصوصنده اختلاف ایتمشلردر. غزالی وبیضاوی کبی بعض اشعریلر، بو شرائطی پك دار طوتمشلر وبناءً علیه مصلحت، ضرورت درجه‌سنه بالغ اولمادقجه آنك مقتضاسیله عمل ایتمه‌مشلر. مالکیلرله بر قسم حنبلیلرده، اونلرك تماماً عکسنه اولارق شرائط مذکوره‌یی، جذری بر فکر ایله واسع مقیاسده توسیع ایتمشلر. فقهای حنفیه ایله بر قسم فقهای شافعیه‌ده، بونلرك آراسنه کیره‌رك یکدیکرینه ضد بو ایکی فکرك اورته‌سنی اختیار ایله‌مشلر وبناءً علیه مصلحت، احتیاج درجه‌سنه بالغ اولورسه حد ضرورته بالغ اولمش دیمکدر، آرتق آنکله عمل اولونور وبر مصلحته مبنی اولان حکم منصوص، مؤخراً اومصلحتك ضدی وآکا مساوی بر مفسدتی مستلزم اولور ایسه ترك اولونور دیمشلردر. چونکه بر علت غائیه‌یه مبنی اولان هر هانکی بر حکم، بالآخره اجراسیله او علتك ضدینی استلزام ایدرسه ساقط اولور. بو نقطه‌لرده حنفیلرله مالکیلر وحنبلیلر آراسنده فرق یوقدر. فرق آنجق علی الاطلاق (مصلحت مرسله) نك مابه الاحتجاج بر دلیل شرعی اولوب اولمادیغنده‌در. تفصیلاتی یوقاریده مرور ایتمشدر . . .

مبحث قدرت

تکلیفك صحتنده قدرتك وجودی شرطدر

یوقاریده (تکلیف مالایطاق) بحثنده بیان ایتمشدك‌که تکلیف. کلفتلی برایشی برکیمسه‌یه الزامدر. احکام شرعیه، انسانلرك حرکاتی تقیید ایتدیکندن

انسان ایچون اونلره رعایت ، حد ذاتنده کلفتلی بر ایشدر . آنك ایچون انسانلری احکام شرعیه ایله مکلف طوتمق، آنلره کلفتلی بر ایشی تحمیل ایتمك دیمك اولدیغندن ، بوکا لسان شرعده (تکلیف) اطلاق اولونمشدر .

ینه او بحثده تفصیلاً ایضاح ایتمشدك که انسانی، قدرتی خارجنده بر ایش ایله مکلف طوتمق ، جائز دکلدر . معتزله ایله ماتریدیه‌یه کوره عقلاً ده، شرعاً ده جائز دکلدر . اشعریلر ، عقلاً جائز ایسه ده شرعاً ده جائز دکلدر دییورلر .
شو حالده علی العموم علمای اسلام عندنده تکلیف، شرعاً جائز وصحیح اولمق ایچون مکلفك مکلف بهی ، تعبیر دیکرله مأمورك مأمور بهی ایفایه مقتدر بولونمه‌سی لازمدر . مقتدر اولمایان بر شخصه تکلیف توجه ایتمز . بناءً علیه تکلیفك صحتنده قدرتك وجودی شرطدر .

بو مقامده « قدرت » دن مقصد ، سلامت اسباب وآلات معناسنه اولان قدرتدرکه ، مکلف آنکله اکثر احوالده بلا مشقت مکلف بهی ایفایه مقتدر اولور .

بونی براز ایضاح ایتمك اقتضا ایدییور . یوقاریده (اراده) بحثنده قدرتی تعریف وایضاح ایتمشدك . شمدی او بحثه موقتاً ارجاع نظر ایده‌لم . اوراده دیمشدك که قدرت ، بر فعلی ایشله‌یوب ایشله‌مه‌مك خصوصلرینه انسانی متمکن قیلان قوتدر . بو معناجه قدرت، فاعلدن فعل وترکك صحت صدوری دیمکدر . آنك ایچون دها بسیط بر تعریف اولمق اوزره قدرتی، (فعل وترکه تمکن) دیه تعریف ایده‌بیلیرز . بو قدرتله فاعلده بر ایشی ، عین زمانده ایشله‌یوب ایشله‌مه‌مك جهتلرینه تمکن حاصل اولور . وبناءً علیه بر ایش حقنده فاعلدن فعل ترکك صدوری صحیح اولور .

قدرت ، ایکی قسمه آیریلیر . بری قدرت کلیه ، دیکری قدرت جزئیه‌در . قدرت کلیه ، انسانده بالقوه موجود اولان تمکن ومکنتدر ، قدرت صفتیدر . بو قدرت ، اسباب وآلاتك، جوارح واعضای بدنیه‌نك سلامت وصحتیله حاصل اولور . وانسان بونکله بر ایشك طرفینه ، یعنی ایشله‌یوب ایشله‌مه‌مك جهتلرینه متمکن اولور .

قدرت جزئیه ، قدرت کلیه‌نك بر فعل معینه تعلق ایدن بر قسمیدرکه قدرت کلیه‌نك فرد متعینیدر . وفعل بوقدرت جزئیه ایله‌حاصل اولور. اصل قدرت حقیقیه ، ایشته فعله مقارن اولان بو قدرت جزئیه‌در . چونکه‌قوه‌دن فعله چیقمشدر . آنك ایچون فعل ایله برابر بولونور . آندن اول ویاصو کره بولونماز . قدرت کلیه ایسه فعلدن اول‌ده، صوکره‌ده بولونور . متکلمین ، قدرت جزئیه‌یه « استطاعت فعلیه » دیرلر .

قدرت جزئیه ، بر فعلك وجودنده اجرای تأثیر ایدن قدرت مؤثره‌در. زیرا فعل ، آنکله حصوله کلیور. (اراده) بحثنده کچمشدی‌که اشعریلر ، طولاییسیله جبره قائل اولدقلرندن اونلر ، بوقدرتك تأثیرینی انکار ایدییورلر آنلرك نظریه‌سنه کوره بو قدرت، حقیقتده موجود اولمایوب موهوم برشیدر. ماتریدیه عندنده ایسه قدرت مذکوره، موهوم اولمایوب بالعکس قدرت‌حقیقیه ومؤثره‌در . وفعلك علت تامه‌سیدر . معلول علتدن انفکاك ایده‌میه‌جکندن ، فعل آنکله حاصل و آندن انفکاکی غیر قابلدر .

بوراده مقصود اولان، یعنی صحت تکلیفك شرطی اولان قدرت بوقدرت حقیقیهٔ جزئیه دکلدر. بلکه دمین سویله‌دیکمز کبی سلامت اسباب وآلات‌معناسنه اولان قدرتدر. بوده‌مکلفی ومأموری اکثراحوالده بلامشقت مکلف‌بهی ایفایه متمکن قیلان قوت و مکنتدن عبارتدرکه قدرت کلیه‌دن باشقه برشی دکلدر .

بو تعریفده‌کی (اکثر احوالده بلا مشقت) قیدلری ، قیود احترازیه‌در. زاد وراحله‌سز حج ایتمك کبی مشقتلی شیلری اخراج ایچون ایراد اولونمشدر . چونکه زاد وراحله اولمقسزین بلامشقت حج ایتمك ممکن ایسه‌ده پك نادردر. وهرکسه کوره دکلدر. یالکز راحله‌سز بلا مشقت حج ایتمك‌ده، چوق کره واقع اولابیلیرسه‌ده ، اکثر احوالده واقع اولاماز . اکثر احوالده مشقتسز واقع اولان حج‌ایسه، زاد وراحله ایله وقوع بولان‌حجدر. باب تکلیفده مأمور ومکلف ایچون‌آرانیلان قدرت، واجب اولان فعل مأمور بهی اکثریا وغالب احوالده مشقتسزجه ایفایه اقدار وتمکین ایدن قدرتدر . مأموربویله بر قدرته مالك اولمازسه امر وتکلیف‌صحیح اولماز .

سلامت اسباب وآلات معناسنه اولان قدرت ، وجوب ادانك شرطيدر. نفس ادانك شرطی دكلدر . چونكه نفس ادا ، بو معناجه قدر بولونمادیغی زمانده دخی حاصل اولابیلیر . نفس وجوبك ده شرطی دكلدر . زیرا نفس وجوب جبریدر ، قدرته توقف ایتمز . سبب مخصوص واهلیت ایله ثابت اولور.

ایضاح

بوراده اوچ شی وار : نفس وجوب، وجوب ادا، نفس ادا.. بونلر باشقه باشقه شیلردر . بونلری بربرینه قاریشدیرماملیدر .

نفس وجوب ، ذمتده بر حقك ثبوتیدر . وجوب ادا ، ذمتی اوحقدن تفریغك وجوبیدر . نفس ادا ایسه ، اوحقی مستحقنه تسلیم وتأدیه‌در . مثلا عقد بیع ایله مشترینك ذمتنده ثمن مبیع ثابت ولازم اولور . ایشته بولزوم ، نفس وجوبدركه سببی اولان عقد بیع ایله جبری بر صورتده ثابت اولور . بونده قدرت آرانماز . طرفینك رضاسیله عقد بیع واقع اولور اولماز ، درحال او عقد سببیله مشترینك ذمتنده ثمن مبیع ثابت اولور . ایستر مشترینك اونی ادایه قدرتی اولسون ، ایستر اولماسون مساویدر .

فقط مؤخراً بایعك ثمن مبیعی طلب ایتمه‌سی اوزرینه اول ثمنی بایعه تسلیم وتأدیه ایتمك ، مشتری اوزرینه واجب اولور . ایشته بو وجوبده ، وجوب ادادر . بو مطالبه ایله ثابت اولور وبونده قدرت آرانیر . یعنی وجوب ادانك ثبوت وتحققنده هم مطالبه وهم قدرت شرطدر . نفس وجوب اصل ومتبوعدر . وجوب ادا فرع وآكا تابعدر . نفس ادایه كلنجه، بوده ثمنی بایعه تسلیم وتأدیه فعلندن عبارتدر .

شو مثالده ثمن مبیع ، مشترینك ذمتنده سببی اولان عقد بیع ایله وبرده مشترینك عقد بیعه اهلیتی ایله ثابت وواجب اولویور . بونده مشترینك اوثمنی ادایه اقتداری شرط دكلدر . فقط بالآخره بایعك مطالبه‌سیله اوثمنی بایعه ادا،

مشتري اوزرينه واجب اولمق ايچون مشترينك ادايه مقتدر اولمه‌سی شرطدر . مقتدر دكل ايسه سعة حالنه انتظار اولونور . نته كيم بيع مؤجلده ثمن مبيع ، عقد سببيله مشترينك ذمتنده في‌الحال ثابت ونفس وجوب ايله واجب اولديغی حالده ، ثمنك وجوب اداسی ، وعده‌نك حلولی وبايعك اولوقت وقوع بولان مطالبه‌سی ايله ثابت اولور .

ايشته « وجوب ادا » نك شرطی اولان قدرت ، بروجه مشروح سلامت اسباب وآلات معناسـنه اولان قدرتدر . يوقسه قدرت تامهٔ حقيقيه دكلدر . چونكه قدرت حقيقيه ، فعل‌ايله برابر حاصل وتكليفدن صوكره واقع‌اولور . صحت تكليفك شرطی‌اولان قدرت‌ايسه تكليفدن اول موجود اولمليدركه‌تكليف صحيح اولسـون زيرا شرطك وجودی مشروطـك وجودندن مقدم اولور . قدرت حقيقيه ايسه بعد التكليف مكلف ، مكلف بهك اداسنی اراده ايتديكی زمان تحصل ايدر . وفعلدن انفكاك ايده‌مز . سلامت اسباب وآلات معناسنه اولان قدرت بويله دكلدر . بو قدرت ، فعلدن مقدم‌ده ، فعل ايله برابرده ، فعلدن صوكره‌ده موجود اولور .

خلاصـه قدرت جزئيه‌دن عبارت اولان قدرت حقيقه ، حقيقت ادانك يعنی مأمور بهی نفس ادانك شرطيدر . نفس وجـوبه كلنجه : بو ذمته تعلق ايتديكی جهتله بونده قدرت آرانماز . بو جبريدر . سبب شرعيسی ايله ثابت اولور . بونده يالكز اهليت آرانير .

١ — قدرت ممكنه

٢ — قدرت ميسره

وجوب ادانك شرطی اولان قدرت ، ايكی نوعدر . بری قدرت ممكنه ديكری قدرت ميسره‌دور . قدرت ممكنه ، مأمور بهی بلا مشقت ادايه‌مأموری تمكين واقدار ايله‌ين وفضله بر سهولت تأمين ايتمه‌ين قدرتدر . قدرت ميسره ، مأمور بهی ادايه تمكين واقدار ايله برابر فضله‌بر سهولت تأمين ايدن قدرتدر. قدرت ممكنه ايسترمالی اولسون ، ايستر بدنی اولسون علی‌العموم وجوب‌ادانك شرطيدر . قدرت ميسره ايسه واجبات ماليه‌ده شرط قيلنمشدر .

ایضاح

وجوب اداننك شرطی اولان وسلامت اسباب وآلات معناسنه بولونان قدرت ، ایکی قسمه تقسیم اولونور . بری ادنی مرتبه‌سی وحد اصغریسیدرکه « قدرت ممکنه » تسمیه اولونور . (ممکنه) لفظی تمکیندن اسم فاعلدر. تمکین ایدیجی ومتمکن قیلیجی دیمکدر . دیکری اقصی مرتبه‌سی وحد اعظمیدر . بوکاده « قدرت میسره » اطلاق اولونور . (میسره) کلمه‌سی‌ده تیسیردن اسم قولایلادیجی دیمکدر .

قدرت ممکنه ایله مأمور بهی ادایه اقتدار وتمکن حاصل اولور . ومأمور اکثر احوالده مأمور بهی حرج ومشقته دوچار اولمقسزین ادا ایدر . واقعا قدرت ممکنه موجود اولماسه‌ده مأموربهی ادا قابل اولور، لکن غالب احوالده مأمور مشقته کرفتار اولور . ایشته مأموری مشقته دوچار ایتمه‌مك ایچون قدرت ممکنه شرط قیلنمشدر . فقط بوندن فضله یسر وسهولت جهتی التزام اولونمامشدر .

قدرت میسره، بویله دکلدر. سهولت بخش ایتمك اعتباریله قدرت ممکنه‌نك فوقنده‌در . اسمندن‌ده آکلاشیله‌جغی وجهله قدرت میسره، قدرت ممکنه‌دن زیاده قولایلادیجی بر قدرتدر. مأمور بهی ادایه مأموری تمکین واقدار ایتمکله برابر فضله برسهولت تأمین ایدر . ایستر واجبات بدنیه‌دن اولسون ، ایستر واجبات مالیه‌دن بولونسون علی‌العموم واجباتده قدرت ممکنه ، وجوب اداننك شرطیدر. قدرت میسره ایسه اکثر واجبات مالیه‌ده وجوب ادا ایچون شرط قیلنمشدر .

واجبات بدنیه ، بدناً ایفا ایدیلن واجباتدر . صلات، صوم کبی. واجبات مالیه ، مالاً ایفا ایدیلن واجباتدر . زکات ، عشر ، صدقهٔ فطر کبی . بعض واجباتده واردرکه هم بدناً، هم‌ده مالاً ایفا اولونور وبناءً علیه واجبات بدنیه ایله واجبات مالیه‌دن مرکب اولور . حج کبی . واجبات بدنیه‌ده نیابت جاری

اولماز . بوجهتله باشقه‌سنك يرينه بالوكاله نماز قيلمق ويا اوروج طوتمق جائز اولماز. واجبات ماليه‌ده ايسه نيابت جارى اولور. بناءً عليه اداء زكاتده ديكرينى توكيل صحيح اولور .

الحاصل مأموربه ، واجبك هر هانكى قسمندن اولور ايسه اولسون على الاطلاق هر واجبك وجوب اداسى، قدرت ممكنه ايله مشروطدر. قدرت ممكنه موجود اولمازسه هيچ بر مأمور بهك اداسى واجب اولماز . چونكه قدرت ممكنه تكليفك شرطى اولان قدرتك ادنى مرتبه‌سيدر. ابناى بشر ايچون واجبات ماليه‌يى ايفا ، پاره صرفنه توقف ايتمه‌ين واجبات بدنيه‌يى ادادن دها كوچ اولديغندن اكثر واجبات ماليه‌ده قدرت ميسره شرط قيلنمشدر .

*
* *

قدرت ممكنه، شرط محضدر. قدرت ميسره، علت حكمنده اولان شرطدر. مشروطك بقاسى شرط محضك بقاسنى استلزام ايتميه‌جكندن واجبك ذمتده بقاسى ايچون قدرت ممكنه‌نك بقاسى شرط دكلدر. فقط قدرت ميسره، بونك خلافنه‌در. يعنى واجبك ذمتده بقاسى ايچون قدرت ميسره‌نك بقاسى شرطدر. بناءً عليه قدرت ميسره زائل اولورسه واجبك وجوبى زائل وساقط اولور . زيرا قدرت ميسره علت حكمنده‌در . علتك انتفاسيله معلولك انتفاسى لازم كلير . معلول علتندن انفكاك ايده‌مز . آنك ايچوندركه قدرت ميسره ، زائل اولديغى صورتده دخى واجب ذمتده باقى قالاجق اولسه ، معلولك علتندن انفكاكى لازم كلير وبوصورتده صفت يسرك عسره منقلب اولمه‌سى اقتضا ايدركه بطلانى ظاهردر .

بوسببه مبنى قدرت ميسره ايله ، يعنى نما شرطى ايله واجب اولان زكات وعشرده مال نامينك هلاكيله آنلرك وجوب اداسى ساقط اولور . فقط حج ايله صدقهٔ فطر، قدرت ممكنه ايله واجب اولوب بونلرك وجوب اداسنده قدرت ميسره شرط اولماديغندن تلف مال ايله آنلرك وجوبى ساقط اولماز .

ایضاح

یوقاریده (شرط) بحثنده مرور ایتمشدی که شرط محض، کندیسنده اصلا تأثیر وافضا بولونمایان شرطدر که اصل شرط، بوکا دینیر. بوجهتله شرط محض، برشیئك وجود وتحققنده حائز تأثیر اولمادیغی کبی، آنده اصلا دخلیده یوقدر. یالکز اوشیئك موقوف علیهیدر. علت حکمنده اولان شرط ایسه بویله دکلدر. او، برشیئك موقوف علیهی اولمقله برابر آنك وجود وتحققنده فی الجمله حائز تأثیردر. شرط محضده علت وسببده اولدیغی کبی حکم، کندیسنه مضاف اولمق ویا حکمه موصل بولونمق ملاحظه اولونماز. یالکز حکم ویاخود علت حکم، کندیسنه توقف ایدر. علت حکمنده اولان شرطده ایسه، حکم اوکا نسبت واضافت اولونور. چونکه بونوع شرطده، حکمه مضاف الیه اولمغه صالح بر علت کندیسنه معارض اولماز. آنکچون حکم، بالضروره اوشرطه اضافت اولونور. تفصیلاتی ومثاللری علت وشرط بحثلرنده مرور ایتدیکی ایچون او بحثلره مراجعت اولونه.

قدرت ممکنه، وجوب ادانك شرط محضیدر، علت حکمنده اولان شرطی دکلدر. چونکه قدرت ممکنه، مأمور به اولان فعلی ادایه تمکنك شرطی اولدیغی ایچون کندیسنده معنای علیت موجود دکلدر. آنکچون شرط محضدر. بوندن طولاییدرکه واجبك ذمتده بقاسی ایچون قدرت ممکنه نك بقاسی شرط قیلنمامشدر. زیرا قدرت مذکوره، واجبك وجودینك شرطیدر، بقاسنك شرطی دکلدر. وجود ایله بقا ایسه یکدیکرینك عینی دکلدر. باشقه باشقه شیلردر. برشیئك وجودی ایچون شرط اولان بقاسی ایچونده شرط اولمق لازم کلمز. نته کیم شهود، نکاحك شرطی اولدیغی حالده، بقاسنك شرطی دکلدر. بوکا بناءً درکه شهودك وفاتیله نکاح باطل اولمایور.

قدرت میسره بویله دکلدر. بونده علیت معناسی واردر. زیرا قدرت میسره، واجبك صفتنی کوچلکدن قولایلغه تغییر ایدییور. یعنی مأمور به اولان

فعلك ایفاسی قولایلاشدیرییور، وبوصورتله آنده اجرای تأثیر ایده‌رك، آنك صفت یسر ایله واجب اولمه‌سنی ایجاب ایدییور دیمکدر. ایشته قدرت میسره بوصورتله معنای علیق تضمن ایتدیکندن بومعنایه نظراً واجبك ذمتده بقاسی ایچون آنك‌ده بقاسی شرط قیلنمشدر. چونکه قدرت میسره، کندیسی موجود اولمقسزین حکمك بقاسی قابل اولمایان علتلر جمله‌سندندر. زیرا قدرت میسره‌نك فقدانی حالنده واجبده صفت یسر تصور اولوناماز. یعنی قدرت مذکوره مرتفع اولورسه مکلف‌به اولان فعل، قولایلقله ایفا اولوناماز. قولایلغی کوچلکه منقلب اولور.

شو مطالعاته بناءً واجبك بقاسی ایچون قدرت میسره‌نك بقاسی شرط قیلنمشدرده، قدرت ممکنه‌نك بقاسی شرط قیلنمامشدر. حالبوکه ظاهره نظراً اص برعکس اولمق لازم کلیر. چونکه برایش، بلا تمکن تصور اولوناماز، امابلا سهولت تصور اولونه‌بیلیر. بونك حکمیتی شودرکه اساساً قدرت ممکنه‌نك حقیقتنه مفتقر اولان حقیقت ادا، نفس ادادر. وجوب بحثنده ادایه تمکن واقتدار ایسه قدرت ممکنه‌نك بقاسندن مستغنیدر. زیرا وجوبك بقاسنده قدرتك امکان وجودی وتوهمی کافیدر. [کذافی المرآة]

ایشته قدرت میسره ایله قدرت ممکنه‌نك ماهیتلرینه نظراً حاصل اولان شوفرقه بناءً مال نامینك هلاکیله زکات وعشرك وجوبی ساقط اولور، ذمتده باقی قالماز. چونکه بونلرك ایکیسی‌ده قدرت میسره ایله واجب اولدقلرندن، قدرت مذکوره‌نك انتفاسیله آنلرك وجوبی‌ده منتفی اولور.

ذکات که مالك قرقده برینی فقرایه ویرمکدر، بونده نصاب ایله نما شرط قیلنمشدر. نصاب حوائج اصلیه‌دن ماعدا ایکیوز درهم کموش قیمتنده ماله اطلاق اولونور. نما، تحقیقی وتقدیری اولمق اوزره ایکی‌یه تقسیم اولونور. برنجیسی حقیقةً نما، ایکنجیسی حکماً نما دیمك اولور. نماء تحقیقی، یاخود حقیقةً نما، حیواناتده توالد وتناسل ایله، اموال سائره‌ده تجارت ایله حاصل اولان نماء حقیقیدر. نماء تقدیری، یاخود حکماً نما، کیمسه‌نك اموالی کندی

يدنده ويا نائبنك يعنى آنك مقامنه قائم اولان هرهانكى بر شخصك يدنده بولونمق صورتيله استنما واسترباحه تمكنندن عبارتدر. بوراده نما تعبيرى اعمدر. شو هرايكى نوع نمايه شاملدر. نمانك تحققى ايچون بر سنه‌نك مرورى تقدير ايدلمشدر. يعنى «نما، حقيقتاً ويا حكماً تحقق ايتمشدر، آرتق زكات ويرمك واجبدر.» دينه‌بيلمك ايچون مال، صاحبنك يدينه كچديكى تاريخدن اعتباراً بر سنه مرور ايتمك شرطدر. بوكا لسان فقهده (حولان حول) اطلاق اولونور.

زكاتده قدرت ميسره، نما ايله تحقق ايدر. چونكه اداء زكاتده قولايلق، تحقق ايدن نما وربحدن ويرمكله حاصل اولور. نصاب، قدرت ميسره‌دن معدود دكلدر. زيرا نصاب، واجبك صفتنى كوچلكدن قولايلغه تبديل ايتمز. چونكه مالك ايكى يوزده بشنى ويرمكله قرقده برينى ويرمك، قولايلق خصوصنده مساويدر. زيرا ايكى يوزده بش ده، قرقده بر ديمكدر. شو حالده ايكى يوز درهم كموش قيمتنده فضله مالى اولان بر ذاته اونك بشده برينى ويرمك نه درجه‌ده قولاى كليرسه، قرق درهم قيمتده مالى اولان بر شخصه‌ده آنك بر درهم قيمتنده‌كى قسمنى ويرمك، او نسبتده قولاى كلير.

بو جهتله نصاب، قدرت ميسره‌دن عد ايدلميوب عقل وبلوغ كبى شرائط اهليت جمله‌سندن عد ايدلمشدر. بناءً عليه نصابه مالك اولمايان، اداء زكاته اهل اولماز. وبناءً عليه زكات ويرمك، اوكا فرض اولماز. چونكه اداء زكات، فقيرى اغنا مقصدينه مبنى فرض قيلنمشدر. اساساً زنكين اولمايان بر كيمسه ايسه ديكرينى اغنايه اهل دكلدر. اغنا، حسن شرعى ايله متصف اولابيلمك ايچون مغنينك زنكين اولمه‌سى لازم كلير. غنا، يعنى زنكينلك امور اضافيه‌دن اولديغى جهتله بر حد معينى يوقدر. آنك ايچون نصاب، غناء شرعى‌يه اساس اتخاذ اولونمشدر.

خلاصه، زكاتك وجوب اداسى، نما ايله مشروط اولديغندن حولان حولدن اول، يعنى سنه تمام اولمازدن مقدم مال نامى تلف ويا ضايع اولسه زكاتك وجوبى ساقط اولور. لكن قصداً استهلاك ايديليرسه ساقط اولماز.

زيرا بو تعديدر ، فقيرك حقنى اتلافدر . شرع شريف، زكات ناميله ثروتده فقرايه بر حصه، بر حق تفريق وتخصيص ايتمشدر .بو، اونلرك حقيدر. بونى اتلاف ايتمك ، اونلرك حقنه تجاوز ديمكدر . بنـاءً عليه ضمان لازم كلير ، يعنى قصداً اسـتهلاك ايله زكات ساقط اولماز . [قال الله عزوجل : وفى اموالهم حق معلوم للسائل والمحروم] .

اخطار — بروجه معروض زكاتك وجوبنده نصاب ونمانك مشروطيتى، مذهب حنفى‌يه واكثر فقهايه كوره‌در . بو جهتله فقه حنفيجه زكات ، بركره هر نوع مالده جارى اولمايوب يالكز اوچ نوع مالده جارى اولور. برنجيسى نقود يعنى آلتون وكموش ، ايكنجيسى عروض يعنى تجارت ايچون اعداد اولونان اموال منقوله ، اوچنجيسى‌ده حيوانات سائمه يعنى دول ايچون قيرلرده، مرعالرده طاوار صورتنده بسله‌نن و سورو حالنده اوتلاتيلان حيواناتدر . بو اوچ نوع اموال خارجنده قالان ماللرده زكات جارى‌اولماز. بناءً عليه مذهب حنفى‌يه كوره عقاراتده، اشياى بيتيه والبسهٔ ذاتيه‌ده ، بينك وآرابه حيوانلرى كبى ايش‌ايچون‌قوللانيلان حيواناتده، چفت وصنعت آلات وادواتنده وبونلره مماثل اموالده ، زكات واجب اولماز .

فقط‌مذهب مالكى‌يه كوره بويله دكلدر. يعنى‌فقه مالكيجه زكاتك‌وجوبنده نصاب‌ده ، نماده شرط دكلدر. بوجهتله فقهاى‌مالكيه عندنده حوايج اصليه‌دن فضله اولسون ، اولماسون وتجارت ونما قصدى بولونسـون ، بولونماسون ، على‌العموم منقول وغير منقول اموالده زكات جارى اولور . آنك ايچـون مذهب مالكى‌يه كوره عقاراتده ، حتى مسكنده و اشـياى بيتيه و ذاتيـه‌ده ، مراكب‌بحريه‌ده، آلات وادوات‌صناعيه‌ده وبينك، يوك‌حيوانلرى‌ده‌داخل‌اولمق شرطيله بتون حيواناتده، خلاصه (مال) اطلاق اولونه‌بيلن‌بالجمله اموال‌واشياده زكات واجبدر. بو مقامده (واجب) دن مقصد ، فرضدر . بحث‌مخصوصنده سويله‌مشدك‌كه اصوليون فرضه‌ده واجب اطلاق ايدرلر . [كذا فى البدايع] كورولويوركه مذهب مالكى زمانمزده‌كى (قومونيزم) مسلكنه دهاقريبدر...

عشر ، اراضیٔ عشریه حاصلاتندن اونده برینی ادا ایتمکدر . بوده زکات نوعندندر . واونك کبی واجبدر. اراضیٔ عشریه ، حین فتحده غانمینه توزیع اولونان ویا رضالریله اسلامیتی قبول ایدن اسکی متصرفلری عهده‌سنده ابقا ایدیلن ویاخود اراضی مواتدن احیا قلنان یرلردر. حین فتحده اسلامیتی قبول ایتمه‌ین غیر مسلملریدنده کافی‌السابق ابقااولونان یرلره‌ده اراضیٔ خراجیه‌دینیر. تفصیلاتی اراضی قانوننده وشرحلرنده مذکوردر .

عشرده قدرت میسره ایله واجبدر . چونکه شارع وجوب‌عشری ، نماء ارضه یعنی ارضك حاصلاتنه تخصص ایتمش وجوغندن آزینی واجب قیلمشدر. بوایسه محض سهولتدر . بناءً علیه اراضی، زراعته صالح اولمامقله ویامحصولات وجود بولمامقله عشر واجب اولمایه‌جغی کبی، اسباب سماویه‌دن ناشی حاصلات، تلف وضایع اولمقله وجوب عشر ساقط اولور .

حج ایله صدقهٔ فطره کلنجه . بونلر قدرت ممکنه ایله واجب اولدقلرندن بونلرك دوام‌وبقاء وجوبلری‌ایچون قدرت‌مذکوره‌نك بقاسی شرط قیلنمامشدر. بناءً علیه حجك وجوب اداسنك شرطی اولان زاد وراحله‌یه مالك اولمق حسبیله اوزرینه حج فرض اولان بر ذاتك . مؤخراً مالی تلف ویا ضایع اولسه وجوب حج ساقط اولماز . زیرا حجك شرطی اولان زاد وراحله قدرت میسره‌دن معدود دکل ، بلکه قدرت ممکنه جمله‌سندندر . چونکه‌غالب احوالده بلا مشقت مکلفی حجه تمکین واقدار ایدن . زاد وراحله‌نك مجموعیدر. یالکز بریسی دکلدر . زیرا بلازاد حج ایتمك حقیقتده ممکن ایسه‌ده پك نادردر . وراحله‌سز حجه کیتمك ایسه هر نه‌قدر نادر دکاسه‌ده اغلب واکثرده دکلدر . اغلب اولادق زاد وراحله ایله حج ایتمکدر . بوسببله زاد وراحله مجموعی قدرت ممکنه جمله‌سندن عد ایدلمشدر .

صدقهٔ فطرده بویله‌در. بوده قدرت ممکنه ایله واجب اولمشدر . بوجهتله اوزرینه صدقهٔ فطر واجب اولان بر کیمسه‌نك اموالی ، بالآخره تلف اولسه صدقهٔ فطرك وجوبی ساقط اولماز . چونکه بونك وجوبنه شرط اولان‌نصاب،

آنی اداده قولایلق اولمق ایچون دکلدر. بلکه اغنایه اهنیتك ثبوتی ایچون‌در. زیرا صدقهٔ فطر، [اغنوهم عن المسئله فی مثل هذالیوم = بو مثللی بایرام کونلرنده شو زواللی اصحاب فقر واحتیاجی ذل سؤالدن مستغنی قیلیکز.] امر پیغمبریسیله واجب اولمشدر. اغنا، غناء شرعی‌یه مالك اولانلر اوزرینه واجب اولاجغندن صدقهٔ فطرده نصاب، اهلیت اغنانك ثبوتی ایچون شرط قیلنمشدر. بوکا بناءً درکه بایرام کیجه‌سی نصابه مالك اولانلر اوزرینه‌ده صدقهٔ فطر واجب اولور ...

